ANTONIJE
ISAKOVIĆ

PRAPROT IN OGENJ

Pet dni je Maksim preživel v skalnati votlini; ni se mogel niti stegniti — okoli njega je bil sam kamen; na desni strani je nekoliko pronicala vlaga in tako je lahko lizal steno; to je bila vsa njegova voda in hrana.

Skozi ozko razpoko, ki se je bil skoznjo zavlekel, vidi samo delček neba; stalno je modro, čisto, niti enkrat se ni v to razpeto krpo ujel oblak. Obsojen je med skale in modro nebo; lakota ga je izmučila — jezik prestavlja iz gornjih kotov na spodnje; misliti ne more; niti na preteklost niti na prihodnost; nobenega spomina noče obnoviti v sebi; zdi se mu, da je dospel do nekega konca — da je postal živ kamen.

Ujel je vse glasove: ponoči cviljenje veverice in neprestano šumenje slapa, v mraku močnejšega; že dolgo si predstavlja steno, ki para reko, in vodo, ki se vrtinči in prši naokrog.

Pred dnevom izginejo veverice in reka; pojavijo se koraki močnih, novih čevljev; žvižgi, pozivi s piščalkami in nenadni rafali.

Devetega dne se je izvlekel.

Kisel plesniv kruh — stalno ga ima v nosu, v glavi in pred očmi; omotičen in ves mahedrav stoji vegasto, prepričan, da se mu je od neudobne lege v votlini skrivil kolk.

Toda vseeno gre kar dobro: uspe mu, da prekorači golo ravnico, ne da bi ga Nemci opazili; samo enkrat mora počepniti, da skrije glavo med kolena (obraz je svetel), da potegne roke globoko pod pazduho (dlani so svetle) in tako kot zgrbančena skala dočaka prelet ‚štorklje'.

Pokazal bo temu letalskemu spačku; stisnil je zobe, njegova lega je skrajno neugodna; toda sam sebi se smeje — letalo je napravilo drugi krog; prevarano izgine za gozdom.

V gozdu za njim: zelenje se razrašča v pravcate hribe. Požrlo bo vse zelene klobuke, vse grmovje.

Jedel je listje, kar naprej — kot krava; strgal je skorjo z dreves in srkal beli bukvin sok; jezik mu je postal hrapav, obložen; v grlu ga je pekla celuloza: želodec se mu je boleče napel. Ob potoku se je napil vode in na lepem ga je prevzela nora želja, da bi jedel pesek z dna in s kam-

nito hrano obtežil in zadržal zeleno testo, ki je potuhnjeno naraščalo in širilo želodec.

Opoldne je bruhal zelene svaljke. Tresel se je, pod njim izpljunki, prave gosenice, nagnusni klopčiči bukvinih listov in kislice.

Potem ko se je dolgo časa umival, je utrujen obležal na travi. Izpral si je usta, vsak zob posebej, da bi odstranil ostanke in duh razdraženega drobovja; ponižan sam pred sabo v srečanju s svetom, obupan in zlovoljen, je nekaj časa dremal na soncu. Potem je zagledal praprot, drobno, resasto listje pradavne rastline. Med dremanjem se mu je praprot spremenila v neprehoden gozd z ogromnimi drevesi; vse je mrgolelo in lezlo — kaj vse se je plazilo skozi praprot; kje sem?.... Dvigniti se, odlepiti se — postati velik metulj nad tem zelenjem...

Prav gotovo je spal; počutil se je bolje in odločil se je, da se bo skril globoko v gozd. Lakota ga je spet začela vse bolj mučiti.

Pred neko jaso obstane: praprot se upogiblje, ko da bi jo nekdo tlačil pri tleh. V praproti ostaja vidna vijugasta sled, toda samo za trenutek, nato se praprot spet zravna. Močna stebla, pomisli začuden in preplašen. Toda živali ne hodijo tako. Zdaj ga ni, prekrilo ga je praprotje; gotovo prisluškuje. Spet se pojavi sled in čez čas se prikaže nekakšen črn klopčič.

Maksim si mane oči: podolgovato in črno — ovčja glava. Neumna, črna ovca; počakal jo bo na koncu praprotja. Saj ima revolver in tri naboje.

Ne, ne sme streljati, Nemci so povsod: v gozdu in po golih vrhovih.

Ovca je izginila; lahko spremeni smer, lahko zavije na drugo stran, tja, kjer je jasa in en sam bor. Ne, sled vodi navzdol, proti koncu praprotja. Maksim se nasmehne (kako je pameten), zjutraj je pri potoku našel dolg, širok nož; vzel ga je s seboj, čeprav je težak in ga ovira pri hoji.

Ovco bo pobil z nožem; počakal jo bo v zasedi in ko se bo pojavila, jo bo z vso silo zabodel kamorkoli — v trebuh ali vrat; udarec bo moral biti točen, kajti ovca ne sme pobegniti; potem jo bo razparal in ji takoj odrezal stegno.

Toda to bo premalo; odsekal bo dvoje stegen, kaj eno; pečeno ovčje meso je mogoče jesti kar naprej. V trhli bukvi bo ponoči zakuril ogenj, rumeno zapečeno stegno — tudi kost bo zdrobil na kamnu, vse je mogoče pojesti.

Praprotje je ravno, strmino je komaj zaznati; ustavila se je, prekleta žival; ali spada ovca med prežvekovalce — tega se nikakor ne more spomniti.

Kaj bo dvoje stegen, ovca je gotovo suha; vzel bo tudi rebra in medtem ko bo pekel stegna, jih bo prekadil v dimu; prekajeno meso se ohrani dolgo. Ovčjo glavo pa je težko odrezati. Vseeno jo bo skuhal, kar skupaj s kožo; kuhana glava s svojim čudovitim mesom, kot v hladetini; sploh ti ni treba grizti, vsaka jamica ima svoj sok.

Maksimu so se pocedile sline, trebuh se je oglasil. Usta ima polna vode in kar naprej mora pljuvati. Vsenaokrog moči; ne bo več jedel trave, da mora potem bruhati. Samo da bo roka mirna in da se bo nož zaril tja, kamor je treba.

Zakaj ne bleje? Mogoče je ranjena, morda šepa, pa se onemogla brez cilja vlači okoli. Samo pridi, pridi ovca, ne morem teči, prikaži se že enkrat!

Praprot zašumi, vsak čas bo prišla ovca na rob.

Maksim se je grbil, pripravil nož in ga spustil na zemljo; nož je zarjavel in top, toda šilast; ničesar drugega noče kot to, da ubije ovco; ni mu mar, da je skovan za ljudi.

Maksim vzame nož in stegne roko; še vedno je močna. Bled je, vznemirjen, udarec ga skrbi.

Tedaj se na robu prikaže človek; lase ima črne, katranaste barve, zlepljene od potu, po temenu ima potresen cvetni prah planinskih rastlin.

— A ti si... — komaj spravi iz sebe in obstane presenečen; še vedno drži nož v višini prsi.

— Kaj me poznaš... Jaz... — odgovarja neznanec; čepi in drži kolena skrčena kot zver.

— Ne mislil sem na nekaj drugega... — kaj pa je tebe bilo treba.

— Jaz... tako... Nož imaš, ne boj se... toda kaj si mislil, Nemci ne hodijo tako.

— Kje imaš kapo?

— Kapa, kakor da je to važno... Tu jo imam, v roki, ranil sem si dlani; ves čas sem se plazil in tla so tu ostra.

— Kdo si? — ga vpraša Maksim.

— Jaz... kup nesreče — sedel je na tleh kot musliman, prekinjen v molitvi.

— Kje si bil?

— Pod reko.

— Tveziš mi, kar hočeš.

— Bil sem v jami ob bregu. To je že pod reko. Više zgoraj so Nemci pojili konje, niže so prali kotle. Čudil sem se, ker vem, kako so natančni; obratno bi morali delati. Tudi za mene bi bilo bolje, voda bi mi gotovo kaj prinesla, čeprav samo kost.

— Vraga bi ti prinesla, kost vendar potone — reče Maksim.

— Toda votla ne; ampak jaz sem človek brez sreče, kup nesreče.

— Tiho bodi, vsaj vodo si pil; imel si je, kolikor si je hotel, to je sreča.

— Samo ponoči.

— Vseeno, jaz sem lizal skale. Osem dni, razumeš.

Prenehala sta se pogovarjati; sonce je pripekalo nanju, na njune roke in tanka vratova; neznanec se je obračal, nato pa zamišljeno gledal nekam daleč prek Maksima; njegove roke ves čas niso mirovale; nekaj časa jih je držal na tleh, nekaj časa na kolenih, nekaj časa si je ščipal vrat, ko da bi poskušal, če je dovolj močan; pri vseh teh kretnjah pa je ostal zamišljen, nekam zatopljen; iznenada se je spravil na kolena in, ko da bi ga bilo sram, rekel:

— Poslušaj, nekaj ti bom zaupal, toda nikomur ne smeš ničesar povedati.

— Ne bom.

— Res ne?!

— Ne bom, kako si čuden, kdo pa ve, če bova sploh koga srečala.

Neznanec spet mlahavo sede na pete; potem se spet postavi pokonci in reče:

— Ni se ti treba zapomniti samo ptic in drevja. Zapomni si moj nos, če hočeš, jaz pa si bom tvoj obraz.

Maksim ni odgovoril, kakor je neznanec, široko razkoračen, pričakoval. Zdel se mu je nor: njegovi zlepljeni lasje, bleščeče črni, in belkast cvetni prah, potresen po sencih in ušesih. Toda pisane, živahne, jasne oči v tej suhljati glavi so izdajale prisebnega človeka; obsijan od sonca je bil videti kot svetnik, puščavnik.

— Zapomnil si te bom — reče Maksim — toda morava se rešiti od tod.

— Verjameš to?

— Seveda verjamem.

— Jaz tudi, zato se plazim.

— Toda kaj si mi hotel povedati?

Neznanec se zamaje in se ponovno spusti na pete; med prsti začenja sejati grudasto zemljo.

— V duplini, veš, v tisti duplini, sem jedel gliste — zastoka neznanec.

— Nikar ne stokaj.

— To je ostudno; pojedel sem, žive, razumeš. Jezik vse čuti... Ti si lizal skalo, malenkost. Se ti gnusi?

— Ne.

— Lažeš. Videl sem, kako si se stresel. Toda ribe jedo gliste... Zakaj človek...

— Ljudje so jedli hrošče, gliste — reče tiho Maksim.

— Kdaj?

— V jamah.

Neznanec se ponovno dvigne na kolena; ko da bi mu živahne, pisane oči hotele izstopiti iz suhega obraza.

— Mi smo tukaj... na začetku... A kje je komunizem... — neznanec zahlipa v čudnem smehu; potem dvigne glavo, si obriše usta in reče:

— Razumeš, nikomur nisem hotel tega povedati. Nikomur!

— Razumem.

— Toda to je grozno, pojedel sem...

— Moral si in konec!

— Da, tako je treba presekati. Toda če bi Nemci izpirali kotle, kot je treba... potem ne bi napravil tega!

— Morda pa te sploh ne bi bilo več. Pomolil bi glavo ven, stegnil roko za kako kost; Sutjeska je hitra. Obsuli bi te z rafali in ostal bi na dnu reke.

— Morda bi bilo tako bolje... Velikan sem za črve — dvignil je roke in jih gledal, obrnjen proti soncu.

— Ne, bolje je gledati v nebo — reče Maksim.

— Neznanec je mežikal in še naprej gledal proti soncu. Potem se je zasmejal in rekel:

— Nebo je čisto, zares čisto.

— Nihče ne bo vedel.

— Toda ti že veš — reče neznanec obupano.

— Nikomur ne bom povedal; skrivnost naj ostane tu.

— Tovariš si; toda še vedno držiš nož!?

— Neumnost — odgovori Maksim in vrže nož proč.

Zapihal je topel veter, neobičajen za tisti letni čas in za planino; oba sta se potila, bila sta žejna, toda nista imela volje, da bi odšla s kraja, kjer sta se srečala.

— Tvoja glava je šilasta, kakor ovčja — razdraženo reče Maksim.

— Šilasta, mislil si, da sem ovca.

— Nikar me ne sprašuj.

— Lahko bi me ubil; zato si držal nož — neznanec je skremžil obraz, kakor da se jezi, v resnici pa se je smejal in pritajeno hihital; in sonce je spet pokazalo, da njegove pisane oči niso blazne. Potem se je pomiril in rekel:

— Huje je bilo ob reki.

— Povsod je enako — obupano reče Maksim.

— Ne ni, lagal sem... več čas sem jih jedel, kdo ve koliko.

— Molči, nehaj že!

— Klepetava; koliko časa nisem govoril. Odpri usta, da ti pogledam zobe.

— Zakaj to? Na, poglej!

— Močne zobe imaš, prepričan sem, da bi pojedel celo ovco. Ti se sramuješ. Dober si in smešen... Poslušaj, si pozabil?

— Kaj?

— Na tisto ob reki.

— A... seveda sem.

— To samo tako praviš... Bolje je biti malo neumen.

— Ne, ni, hudo je biti sam... Glej, glej, ti nimaš pete.

— Odnesla jo je mina. Zato se tako kobacam; strašno je, če mora človek stalno gledati v tla.

— Ne moreš hoditi?

— Lahko, samo šepam, pravzaprav skačem; skakljam kot ptič. Hočeš videti?

— Ne, to te gotovo utruja.

— Tako, malo že, hitro izgubim sapo; odsekal mi boš vejo, ko imava nož.

— Bom. Najprej bova to napravila.

— Bi ti napravil isto?

— Ne razumem.

— No, tisto, ob reki.

— Človek nesrečni, jedel sem travo kot žival, moj želodec je ves zelen, bruhal sem kobilice, bilo je odvratno. Tudi pamet mi je postala zelena.

— Verjamem, verjamem ti. Toda povem ti, strašno je bilo v tisti luknji. Vrbine korenine smrde. In ves čas se mi je zdelo, da sem v neki žabi, ki razpada; mislil sem, da bom znorel... Vendar sem čez dan lahko kašljal, žuborenje reke je odnašalo vse. Tako sem izgovarjal svoje ime; vedel sem, da sem to jaz.

Pred svojima kolenoma je zgrebel kupček zdrobljene prsti; poravnal je kupček in nato odtisnil: roko, prste, na koncu pesti; potem je spet poravnal zemljo in s kazalcem napravil več jamic; nato je podrl ves kup pred seboj; povsem zamišljen je vprašal:

— Ali smo mi nič, kaj? Poslušaj, jaz sem se zavlekel pod reko, a ti v skale. Kaj je to?

Maksim ni odgovoril, obrnil se je proti jasi in samotnemu boru; prisluškoval je.

— Slišiš, nekdo prihaja.

— To so oni, trdo stopajo.

— Pojdiva hitro v gozd, reče Maksim.

— Glej, da se potem najdeva... Moraš mi napraviti berglo.

— Prišel bom pote.

— Pazil bom, kam boš zlezel; napravil si bom pokrivalo iz zelenja in gledal.

Maksim se obrne: neznanec se je prevalil prek roba in izginil v praprotju. Hotel je še odnesti nož, toda že je povsem razločno slišal nemške klice. Stekel je proti gozdu, poiskal hitro veliko bukev in se s težavo povzpel; od zgoraj je videl:

Nemci obstanejo na drugi strani jase; opazujejo jaso, praprotje; sedem jih je, imajo čiste, dobro ukrojene obleke. Na njih opazuje vse kovinske dele, od gumbov do čelade; in rdečkaste, bebasto zdrave obraze; hitro prekoračijo jaso in zagazijo v praprotje; drug drugemu kličejo hip-hop, hip-hop.

Maksim pomisli: dobro je, da tako kričijo; neznanec tako vsaj ve, kje so. Še bolj se zavleče v krošnjo bukve, udobno zatakne noge v široko rogovilo in opazuje z drevesa:

Nemec koraka ob robu gozda naravnost proti bukvi; najde nož in ga brcne z nogo; hip-hop, hip-hop, ko da jih duši, zasipa zemlja.

Ko je tako povsem prilepljen k deblu, Maksim niti ne zapazi, kako odhajajo na spodnjo stran praprotja; tedaj mu pritegne pozornost vpitje — partizana vlečejo na jaso.

Maksimu je neznanec od zgoraj navzdol vse preveč majhen, ko da bi bil to nekdo drug; prvi hip se mu to celo zdi, toda ujeti človek ima na glavi zeleno kapo iz praproti.

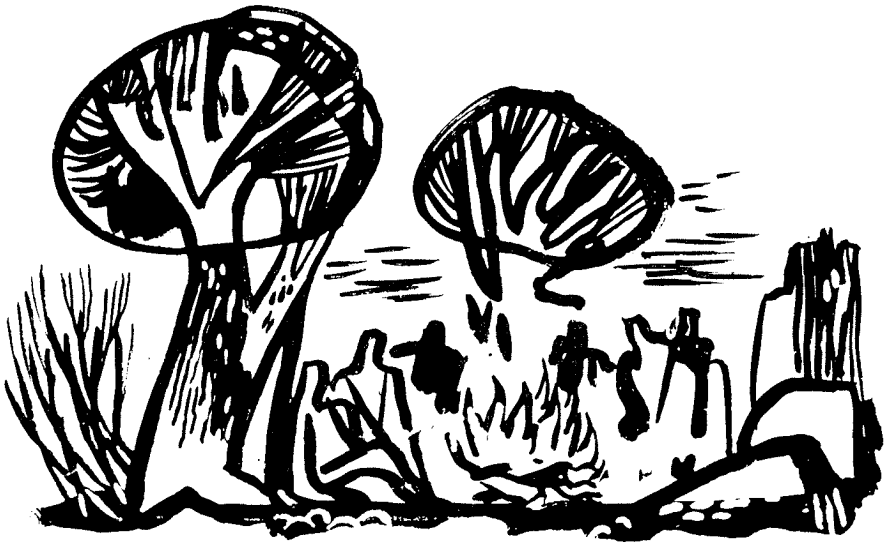

Človek skaklja kot ptič, prednji del srajce mu je zlezel izza hlač; čuden je njegov skakajoči korak, ko da ga nekdo od zadaj od časa do časa zbode; vodijo ga proti samotnem boru in ga postavijo tako, da gleda v drevo; drugi se umaknejo kakih deset korakov, dvignejo puške za strel; čakajo sedmega, da bi streljali.

Maksim zamiži, nos zazna bukov list, spet ga začne mučiti želodec in spet mu gre na bruhanje.

Partizan se nenadoma obrne, roke drži zadaj; z vsemi močmi se opira na bor — gleda Nemce.

Ti pobesijo puške, eden od njih priteče in ponovno postavi partizana k drevesu; maha z rokami, govori, pojasnjuje; vrne se k svojim in se postavi na svoje mesto med šestorico.

Toda neznanec se ponovno obrne; to stori hitro, kot da bi bil na vzmeteh.

Zdaj pritečeta dva; grobo ga obrneta; razpneta njegove roke, da objame bor; pri tem čepi tako, da z nogama oklepa drevo.

Maksimu se z bukve zdi:

človek je objel drevo, strastno, ne;

na ražnju je, pribit... s čim... s čim je pribit?

kdaj se jaha drevo? kadar se drevo spremeni v konja?

Neznanec je še vedno pripet k boru; glava mu omahuje na eno in na drugo ramo; glava se tako s premikanjem odpočiva. Potem se partizan počasi odmakne od drevesa, ga razjaha in se naglo s celim telesom obrne; Nemci kričijo; tisti, ki ga je bil obrnil, ga vleče za lase.

Bukev, velika razpadajoča žaba — ne, tako smrdi njegova koža. Maksim se zdi sam sebi kot izmeček velike ptice, spuščen z neba in za-

držan med vejami. Niti psovke se ne more spomniti, čeprav bi rad debelo psoval.

Obrni se v pravem trenutku... sam veš, kdaj se je treba obrniti... ne zamudi... samo to lahko storiš...

nesrečnež, sovražijo... začenjajo te sovražiti... ne obračaj se... padi pod bor... naj te ubijejo kot vsa...

povedal bom... vsem bom povedal, da si se do konca obračal...

spet se obračaš... morda se celo plaziš...

Partizan se naglo obrne, odmakne in spet mu je hrbet naslonjen k boru; z obrazom je obrnjen proti puškam.

Nemci prinašajo suho travo, suhljad; okoli bora delajo veliko ograda iz vej.

Neznanec se ozira v nebo, globoko zavzdihne proti gozdu, ko da išče bukev, na kateri je Maksim.

Nemci zažgo ograda; modrikast dim se dviguje s tal in obkroža človeka in bor. Nemci stalno prinašajo novo suhljad, novo vejevje.

Neznanec se zaleti in prebije ognjeni krog; skaklja po eni nogi, pade po tleh; Nemci ga vrnejo.

S smešnimi gibi telesa ponovno prileze iz ognja; Nemci pa kriče: hip-hop, hip-hop.

Veje pokajo, borova smola zadiši, človek se je pognal na nasprotno stran; diha globoko, kot da bi hotel spraviti iz sebe ves dim; dajo mu nekaj zaušnic, partizan pade na kolena in se zvrne v travo; znova ga vržejo v ogenj.

Hip-hop, hip-hop.

Močan dim je čutiti povsod; dviguje se visoko v zrak; tako je gost, da bo nastal pravi oblak.

Nad borom je tenak črnikast kolobar; človek se je že petič izvlekel iz ognja; skoraj gol je — ogenj mu je skrajšal hlače do kolen; črn je, masten od potu, in kadar se premakne, poskakuje kot kakšen hudič.

Prilagajo nove veje; na pol suh bor se je vnel; v ognju migota — žareči storži odpadajo. Nemci so si opekli roke, ližejo si prste in kriče: hip-hop, hip-hop.

Hip-hop, hip-hop; prav taki so objestni otroci, kadar sežgo krta ali v gozdu najdenega ježa.

Pridušen krik ptiča iz ognja; sedmič mu ne uspe, da bi se izvlekel iz ognja; ostane v njem — oblak nad borom postane povsem črn, v zraku je zadah po veliki sežgani ovnovi koži.

Maksim gleda: bor, velik črni steber, je oglodan od plamenov; ogenj pojema, Nemci so že zdavnaj odložili čelade, nič več ne kriče hip-hop. Zbrani so skupaj, opazujejo ognjišče; pogorišče tli, pepel začenja smrdeti; pod borom je črn kupček — velik krt si je zgradil svojo hišico.

Nemci se umikajo: korak, dva — nekaj korakov; obrnejo se in hitro v gozd.

Maksim reče na glas:

Kaj?! Kaj je bilo... Kaj... Poščijem se na nebo... poščijem se na zemljo...

Zdrsne z bukve, pada in ne želi, da bi vstal.

Prevedel Slavko Rupel

KULTURNI OBZORNIK

Puljski dnevnik

NEDELJA, 26. julija

V Pulju je kajpak vročina — saj bi bili razočarani, ko je ne bi bilo — in temperatura se povzpne še za nekaj stopinj, ko odpre točno opoldne direktor Festivala jugoslovanskega filma tiskovno konferenco. Velika beseda tega zasedanja je varčevanje. Festival nima denarja, festival je v krizi, kdo ve, če ni to sploh zadnji festival, ki ga bomo v Pulju doživeli? Adijo arena, adijo ognjemeti, pisani dež raket, pogumni baklonosci, ki splezajo na zgornji rob starega amfiteatra in stoje tamkaj z razkrečenimi nogami in negibnimi obrazi, medtem ko se pod njimi odvija največje tekmovanje v Jugoslaviji, zasopla dirka, katere najponižnejši udeleženec tehta vsaj trideset milijonov! Ali pa so videti ti obrazi negibni samo z varne razdalje in se začno tudi baklonosci v svojih zračnih višinah prestopati, če ga s tistim, kar poteka na orjaškem platnu spodaj, kar prehudo lomimo?! Ne smemo pozabiti, da štejejo tudi baklonosci k tistemu groznemu puljskemu občinstvu, ki ga kar opisati ne znamo z zadosti sočnimi izrazi, kako je neučakano, temperamentno, kako se nič ne ozira ne na pravila lepega vedenja ne na živce ustvarjalcev, temveč ploska, tuli, žvižga in cepeta kar po svoje in kakor mu duša da! Ne, misel, da bi utegnil festival usahniti zaradi varčevanja, je res kar malo grozna, čeprav v načelu, kajpak, nihče nima nič proti varčevanju. Arena gotovo ne, ta se je v tisoč in več letih svojega obstoja navadila že na vse mogoče. Gostje tudi ne, saj oni varčevanja ne bodo občutili, in novinarji seveda tudi ne, vsaj ne od trenutka, ko so se prepričali, da so jim sedeži v novinarski loži še vedno zagotovljeni — se pravi, letos kar v štirih novinarskih ložah, tako se je v enajstih letih Pulja to ljudstevce namnožilo. Edini ukrep, ki ga pri priči opazimo in ima nemara zvezo z varčevanjem, je dejstvo, da so letos vsi festivalski uradi nameščeni v hotelu »Riviera« in ne segajo v paviljon čez cesto. A če ne bo hujšega in so z letošnjo preureditvijo zares prihranili okoli štiri milijone, kakšna škoda, da se niso tega domislili že poprej!

Večer je mlačen in množica kar brni. Letos so povečali kapaciteto arene, zdaj menda lahko zajame 12.000 — če se zelo potrudi, celo 13.000 — gledalcev in od nekod se prikrade čisto neumna misel, da je vsa ta množica v orjaški pasti, da se bodo zdaj zdaj zaprla vrata in potem... Res so vhodna vrata, vsaj tista pri službenem vhodu, kar grozljiva s svojo kovinsko mrežo in mrkimi stražarji, in dejstvo, da vodijo iz velikanske arene samo štirje izhodi in so še ti težko dostopni, z zelo strmo, ozko odhodno stezo, ni ravno pomirjajoče — še, če teče, kot nocoj, na platnu Bulajićevo SKOPJE 63.

Za trenutek je, kot bi srh oblil vso areno. Iz preteklosti je vstal lanski festival, plapolanje pisanih zastav, slavnostno praznovanje desetletnice puljskega filmskega praznika — in novica o potresu, ki je butnila v vse to, mrki, napeti obrazi makedonskih novinarjev, ko so pri priči začeli organizirati sanitetni material in iskati najhitrejšo zvezo z domom, preplašeni obrazi makedonskih letoviščarjev, mater, otrok, pozivi prebivalstvu, naj daruje kri, mali tranzistor na terasi hotela Riviere, v katerega toliko da nismo zlezli, ko je prinašal prva poročila o katastrofi. In režiser Bulajić je tedaj sedel najbliže tistemu tranzistorju, oklepal ga je z levico, upiral vanj oči, kot bi hotel vpiti vsako besedo, in kolegica zadaj je presunjeno šepnila: »Poglej ga, že dela film!« Res — ta film se je rodil pred letom dni na puljski terasi in zdaj, ko ga gledamo gotovega pred seboj, nas presunja, da ni v njem več in globljega. Tisti film, ki je tedaj nastajal v režiserjevi glavi, je bil zagotovo drugačen, bolj krvav, bolj zares, bolj dokončen, bil je pretres in tragedija, ne kompromis. Škoda, da ga ne moremo obnoviti; ta pretres bi bil pristen. Tako pa se arena ohlaja, ženske ogrinjajo plašče in moški lezejo v jopiče; toda to je samo običajni večerni hlad. Projekcija traja dolgo, do pol enih ponoči, in ničesar ni, kar bi nas ogrelo.

Zagrebčani so nervozni. Drugi film nocojšnjega večera je njihov favorit, glavni as »Jadran filma«. Sodobna tema, mladi ljudje, problem študentskega zakona s pikantnim situacijami in novim, zelo modernim prijemom: kombinacijo dokumentarne ankete in igranega filma. Režiser je Vladan Slijepčević, avtor kratkometražnikov NEDELJA NA DIRKALIŠČU in PRETEŽNO JASNO, ki sta vzbudila na festivalu v Beogradu precej pozornosti. Seveda, pravzaprav tudi samo zaradi moderne obdelave; zdaj, ko gledamo dolgometražnik TAKO, TAKO JE, se sprašujemo, ali nista bila tudi oba prejšnja filma v izpovednem pogledu enako revna. Po desetih minutah je že jasno, da TAKO, TAKO JE ni dober film: anketirani sodniki v začetku in študenti, pa tudi mlada ločenka in starejša gospodinja pozneje, so sprva še zanimivi, zdi se nam, da bomo zares nekaj izvedeli o podobi in problemih sodobnega zakona. Pa ne: anketa zajema vrsto vprašanj, na katera odgovarjajo vprašani bolj ali manj bistro, vendar večinoma neprizadeto, »teoretično« pač; in še se za vprašanja ogibajo tega, da bi zarezala pregloboko. Dva mlada se poročita, mož mora v vojake, žena ga pa ta čas lomi z drugim — to menda ni niti najbolj značilen niti najbolj zanimiv problem današnjih študentskih zakonov!? Anketno vprašanje: »Ali lahko pride do ženine nezvestobe in kaj bi v takem primeru storili?« je prav zares da nebogljeno in se ne smemo čuditi odgovorom. In ko v igranem delu, ki naj bi anketo dopolnil, poglobil, posplošil, gledamo mladega moža, ki je prišel dan prezgodaj na dopust, pa zdaj leta po mestu iščoč ženo, in hkrati levo in desno toži o njeni nezvestobi in sprašuje za svet, se nam zazdi kar dobro, da smo se rodili malo bolj zgodaj, v času, ko smo se o nezvestobi in podobnih zadevah pomenili sami med seboj in se tudi sami odločili, morda ne zmeraj pametno, zato pa brez »družbenega« sodelovanja. Ne, vsaj ženskam junak tega filma zagotovo ne bo všeč! In rešitev, ki jo najde za njegov »problem« režiser, je — milo rečeno — preprosta: še fantu preskrbi »bežno srečanje« in za povrh pretres ob smrtni nesreči drugega zaljubljenega para, pa je omehčan dovolj, da lahko širokogrudno »odpušča« in se prihodnje jutro pojavi na postaji, kot da je šele pravkar prišel... No, film malo rešujeta dobra kamera in montaža in zadnji prizor ima celo svojstveno poetično »atmosfero«, a če nima »Jadran film« kaj več za

bregom... Sicer pa, vsaj en prijeten obrazek v tem filmu, četudi samo v epizodni vlogi: Stanislava Pešić.

PONEDELJEK, 27. julija

Slovenci smo res rojeni za jezikoslovce: skoraj dve uri smo zabili v to, da smo »slovenili« naslove filmov, ker bi bilo lepo, ko bi jih pisali vsi enako. In ko smo se nazadnje zmenili, so nam, kajpak, jezikoslovski možgani delali še naprej, našli v zadnjem hipu nove, presunljivo boljše rešitve, tako da, ko smo segli po slušalkah in telefonirali vsak svoji redakciji, naslovi spet niso bili enaki, še malo ne! LITO VALOVITO, nocojšnji zabavni posladek, je doživel posebno dosti prevodov, pa se odločimo za ŠMENTANO POLETJE, saj je to ravno tako dobro, kot kaj drugega. Film je režiral Obrad Gluščević in je združil v njem celo vrsto uspešnih elementov: dalmatinsko obalo, mesečne noči, naše mišičaste mladce in tuje lepotice v mini-bikinijih, njihovo pomanjkljivo konverzacijo (ki prav zares ne more biti boljša, ko niti tujke ne znajo tujih jezikov!) in prav nič pomanjkljivo sporazumevanje. Boris Dvornik, očarljiv kot vedno, je dal svojo stoprvo varianto provincialnega don Juana, Milena Dravić in Ljubiša Samardžić pa sta šele drugič ponovila svoj ljubeče sprti, robati par iz NADŠTEVILNE. Kolegi niso mogli razumeti, zakaj ženske izgubljamo toliko besed o malce okornem debitantu Milutinu Mičoviću, kolegice pa jim bomo to nerazumevanje vrnile jutri, ko bodo tekali s kamerami po plaži in brez strahu pred opeklinami in tem, da bi si v naglici zvili gleženj, lovili posnetke »zvezdic« ŠMENTANEGA POLETJA, opremljenih z bujnimi formami in bolj malo tekstila. Tako pride pri tem filmu lahko vsak na svoj račun, razen naivnega festivalskega gledalca, seveda, ki je mislil, da bo gledal v Pulju dobre filme.

Glede ČLOVEKA IZ HRASTOVEGA GOZDA srbskega režiserja in slikarja Miće Popovića pa se vname takoj po projekciji prepir. Pravzaprav samo nadaljevanje že zgodovinskih prepirov okoli tega filma, ki mu je dolgo grozil bunker in je komaj prisopihal v areno. Kaj je hotel z njim režiser povedati? Je res »rehabilitacija četništva« in nevaren za prikazovanje pred srbskim občinstvom, kot trdijo posebno odločno hrvaški kolege, ki nas sprašujejo, kako bi nam bilo všeč, ko bi skušali oni podobno »rehabilitirati ustaše« ali mi belogardiste?! To je grdo vprašanje, posebno če človek, kljub poglobljenim analizam bolj poučenih kolegov, v tej študiji patološkega klavca v četniški službi, ki pod vplivom ljubezenske strasti do kraja pobesni in začne klati še na svoje, pri najboljši volji ni sposoben videti rehabilitacije četništva, in četudi ne ve, zakaj naj bi zrelosti srbskega občinstva zaupali manj kot občinstvu v areni, ki je pač ploskalo Miji Aleksiću za res odlično odigrano glavno vlogo, do filma na sploh pa je ostalo zelo ravnodušno?! Popovićev film ima nekaj čudovito komponiranih kadrov in pravcatih čarovnij s kamero. O četnikih pa se bomo rajši pogovarjali ob zgodovinskih učbenikih ali Ćosićevem romanu »Ločitve«.

TOREK, 28. julija

Zdaj nam je pa počasi vsega dovolj: vseh teh lažnih dilem, pa naj so »narodnoosvobodilne« ali »sodobne«, in vseh teh navidezno humanih rešitev, porošenih s sentimentalnimi solzami. Nocoj smo gledali Lojzeta Potokarja v njegovi menda zadnji filmski vlogi in kar hudo nam je bilo. Igral je očeta, Bosanca, ki mu dva sinova odpeljejo Nemci z njive, z oranja, in ju postavijo v dolgo vrsto talcev. Oče odklama za njima in prosi nemškega oficirja, naj prizanese vsaj njima, vsaj njegovima! In oficir — Branko Pleša, kajpak, kdo pa drugi?! — vpraša: »Katera pa sta tvoja sinova?« in vsa arena zatuli odgovor »Vsi!« Vsi so moji sinovi!« Literatura? Že mogoče. Ampak tudi edino pristno razpoloženje v tem trenutku, pred to vrsto mladih življenj, ki naj bodo žrtvovana. Lojze Potokar pa ne, on odbere svoja dva in prosi zanju; in oficir se omehča in mu pokloni — enega. Naj ga izbere. In naj se zaveda, da, če ga ne bo izbral, bo sam morilec enega svojih sinov. In film vztraja pri tej misli. Oče ne izbere nobenega in se čuti kot morilec; zavest krivde ga bo pokopala. Oče — morilec? Kakšna laž! Vsi streli so padli iz nemških pušk, na ukaz nemškega oficirja, zato, ker

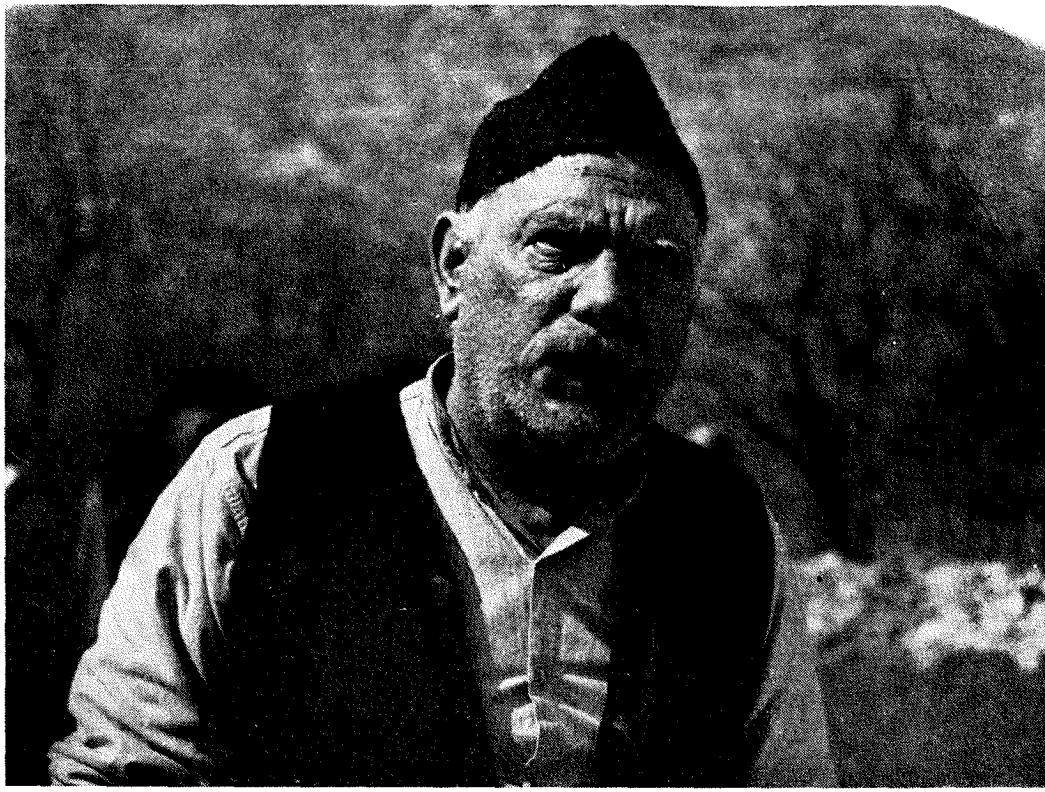

ENA ZADNJIH IGRALSKIH PODOB POKOJNEGA LOJZETA POTOKARJA: KOT NOSILEC ENE GLAVNIH VLOG V FILMU »VRTINEC«

je hotel pokončati naš življelj; zato občutimo zlomljenega očeta kot nekaj motečega, zgrešenega in nas je nekako sram lastnega sočutja. Kako škoda našega Lojzeta Potokarja! In kako da sta režiserja Gojko Šipovac in Hajrudin Krvavac, ki sta režirala VRTINEC za podjetje »Bosna film«, sploh sprejela tako neizčiščen scenarij?!

Drugi dve zgodbi tega omnibusa nista dosti močnejši. Zadnja govori spet o odnosu med očetom in sinom, le da je tokrat oče četnik, sin pa ranjen partizan in zmaga v očetu roditeljsko čustvo nad politiko. A ko ga rešuje v čolnu po reki, lete nanju streli z obeh strani — s četniške in partizanske — dokler ne padeta oba in ju ne pogoltne vrtinec. Simbolična zgodba o krvavem nesmislu vojne? Ali celo o nesmislu opredelitve? Prav neprijetna stvar, posebno, ker igra očeta četnika Pavle Vujisić, eden izmed ljubljencev arene. Kje ste vsi tisti, ki ste se sinoči tako razburjali? Videti je, da malo bolj melodramski okvir za marsikoga problem zabriše.

Srednja izmed zgodb »VRTINCA« kaže dva partizana na begu; eden se hoče za vse na svetu predati, drugi mu skuša to za vse na svetu preprečiti. Tisti, ki se hoče predati, tovariša rani in se preda — nato pa pade pod sovražnikovimi streli. Strahopetca igra Janez Vrhunc in spet ga nam je žal v polovičarski vlogi.

Sledi pavza, duhovi se malo pomirijo med tem »familiarnim« NO bojem, potem pa izstreli »Jadran film« svoj poslednji naboj s Tanho-

ferjevim filmom SVITANJA. Naš Miha Baloh, ves črn v obraz, meče v kotel premog, da ga je veselje gledati; kot bi bil plačan po učinku. Vmes pa z ostrimi montažnimi rezi spoznavamo njegove sanje, ki niso pri žarečem premogu, temveč pri še vse bolj razžarjeni Senki Veletanlić-Petrović, ki tokrat ne poje, temveč se pomanjkljivo oblečena preklada po postelji ali pa, zavita zgolj v brisačo, pozira za pin-up. In medtem ko Mihi-kurjaču znoj zaliva črni obraz, izpostavlja Miha-ljubimec svoje belo telo vozečim posnetkom, da smo se prav zares ustrašili, če nam ga ne bodo v Zagrebu prehladili, kot je duhovito pripomnil Ivan Ribič. Spet »sodobna« tema, spet zakonski trikot, pikantne situacije in montažne »drznosti« in — bog pomagaj, kakšen dolgčas! Na srečo sta v filmu še Mladen Šerment, ki kot zagorski železničar poskrbi za vsaj malo pristnega kolorita in pa vlak, ki lepo vrti kolesa, sopiha in teče po tračnicah in se sploh obnaša normalno, da je kaj, in v skladu z vlakovsko psihologijo. Še iz otroških let gledamo radi vlake, pa smo zaradi vlaka potrpeli tudi nocoj, čeprav je v drzno Tanhoferjevo zvočno in slikovno montažo poseglo še nebo in sredi sentimentalne popevke o ljubezni v dežju spustilo nad areno pošteno ploho.

SREDA, 29. julija

Naši »mladi« bi nas starejše pri kritikah filmov s tematiko iz medvojnih dni najrajši kar odpisali. Pravijo, da nimamo kriterijev. Da gledamo zgodovino, namesto umetnosti, in da neprestano tulimo »Saj ni bilo tako!« namesto da bi skušali razumeti simbole, s katerimi nam govore ustvarjalci. Vsa ta debata se je pletla okoli filma IZDAJALEC mladega režiserja Kokanja Rakonjca, ki je z veliko filmskega znanja in skoraj nič denarja v dvaintridesetih dneh s pravim amaterskim zagonom posnel svoj film. Za beograjski »Kino-klub«. To je edini film letošnjega Pulja, ki ni nastal po dragem postopku v enem izmed naših podjetij.

In — no, seveda — pred znanjem in predanostjo njegovih ustvarjalcev se moramo kar prikloniti. Kamera je temperamentna, posnetki zanimivi, montaža kaže izredno domiselnost in nove prijeme. Pa vsebina? V začetku vidimo človeka, ki se brezupno podi po beograjskih ulicah. Ker vemo, da gre za medvojni čas, mislimo »starejši«, da je na begu; in menda misli tako tudi skupinica njegovih sodelavcev, ki se je zbrala na terasi vrh mnogonadstropne hiše, da se bi šla tamkaj »ilegalo«. »Posrečilo se mu je!« vzklikne edino dekle te skupine, ko ga zagleda.

Prihodnji izdajalec pride mednje. Nekaj divjih premikov kamere, ostrih montažnih rezov. Obojega je sam nemir, »Korčagina« pa tudi. To ti je sestanek! »Korčagin« ne govori o drugem kot o tem, kako se moraš zadrževati, če bi te ujeli, pravzaprav, kaj moraš storiti, da te ne bodo: kako spreten, hiter, priseben moraš biti. In zahteva, da se vadijo njegovi mladi sodelavci v hoji po ograji desetine metrov visoko in v podobnih spretnostih. In eden med njimi si ugasi cigareto na prsih, da bi pokazal, kako je treba znati prenašati muke. »Korčagin« se zgrozi; »Sadist!« mu vrže v obraz. In potem hitrega, spretnega Korčagina kljub vsemu ujamejo in ga zverinsko mučijo. In ko mu na policiji začno ugašati cigarete na prsih, se zlomi. Izda vse svoje tovariše. Ustreli z lastnimi rokami pretepeno mladinsko sekretarko, ki so mu jo prepustili v likvidacijo. Odslej zasleduje sam in z drugim agenti svojo nekdanjo skupino in jo skuša ujeti in pobiti pri akcijah. Vmes jé kolaborantske salame in skuša še dalje ljubimkati z natakarico, ki mu je poprej odklepala sobico. Toda povsod naleti na prezir in odklonitev. Preganjajo ga strašne sanje; vanje se neprestano meša dekle iz njegove skupine, dekle, ki jo ljubi. Zbuja se v trenutku, ko vzdigne dekle revolver nanj. Medtem je svojo skupino že skoraj likvidiral. Zdaj dobi poslednjo nalogo: pri akciji naj bi ujel še dekle. Tukaj se mu duša upre in teče na dogovorjeni kraj, da bi jo posvaril. Toda dekle pade pod streli njegovih pajdašev. In »Korčagina« je zadel eden izmed njegovih »fantov« iz dni, ko je bil še ilegalec.

Glede česa se torej »mladi« in »stari« nismo mogli pomeniti? »Stari« smo rekli, da ilegalni sestanki niso bili niti približno podobni tistim v filmu in da ilegalni delavci niso prirejali v svojo zabavo dirk po ulicah okupiranega mesta. »Mla-

di« so rekli, da je treba to razumeti simbolično: »Korčaginov« podtalni strah, njegov nemir, sta prikazana tako. Potem smo rekli starejši: no, prav, recimo, da gre za simbole. Kaj pa po izdaji? Kako, da tukaj prenehajo vsi simboli in ne kaže izdajalec nobene značilne poteze človeka, ki je pod pritiskom izdal najsvetejše ideale, za katere se je bojeval? Kako, da se mu v sanjah kot edina pripleta dekle? Nobenega kesanja, nobenega poskusa, opravičiti se vsaj v lastnih očeh, nobenega sramu, niti kljubovalnosti. Ob tistem pretepanju je »Korčagin« menda odložil poprejšnjo osebnost kot plašč. Odslej živi prav tako nemirno dalje, pač v službi nasprotnih sil. Iz česar sklepamo starejši, da je »Korčagin« bolesten tip pustolovskega strahopetca in ves film študija abnormalne osebnosti, ne pa problema izdajalca. So zdaj tudi »mladi« z nami zadovoljni? Potem smo pripravljeni filmu priznati celo formalne kvalitete.

Fadil Hadžić pa za nikogar ni kdo ve kaj zanimiv; s SLUŽBENIM POLOŽAJEM je šel po svojih lastnih stopinjah. Lani je režiral DESANT NA DRVAR kot nekakšen odgovor na Bulajićevo KOZARO, letošnji film je odgovor na Bauerjev IZ OČI V OČI. Toda koliko šibkejši odgovor! SLUŽBENI POLOŽAJ naj bi povedal, da vsi direktorji nikakor niso grdi ljudje, da, niti vsi tisti, ki si pomagajo do avtomobila z ne čisto zakonitimi sredstvi. O tem smo bili prepričani že preden smo videli Hadžićev film, zakaj navsezadnje nobena družba ni tako nespametna, da bi postavljala na vodilna mesta načelno nesposobne ali nepoštene ljudi; in vsi smo v življenju že kdaj zagrešili kaj ne strogo zakonitega, pa se zato še malo ne štejemo za barabe.

Hadžićev bivši partizan in sedanji direktor je poštenjak in do neke mere naivnež; zato jo skupi in nam ga je žal. Toda naiven v tem filmu ni samo direktor, temveč tudi scenarij, ki kar mrgoli od nepreprič ljivih značajev in situacij in slika tako veselo črno-belo, kot v najbolj navdušenih povojnih dneh. Konec, ko se vsi odvrnejo od zares barabskega komercialista, ki ostane nazadnje čisto sam, odrezan gnojen tvor v zdravi družbi, pa je sploh tako ganljiv, da nam gre naravnost na jok. Ljubi svet, ali nam je tega treba?! Menda smo vendar pogumni dovolj, da se spogledamo s stvarnostjo, kakršna je, ali vsaj samo toliko stilizirano, kot nam jo je prikazal film IZ OČI V OČI. Res pa je, da je Voja Mirić zaigral svojega komercialista prav odlično.

ČETRTEK, 30. julija

Zdaj smo nazadnje vendarle zvedeli, v čem so negativne strani »varčevanja«, ki smo jih doslej tako malo občutili. Poučili so nas Puležani, zakaj nanje je padla poglavitna teža letošnjih reorganizacij. Pravzaprav ne zavoljo varčevanja, pač pa zavoljo zanesljive zagotovitve dohodkov, sedeži v areni letos sploh niso bili v prodaji. Domačini, ki se svojega festivala vsako leto vesele, so zaman čakali na priložnost, da bi si, kot doslej, na načrtu arene izbrali sedež in kupili vstopnice za filme, ki jih zanimajo, v predprodaji. Ne, vse vstopnice so vnaprej po nekakšnem ključu razdelili na sindikalne organizacije v podjetjih, te so jih vnaprej plačale in dale nato na razpolago svojim uslužbencem. O izbiranju sedežev tako seveda ni govora, pa tudi okoli predstav si ne moreš kaj dosti zmišljevati. Vzeti moraš pač tisto, kar dobiš! Puležani so hudi, ker — kot nihče na svetu — ne marajo »predpisane« kulture. In, domiselni kot so, so izdelali že vse polno predlogov za povečanje arene, tako, da bi bil prihodnje leto volk sit in koza cela: Festivalski odbor bi vnaprej pobral vstopnino za dosedanje arenske sedeže, mesta na novih »tribunah« (načrti gredo tako daleč, da bi radi zgradili Puležani posebno leseno tribuno pred vsakim izmed 32 »oken« arene!) pa bi bila na voljo nadaljnjim interesentom. Kapaciteta arene bi se povečala še za več tisoč mest. Brr! Človeka kar srh oblije!

Pogovori te vrste so kajpak posebno živi danes, ko sta na sporedu dva Nušića; smejemo se pa, kot znano, vsi radi! No, v tolažbo tistim, ki niso dobili sedežev, naj povemo, da je bil smeh bolj na redko posejan; kot rozine v varčno umešani potici. Stole Janković se je vnaprej odpovedal vsakršni nagradi za režijo svojega filma NARODNI POSLANEC (režiral ga je za sarajevsko podjetje »Bosna film«) in vzbudil s tem precej komentarjev. Res je ne-

IZ FILMA »NARODNI POSLANEC«

rodno, če se čuti režiser upravičen, zaradi nediskretnosti članov žirije, ki v naprej slabo govore o še ne prikazanem filmu, odpovedati se avtorski nagradi. Toda s tem protestom in kuloarskimi pogovori se bo hrup okoli NARODNEGA POSLANCA verjetno nehal. Res je čudno, kako je ta film siv! Niti Nušićevi dialogi, niti skupno prizadevanje močne igralske ekipe, da, niti Mija Aleksić in Petre Prličko, mu ne moreta pomagati! Žalostno! No, POT OKOLI SVETA Soje Jovanović je boljša. Manj siva je zagotovo, pa ne samo zato, ker je film v barvah. In režiserka je za pot okoli sveta simpatično uporabila že postavljene »objekte«, ki so krasili razne naše koprodukcije. Čkalja tokrat poseka oba velika konkurenta iz NARODNEGA POSLANCA (Slovenci smo se odločili, da obdržimo pridevnik »naroden«, ker gre kajpak za predaprilskega, neljudskega) in Rade Markovića kot »Črna gorica« je imeniten. Vmes, kadar zmanjka »objektov« in bi morali postavljati drago sceno, nastopi Vukotić s svojimi risanimi domisleki. Škoda, da vse skupaj še vedno ni dalo dobrega filma. Zagotovo pa bo komercialen.

PETEK, 31. julija

Danes smo na vrsti Slovenci in razumljivo je, da smo že od jutra vsi nervozni. Navsezgodaj so nas pobarali makedonski kolege, kaj mislimo o njihovem filmu POD ISTIM NEBOM Miomira Stamenkovića in Ljubiše Georgijevskega, ki je prodrl samo v informativno sekcijo, in povedali smo jim po pravici, da bi po naši sodbi sodil v areno. Gre za

IZ FILMA »NE JOČI, PETER«

ostro akcijski film, spopad med partizani in balisti, v zelo pristno podanem šiptarskem okolju, z nekaj psihološko ostro orisanimi značaji in zelo zelo čisto idejo. Tega na tem festivalu res ni od obilja! In Dragomir Felba je zaigral čudovito! Potem so nas makedonski kolege vprašali, katerega izmed prikazanih filmov naj bi POD ISTIM NEBOM nadomestil, če bi prodrl v areno?! Tu smo bili pa v škripcih! Zmazali smo se tako, da smo obljubili odgovor, ko bomo videli vse filme — in upali, da nocojšnji slovenski prispevek v nobenem pogledu ne bi prišel v poštev za kaj takega.

No, zvečer smo se ob smehu in navdušenem ploskanju arene pomirili. Štigličev NE JOČI, PETER po Ribičevem scenariju, je postal pri priči ljubljenec arene. O filmu bomo še veliko govorili in pisali, ko bo prišel v Ljubljano in pred široko slovensko občinstvo. Za zdaj nas samo veseli, da so ga gledalci tako lepo sprejeli in da žirija skoraj zagotovo ne bo mogla mimo njega.

Staudtejev MOŠKI IZLET, ki nam ga je »Avala« (letos nedvomno najvažnejši konkurent) servirala kot drugi film večera, pa na jugoslovanski festival prav gotovo ne sodi. Film ni slab, daleč od tega, in kot koprodukcija je upošteval naše umetnike zares enakovredno. Toda po prijemu in mišljenju je to nemški film, Nemce poziva, naj se spogledajo s preteklostjo in njenimi ostanki v sedanjosti. Mi smo gledali o vasi, ki so ji med vojno vse moške pobili Nemci in žive zdaj v njej same ženske, kratki film ČRNE RUTE in lani Jankovićev igrani film RUDOPOLJE. Nobeden ni povedal o tem zadnje besede; a oba sta go-

vorila po naše. Ne pa MOŠKI IZLET; ta naj buri duhove v tujini. In da jih bo buril, zagotavlja že berlinska premiera tega filma in nagrada, ki jo je za svojo vlogo dobila Mira Stupica. Sicer pa pravijo, da je razburil film duhove tudi v areni: namreč med nemškimi turisti, ki so po naključju prisostvovali projekciji. Nič čudnega!

SOBOTA, 1. avgusta

Danes je zadnji dan festivala in vsi nekako zaključujemo. Mitrovićevega filma MARŠ NA DRINO še nismo videli, pa vnaprej vemo, kakšen bo: dinamičen, spretno posnet, z zelo dobrimi množičnimi prizori in prepričevalnim bojevanjem. Gre samo za zgodbo, koliko bo srečno vpletena (poznejši pripis: zgodba je nerodna; govori o — baje zgodovinskem — sinku mogočne čaršijske bankirske rodbine, ki bi fanta rada poslala na varno v tujino, medtem ko vztraja junak pri tem, da gre na fronto in res pade junaške smrti. Okoli njega je toliko besed, poveljniki se sredi bojev toliko ukvarjajo z njim, kot bi se bojevala cela cerska bitka, če že ne cela prva svetovna vojna za to, da se lahko preizkusijo in potrdijo razni žlahtni bankirski sinčki!); sicer pa Mitrovićeve kvalitete poznamo in puljsko občinstvo tudi — zagotovo bo navdušeno! Bolj žalostno je, da sinoči, na edinem resnejšem sestanku letošnjega festivala, pri »okrogli mizi« na temo »Ali obstaja jugoslovanski mladinski in otroški film?« nismo prišli do nobenih pametnih rezultatov. Kregali smo se že, brez skrbi!, na čisto si pa nismo prišli. Če odštejemo filme, ki letos tudi niso bili posebno razveseljivi, dejstvo, da priteguje festival zmeraj več domačih in tujih gostov, in še dejstvo, da postaja Pulj počasi turističen kraj prve vrste, s tako lepimi gostinskimi objekti, da se bo Dubrovnik s svojimi kmalu skril pred njimi, in s tolikšnim dotokom tujcev, da bo puljske oblasti festival kot turistična atrakcija kmalu nehal zanimati, se je letos v Pulju zgodilo malo zanimivega in koristnega. Videli smo naš film v ustvarjalni krizi, ki nas tem bolj boli, ker njegove napake niso več začetniške in zato ne moremo upati, da se bomo hitro kaj več »naučili«; in žirija lahko ovesi naše filme s še toliko zlata in srebra, zato ne bomo nad njimi prav nič bolj navdušeni. Edini, ki so z letošnjim Puljem menda kar zadovoljni, so naši filmski igralci, svobodni filmski umetniki; posrečilo se jim je namreč, združiti svoje sile in interese v posebni strokovni organizaciji. Bilo je že res potrebno; saj si nepoučeni, ki slišijo samo o visokih igralskih honorarjih, niti predstavljati ne morejo problemov in — bede, v katero so zapadli nekateri naši umetniki, ko so v svoji »svobodi« zboleli ali zanje ni bilo vlog.

No, lepo je, da bodo vsaj igralci, ta »zlata valuta« našega filma, odšli iz Pulja potešeni. Mi, gledalci, pa upajmo, da bomo isto lahko rekli o sebi — prihodnje leto.

Rapa Šuklje

Marginalije ob tednu jugoslovanske radijske in televizijske igre

Za osnovo nekaj podatkov:

Od 22. do 27. junija je bil v viteški dvorani ljubljanskih Križank Teden jugoslovanske radijske in televizijske igre. Tak je bil uradni naslov za prireditev, ki ima vse reprezentančno tekmovalne lastnosti festivalov. To, kar pomeni Sterijino pozorje na gledališkem področju, naj bi pomenil Teden jugoslovanske radijske in televizijske igre na svojem področju; samostojna pot te prireditve se je začela lani, prejšnja leta pa je bilo tekmovanje radijskih in televizijskih iger skupaj s Sterijinim pozorjem v Novem Sadu, projekcije za konkurenco namenjenih televizijskih iger pa so bile v okviru rednega televizijskega programa za vse jugoslovansko TV omrežje. S tem je

bil televizijski spored obremenjen s ponovitvami tudi takih del, ki tega niso bila vredna. Povezava s Sterijinim pozorjem je prinašala še druge nevšečnosti: poleg prenatrpanega sporeda tudi to, da sta radijska in televizijska igra ostali v senci bolj žive in bolj privlačne reprezentančne gledališke manifestacije. Samostojno organiziran festival radijske in televizijske igre vsekakor nudi večjo možnost za kritičnejše spremljanje enoletnih najboljših dosežkov na tem umetniško-tehničnem področju.

Organizator Tedna je bil upravni odbor JRT, skrb za dejanski potek prireditve pa je bila doslej obakrat prepuščena RTV-Ljubljana in verjetno bo tudi v naprej ta prireditev vedrila v ljubljanskih Križankah. Po doslej utrjenih pravilih lahko vsaka radijska postaja pošlje na to tekmovalno prireditev dve izvirni radijski igri, ali eno izvirno delo in eno priredbo »nescenskega« dela jugoslovanskega pisatelja; nadalje lahko pošlje vsaka postaja dve izvirni mladinski radijski igri, ali eno izvirno in eno priredbo prav tako »nescenskega« mladinskega spisa jugoslovanskih pisateljev. V poštev so prišli posnetki, ki so nastali med 1. majem 1963. leta in 1. majem 1964. leta. Ista zahteva je veljala za televizijske drame: vsak televizijski studio je lahko poslal dve izvirni drami, ali eno izvirno in eno priredbo; časovni okvir za TV igre pa je bil 15. junij 1963 in 16. junij letos.

Tako je bilo v letošnjem Tednu jugoslovanske radijske in televizijske igre na sporedu 13 radijskih iger (2 v italijanščini Radia Koper, dve v madžarščini iz Novega Sada, ena šiptarska iz Prištine, 2 slovenski radijski igri in 6 v srbohrvaščini); 15 mladinskih radijskih iger (2 v italijanščini, 2 madžarski, 2 slovenski, ena v makedonščini in 7 del v srbohrvaščini naslednjih radijskih postaj: Beograd, Zagreb, Sarajevo, Priština), Televizijskih dram je bilo na sporedu le 6, po dve iz Beograda, Zagreba in Ljubljane.

Vsako izmed omenjenih treh zvrsti so ocenjevale posebne žirije, kot je na festivalih v navadi, v teh ocenjevalnih komisijah so bili znani kulturni delavci iz vseh kulturnih centrov v državi, npr. TV drame so ocenjevali: Jovan Boškovski — Skopje, Rudolf Sremac — Zagreb, Tomo Janjič — Sarajevo, Svetozar Lukič — Beograd in Bruno Hartman — Celje. Te ocenjevalne komisije so predlagale 12 nagrad za posamezne dosežke v radijskih igrah, 14 za mladinske radijske igre in 7 za ustvarjalce televizijskih dram. Dve nagradi je podelila še žirija kritikov. Skupna vrednost denarnih nagrad je znašala 4,140.000 din.

V sklopu Tedna radijske in televizijske igre so bile še druge prireditve, ki so vzbujale pomislek, češ da same radijske in televizijske igre, čeprav po ves dan na sporedu, ne bi mogle izpolniti časa in zadovoljiti obiskovalcev prireditve. Med temi je bil najzanimivejši večer Becketovih enodejank v Mestnem gledališču, ki je bil gotovo eden izmed najpomembnejših gledaliških dogodkov v minuli sezoni v Ljubljani. Fabijan Šovagovič je v Ogorkih pokazal pretresljivo beckettovsko igro, medtem ko je bil sicer odlični Sven Lasta v Zadnjem traku nekoliko prelahkotno komičen, manjkalo mu je grozljivosti. V obeh Beckettovih enodejankah so prišla do veljave radiofonska sredstva, mojstrsko je bilo ozvočenje celotne dvorane in posnetki v Zadnjem traku so bili odlični. Odrski eksperiment je pripravil Dramski studio Radia Zagreb.

To samo mimogrede.

Viteška dvorana je bila za Teden posebej opremljena z močnimi zvočniki in s 4 televizijskimi sprejemniki. Radijske igre je poslušalo zelo različno število ljudi, pri nekaterih (zlasti italijanskih, ker Radio Koper ni oskrbel prevodov) je poleg žirije poslušalo po pet, šest ljudi, za nekatere radijske igre je bilo večje zanimanje in jih je spremljalo po 30 ali 40 ljudi, televizijske projekcije pa si je ogledalo več obiskovalcev, ker so bile zvečer in je bil torej čas ugodnejši. Kljub pozivom, da so poslušanja javna, ni bilo odziva, kar je sicer razumljivo zaradi celodnevnega sporeda, vendar pa vprašanje javnosti te prireditve ostaja odprto in ga bo zlasti organizacijsko zelo težko rešiti. Deloma je sicer rešen s tem, da je v določilih tekmovanja tudi dogovor, da vsaka radijska postaja izvaja vsaj po eno nagrajeno delo.

Že med lansko prireditvijo, še zlasti pa med letošnjo je bilo zapisanih v dnevnem časopisju dokaj

kritičnih pripomb na račun organizacije. Izrečene so bile misli, naj bi prireditelji za javna poslušanja pripravili zares kvaliteten in ožji izbor, ker se je pokazalo, da tako natrpan program ne priteguje, ampak razblinja pozornost. Te pripombe so imele svoje korenine v kvaliteti oziroma nekvaliteti izvajanih radijskih iger. Tudi v pogovorih udeležencev je bilo slišati kritične besede: dolgočasno, nesmiselno, kriminalno, kar vse je imelo logično vzročno osnovo v izvajanih delih.

Iščimo torej vzroke v posameznih sestavnih delih prireditve:

Vse se začne pri *motivih* in *problemih* posameznih radijskih in televizijskih iger, to se pravi pri tekstu, ki ga je potem igralsko in tehnično osebje pripravilo za radijski ali televizijski medij.

Radio-televizija Beograd je predstavila na festivalu izvirno radijsko igro Radomira Konstantinovića Liptonov čaj in adaptacijo Matićevega teksta Laž in solaž noči, ki jo je pripravila Neda Depolo. Po poslušanju Liptonovega čaja v človekovi zavesti ni ostalo prav nič drugega, kot da je poslušal skrajno neurejen monolog žene, notranji monolog, izredno utrudljiv za igralko (Nevenka Urbanova je za interpretacijo dobila nagrado) in prav toliko utrudljiv za poslušalca. Avtor Radomir Konstantinović je znan eksperimentator, lani je dobil nagrado za tekst, za podobne abstraktne variacije, ki pa so le imele neko jedro, medtem ko je bil letos poslušalec prikrajšan zanj. Priredba Matićeve Laži in solaži noči je bila solidna literarna oddaja, ne pa radijska igra (ne glede na to, da je Neda Depolo za priredbo dobila nagrado). To je bilo nizanje posameznih razpoloženjsko in filozofsko nasprotujočih si odstavkov iz Matićevih del, to so bile nočne blodnje človeka o tem, kar je govoril in česar ni in o tem, kar je storil in česar ni napravil. Oboje se je pokazalo kot neuspel poskus pri iskanju tako imenovanih radiofonskih oblik.

Radio-televizija Zagreb je imela srečnejšo roko: Obraz za steklom Zvonimira Bajsića, ki je dobil nagrado za tekst, je bila ena izmed redkih uspelih radijskih iger. Lirična interpretacija določene družbe ljudi, sanjajočih o odhodih, je nekoliko odmaknjeno, vendar umetniško resno delo. Izzivalnejše je hotelo biti delo Mirka Božića Bobni, ki mu ne bi mogli reči radijska igra, ampak kvečjemu radijska pripoved. Ta je imela zanimivo zamisel, ki pa ni bila realizirana do konca: da bi iz spomina posameznikov, ki so poznali utopljenko v akumulacijskem jezeru, obnovil človeško podobo malo čudne in malo poznane ženske. Pisateljeva misel je šla naprej. Povedati je hotela, da je življenje neustavljiv tok. Vsak lik je imel posebno glasbeno ilustracijo, že glasbila sama naj bi označevala poklic ali značaj človeka. Poskus, ki je ostal na pol poti.

Radijski igri iz Ljubljane In articulo mortis Janeza Čuka in Janeta Kavčiča ter Veter Smiljana Rozmana sta bili gotovo najresnejši deli v letošnjem Tednu, ker ima vsaka izmed obeh določeno izpovedno jedro, obenem pa sta dovolj specifično radiofonski, kar se tako rado poudarja. In articulo mortis je groteskna podoba določene vojne situacije in ravnanja ljudi v tej situaciji, lažnega opravičevanja z zvenečimi besedami. Delu manjka določene rasti, dopisnik in urednik sta vseskozi ista s svojimi spoznanji in hotenji. Pri tako dolgem delu učinkuje to monotono. Podobno je Rozmanov Veter statičen: nobenega prepričljivega premika ni v njegovi zgodbi. Fant in dekle vztrajata pri svojem, župan prav tako, čisti deus ex machina je bližajoča se krogla, konec pa ne pove ničesar. Nič čudnega ni torej, da abstraktna konstrukcija ni bila deležna odziva.

Radijska postaja iz Sarajeva je predstavila standardno zgodbo Zelena mreža Radeta Panića in popolnoma neuspel poskus In ne pelji nas v skušnjavo Slobodana Božovića. V Zeleni mreži je Panić prikazal brezupno situacijo skupine ranjenih in v zemljanko skritih partizanov, ki so jim Nemci na sledi. Ozračje je brezupno, posamezniki se razkrivajo podobno kot v novelah Leonida Andrejeva ali Sartra (Zid). Naključje jim pomaga, da ostanejo živi. Najdrznejši eksperiment na vsem festivalu je bila gotovo igra In ne pelji nas v skušnjavo: nastopajo — ženska pred sodiščem, obtožena poneverbe in jazz kvartet, v katerem posamezni inštrumenti zastopajo sodnika, tožilca, porotnike in zagovornika. Igra je torej monolog,

FRANCE MIHELIČ: **HIMERE** 1955 (lesorez)

opremljen z glasbenimi medklici. Ta monolog pa je prazno besedičenje in nič več; originalna zamisel se je tako razblinila ob nesmiselni realizaciji.

Radio Priština je tudi nastopil z eksperimentom: radijski dialog Deček na oknu ni imel nobene fabulativne osnove, otrok in pisatelj sta kramljala o pojavih in stvareh okoli sebe, besedilo je bilo torej razmišljanje.

Radijski igri iz Novega Sada Poslovni podvig Deaka Ferenca in Feherja Ferenca Tudi podnevi svetijo zvezde sta bili, lahko bi rekli, nekakšni »klasični« radijski igri, snovno zakoreninjeni v vojvodinskem ambientu. Poslovni podvig je obravnaval moralno podobo določene plasti ljudi, ki so sredi vojne skušali kovati dobiček na račun nesrečnih usod. Pri tem je zanimivo, da je avtor te čisto realistične zgodbe o violinistu, ki ga rešijo, da bi od namišljenega amerikanskega očeta dobil milijone, mlad pisatelj, rojen leta 1938. Drugo madžarsko delo Tudi podnevi svetijo zvezde motivno spominja na Prežihov Vodnjak, le da je v tem primeru problem osredotočen na družinska nesoglasja in je kopanje vodnjakov upoštevano le kot zanimiv krajevno značilen element.

Z istim klasičnim realizmom se je predstavil Radio Koper z deli Čudežno zdravilo Osvalda Ramousa in z eno izmed prvih slovenskih radijskih iger Ko bi padli oživeli Vasje Ocvirka. Italijanski neorealizem je imel gotovo svoj odmev v Čudežnem zdravilu, delu, ki pripoveduje o predsodkih malih ljudi, o njihovi

uklenjenosti v prazna upanja. Ocvirkova zgodba je znana po podobi Trlepa, izdajalca in morilca, ki prizna svoj zločin, poslušalcu pa je prepuščeno, da sam presodi in odkrije moralno sodbo.

Če bi v tem enoletnem izboru najboljših jugoslovanskih radijskih iger iskali podobo naše družbe in sodobnega človeka v njej, bi bilo seveda to popolnoma jalovo opravilo. Spoznali smo nekaj neuspelih radiofonskih eksperimentov, nekaj resnih, toda tematsko odmaknjenih del, ki imajo seveda vso pravico nastopati na takšni prireditvi; nekaj hotenj, vrtati v psihologijo in zavest sodobnega razrvanega človeka, ki pa se niso povzpela do stvaritev, ampak so ostala samo hotenja. Tako nismo videli svojega obraza v tem radiofonskem ogledalu.

Podobno spoznanje so izzvale tudi televizijske igre:

Iz Beograda so na festival poslali dve izvirni deli, komedijo Zlati prsti Pavla Ugrinova in Requiem za iztrošene stvari Vlade Vukmirovića. Gotovo so Zlati prsti najbolj nepretenciozen, toda še najbolj uspel tekst: če bi pisatelj iz tega motiva napisal resno dramo, bi Zlati prsti ne učinkovali na gledalca tako intenzivno. Biografija strojepiske, ki pol življenja pretipkava nove variante istega teksta svojega šefa in se zaradi tega ne more poročiti, je v televizijski komediji prikazana nevsiljivo ironično in se prav tako nadaljuje po odhodu prvega šefa, ko se z nastopom drugega vse znova začne. Formalno Zlati prsti niso prinesli nič specifično televizijskega, morda bi na odru še bolje zaživeli. Nekaj več televizijskih sestavin zlasti z retrospektivnimi prizori je bilo opaziti v drami Requiem za iztrošene stvari. V njej je Vlada Vukmirović prikazal življenjsko situacijo židovske vdove, ki se v intimni navezanosti na svoje staro stanovanje in stvari v njem noče izseliti, čeprav ima na voljo novo stanovanje, ker je staro določeno za rušenje. Korenine za njen odpor segajo daleč v medvojna leta, ko je zgubila moža, sina, snaho in vnuka. V njeno zavest se vračajo s tolikšno močjo, da prevpijejo sedanjost. Nekoliko sentimentalna zgodba je gotovo nastala iz resnične zavzetosti, pa tudi predstavljena je bila tako. Starko je pretresljivo upodobila Nada Riznić.

Z več zunanjimi posnetki sta bili podani zagrebški televizijski drami Slepa krogla Slobodana Novaka in Tonkina edina ljubezen po noveli Avgusta Cesarca in v priredbi Kreša Novosela. Obe zagrebški deli bi bili taki, kot smo ju videli, lahko film. Zlasti Tonkina edina ljubezen je imela toliko zunanjih posnetkov, kot jih v marsikaterem filmu ni, prizori so bili posneti na zabavišču, na trgu, na stopnišču, na hodniku, le nekaj v stanovanju, kjer živi Tonka s svojim očetom. V tej igri nenavadno veliko govorijo slike kot v nemem filmu, v tem pogledu je delo prav razvlečeno. Zgodba je namreč hudo preprosta, v resnici se dogaja samo v Tonkini zavesti. Ob skromni zgodbi so ustvarjalci nanizali množico prizorov, v katerih je zaživelo celo mesto.

Po noveli je nastalo tudi delo Slepa krogla; pisatelj Slobodan Novak jo je priredil za televizijo. Morda bi bilo bolje, da tega sam ne bi storil, kajti odlomki iz njegove novele, prikazani na televizijskem zaslonu, so bili tako nejasni in nelogično povezani, da si gledalec ni mogel ustvariti jasne predstave. V zgodbi gre za nesporazum v partizanih, katerega tragični finale je bil prikazan na zaslonu. Izvedba je ustvarila mračno razpoloženje kot v napetih kriminalkah.

Na sporedu Tedna jugoslovanske radijske in televizijske igre sta bili tudi televizijska slikanica Konec afere Matjaža Kmecla in televizijski feljton Študentska soba Igorja Torkarja. Kmeclova humoreska, ki je bila bleščeče izvedena kot slikanica, je bila s tematsko in literarno nepomembnostjo in skromno satiričnostjo komaj vredna takega napora realizatorjev, kot smo ga lahko razbrali z izvedbe. Podobna ugotovitev velja za Torkarjev podlistek Študentska soba. Če bi mu Majda Potokarjeva s svojo zavzeto, inventivno igro ne vdahnila življenja, bi njegova praznina zazijala še bolj nemo kot je sicer. Človek gleda in posluša to zgodbo o živčno razrvanem dekletu-študentki, ki se ne more drugače pomiriti z življenjem, kot da si sama zabode nož v srce, in se nazadnje vpraša, kaj je povedalo deževje besed. Za odgovor ni druge besede kot nič. Poglavitna zmota Študentske sobe je v tem, da hoče biti obtožba. Poglejmo zakaj!

Cvetko Zagorski:

Celica 1

Slepa okna,
nema okna,
sončni dan.

Črne mreže,
goste mreže,
človek sam.

Bele ovčice na nebu!
Kako zlat,
zlat je dan!

Belo lice
ob mreži,
mlad človek —
v železo vkovan!

Zato ker je dekle dedno obremenjeno, ker so starši grobo ravnali z njo, ker je zanosila s črncem, pa morala splaviti, ker ji je njeno življenje v preteklosti tako načelo zdravje, da bi ne zdržala poroda in jo je črni fant zapustil misleč, da gre za rasni predsodek, ker ni opravljala izpitov, čeprav bi jih lahko, saj je tiste, kar jih je, napravila z odliko, vmes je pa še morala živeti v baraki v Sibiriji. Toliko kot je Torkar naprtil temu dekletu, si nista mogla izmisliti ne Strindberg ne Freud, ki sta o teh in podobnih problemih že zdavnaj povedala svoje. Delo je prisiljeno, od pisatelja je izsiljena že študentkina izpoved, prisiljen je tudi mlad zakonski par, ki naj bi učinkoval kot nasprotje razrvanemu dekletu. In navsezadnje: kdo bo verjel Torkarju, da bo njegova študentka, kar dovolj vitalna, kakor je poprej o njej povedal, končala svoj nesporazum z življenjem kar s samomorom? Ali ni to obrabljeno, staro in papirnato? Vse te slabosti pa je v veliki meri prikrila poleg odlične igre Majde Potokarjeve tudi režija z artističnimi kombinacijami in z abstraktno figuraliko ob študentkinih monologih.

Večina radijskih in televizijskih iger, ki smo jih slišali ali videli, je bila na posameznih natečajih za radijske in televizijske igre, ki jih razpisujejo po vseh centrih, že nagrajena. Na primer Bobni Mirka Božića, Deček na oknu Dragoslava Savića, obe ljubljanski radijski in televizijski igri, itd.

Posebno poglavje bi veljalo posvetiti tudi mladinski radijski igri. V tej zvrsti je bila situacija še najboljša. Prevladovali so pravljični motivi, med katerimi je bil Čarobni pisalni strojček Smiljana Rozmana gotovo najbolj posrečena moderna pravljica, nekaj prav uspelih del pa je obravnavalo otrokov svet v primerjavi s svetom odraslih. Najboljša med njimi so bila Vnuk brez dela Milivoja Matošca, Melita vidi modro sonce Ivana Kušana (obe deli je poslal Radio Zagreb) in Dušice Danojlić Šesti razred v izvedbi RTV Beograd. Med temi je bila sicer ponesrečena, vendar čisto ljudska predelava Don Kihota: Vitez na ovnu Dobrice Erića v izvedbi Radia Prištine. S fantastičnim motivom je bilo eno samo delo in sicer Mladi Krpani potujejo na luno Braneta Dolinarja in v izvedbi RTV Ljubljana. Izbor mladinskih del je bil tako tematsko in formalno bogatejši in zanimivejši.

Problematiko revolucije je obravnavalo kot smo videli, le pičlo število del: med radijskimi igrami Zelena mreža Radeta Panića in italijanska izvedba Ocvirkove igre Ko bi padli oživeli, med mladinskimi deli ni bilo niti enega, ki bi kakorkoli skušalo poseči na to področje. Od televizijskih iger sta bili dve deli: Slepa krogla Slobodana Novaka in Requiem za iztrošene stvari Vlade Vukmirovića. Objektivni vzrok za tako malo število del s tematiko upora je v tem, da smo v Tednu videli le enoletni izbor iz tistega medija, ki mora biti že po svoji naravi najaktualnejši. Seveda pa bi bil popoln nesmisel reči, da je ta tematika za radio ali televizijo izčrpana; še zdaleč ne. Do zdaj zbrano predvsem dokumentarno gradivo bo vsekakor nudilo zanesljivo in spodbudno osnovo za literarno oblikovanje upora, pri čemer bodo nujno

morale biti udeležene tudi radijske in televizijske igre.

Radijske in televizijske igre so še pokazale, da tehničnih osnov za izvedbo ne manjka, slišali in videli smo razmeroma veliko dobrih igralskih kreacij, tonski posnetki so razkrivali različne tehnične umetnije, globinske posnetke, gibanje, nakazano s posnetkom itd.; televizijske igre so bile večinoma tehnično in izvedbno brez ugovora, toda teksta ni, drame, besedila, igre ali feljtona.

To je širše vprašanje, ki presega okvire repertoarjev radijskih in televizijskih iger in možnosti organizatorjev, ki so pripravili festival. S pomanjkanjem dobrih besedil za radijske in televizijske igre postaja Teden jugoslovanske radijske in televizijske igre sestavni del problema splošne literarne situacije, njen odtenek, njeno dopolnilo ali še posebno opozorilo: v sklop vprašanj, kako je z novelistiko, dramatiko in romanopisjem, se vključuje tudi vprašanje: zakaj je z radijsko in televizijsko igro tako, kot je? S tem smo raztegnili obseg vprašanja radijske in televizijske igre, ne glede na subjektivne faktorje, izhajajoče iz posameznih uredništev, ki bodo neogibno vedno prisotni. Še enkrat: radijske in televizijske igre so sestavni del celotnega literarnega kompleksa.

To pa je samo šele diagnoza in ne prvič spoznana in odkrita.

Kaj pa terapija? Mogoče forsiranje eksperimenta? Iščočega, vrtajočega, razgretega, eksperimenta!

In razumevanje eksperimenta, seveda!

Mogoče tudi individualni dogovori s pisatelji, da bi jih izzvali k pisanju, radiofonska oblika ne bi smela biti ovira pri tem.

Predvsem pa bi morali zagristi v naš čas in odkriti čim več resnic o njem ter korenine zanje v bližnji preteklosti.

Dosedanje skušnje artističnih eksperimentov pa lahko uspešno sodelujejo kot oblikovne-radiofonske sestavine.

France Vurnik

Niko Košir: Prigode stražarja Primoža

Kakšna naj bi bila literatura s partizansko tematiko, o tem je bilo že dosti napisanega. Prav gotovo je pri tem postalo osnovno vprašanje ne toliko, kaj pisati, temveč, kako. Kako se lotiti snovi, ki je skorajda neizčrpna, in kako obravnavati to snov. Seveda pa je treba pri tem razlikovali pravo literaturo, resnično umetniško oblikovano izpoved od povsem preprostega, faktografskega obravnavanja zunanjih dogodkov. Med tema skrajnostima pa je seveda cela vrsta vmesnih stopenj. Od nekdanjega preprostega borca, ki svoja vojna doživetja po dolgih letih z večjo ali manjšo muko in prirojeno nadarjenostjo zaupa papirju, pač ne moremo zahtevati podobnega pisanja ali pa vsaj ne takega, kakršno naj bo pisanje resničnega pisatelja, ki snov osvobodilnega boja umetniško oblikuje. Zato je razlikovanje in predvsem različno vrednotenje ene ali druge knjige s partizansko tematiko nujno in je uporaba istih kriterijev nemogoča.

Kam naj uvrstimo sorazmeroma drobno knjižico (118 strani malega formata), ki prinaša literarni prvenec Nika Koširja in katero je pod naslovom »PRIGODE STRAŽARJA PRIMOŽA« pravkar izdal založniški zavod Borec? Nedvomno nekam v sredino med prej omenjenima skrajnostima, vsekakor pa že bliže umetniški prozi, čeprav ne gre niti za roman niti za partizanske novele ali povesti, temveč za vrsto kratkih, večinoma avtobiografskih, spominskih zapisov, ki pa so intelektualno zasnovani in literarno oblikovani. Vendar pa moramo ugotoviti, da se pisatelj v tem svojem literarnem oblikovanju ni mogel povzpeti do umetniške izpovedi. Njegov tekst tudi ne obravnava ene same zgodbe, ki bi bila zasnovana in izpeljana po nekih literarnih zakonitostih, temveč vsebujejo poglavja knjige

BRANKO ŠOTRA: **PREVOZ RANJENCA**, lesorez, 1947

pripoved o lastnih doživetjih ali različnih žalostnih in veselih dogodkih v partizanih. Nedvomno se je pisatelj zavedal, kako je treba oblikovati sicer hvaležno partizansko tematiko, da se pripoved dvigne na višjo raven od zgoraj navedenega obnavljanja dogodkov in opisovanja zunanjih dejstev. Niko Košir je pri tem svojem prizadevanju za neko novo obliko pokazal dobršno mero originalnosti. Deloma namreč pripoveduje prek svojega partizanskega tovariša Primoža Poljanca; deloma v stilu starih klasičnih pripovednikov stopa tudi sam od časa do časa iz ozadja in posega v pripoved z uvodnimi besedami, deloma pa obnavlja tudi sam lastna doživetja. Tako ustvarja nekako mirnost v pripovedi, daje pa mu ta oblika tudi možnost ustvarjanja vmesnih pripomb in prekinjanja pripovedi z razmišljanji in najrazličnejšimi ugotovitvami. Originalnost v formi, ki jo nedvomno razodeva Koširjeva knjiga, pa seveda ni mogla nadomestiti globljega, resnično umetniškega obravnavanja snovi. Zato je v pogledu resnične umetniške moči ostala na pol poti. To pa seveda ne pomeni, da knjiga ni leposlovno delo, vredno izdanja. Nasprotno, napisana je prav lepo, prijetno, sicer umirjeno, pa vendar vseskozi dovolj zanimivo.

Preden pa spregovorimo o tem, kaj pisatelj pripoveduje v svoji knjigi, ga je treba vsekakor vsaj predstaviti, ker je poznavanje pisateljeve osebnosti vendarle potrebno za razumevanje njegovega dela. Niko Košir je doma iz okolice Bleda in ima 45 let. Po poklicu je profesor,

sedaj predavatelj italijanske književnosti na ljubljanski univerzi. Po diplomi na filozofski fakulteti je leta 1943 odšel v partizane, kjer je bil najprej v Gubčevi brigadi, nato pa v štabu 15. divizije. Nekaj pred koncem vojne je bil poklican v uredništvo Slovenskega poročevalca, kjer je bil tudi nekaj let po vojni zunanjepolitični urednik lista. Po odhodu iz novinarske službe pa se je začel aktivneje udejstvovati tudi kot prevajalec iz romanskih jezikov, pa tudi kot recenzent. S »Prigodami stražarja Primoža« stopa zdaj prvič pred javnost tudi z izvirnim leposlovnim delom.

Snov, ki jo pisatelj obravnava, je zajeta iz lastnih partizanskih doživetij, vsaj v pretežni meri. Razdelil jo je na vrsto poglavij z epilogom. V posameznih poglavjih je obdelal posamezne epizode iz partizanskega življenja, zavedajoč se, da se mora v pogledu snovi nujno omejiti. O tem piše tudi sam v knjigi. Kaj bistveno novega, pa tudi kaj takega, kar bi nas ogrelo in prevzelo, bo bralec v knjigi zaman iskal. Pisatelj sam pravi, da je pač doživel podobne stvari kot drugi borci za svobodo, nenadne spopade, borbe, dolge nočne premike, straže, patrulje, za spremembo pa včasih veselo pesem ob mirnih večerih ali prešeren ples na mitingih po dolenjskih vaseh. In o vsem tem pripoveduje tudi Primož Poljanec. Včasih malce šegavo, včasih rahlo satirično, drugič spet bolj resno, vseskozi pa lepo, prijetno in zanimivo. Vsekakor je pisatelj pri tem vseskozi objektiven in pripoveduje o lepih in grdih stvareh, o uspehih in neuspehih, veselih in žalostnih trenutkih. Povsod vidi v prvi vrsti človeka, kateremu v celoti posveča tudi svojo pripoved. V tem pa je že njena velika vrednost.

Za konec pa še besedo o opremi knjige: lahko bi bila boljša.

S. R.

Drago Suhi: Peti bataljon

Založniški zavod Borec je sredi poletja izdal knjigo Peti bataljon, ki jo je napisal Drago Suhi. Doma iz Novega mesta, se je Suhi že takoj po prihodu okupatorja pridružil osvobodilnemu gibanju ter marca 1942 odšel v partizane. Novembra 1942 pa so ga ujeli Italijani in ga obsodili na dosmrtno ječo. Po kapitulaciji Italije, ko je bil izpuščen iz zapora, se je takoj po prihodu na slovenska tla ponovno pridružil partizanom in vstopil v tedaj osnovani peti bataljon 1. brigade VDV. Svoja doživetja v partizanih od pozne jeseni 1943 pa do osvoboditve je Suhi zapisal in zdaj objavil v knjigi, ki je kar zajetna in razdeljena na vrsto poglavij. Njegovo pripovedovanje je pestro in razgibano. Ker je Suhi partizanil predvsem na Primorskem in v okolici Trsta, bodo njegovi spomini posebno za domačine s tega področja še toliko bolj zanimivi, saj pojasnjuje v svojem pisanju ozadja raznih pomembnih akcij, ki so tedaj na Primorskem prinašala okupatorjem toliko izgub, našim ljudem pa vlivala novo upanje in utrjevala vero v zmago.

Žal pa je Suhijeva knjiga zgolj povprečna in ne presega običajnega spominskega zapisa. Avtor, ki mu sicer ni odrekati zanimivosti pripovedovanja, je ostal zgolj pri opisu zunanjih dogodkov, pri tistem običajnem faktografskem opisovanju predvsem zunanjih dejstev, akcij, patrulj, borb in spopadov. V svoji pripovedi ni mogel doseči poglobljenega pisanja ali pa se kakorkoli povzpeti na povprečni nivo kronista. To je vsekakor škoda, ker so dogodki, ki jih knjiga opisuje, sami po sebi izredno zanimivi in vredni boljšega peresa.

Če ne upoštevamo, da bodo Suhijevo knjigo brali predvsem manj zahtevni bralci, ki imajo radi opise zanimivih partizanskih doživetij, pa moramo ugotoviti, da je poglavitna vrednost tega dela predvsem v dokumentarnosti. Knjiga pomeni zato vsekakor predvsem prispevek z avtobiografskim zapisom partizanskih doživetij, prispevek, ki je zaradi neposrednosti avtorjevega pričevanja seveda dragocen. Prek dokumentarne vrednosti pa Suhijeva knjiga ne sega, pa čeprav je zanimivo napisana in vredna branja.

IZ MEDNARODNE ARENE

V NEMŠKEM ČASOPISU »SPIEGEL« JE NEDAVNO IZŠEL ČLANEK DIREKTORJA TEGA ČASOPISA AUGSTEINA, KI JE SKUŠAL OB PETDESETI OBLETNICI PRVE SVETOVNE VOJNE OBJEKTIVNO PRIKAZATI, KAKŠNA JE BILA KRIVDA NEMČIJE ZA VOJNO. ČLANEK JE ZANIMIV ZLASTI ZATO, KER GA JE NAPISAL NEMEC.

Nemec o krivdi Nemčije za vojno

VSI SMO se učili, da je prvo svetovno vojno, ki je razburila Evropo in ostali svet, povzročil nesrečen slučaj. Angleški premier George Lloyd je rekel, »da so evropski narodi zdrsnili v vojno.« Tako piše danes v učbenikih in tako nas učijo znani sodobni nemški zgodovinarji.

Ker je nemogoče pobiti dejstvo, da so Nemci edini krivci za drugo svetovno vojno, bi bilo zelo ugodno osvoboditi Nemčijo krivde za prvo svetovno vojno in vse skupaj imenovati »odpustljiva zabloda«, v kateri je Nemčija igrala enako vlogo kot ostale štiri evropske velesile.

Toda smola — najnovejši izsledki nam kažejo, da o tem ne more biti govora. Do prve svetovne vojne je prišlo, ker je bil Bismarckovemu rajhu steznik, ki mu ga je ukrojil njegov utemeljitelj, pretesen, in je želel s silo pridobiti v svetu položaj, kakršnega so imele ZDA v letih med 1940 in 1955.

Vse do 8. avgusta 1918, črnega dne na zahodni fronti, ko so zavezniki pognali zadnje nemške rekrute do Siegfriedove linije, je Nemčija želela zagospodariti od Finske do Kaspijskega jezera; poleg tega je hotela dobiti kolonije v srednji Afriki, na edinstvenem področju, ki je po površini enako Avstraliji in v katerem bi bila Katanga kronski dragulj.

Vse do zloma je Nemčija skušala vse štiri velesile, Anglijo, Francijo, Rusijo in Avstro-Ogrsko, potisniti na raven drugorazrednih sil. Še v maju 1918 so v Berlinu sklenili, da »morajo vzeti gospodarstvo Avstro-Ogrske, Poljske in Rusije v svoje roke«. Vlada je 7. aprila 1917 sklenila, da je treba zagotoviti »mirno eksploatacijo Turčije«, in pri tem mislila tudi na petrolejska ležišča v Mezopotamiji.

Cesar, kancler in vrhovna komanda niso niti najmanj spoštovali pravic drugih narodov do življenja in domovine. Misel, da bo 60 milijonov Nemcev zasužnjilo in izropalo okoli 100 milijonov pripadnikov drugih narodnosti, jih ni vznemirjala. General von Luddendorff je nameraval v Gruziji rekrutirati dober »vojaški material«, ker »naša zahodna fronta potrebuje vojake«.

Kot je Hitler sklenil, da bo na Krimu naselil Tirolce, tako je v pr-

vi svetovni vojni Luddendorff nameraval preseliti na Krim Nemce iz Rusije in tam osnovati njihovo kolonijo. Poleg tega je hotel poklicati vse Nemce iz oddaljenih in čezmorskih dežel in jih naseliti v njihovih rodnih pokrajinah, ki so pripadale drugim narodom.

Njegov vojni emisar von Lossow — ki ga bomo spet srečali v času Hitlerjevega prevrata leta 1923 v kleti mestne krčme — je pisal v maju 1918, še preden je z aspiracijami na Azerbejdžan, Kuban in severni Kavkaz osnoval satelitsko državo Gruzijo: »To je velika in bogata dežela, to je priložnost, kakršna se morda ne bo več ponovila.« Baku, ki je bil od Berlina oddaljen 1300 kilometrov v zračni črti, je bil »po velikosti in bogastvu drugo naftonosno področje na svetu«.

Leta 1918 so satelitske vlade pod nemškim dežjem rasle kot gobe po dežju, in Nemci niso bili prav nič izbirčni. Finci so Nemcem odstopili svoje pomorske baze, Romuni so jim dali petrolej, žito in železnice. Urachski vojvoda je postal kralj Litve in se 4. junija 1918 oklical za Mindaugasa II. Poljska, ki so jo kongresi povsem zmrcvarili, bi morala biti trajno priključena Nemčiji, zato so ji dodelili nekega hoencolernskega princa. Estonija, Litva in Letonija, odcepljene od Rusije, so morale pasti pod nemško oblast. V Ukrajini je nemška gospoda prepustila hetmanu Skoropadskemu, naj uniči komaj zrasle mladike parlamentarno-socialistične lokalne vlade; potem so prenaredili tire železniške mreže na nemško mero. (Hetman je pozneje postal eden izmed ustanoviteljev »Völkischer Beobachter« — glavnega organa nacistične partije.)

Prva naloga marionetnih vlad je bila, da Nemcem zagotovijo nadzorstvo nad železnicami in nad vsemi važnimi prometnimi zvezami, kakor tudi izkoriščanje rudnega bogastva. Pristanišča Nikolajev, Sevastopolj, Taganrog, Rostov, Novorosijsk, sama nova in neznana imena, so morala biti z mirovnimi sporazumi izročena Nemcem.

Nemški rajh je po besedah državnega sekretarja von Jagowa leta 1915 želel razpolagati tudi z drugim delom »polazijske moskovske države«, ki so jo prenagljeno imenovali Velikorusija. Z boljševiki je bil marca 1918 sklenjen mir v Brest-Litowskem. Njihova država je bila pravno priznana, toda to ni pomenilo, »da mora matična država dopustiti odcepitev obmejne države«, kot je bistroumno pripomnil državni sekretar von Kühlmann.

Če je samostojna Ukrajina želela rusko oblast, ji jo je bilo treba priskrbeti. Če donski kozaki potrebujejo orožje za borbo proti sovjetom, podpisnikom brestlitovskega miru, jim ga bo nemški rajh poslal in jih končno vzel pod svojo zaščito.

»Sporazumi na papirju nam ne zagotavljajo, da bomo lahko vplivali na gospodarstvo neke dežele,« je pisal državni podsekretar v ministrstvu za zunanje zadeve von Busche, »v deželo moramo vkorakati.« Nemčija se ne bo angažirala samo v Ukrajini in na Kavkazu, je zahteval Busche, temveč na vsem Vzhodu, ne oziraje se na državne meje; da pa bo zaslepila opazovalce, bo določeno državo uporabila kot kuliso. Tako so Nemci spoštovali dogovore in na takšno spoštovanje je naletela boljševiška država v svojih prvih trenutkih.

Za ostalo Rusijo, imenovano tudi Velikorusija, je državni podsekretar 14. junija 1918 zahteval: »Ruski promet, industrija in gospodarstvo morajo biti v naših rokah. Moramo dobiti Vzhod. Dajal nam bo obresti za naša vojna posojila.«

Pred tem, 15. maja 1918, so predstavniki nemških železniških in jeklarskih koncernov priporočili, naj bi Nemci prevzeli nadzorstvo nad železnicami in plovnimi objekti po vsem prejšnjem ruskem carstvu in na Balkanu. Nemški »Handelstag« je ob koncu leta 1917 zahteval, naj se Rusiji vsilijo ustrezne obveznosti, da bi jo rajh lahko izkoriščal, 30. maja 1918 pa je grof Hertling iz katoliškega centra izjavil: »Rusija mora biti naša!« Šef vrhovne komande vojne Paul von Hindenburg je priznal, da je »rasno sovraštvo vzrok našega sovraštva do Rusov.«

Resnični mir z Rusi, kot je napisal cesar na rob dokumenta po podpisu brestlitovskega sporazuma, je nemogoč, ker je mir med Slovani in Germani. »Ohrani ga lahko edino strah. Slovani nas imajo za svoje sovražnike in tudi oni nas sovražijo. Bojijo se samo udarcev.«

Ne gre hvala nemški uvidevnosti, da Rusija v prvi in drugi sve-

tovni vojni ni bila uničena in da njeni narodi niso bili zasužnjeni in spremenjeni v ljudi nižje vrste. Nemci se niso niti v prvi niti v drugi svetovni vojni držali sklenjenih sporazumov. Ne čudimo se torej, če Rusi ne verjamejo nemškim zagotavljanjem o miroljubnih namenih in če so gluhi za nemške proteste v imenu človečanstva. Jasno je, kaj mislijo o nemški atomski oborožitvi.

Prvo svetovno vojno — nanjo smo bili »prisiljeni« — smo vodili z geslom »nemškemu hrastu sta potrebna zrak in svetloba,« kot je rekel von Hindenburg ob svoji sedemdesetletnici. Do pretiranih zahtev pred koncem vojne je prišlo verjetno zato, ker je bilo na tehtnici toliko žrtev, krvi, odpovedovanja in požrtvovalnosti.

O tem, kaj so Nemci hoteli s to vojno doseči, govore vojni cilji, ki so jih proklamirali leta 1914. Državni kancler, kot odgovorni vodja državne politike, je zahteval v svojem uradnem programu z dne 9. septembra, naj postane Belgija »vazalna država«, po bitki pri Marni pa je rekel: »V Belgiji bomo vzpostavili tributarno državo, ki bo na videz svobodna, v resnici pa nam bo v vojaškem in gospodarskem pogledu na voljo.« Von Bethmann je hotel Nemčiji zagotoviti »obale, utrdbe in prevozna sredstva« — za primer nadaljnjih vojn.

4. avgusta je von Bethmann v Reichstagu obljubil, da bo dal Belgiji odškodnino za storjene krivice. Osem tednov kasneje je odpor, ki ga je nudila država, napadena brez kakršnegakoli razloga in v nasprotju z obveznostmi sporazuma, tako razjezil nemško vlado, da je postrelila talce in določila vojno odškodnino, ki jo bo zahtevala od Belgije ob sklenitvi mirovnega sporazuma. Nihče izmed odgovornih nemških državnikov ni želel končnega miru, vsi so hoteli nove, osvajalne vojne.

Priključitev Luksemburga je von Bethmann zahteval 9. septembra 1914, Nizozemska naj bi ostala »formalno neodvisna, v bistvu pa odvisna od Nemčije.« »Ustje Rena,« je rekel von Bethmann, »mora postati nemško.« »Prebivalce Belgije moramo naučiti reda in ga ponemčiti,« je pisal generalni guverner von Bissing.

S Francijo bi morali skleniti trgovinski sporazum, ki bi, kot je mislil von Bethmann v začetku septembra 1914, »dal Nemcem svobodne roke v denarnih zadevah in industriji.« V srednjeevropski gospodarski zvezi, v kateri bi bili »vsi člani na videz enakopravni, v resnici pa bi se ravnali po Nemcih« (O, premeteni Bethmann!), bi Avstro-Ogrska, Belgija, Nizozemska, Francija, Danska in Poljska »učvrstile gospodarsko oblast Nemčije v Srednji Evropi«.

Von Bethmann je že leta 1914 opazil možnost odcepitve Ukrajine od Rusije. Mathias Erzberger je poleg ostalih ciljev zahteval tudi »razbijanje ruskega kolosa«.

Norost veličine ni prevzela samo cesarja, kanclerja, Tirpitza in Ludendorffa, ne, ves narod je bil z njo opijanjen, v vsakem primeru pa bolj pijan kot njegovi sosedi.

Thyssen je zahteval Odeso, Krim in Kavkaz (memorandum z dne 9. septembra 1914), Stinnes je želel rudnike in premogovnike v Normandiji, isto pa je hotel tudi Krupp (memorandum v novembru 1914), o miru se ni smelo razpravljati na nobenem kongresu, sovražnikom se je moralo mir diktirati. Stresemann je vse do konca vojne zahteval Antwerpen in Calais.

Fantastične predstave, ki jih je imel o vojni, Hitlerju niso priletele iz zraka — bilo je dovolj, če je pobrskal po dediščini časa, ki je napovedoval njegov prihod. Tristodvainpetdeset nemških je leta 1915 zahtevalo germanizacijo vzhodnega mejnega pasu.

Nemški vojni cilji so se od leta 1914 sicer premaknili od zahoda proti vzhodu, toda njihova »specifična teža« se ni spremenila. Razen na Skandinavijo ni Hitler poudarjal svoje pravice na nobeno državo, na katero cesarska vlada še ni bila usmerila svojega pohlepnega pogleda, pa tudi če govorimo o mostu proti centralni Aziji.

Če bi Nemčija pred petdesetimi leti res »zdrsnila« v negotovost moderne vojne, bi gotovo izkoristila eno izmed mnogih priložnosti, ki so se ji ponujale v letih med 1914 in 1918, da bi vojno častno končala in morda dobila še vojno odškodnino in kako kolonijo. V resnici pa je tisto, kar je hotela Nemčija v vojni do-

seči in kar je bilo pred vojno samo nejasno nakazano, a v času trajanja vojne jasno poudarjeno, onemogočilo kakršenkoli mir na temelju sporazuma.

Vse dokler ni Amerika posegla v vojno, se je predsednik Wilson zavzemal za mir brez zmagovalcev in poražencev, brez aneksij in kontribucij. Rajh pa vse do zloma niti za trenutek ni želel takšnega miru. Celo socialni demokrati, zbrani okoli Eberta, so se zanj začeli zavzemati šele, ko je leta 1917 izbruhnila ruska februarska revolucija.

Na pogajanjih z belgijskim kraljem Albertom in v neposrednih stikih z Angleži leta 1916 Nemčija ni hotela pristati na neodvisnost Belgije. V zasebnih pogovorih s pomembnimi Francozi nemška vlada ni hotela odstopiti od rudnega bazena Longwy-Briey, zvesta memorandumu z dne 10. marca 1915, v katerem piše: »Z izgubo lotarinškega področja bo francoska železna industrija propadla.« Hindenburg se ni niti ob zlomu hotel ločiti od Longwy-Brieya.

Na konferenci v Kreuznachu v aprilu je cesar v nemškem imenu zahteval Malto, Azore, Madeiro in Kapverdske otoke, po 30 milijard dolarjev kot vojno odškodnino od Anglije in Združenih držav in 40 milijard frankov od Francije.

Celo na konferenci v mestu Spa, 2. in 4. julija 1918, na kateri so sodelovali vsi državni dostojanstveniki, so Nemci zahtevali: »Belgija mora ostati pod nemškim vplivom, da ne bi nikoli več prišla pod francosko-angleški vpliv in služila našim sovražnikom za pripravljalni teren.« *Nikoli več,* kot da bi Belgija kdaj komu dopustila, da prek njenega ozemlja napade Nemčijo!

Torej so bile pravilne besede govornika Združene socialistične nemške partije, ko je 13. julija 1918, potem ko ni privolil v dvanajsto vojno posojilo, dejal, čeprav se je izpostavil žaljivim medklicem in psovkam iz vseh klopi: »Vojna ni bila nikoli obrambna vojna«. Konec koncev je tudi Zahod težil za »osvajalnim in nasilniškim mirom.«

»Osvajalni in nasilniški mir« ima torej petdesetletno tradicijo. Niti prva niti druga vojna nista bili samo cesarjeva ali Hitlerjeva vojna — to sta bili nemški osvajalni in nasilni vojni. To, za čemer so Nemci v teh dveh vojnah težili in kar so hoteli doseči, lahko primerjamo samo z Napoleonovimi stremljenji. Po besedah profesorja Ernsta Jäckha bi se »Nemška srednja Evropa« raztezala od Severnega rta do Perzijskega zaliva.

Iz memoranduma tajnega svetovalca za težko industrijo Hugenberga z dne 12. maja 1915 zvemo, da se je že v prvi svetovni vojni govorilo o osnovanju koloniriziranega področja na vzhodu, odkoder bi v primeru novih vojn »rekrutirali vojake in dobavljali hrano za ljudstvo.«

Že v prvi svetovni vojni je predsednik vlade v Frankfurtu na Odri in von Bethmannov svetovalec za vzhodna vprašanja uporabil izraz »Herrenvolk«, narod, ustvarjen, da gospodari in vlada, narod, ki so mu državne meje preozke in jih mora razširiti, da bi se »mogel izživeti« (memorandum marca 1915). Po besedah tajnega vladnega svetovalca Maxa Seringa bi bili tako zagotovljeni pogoji za »vzgojo zdrave človeške rase«.

V času prve svetovne je vlada nameravala izseliti Žide in Poljake iz na novo priključenega 100 kilometrov širokega mejnega pasu. Sem bi naselila Nemce in tako popolnoma ločila Poljake, ki žive v Nemčiji, od onih v Poljski.

To pa so bili samo majhni cilji. Dne 17. maja 1916 je bilo sklenjeno, da se mora preprečiti mešanje med Poljaki in Nemci in je treba preseliti Poljake iz »vzhodne Prusije« (področja, ki je pripadalo Nemčiji, in tistega, ki so ga Nemci nameravali ugrabiti Poljakom) v Poljsko, ki bi ostala podrejena Nemčiji. Vzhodno Prusijo bi naselili kolonisti nemškega rodu. Tako bi se preselili več kot trije milijoni ljudi v prenaseljeni ostanek poljske države. Letonce, Žide in ruske posestnike bi morali po načrtu vojne uprave za severovzhod izseliti iz baltiškega področja.

Menim, da je patriotska dolžnost vseh Nemcev, da otrokom že v osnovni šoli povedo, do kakšnih usodnih rezultatov so v preteklih petdesetih letih pripeljali nemško precenjevanje lastnih moči, nemška tehnična popolnost in nemško nespoštovanje dobrih sosedskih odnosov; nemško samovšečno prepričanje o lastni nedolžnosti pa je odlično

NIKOLAJ PIRNAT: **Iz ciklusa DOMOVI, GOZDOVI, TEMNICE** — linorez, 1944

preživelo selitev v Bonn. Ko je govoril o nemški zunanji politiki med prvo svetovno vojno, je Hans Herzfeld trdil, da so si Nemci samo prizadevali, da dobijo nazaj pozicije, ki so jih izgubili v preteklosti. Mar ni to že od nekdaj značilno tudi za Bonn?

Zahtevati vse, da bi človek tedaj, ko je že prepozno, dobil udarce ali v najboljšem primeru nič — to je značilnost zunanje politike Zvezne republike. Kontinentalno koketiranje, ki ne vodi do nobene sporazumne rešitve, je najnovejša moda krščansko socialne stranke. Ko bi se dogodki razvijali, kot so hoteli Nemci, bi bila tretja, zadnja nemška vojna že ante ali post portas.

Prva svetovna vojna ni bila slučajna in Nemčija vanjo ni »zdrsnila«. Kar sem vam tukaj skiciral, je bilo že pred dvema letoma objavljeno v zgodovinskem priročniku Fritza Fischerja »Griff nach der Weltmacht« (v prostem prevodu: »Neuresničena ambicija — oblast nad svetom«). Če pa je vseeno še mnogo ostalo neznano, obstoje za to razlogi, za katere — smelo rečeno — vemo. Spomnimo se samo, da je zgodovinar Gerhard Ritter še leta 1954 skušal opravičiti politično nesmiselni napad na Belgijo z besedami: »V začetku vojne smo pogazili nemško nevtralnost, ker drugače ne bi mogli začeti odločilne bitke v Franciji in ker bi bili izgubljeni, če

bi sovražnik prodrl v industrijski bazen spodnjega Rena.« Zgodovinar Ritter očita kolegu Fischerju, da nikoli, kadar govori o Wilhelmovi Nemčiji, ne uporablja izrazov »mi« in »nas«.

Fritz Fischer, profesor za srednjo in novejšo zgodovino na hamburški univerzi, se je ob podpori Goethejevega združenja dogovoril za vrsto predavanj na ameriških univerzah Harward in Yale. Predavati bi moral v marcu in aprilu, toda s posredovanjem Bonna so bila predavanja odpovedana, ker Goethejevo združenje baje ni imelo denarja. Zdaj je ameriški zgodovinar profesor John Snell, ogorčen zaradi tega sramotnega postopka, v imenu svojih kolegov v pismu nemškemu generalnemu konzulatu v New Yorku izjavil, da ne bo odpotoval v Bonn, če ne bo Fischer prišel v New York. Denarno stanje »Goethegesellschafta« se je hitro izboljšalo, tako da se je našel denar še za dva zgodovinarja, ki bi morala spremljati Fischerja in tolmačiti njegova izvajanja v ugodnejši luči, seveda v imenu svobode znanstvenega raziskovanja. Zdaj potuje Fischer v Združene države na stroške nekega ameriškega združenja.

Fischer je objavil res razburljive dokaze, ki lahko objektivnemu poznavalcu podajo povsem drugačno sliko, kot je je bil vajen. Priznani zgodovinarji si niso mogli niti predstavljati tegá, kar je Fischer opisal izredno podrobno: s kolikšno diplomatsko spretnostjo je v času julijske krize leta 1914 Nemčija prisilila Avstro-Ogrsko v vojno **proti Srbiji**, ker je želela ponižati Francijo in Rusijo in se morebiti z njima zaplesti v vojno.

Nemški učitelji in profesorji že celih petdeset let razlagajo učencem v šoli, kako je »neumna balkanska nepomembnost« leta 1914 potegnila Nemčijo v klasični spopad med dvema morbidnima državama: Avstro-Ogrsko in Rusijo. Fischerjevi izsledki postavljajo na laž taka tolmačenja in kažejo, kako je cesarska diplomacija sprejela sarajevski atentat kot srečno naključje in v kritični fazi nalašč napačno obveščala živčno razrvanega monarha. Take priložnosti niso smeli izpustiti. »Tokrat se ne bom premislil« je prepričeval monarh dobro razpoloženega Kruppa.

Poleg znanih motivov — da bosta namreč Rusija in Francija šele 1916 dovolj močni, da posežeta v vojno, Avstro-Ogrska pa toliko da še ni razpadla — nam pokaže Fischer še druga dejstva: Angleži niso šli v vojno zato, ker bi zavidali Nemčiji njene gospodarske uspehe, — londonski City je vojni nasprotoval — temveč zato, ker so Nemci v svoji prevzetnosti posegli po glavnih britanskih interesnih sferah na Balkanu in Bližnjem vzhodu.

Gradnja bagdadske železnice je popolnoma izčrpala berlinsko denarno tržišče, da je celo Helferich, direktor nemške banke, v nekem pismu zlovešče napovedal bankrot. Turčijo je mamil francoski kapital, Grčija in Romunija sta se osvobodili nemškega pritiska, Bolgarija pa je še omahovala sem in tja.

Ob odkritju spomenika bitke narodov 18. oktobra 1913 je rekel Wilhelm šefu avstrijskega generalnega štaba baronu Conradu: »Z vami grem v vojno proti Srbom.«

Na svoj rojstni dan, 27. januarja 1914, je cesar verjetno govoril o vojni, ker sta takoj zatem generala Weibling in Weidenbach izjavila, da sta iz najvišjega vira slišala, da bo vojna še tisto leto.

Dne 8. junija 1914, dvajset dni pred atentatom na avstrijskega prestolonaslednika, je Wilhelm dejal: »Kmalu bo na dnevnem redu tretje poglavje balkanske vojne.« Vodja narodnih liberalcev v Reichstagu, Bassermann, je tri tedne pred sarajevskim atentatom pisal: »Gremo v svetovno vojno.«

Še vnaprej lahko dvomimo, če je bil versajski mir s svojimi moralističnimi poudarki pameten. Če pa preberemo knjigo Fritza Fischerja, trdno vemo, da je bil to »pravičen« mir; in če pomislimo na nemške osvajalne težnje, lahko celo rečemo, da je bil versajski mir — hvala gre predsedniku Wilsonu — zelo zmeren.

Tako prva kot druga svetovna vojna sta bili nemški vojni, bojevani zaradi nemške hegemonije v Evropi, zaradi stremljenj Nemčije, da bi bila prva na svetu. Nemčija je zavestno tvegala in — izgubila. Zato se nikar ne čudimo, če nihče na svetu ne želi, da bi prišlo še do tretje nemške svetovne vojne.

Prevedel Aleš Berger

NOVI POKOJNINSKI SISTEM

V zadnjih letih je bil celoten sistem socialnega zavarovanja predmet širokih razprav, ki naj bi privedle do rešitve vrste problemov in s tem omogočile, da sistem in njegovo izvajanje prilagodimo celotnemu družbenemu sistemu, našim ekonomskim sposobnostim in težnjam nadaljnjega razvoja.

Potem ko je Zvezna ljudska skupščina leta 1962 sprejela Zakon o organizaciji in financiranju socialnega zavarovanja ter Zakon o zdravstvenem zavarovanju, se je pokazala potreba, čimprej proučiti problematiko pokojninskega in invalidskega zavarovanja ter ga prilagoditi sprejetim načelom in posebnostim teh vej zavarovanja.

Na osnovi teh proučevanj in razprav ter obdelav prvotnih tez je Zvezni sekretariat za delo pripravil Teze za pokojninski sistem, ki jih je skupno z obrazložitvijo in dokumentacijo dal v javno razpravo, in sicer v februarju letos.

Predlogi, ki jih je rodila razprava, so v mnogočem prispevali k izdelavi načrta Zakona o pokojninskem zavarovanju, hkrati pa opozorili, da obstajajo precej različna mnenja glede predlaganih rešitev, ki pa jih bo težko spraviti v okvir zveznega zakona, ne da bi pri tem prenesli določene pristojnosti na republike.

Kot kaže, bodo razprave o načrtu zakona o pokojninskem zavarovanju v organih Zvezne skupščine še precej živahne in utegnejo še marsikaj spremeniti. Gre za eno najbolj občutljivih vprašanj, s katerim se bodo ukvarjali vse do konca leta; način obravnavanja nekaterih dopolnilnih predpisov, zlasti v drugi polovici letos, ki jih je sprejemala Zvezna skupščina, pa samo še dokazuje veliko zavzetost zveznih poslancev za vprašanja socialnega, posebno pokojninskega zavarovanja.

V intervjuju s sekretarko Republiškega sekretariata za delo ERNO PODBREGAR smo skušali dobiti odgovore na bistvene predloge, ki jih je dala javna razprava o novem pokojninskem sistemu s posebnim poudarkom na pravicah in položaju borcev, v načrtu zakona o pokojninskem zavarovanju.

Vprašanje: Glede na to, da je bil Republiški sekretariat za delo glavni organizator javne razprave o novem pokojninskem sistemu v Sloveniji in da je prek svojih strokovnih organov zbrane predloge obdelal ter jih

posredoval izdelovalcu načrta pokojninskega zakona, najprej vprašanje: kako je razprava vplivala na izdelavo načrta zakona o pokojninskem zavarovanju?

Odgovor: Avtorji načrta so — kakor kaže — proučevali in analizirali pripombe in stališča, ki so se izoblikovala v javni razpravi, in številna od njih tudi upoštevali pri izdelavi načrta zakona.

Vendar načrt ni upošteval nekaterih bistvenih pripomb in stališč Socialistične republike Slovenije, ki se nanašajo na osnove zavarovanja in prevedbo pokojnin. Načrt ostaja namreč na prvotnem stališču, naj se pokojnine odmerjajo po enotnih osnovah zavarovanja, ne pa neposredno od osebnih dohodkov. Po načrtu naj bi se prevedba pokojnin, priznanih do novega zakona, opravila po enotnih zveznih merilih in količnikih, medtem ko naj bi po predlogu SR Slovenije merila in količnike za prevedbo določale republike v svoji pristojnosti.

Vprašanje: Kakšne so bistvene spremembe glede pravic borcev? Pri tem mislimo pogoje upokojevanja, vračunavanje časa, ki so ga preživeli v enotah NOV, v španski državljanski vojni ali pa v zaporih, kakor tudi na višino pokojninskih prejemkov.

Odgovor: Glavna določila so ostala nespremenjena. Zlasti je ostalo nespremenjeno določilo, da se dvojno šteje za pokojnino čas do 15. maja 1945, ki ga je prebil zavarovanec v partizanskih odredih Jugoslavije, v narodnoosvobodilni vojski Jugoslavije in v jugoslovanski armadi, na aktivnem in organiziranem delu v NOV, v zaporih, taboriščih in internaciji, če je bil organizator gibanja ter je s svojim delom krepil in razvijal NOB. Enako velja za borce španske republikanske armade, vojaških formacij protifašističnega gibanja, borce zavezniških enot in izvrševalce vojaških nalog v konvojih zavezniških mornaric.

Nespremenjena so ostala tudi določila glede štetja v dejanskem trajanju tistega časa, ko je zavarovanec aktivno sodeloval v NOB, ko je bil v ujetništvu, v zaporih, na prisilnem delu itd., kolikor ne izpolnjuje pogojev za dvojno štetje.

Novost v načrtu so določbe glede minimalnega staža borcev. Po sedanjem zakonu namreč so borci prišli do pokojnine, če so dopolnili 55 (žene 50) let in imeli vsaj 15 let delovne dobe, po načrtu pa se predvideva kot minimalna delovna doba 20 let.

Po načrtu se bo nosilcem spomenice pokojnina odmerjala od osebnih dohodkov v istem odstotku kot doslej, drugim borcem pa po osnovah zavarovanja, torej tako kot vsem drugim zavarovancem.

Po sedanjem zakonu imajo udeleženci NOB iz leta 1941 in španski borci pravico do polne pokojnine, če njihova pokojnina, določena po pokojninskem stažu, znaša manj kakor 100 %. To velja za borce-spomeničarje. Borci, ki nimajo spomenice in jim pokojnina, odmerjena po pokojninskem stažu, znaša manj kot 100 %, imajo dodatke. Po načrtu se predvideva povečanje pokojnine po določenih odstotkih od pokojninske osnove v primerih, če se upokoje pred 35. (žene 30.) letom pokojninske dobe (borci izpred 9/9-1943), oziroma 40. (žene 35.) letom pokojninske dobe (borci po 9/9-1943).

Sistem povečanja pokojnine po določenih odstotkih, kakor ga predvideva načrt, bi bil za borce ugodnejši kakor sistem dodatkov po sedanjem zakonu, ker se povečanje pokojnine določa od pokojninske osnove,

medtem ko se po sedanjem zakonu dodatki določajo od zneska pokojnine, ki borcu pripada po delovnem stažu.

Po načrtu se ohranja tudi v prihodnje določba o minimalni pokojnini po sedanjem zakonu tako, da bi se minimalna pokojnina določala od minimalne osnove zavarovanja, ki bi jo določila Zvezna skupščina in bi bila na ravni pokojnine kvalificiranega delavca.

Vprašanje: Teze so glede posebnega dodatka, ki ga borci upokojenci in borci aktivni zavarovanci prejemajo zaradi nizkih dohodkov predvidevale uporabo zagotovljene pokojninske osnove, tj. tiste, ki ustreza osebnim dohodkom povečanih z dodatkom. So se te določbe z načrtom spremenile?

Odgovor: Načrt zakona o pokojninskem zavarovanju sicer ne ureja tega dodatka, pač pa naj bi se po obrazložitvi zakona to vprašanje borčevskih dodatkov uredilo s posebnim zakonom. Tudi ta posebni dodatek se bo všteval v osebne dohodke, od katerih se bo izračunavala pokojninska osnova.

Vprašanje: V predlaganem pokojninskem sistemu govorimo o aktivnem zavarovancu, ki s svojimi naložbami v pokojninske sklade oblikuje pokojnino. Pri tem bodo borci, ki prejemajo zagotovljene minimalne osebne dohodke tako, da prejemajo posebni borčevski dodatek, v drugačnem položaju glede oblikovanja pokojninskih prejemkov.

Odgovor: Vsekakor bodo borci v drugačnem položaju kot drugi aktivni zavarovanci. Kajti drugi aktivni zavarovanci bodo s svojimi prispevki v pokojninske sklade vplivali na oblikovanje pokojnine, medtem ko bodo borci prispevali v te sklade samo za tisti del pokojnine, ki se odmerja na podlagi osebnega dohodka iz delovnega razmerja. Del pokojnine, ki mu je podlaga posebni dodatek, pa se bo kril iz virov, ki jih zagotavlja družbena skupnost.

Vprašanje: V zvezi z dodatki kot dohodki, ki se vračunavajo v pokojninsko osnovo, se odpira vprašanje, kako bo mogoče uskladiti enotno določeno višino minimalnih prejemkov v jugoslovanskem obsegu s pojmom delitve po delu, ki ga razširjamo tudi na pokojninski sistem?

Odgovor: Menimo, da bi se minimalna pokojnina lahko določila v okviru federacije, vendar bi morala biti dana možnost, da bi republike glede na različne prilike in pogoje imele pravico določiti znesek minimalne pokojnine iznad zveznega minimuma.

Vprašanje: Kako najbolj smotrno zagotoviti prilagajanje pokojninskih prejemkov borcev z gibanjem življenjskih stroškov?

Odgovor: Glede prilagajanja pokojnin borcev življenjskim stroškom velja enako načelo kakor za druge zavarovance, to je z valorizacijo.

Načrt zakona predvideva usklajevanje pokojninskih prejemkov

— s porastom življenjskih stroškov in

— z gibanjem življenjskega standarda.

Usklajevanje pokojninskih prejemkov z gibanjem življenjskih stroškov je dano v pristojnost republiškim skupnostim socialnega zavarovanja, s tem da te lahko odločajo o usklajevanju, če so povprečni življenjski stroški v republiki porastli za najmanj 3 %.

Pričakovati je, da bo po končanih razpravah o načrtu zakona o pokojninskem zavarovanju osvojeno stališče, da bi usklajevanje pokojnin po gibanju življenjskega standarda prav tako prepustili republikam.

JUŠ KOZAK

TIHE SMRTI

POKOJNI PISATELJ IN ESEJIST JUŠ KOZAK JE POSVETIL VEČ SVOJIH DEL LJUDSKI REVOLUCIJI IN NARODNOOSVOBODILNEMU BOJU, MED NJIMI JE TUDI SESTAVEK TIHE SMRTI, KI IZPRIČUJE NJEGOV GLOBOKO HUMANI ODNOS DO PREPROSTEGA ČLOVEKA — BORCA IN AKTIVISTA.

Moč ideje se je vedno tehtala z voljno pripravljenostjo umiranja zanjo. Kadar gre za velike odločitve v človeški družbi, se dvignejo vse elementarne sile, ki snujejo včasih tako globoko pod površino, da se ne vidijo in ne čutijo. Prst, zemlja, delo na njivi, v gozdu, v rudniku, kovanje železa, borba za električno energijo, hrepenenje po pisani besedi, pesmi in melodiji, vse se poveže v življenjsko vprašanje človeškega obstoja, in skoraj ni mogoče več določiti, ali ženejo človeka ekonomske nuje ali ideje, ki se nad njimi porajajo. Človek je zadet v bistvu, človek umira za vse. Ne gre za tiste svestne in premišljene smrti poedincev, ki se odločajo za dejanja iz jasne zavesti in prepričanosti, silo ideje potrjujejo one tihe, tolikokrat pozabljene smrti, ko ugašajo človeški ognji drzne hrabrosti in neobsegljive ljubezni do sočloveka, kakor se jeseni drevesa obletavajo.

Po domovinski vojni so grobovi teh tihih smrti nepregledni. Iz njih žare plameni velike vere v človeštvo, ki je s človeškimi kostmi posejala vso slovensko zemljo. Nad temi tihimi grobovi je ideja zmagala.

Med njimi so grobovi t e r e n c e v. Nekajkrat v šali, včasih zares so jih poniževali očitki, da so samo terenci. In vendar so tvegali življenja kakor borci. Ko so vse vasi zastražili bela garda in kasneje domobranci, je viselo njih življenje vsak hip na nitki. Poznala jih je vsa vas, umakniti se niso smeli nikamor, vezalo jih je delo med prijatelji in sovražniki — vaščani. Najboljši med njimi so delali pogumno, čeprav so živeli na goljavi sredi vasi. Italijani, Nemci, domobranci so obvohavali njihovo sled s pasjo vztrajnostjo, jih streljali, obešali, jim vžigali z razbeljenim železom peterokrako zvezdo na lica, na čelo, in če so ravnali z njimi milostno, so jih odvažali v taborišča. Marsikateri med njimi je opešal, podlegel naturi in vabam, toda povečini so ostali zvesti delu in ideji. Kronika njihovih smrti je velika.

Spominjam se dveh. Ko so na Primskovem v steklenem decembrskem dnevu podirali rafali zbrojevke Italijane in se je prva partizanska četa

srečno umikala z nemške strani nazaj na Kremenjek, so tihi, prej nevidni fantje vzplamteli za idejo. V nizki izbi Kovačevega Naceta se je zbrala prva petorica vaških aktivistov. Med njimi je sedel tihi Žvajderski. Imel je kolarnico ob cesti, kjer je prej delal in stružil in tiho zase premišljeval. Včasih je prišel na vas in potem zopet neopaženo izginil proti Sv. Roku. Kakor je bil vedno molčeč in delaven, tako se je sedaj vpregel v delo za idejo. Samo oči so se mu pričele svetiti in obraz se mu je smehljal, kadar je poslušal, zakaj se bori četa na Kremenjeku. Molče je sprejemal naloge in jih zvesto in zanesljivo vršil. Kadar se je smehljaje sklanjal nad skobeljnikom, se mi je zdelo, da le eno premišlja.

Pod cerkvijo Sv. Roka pred nizko hišo je Vencljev pasel poleti in jeseni vsak večer kravo. Oči so gledale v večerne mrakove, a videle niso. Po glasu je spoznaval mimoidoče in jim na »dober večer«, Tone« odzdravljal. Izgubljal je vid, proti zavratni bolezni ni bilo leka. Veliko noči je preždel nad knjigami, do jutra je požiral besede in misli, gnala ga je notranja nuja. Potem je pričel slepeti in je le v duhu še prisluškoval zgodbam in člankom, ki jih je prej prebiral. Strmel je v noč, v strop in se ukvarjal v tišini z vprašanji življenja na vasi. Tudi on je slišal strele na Primskovem. Zaslutil je, da se njegova tiha premišljanja izpreminjajo v življenje. Italijani so ga sumljivo ogledovali, ko je po večkrat na dan pričel prihajati na vas, kjer se je razgovarjal ure in ure. »Naš čas« je govorilo v njem in volja je prehitevala dogodke. Skeleča želja ga je popadla, da bi videl in delal, samo delal. Posedal je po hišah in sejal misli upora, dokler ga niso Italijani vklenili in odpeljali v konfinacijo.

V gozdiču za vasjo je bil sestanek. Žvajderski je prišel z bratom. Bili so izdani. Italijani so jih zalezli, med praprotjo so se proti fantom pomikale zelene čelade. Nihče ni ubežal. Pred očmi Žvajderskega so ustrelili brata. Potem so Žvajderskega štirje obstopili. Moral je po karjolo v hišo na robu gozda in stlačiti vanjo mrtvega brata. Do zob oboroženi Italijani so gnali jetnike na Selo. Med njimi je Žvajderski vozil na karjoli mrtvega brata. Zdaj so mu uhajale oči v gozdove ob glavni cesti, zdaj so gledale mrtvega brata, čigar trde noge so zadevale ob kamnito cesto. V srcu pa je nosil svetlo sonce novega življenja. Kdo ve, kako je razmišljal o življenju v tej dolgi uri, ko je potiskal pred sabo mrtvega brata? Na klancu pred gradičem je pogledal proti cerkvici na Primskovem, od koder so ga pred meseci streli predramili. Spustil je karjolo in skočil. Ne daleč. Streli so ga podrli na tla, obležal je v plitvem jarku nad bregom. V steklenih odprtih očeh je ugasnila fata morgana novega življenja, ki jo je malo prej zagledal nad sončnimi travniki.

Po italijanski kapitulaciji se je Vencljev vrnil v domačo hišico pod Sv. Rokom, kjer ga je zvesto pričakovala usoda. Oči se mu v bolnici, kjer je dvakrat iskal pomoči, niso popravile, a notranji vid ga je vsega prežgal. Ko so se partizani pred Nemci, vlasovci in domobranci zopet umaknili iz vasi, kjer se je že dva meseca vila partizanska zastava, je Vencljev ostal in smehljaje izpred hiše zrl za njimi, čeprav jih je bolje slišal kot videl. Ni se ustrašil samote, saj so prihajali ponoči, da so sprejemali vesti. Neko noč pa so zaman potrkali. Kakor je bil Vencljev vesten, se vendar ni oglasil. Nikoli več. Izdajalski prst blagoslovljene roke ali na njeno zapoved ga je pokazal domobrancem. Odpeljali so ga, na pol slepega, vdanega in zvestega. Še preden so ga suvali z nožem in so ga kapla-

nove roke s kolom pobijale, se je poslovil od svojega bednega življenja. Le eno skrb so še ubijali. Do zadnjega diha je utripala v Vencljevem srcu, da se je z njim pretrgala tenka zveza med gozdom in vasjo.

Kadar se spomnim na Žvajderskega in Vencljevega Toneta, mislim na vse terence, na katerih zvestobo so se v gozdu z mirno vestjo zanesli.

Klusov Joža je v drobni črtici ohranil spomin na bolničarko Pavlo, ki je z ranjencem v naročju omahnila za idejo. Koliko je nenapisanih črtic o trpljenju in junaštvu bolničark, ki so z brigadami hodile po gozdovih!

Zapustile so domove in šle v borbo. Dolgi so bili pohodi skozi dež in sneg, skozi temne noči med skalami in koreninami, ki jih marsikatera noga ni bila vajena, a utrujenosti ni smela čutiti. Zvesto so spremljala dekleta borce, da bi jim stregle v najhujših urah, če bodo ranjeni obležali v sovražnem ognju. Nežne roke so se morale utrditi, da so zmagovale napore.

Kadar je brigada dobila povelje za napad, so komandanti in komisarji pozvali bolničarke na posvet. Zanje ni bilo zaledja. Stale so v bojnem metežu in skrbno pazile na ranjence. Sredi boja so jih odnašale na varno, za silo obvezale in jim lajšale bolečine. In če se je zgodilo, da se je morala četa na hitro umakniti, so ostale z ranjenci v skriti grapi ali vrtači, kjer jih je sovražnik včasih odkril in zverinsko mučil. Na straži zveste ljubezni so jim z nožmi prebadali vroča srca.

Kolikokrat so se z ranjenci počasi umikale pred sovražnikom. Čete so se umaknile po cestah in stezah, bolničarke pa so iskale prehoda skozi grmovje in gošče, da bi krvoločni fašisti in še bolj zverinski domobranci ne izsledili ranjencev. S šibkimi močmi so nosile, podpirale ranjence, si poleg svojega oprtale še njihov nahrbtnik in s težkim bremenom, včasih s strašnim naporom zadnjih moči, našle in dospele v varno zavetje. Toda njihova služba jim ni dopuščala počitka. Iz prvega zavetja so morale spraviti ranjence do bolnic, kar je trajalo včasih več ur, celo več dni. Marsikdaj jim niso mogle pomagati roke borcev ali bolničarjev. S tolažbo na ustih, ki so se sprijemale od žeje, so iskale ranjencem vode v kraškem svetu, kjer jo je zemlja pogoltnila. Močile so jim žejne ustnice z roso. Potem so jih nosile med skalami, grmovjem, skozi neprehodne gošče. Nobena ni smela zaječati, omahniti od utrujenosti, da bi ranjencem ne večala bolečin. Ure in ure so se vlekle poti, znojilo se je čelo, drhtele so roke, toda srce je zmagalo. Rešile so človeka.

Ljubezen, o kateri so peli poeti, kako hlepi po najnežnejših izrazih v cvetoči pomladi, v mesečnem siju, v svetlih izbah, je šla v borbo za človeka in idejo, v borbo z elementi in krutostjo, ki ni poznala nobenih zakonov. Njena žlahtna kri je prelita med kraškimi borovci, se je z gorskim snegom zgubila v zemlji, opral jo je dež z mahu v kočevskih gozdovih.

Bral sem članek v ‚Slovenskem domu' »Obiskal sem svoje dekle«. Domobranec je opisal naskok na partizansko utrdbo nekje na Dolenjskem. Šali se, da je iskal tam svoje dekle Tanjo. Našel jo je krvavo, prebodeno z noži, poleg partizana, katerega mrtva roka ni mogla več umakniti iz boja. »Od cerkve so prišli naši fantje s harmoniko. Vesela pesem se je razlegala s hriba, ki smo ga zavzeli. Jaz pa sem našel svojo Tanjo . . .«, se posmehuje v dopisu. Se je kdo zavedel grozote tega posmeha, natisnje-

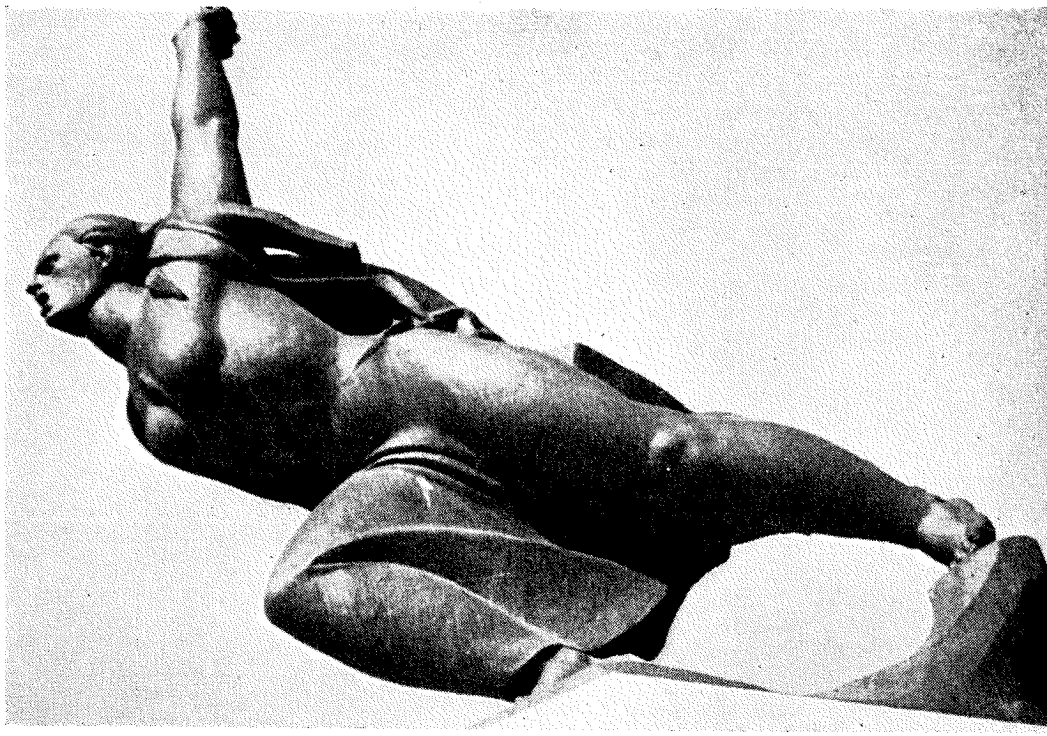

DETAJL SPOMENIKA LJUDSKE REVOLUCIJE V KRANJU
(Delo L. Dolinarja)

nega pod podobo Srca Jezusovega. Bolničarke so jo čutile. Da bi očuvale ranjence pred njo, so dajale svoja življenja.

V Altamuri, kjer so živeli invalidi na telesu in duhu, sem videl črnolaso, visoko dekle. Stala je pred vrati, oko je strmelo v nebo. Nenadno so jo oblile solze, strašen glas se ji je iztrgal iz mladih prsi. »Oj, ljudje božji, kako gori! Oj, ljudje božji!«

Bila je bolničarka, ki je ostala do zadnjega pri svojih bolnikih in gledala, kako so živi goreli, ko je okupator zažgal bolnico. Zaradi nečloveških naporov se ji je omračil um. Kadar se je domislim, mi vstaja pred očmi toliko in toliko njenih sester z enako usodo in tudi onih, ki so prišle žive iz pekla domovinske vojne.

Partizanske čete, ki so bile sprva le slabo med seboj povezane, so naraščale, z njimi tudi potreba obveščanja in preskrbe. Brigade so branile osvobojeno ozemlje, napadale sovražnika na ozemlju, kjer se je čutil varnega, trgale so mu za hrbtom prometne žile, dvigale ljudstvo na vstajo. Intendanti so skrbeli za brigade. Nevaren in težaven je bil njihov posel, vozili so blago skozi zasede in pokrajine, katere je nadziral okupator z vsemi vrstami orožja. Toda brigade so morale živeti. Intendanti so napeli vse sile in dajali življenja. V enem mesecu je v dolenjskih vaseh in na cestah med devetdesetimi intendanti osem in trideset izgubilo življenje.

Po gozdovih, v skritih dolinah, grapah, vrtačah, na strmih pobočjih, v duplinah, pogosto v luknjah, kakršne si izkopljejo živali, so nastali TV-ji (terenski vodi), kasneje preimenovani v relejne stanice. Prve so nastale pod Krimom, v oktobru, novembru 1942. leta: oskrbovale so zvezo z Dolomiti čez Ljubljanico. Mreža se je širila, dokler ni bila vsa slovenska zemlja preprežena z relejnimi stanicami, v katerih so živeli mladi fantje z veliko odgovornostjo. Zveze so morale delovati v vsakem vremenu. Naj je lilo, snežilo, podnevi, ponoči, kurir ni poznal ovire. Kadar je prišla vrsta nanj, je moral na pot. Brzostrelka, bombe so bili njegovi prijatelji, ko se je moral pretikati mimo sovražnih bunkerjev, iz katerih so štrlele mrzle, morilne cevi. Moral je skozi vasi, v katerih so prežali nahujskani branitelji cerkvene posesti in oblasti, ali za človeško skupnost gluhi ljudje, zvesto predani le svoji osebni koristi, zavoljo katere so oslepeli in oglušeli za čas in dogajanja. Kurir je moral prebresti vodo v zimi, pogosto večkrat na dan. Bili so kurirji, ki so prebredli trikrat na dan Savo ali Sočo. Smrt jih je zasledovala po vseh stezah, ob progah, na cestnih križiščih in kurir se ji je vedno smehljal. Z mladostnim prezirom je hodil mimo nje in z avanturistično razigranostjo so tekmovali med seboj, kdo jo bo drznejše in spretnejše speljal za nos. Na njihovih hrbtih so preromale skladovnice časopisov, tiskanih na osvobojenem ozemlju, do naših skrajnih meja na Koroškem, Štajerskem in Primorskem. Pošta iz Roža je bila v šestih dneh v borčevih rokah v Suhi Krajini. Eks-kurirji so v zadnjem času rabili le tri dni iz Roga do Soče.

Na kurirje se je morala zanesti vojska, zanesti so se morale oblasti, česar so se fantje zavedali. Kurirjeva drznost, mladostno tveganje je bilo odgovorno za uspeh, za zmago povezanosti vseh slovenskih borcev v vojski in v zaledju, za občutja, ki so vlivala vsem pogum in vžigala notranjo silo. Kurirji so dali osvobodilni borbi tisti enkratni pogum vsakega življenja, ki vzkipi iz mladosti in plane v svet s prešernim občutjem svoje moči in s posmehom za vse nevarnosti.

Ko se je zgrnila noč nad slovenskim ozemljem, se je v relejnih stanicah na Dolenjskem, v G4, G10... na Gorenjskem, K2, K8... na Koroškem, P10, P13, P27... na Primorskem, S7, S36... na Štajerskem, zganilo. Kurirji so prevzemali pošto, poročila, časopise in odhajali v noč. Po stezah skozi gozdove, po ulicah za vasmi, po ozarah med njivami so z drznimi koraki in z veselim srcem hiteli mladi ljudje. Zdaj in zdaj je zaškrtal kamen, iz bunkerja so sekali rafali v temo, patrulje so napele puške in prisluhnile. Toda kurir je že zdrsnil preko nasipa in izginil v grmovju. Prešlo mu je že v kri, da brez nevarnosti ni mogel več živeti. Poznal je svojo pot. V noči mora prehoditi sedemdeset kilometrov, ne po gladki cesti, ampak po najbolj skritih stezicah čez grebene in globeli. Le smrt ga je oprostila odgovornosti in dolžnosti.

Po relejnih stanicah so živeli veseli fantje, pogosto tudi rokovnjaški tipi. Zaradi izredne drznosti in preziranja smrti so živeli svoje življenje, ki je marsikdaj izzivalo kritiko. Toda dejanj, ki so jih izvršili, bi umerjeni ljudje ne mogli nikoli izvesti. Kurirji so postali svojevrsten tip človeka v domovinski vojni.

Vsepovsod po slovenski zemlji so plitve gomile, v katerih leže mladi kurirčki, Matički, Lojzeti, Tinčki, Matevžki in še toliko imen, ki so jih nekoč matere, sestre in bratje smehljaje izgovarjali. Koliko so jih odnesle

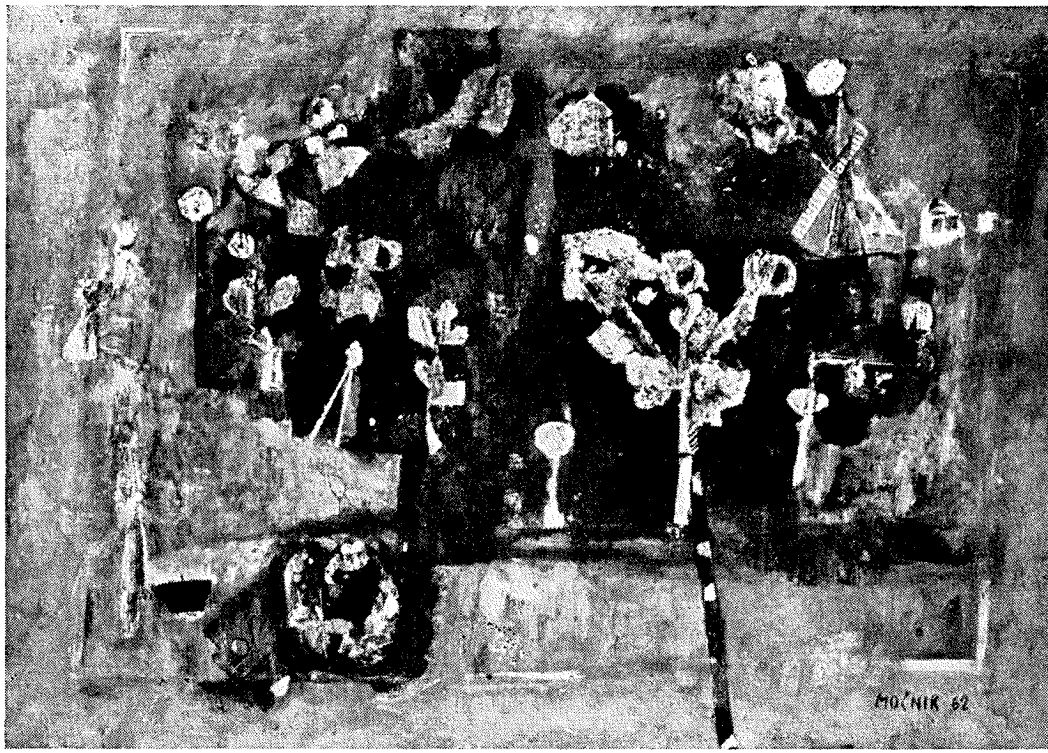

JANEZ MOČNIK:
PARTIZANSKI GROB, tempera, 1962

narasle vode Soče, Save in Drave, med katerimi se je stara slovenska zemlja pomladila, toliko ognjene krvi mladih kurirjev se je prelilo po njej.

Ko je prvo poletno sonce otajalo debele plasti ledenega snega v globokem breznu v Karavankah, je v njem odkrilo sključeno človeško postavo, ki je zmrznjena ždela v ledenem oklepu. Pred sončnim obličjem je pričelo truplo kurirja Anžeta razpadati, dokler niso ostale na grušču bele kosti, dve bombi, nekaj cunj in brzostrelka. Anžeta ni podrla krogla, niso mu zadušili življenja savski valovi, preden je njegova misel ugasnila na svetu, se je utrujen in izčrpan v globokem snegu pričel pogrezati v sen. Imel je srečo, da je skozi zaprte veke še dolgo gledal čudežen, prerojen svet, za katerega je tolikokrat s ponosom tvegal pot čez Karavanke. Morda je sanjal tudi o svetinji, ki se mu bo neki dan v priznanje zvesto izpolnjenih dolžnosti do rodu in človeka zablestela na prsih.

Ideja je mladega Anžeta tako tesno združila s tovariši, da jim je smehljaje stiskal roko, ko ga je na debelo zasipal sneg. Izčrpanemu, sladko pojemajočemu se je sanjalo, da je po izvršeni dolžnosti zdrknil v objem toplega bunkerja.

NEŽA MAURER

HUDO

Bila sem na oddihu v vasi pod Martuljkovo skupino. V popoldan se je nagibal eden tistih vzornih pomladnih dni, ko sije sonce s polnega, ko zrak trepeta od cvrčanja murnov in se zdi, da cvetke tekmujejo, katera bo bolj dišala. Dekleta tedaj nehote oblečejo najsvetlejše obleke in pustijo, da jih poti vodijo, kamor hočejo.

Počasi sem se vzpenjala po stezi na Srednji vrh. Visoke senožeti so bile vse v cvetju, na Špiku pa je še ležal sneg. Da bi nekoliko ublažila lepoto tega popoldneva, sem se spomnila meglenih dni v mestu. Ublažila je prava beseda: blažimo bolečino, žalost, mraz; blažimo pa tudi lepoto ali srečo, ker človek najlaže prenaša povprečje. Zavila sem k prvi kmetiji.

»Dober dan! Zelo prostorno hišo imate,« sem ogovorila starejšo ženico.

»Saj. Da nam je udobneje v njej.«

»Kod naj grem, da pridem na vrh Srednjega vrha?«

»Nikamor više ne smete. Vojaki ne pustijo. Kar po tejle cesti na desno zavijte in šli boste skozi vasico Srednji vrh.«

»Hvala,« sem rekla in se nehote oddahnila. Prepoved je bila tu, neznana meja, ki je posegla v popolnost pokrajine in pomladnega dne ter ustvarila ravnotežje vsakdanjosti.

Srednji vrh šteje pet ali šest kmetij, da takoj odštejem počitniški dom in hišice, ki so obljudene le poleti. Kakor je pot navzgor dokaj strma, tako je vasica sama na položnem. Počasi sem šla od domačije do domačije. Ogledala sem si napol zapuščeno kapelico, prečkala pohleven potoček, ki dela malo nižje divje slapove, srečala me je skupina krav, ki so šle na vodo, in prišla sem do zadnje hiše. Pot je vodila prav na dvorišče in od tam nikamor več. Vrata so bila odprta in tako sem vstopila. Sprejela me je žena s prijetnim smehljajem in skodelico mleka v roki.

»Najbrž ste prvič na Srednjem vrhu, pa se vam bo prileglo. Popijte, jaz si bom nalila drugo.«

Sedla sem za mizo in začutila, da sem prišla domov. Kdor je kdaj hodil po vaseh, ve, da te sprejmejo pri kakšni hiši kot tujca, pri drugi kot nepridiprava, pri tretji kot znanca — v nekaterih hišah pa ti je v hipu jasno, da si domač. Kar v sredo pade beseda in sicer natanko takšna, kot si jo pričakoval. Takih hiš človek nikoli ne pozabi, prav tako ne njihovih ljudi.

»Deteljo spravljamo. Na srečo je bilo dovolj dežja, da je lepo zrasla. Fric in Anica jo peljeta, jaz sem šla pa kar naprej.«

Srknila sem mleko ter rekla z občutkom človeka, ki je prispel na cilj:

»Lepo je tukaj.«

»O, lepo je na Srednjem vrhu. Tu sem se rodila, tu sem se poročila pred več kot tridesetimi leti in tu bom še živela nekaj let, če se ne bo kaj hudega pripetilo.«

Rekla je to vedro, kot bi pripovedovala o mladosti, ko je bosa tekala okrog in si vpletala v kite planinski nagelj. Vendar je beseda »hudega« odjeknila v meni, kakor strel sredi ptičjega žvrgolenja. Čim lepše nam je, tem bolj uporno hočemo verjeti, da se nikoli nikjer nikomur ne pripeti nič hudega. V oporo tej veri je stala ob štedilniku smehljajoča, visoka žena sivih las in toplih oči, ki mnogo vedo in razumejo, pa so vendarle polne vedrine. Njene kretnje so bile skladne kot pri divjadi, v besedah je bil mir, kot je mir v šumenju velike reke. To mi je dalo moči, da sem vprašala:

»Pa kaj naj bi se hudega zgodilo?«

»No ja, kaj? Kakšna nesreča. Tri leta je, kar je moj mož ponoči zdrsnil prek skal; malo manj kot enaindvajset let, kar so me odgnali s Srednjega vrha. Se pač zgodi.«

Smehljala se je. In nasmeh je bil, ki me je gnal, da sem spraševala naprej. Če bi se žena razjokala, če bi vsaj zavzdihnila ob spominih, bi se zahvalila za gostoljubnost in šla naprej. Toda njen nasmeh je bil močan kot pomlad, ki na vsake ruševine zasadi cvetje.

»Zakaj so vas odpeljali?«

»Te zgodbe so že tolikokrat povedane, tolikokrat napisane, da zveni vsaka posamezna kot ponavljanje. No,« je premolknila, »če jih ne bi bilo toliko, če bi bila ena sama, kakšen bi pač bil naš boj za svobodo?« Govorila je gladko in mirno.

»Januarja 1944 je bilo, petnajstega januarja zjutraj. Na Srednjem vrhu so zime mrzle in zapade veliko snega. Gestapovci sami si niso upali priti. Poslali so policiste. Našo družino, to se pravi moža, dvanajstletno Pepo, desetletnega Frica in mene so dobili v kuhinji.

— Da smo le moža dobili, je rekel policist.

— Ta nam bo pomagal loviti partizane po teh bodičastih hribih. Saj jih dosti pozna.

— Pripravite se!

— Vi, Francka Robič, boste kmalu doma, zavoljo otrok. Vi, Janez Robič, pa že veste.

— Takoj, takoj, je mož privlekel škornje in kožuh. Le še v hlev stopim. Krava se je otelila, pa bi privezal bikca.

Čudno; nihče mu ni branil. Strmeli so v naše mirne obraze — kdaj smo že bili pripravljeni na to — pa v grmade snega pred okni in v okostnjake macesnov na strmini.

Moža ni bilo nazaj. To je utrdilo moj mir. Bila sem kot led po jasni zimski noči. Zlagala sem svoje stvari v kovček, kakor bi se odpravljala za nekaj dni k teti v Kranjsko goro.

Doma sta ostala sama otroka. Odpeljali so še moja dva brata, soseda in njegovo hčerko, moške ostalih domačij, kolikor jih je bilo še doma in vse Hlebanove. Na vsakega je bil po en policaj. Tisti, ki naj bi vodil mojega moža, je šel sam.«

»A kako je prišlo do tega?«

»Saj veste — kot vedno: z izdajo. Ne vemo kdo, ne vemo kje, ne kdaj — zgodilo se je pač, da nas je nekdo prodal — verjetno pod ceno. Seveda so prihajali partizani v Srednji vrh. Pri nas je bila javka. V hlevu smo imeli ležišče. Včasih sva zvečer z možem stala pri kozolcu in čakala, če kdo prihaja. Od tam se lepo vidi v dolino, koder so hrumeli tanki. Slap pod robom jih je skušal preglasiti. Bila sva zadovoljna, da imava hišo in hlev in mleko in kruh, da lahko dajeva.

»Pozabili ste piti mleko! Veliko ga je še. Pijte!« se je nenadoma obrnila name.

In videla sem jo, kako je prinašala skodelice partizanom, kako je spremljala tiste, ki so hodili prvič tod, kako je obvezovala tiste, ki so prišli ranjeni.

»Mož je bil do konca v partizanih. Leta 1945 pa se je vrnil prej kot jaz. Pričakali so me v hiši — vsi: on, Fric in Pepa. Prišla sem šele proti koncu avgusta, ker so bile vse zveze pretrgane.

Pa smo spet vsi skupaj — je rekel mož in mi nalil skodelo mleka.

Povedal je, da je bil medtem enkrat doma. Pa so bili nemški policisti takoj za njim. Komaj je ušel. Tudi takrat prvič, januarja, se mu ni dosti bolje godilo. Skočil je skozi okno v hlevu in si zvinil nogo. Na srečo je tisto noč prespal pri nas partizan in ga je na begu podpiral.

Prvo noč doma nisem mogla zaspati. Ko se je umirilo dihanje moža in otrok, sem vstala in šla na dvorišče. Čutila sem v naročju svoje ljudi, ob ramah našo živino, slap mi je tekel prek dlani in Špik se mi je kot pručka postavil pred noge. Mogoče se mi je bledlo od sreče. Mož me je zjutraj našel spečo na pragu.«

Da preglasim svojo naraščajočo grozo pred hudim, sem (z zavestjo, da bo pripovedovanje obudilo prestane muke, kajti šele s človekom dokončno umre, kar je prestal) zaprosila:

»Povejte, kaj ste preživeli v zaporih!«

Njen nasmeh mi je brez oklevanja dal vstopnico za v kraje načrtnega mučenja ter podporo, da bom pripovedovanje lahko sprejemala mirno, kot bo prihajalo iz njenih ust. Jaz sem potrebovala podporo, ne ona. Vahova mati (pri Vahovih se je reklo po domače) je vedela, da tudi po najhujši zimi večina dreves ozeleni. Jaz pa si nisem usodila pogledati skozi okno, ker se mi je zdelo, da je zunaj začelo snežiti, da je januar in jaz ženem Francko Robič ponovno v Begunje samo zato, da bom izvedela, kako hudo je bilo. Nekje globoko med spomini iz prvih zanosnih povojnih let črni opravičujoči stavek: Nikoli ne smemo prepustiti pozabi, kar so prestali naši ljudje, da bodo mladi rodovi, ki pridejo, vedeli, kako je nastajala naša nova Jugoslavija. A te lepe besede so danes po skoraj dveh desetletjih postale toge in neuporabne. Tako sem Frančiško Robičevo, ali po domače Vahovo Francko, brez opravičila pahnila v nabite zapore.

»V velikih prostorih — lahko bi jim rekli dvorane, lahko bi jim rekli hlevi — je na cementnih tleh ležalo 70 do 80 žensk. Bila je med njimi žena, ki so ji prinesli krvav, prestreljen možev površnik in so jo nato odpeljali v blaznico. Bila je med njimi druga, ki je rodila tam na cementu, in šele ko je otrok zajokal, so jo odnesli v posteljo. Bila je tam še neka lepa, mlada, ki je hodila po dvorišču v mehkih škornjih s pentljo v laseh in je kadila cigarete. Imela je svojo sobo. Kadar smo ženske zagledale njo, toliko da nismo pobesnele. Spomnile smo se, kako so nas na Jesenicah postavili k zidu, da nas bodo streljali. Otipavale smo svojo pretepeno kožo in nategnjene sklepe ter štele korake gestapovcev po hodnikih. Tista s pentljo pa je dalje hodila po dvorišču in kadila. Zavoljo nje je bilo ustreljenih preko 100 ljudi.«

»Najhujše pa je bilo,« je poudarila Vahova mama, »kadar so nas hip za hipom budili, da bi pri zasliševanjih bili popolnoma izmučeni.

Ne, ni bilo to najhuje. Najhuje je bilo, kadar so proti jutru zapeli po hodnikih gestapovski škornji in smo čakali, koga bodo odpeljali na streljanje.

Ne, tudi to ni bilo najhuje. Najhuje je bilo, ko sem gledala, kako gredo na streljanje fantki štirinajstih ali petnajstih let. Zajeli so jih kdo ve kje in kdo ve zakaj in jih postrelili brez zasliševanja. Šli so, ko da gredo na prerano delo ali morda na skupinski izlet. Tu in tam je kateri kaj rekel, tu in tam je kateri boječe zavriskal in nekaj si jih je šlo z roko prek oči, kot bi preganjali zaspanost. Naenkrat se predzadnji ustavi, nestrpno seže v žep in se obrne.

— Kam hočeš? ga vpraša oni kraj njega.

— Glavnika nimam. Najbrž sem ga pozabil pri koritu.

— Pa kaj ti bo zdaj glavnik?

Fant je obstal z odprtimi usti in ni spravil besede iz sebe. Potem si je segel z desnico do kodrastih las in jih previdno pogladil.

— Saj ga res ne bom več potreboval — je izjecljal čez čas in si pozabil zakriti oči, iz katerih je tekla groza.

Šla sem h koritu za umivanje in našla tam lep, rdeče rjav glavnik. Morda mu ga je dala mama, morda kakšna tanka deklica, morda pa si ga je kupil sam v svesti si svojih lepih kostanjevih las.

Ne vem, kje sem izgubila tisti glavnik. Čez tri mesece so nas naložili v vagone in nas peljali do Beljaka. Tam so nas vodili po ulicah in nahujskani otroci so metali kamenje v nas. Mogoče sem ga izgubila tam. Ali pa sem ga dala petletni svetlolasi deklici, ki mi je čisto od blizu zagnala prgišče peska v obraz. Ne spominjam se. Takrat vem, da sem jokala. Glavnika pa potem nisem imela več.«

Potegnila si je s prsti po sivih laseh, ko da še danes ta dan pogreša rdeče rjavi glavnik. Nato je roke prekrižala na prsih in se vdano zazrla v kruh na mizi. Za vedno so mrtvi tisti fantje, a ostal je kruh in novi otroci rastejo.

Vstopila je njena najmlajša, Ankica, trinajstletno dekletce. Prišla je po golido, da pomolze krave. Večerilo se je.

»Vse se prestane,« je rekla Vahova mama. »Lejte, mislila sem, da me še za v jamo ne bo nič več ostalo, pa sem po vojni rodila še tole hčerko.« Spet je zasijal na njenem obrazu tisti mirni nasmeh in pričal, da je živeti vredno. Najraje bi tiho vstala in šla ven v prijazen večer, ki je pregrnil

oranžno zaveso preko vrhov in tudi preko preteklosti. A težki spomini so kot voda: kadar jih spelješ v strugo, vdero po njej in ni jih moč zaustaviti. Nisem več spraševala. Vahova mama je pripovedovala sama od sebe: »V Ravensbrücku, pravijo, nas je bilo 10.000. Ne vem. Spomnim se pa, da nas je spalo po 400 v enem prostoru in da smo dajali cokle pod glavo, ker bi jih drugače kdo ukradel. V stalni družbi s smrtjo ljudje podivjajo.

Saj vem, spet bi radi vprašali, če se spomnim česa posebno hudega. Ne, ničesar takega se ne spominjam. V taboriščih ni bilo bolj ali manj hudih reči. Za slepega ni bolj ali manj mračnih dni. Vstajali smo ob treh. Z vilami smo metali korenje in repo v kotle za zajtrk. Izsekavali smo gozd in navažali ilovico. V to smo sadili paradižnike. Niti eden ni dozorel. Mi pa smo vendarle vstajali ob treh, garali, stradali, zmrzovali in gojili paradižnike. Kaj če se jih je od osemdesetih v skupini zvečer vrnilo le 60! Rasli so kulturni paradižniki, kjer je bil nekoč divji gozd. Tudi cesto smo delali. Ženske smo v rokah prenašale debele drenažne cevi, da ne bo vlaga poškodovala nasipa. Veter je tulil prek ravnine in dež je lil. No, človek ni cesta in ga ne poškoduje vsaka kapljica.

Še dobro, da so krematoriji goreli noč in dan, drugače bi se od številnih mrličev lahko razvile kužne bolezni. Tako pa se niso. In najbolj molčeči in najtrdnejši smo dočakali april 1945. Ja, proti koncu aprila je bilo, ko so nas neke noči segnali v kolono in odpeljali v neznano. Hodili smo po temi, po svetlem, po temi, po svetlem, med vedno gostejšimi mrliči, ki so ostajali ob poti, ne da bi dosegli cilj. O cilju se res ni vedelo nič gotovega, a šepetali so, da nas vse peljejo v morje. Morje je večje kot plinske celice. Za vse naenkrat bo dovolj veliko. Zato najbrž ni bilo preveč žal tistim, ki so ostali kar ob poti.

Pa nismo prišli do morja. Prej so nas zajeli Rusi. Potem so nam tovornjaki s prikolicami pripeljali hrano. Prvi maj je bil tistega dne.«

Nekdo je obrnil stikalo in zdrznila sem se ob nenadni svetlobi. Bil je sin Fric in z njim je zavel v kuhinjo vonj po suhi detelji. Potem je prišla še Ankica in pogovor je stekel lahkotno kot hudournik, kadar pridere v dolino, se razprostre pred soncem in poplitvi. Nobene brzice ni več, ne zavratnih tolmunov, ne prepadnih skal.

Izvedela sem, da hodi Ankica v šolo v Kranjsko goro in da se lahko uči. Da se je starejša hči Pepa poročila nekam v dolino, sin in mati pa nekako kmetujeta. Ne dobro ne slabo. Zemlje ravno ni malo, a visoko je, zime so dolge in ostre, pa ne zrase kar si bodi. Večina je pa tako hrib. No, pa naj nikar ne mislim, da ni dovolj mleka pri hiši. Tudi kruha je še.

»Če bi prišla zdajle četa lačnih partizanov, pa bi jih nasitili. Kadar je nuja, je marsikaj mogoče,« je brez grenkobe zaključila Vahova mama.

Okna so temnela in poslovila sem se. Ankica mi je pokazala bližnjico v dolino. Vodila je prek njihove lese. Stopila sem na nekakšen stolec, prekobalila plot in na drugi strani me je spet čakal stolec. Potem je šlo zložno navzdol. S pomočjo rok sem prišla v dolino brez hudega.

Hudo...

Ko je Vahova mama popoldne izgovorila to besedo, sem se zdrznila. Hudo je pojem za silo, ki lahko v hipu uniči lepoto, srečo in življenje. Ne! Hudo je pojem za dejstva, ki jih ni moč zanikati, vendar še zdaleč niso vsemogočna.

NEŽA MAURER:

POJDIVA, SINE

Tvoj oče je še nedorasel odšel v partizane.
Imel je vesele, modre oči in gibke noge.
Zdaj je njegova noga trda in črna
in spominčice v njegovih očeh so ovenele.
Tvoja babica od tistih vojnih let joče.

Ne poslušaš mojega pripovedovanja, sine,
in veselo vzklikaš rumenemu metulju, ki leta po travi.
V zraku pa brni reaktivno vojno letalo
in preglaša tvoje vzklike.
Po cesti pojo vojaki.

Kako naj te poljubljam na modre oči
in štejem rožnate prstke na tvojih nogah?
Morda samo petnajst let,
pa jih ne bo več na vsaki nogi pet . . .
Morda samo petnajst let,
pa bodo tudi v tvojih očeh ovenele spominčice.
Po cesti pojo vojaki.

Pojdiva, sine, mimo vojakov —
tvoje noge so krepke in gibke —
pojdiva in poiščiva zame
in še za druge mame
studenec miru.
Napojim te iz njega, sine,
pa se nikoli ne boš dotaknil orožja
in orožje se nikoli ne bo dotaknilo tebe . . .

Pojdiva, sine,
tvoje noge so krepke in gibke —
pojdiva in poiščiva zame
in za vse mame
studenec miru.
Nekje mora biti.
Nekje na tej cvetoči zemlji mora biti.
Tako rada bi te poljubljala na oči
in štela prstke na tvojih nogah . . .

LOJZE ZUPANC

»TOD NE BOM VEČ HODIL...«

Strahovito ga pretepavajo. Že šesti večer. Vse jim pride prav: trde pesti, oškornjane noge, palice, puškina kopita... Vsi hkrati silijo vanj s svojo žlobudrajočo govorico, od katere ne razume drugega ko nenehno se ponavljajoči pripev: »Povej, kje imajo banditi svoje skrivališče, pa te bomo izpustili! Svoboden boš! Vrnili ti bomo zaplenjeno pohištvo in knjige. Poslali te bomo v rodno mesto. Tamkaj ni partizanov. Tudi službo boš dobil. Tvoja žena tudi. Samo povej!«

Molči. A kar naprej in naprej ne more molčati. Včasih le mora kaj reči. Edini njegov odgovor je: »Ne vem!« Takrat se spet razbesne in po njem padajo udarci ko toča.

Pa zares ni vedel, kje je tista podzemska jama v rebri nad Kolpo, kjer so se takrat zadrževali naši. Lahko bi ga mučili do skrajnosti, tega bi jim ne mogel povedati, če bi še tako rad. Vedel je samo to, da je tista votlina nekje nad Bilpo, a sam še nikoli ni bil tamkaj. Če bi ga zapustila pamet in če bi ga živci ukanili za razsodnost, bi jim bil lahko za vodiča po vsej dolini Kolpe od Laz do Broda, a tiste skvožnje bi ne našel. Iz vsega dosedanjega natezanja je uganil, da vedo za naše, da so obveščeni o prihajanju partizanov v Bilpo, le tega ne vedo, kje domuje rajonski odbor OF, ali na naši ali na hrvatski strani, nad našim ali nad hrvatskim bregom Kolpe.

»Ah, saj ni važno, da bi ponavljal, kar že sami vedo,« si misli, in ves zadihan od divjega pretepanja, ki se ponavlja vsak večer, nemo strmi v tenenteja, ki vodi preiskavo trdovratno, načrtno, trmasto in zagrizeno, misleč, da ga bo s tepežem prisilil h govorjenju.

V glavi mu šumi. Na nič ne misli. Rad bi samo spal, spal. Nekje za njim drhti v kotu sobe, v kateri ga zaslišujejo, njegova žena in s krvavečim srcem gleda, kako ga bijejo. Prisilili so jo, da mora vsak večer gledati, kako padajo udarci po njegovem pretepenem telesu. S tem mučenjem jo hočejo priviti, da bi vsaj ona govorila, ker on molči in drugega ne slišijo od njega ko pridušene vzdihe, kadar so udarci le premočni, dolgotrajni. Pa tudi ona nič ne ve. Še manj ko on.

»Govori, bandit, ali pa te ubijemo ko zavrženega psa!« besni tenente in ga s pestjo suva v obraz, med oči, v prsi, da mu srce zamira v pritajeni ihti. Ne more se ubraniti udarcev. Roke ima zvezane. Pobesi glavo in se zagleda v otekle roke, podobne nekakšnim modrim hlebčkom. Spomni se na hlebčke, ki mu jih je pekla žena, ko sta bila še doma, svobodna, ko še ni bilo vojne. Prav tolikšni so bili ko njegove otekle roke. Majhni in dišeči. Vedela je, da jih ima rad, rumeno zapečene, da je skorja hrestala pod zobmi.

»Govori!«

»Kaj naj vam povem? Nič ne vem,« dahne s komaj slišnim glasom, ker se v njem vse trga od bolečin. Šesti večer že traja to natezanje: govori! govori! govori! Desna ledvica ga peče. Včeraj ga je nekdo sunil v ledja s puškinim kopitom, ko so odkrili, da je bil rezervni častnik jugoslovanske vojske. Vse so vedeli o njem. Prav vse. Zahtevali so, naj na specialki pokaže kraj, kjer se skrivajo naši. Najbrž jim je že stotič povedal, da ne ve. Tenente pa je silil vanj, naj si ogleda karto, razgrnjeno čez vso mizo, ter samo prst položi na iskano mesto, pa bo vse dobro. Zagledal se je v specialko in videl, da prikazuje vojno področje Dolenjske in Bele krajine. Z vklenjenimi rokami je podrsal čez vso karto in zašepetal: »Tukaj so! Povsod...«

Takrat se je znova vsulo po njem, da so se mu noge zašibile v kolenih, a vzdržal je. Ko pa ga je fašist, ki je z nabito puško vsak večer prišel ponj v karabinjersko sobo ter ga odvlekel na zasliševanje, sunil s puškinim kopitom v ledja, je zadrgetal od temena do stopal. Sunil je enkrat, dvakrat, tretjič pa je pogodil najobčutljivejše mesto nad ledvico, da se je opotekel in objet od tope bolečine padel na kolena. Dvignili so ga in vseprek kričali vanj ter bili po njem ko mlatiči po izmlačenki. Ni vzdržal. Rezki udarec na križnico mu je skoraj vzel zavest. Spet se je zgrudil.

Knjige! Knjige! Knjige! ga ležečega na podu presune misel na besede, ki jih je prejle spregovoril tenente. Pozablja na bolečine v ledvici in v hrbtenici. »Ali niste rekli, da mi boste vrnili knjige?« bi rad vprašal, četudi ve, da lažejo.

»Da, lažejo!« je pomislil, ko se je spomnil, kaj so mu pripovedovali pomeljarji, ki so prihajali iz njegove vasi v dolino Kolpe debelačo mlet. Iskali so ga v šoli, ker pa ga niso našli, pa ko so zvedeli, da je z ženo sredi noči ušel na osvobojeno ozemlje, so pred šolo požgali vse njegove knjige, odpeljali vse, kar sta z ženo znašala skupaj polnih šestnajst let.

Ah, kako se je vselej razveselil, kadar je dobil novo knjigo! Poštni sel mu jih je prinašal s pošte, ki je bila dve uri oddaljena od njegove vasi. Vseh dolgih šestnajst let ni poznal druge zabave kakor branje. Nikamor nista šla z ženo v počitnicah, ko so ju znanci vabili na morje, na izlete. Varčevala sta, on pa je bil pravcati skopuh, ker je vsak privarčevani denar izdal za knjige. Bral je, kadar je le utegnil. Večeri, tisti tihi zimski večeri, ko se je mrzla burja krohotajoč podila skozi spečo vas, so bili najlepši. Posedal je ob topli peči in bral pozno v noč.

Knjige! Knjige! Knjige! Kadar mu je poštni sel prinesel zavitek s knjigami, je z mrzlično naglico raztrgal vrvico in pogladil knjige, ki so v tihoto odmaknjene vasi prinašale življenje, srečo, mu odkrivale nove svetove in ga tolažile v dneh obupa, ko je mislil, da pozabljen od vsega sveta gineva in plesni med ljudmi, katerih govorica mu je bila tuja.

V tem trenutku, ko ga puste ležati na tleh, podoživlja vso to nekdanjo srečo, spomini ožive, da pozablja na bolečino v ledvici in na topo skelenje v hrbtenici.

»Ne, knjig mi že ne morete vrniti, ker ste jih požgali,« pomisli in s topo vdanostjo strmi v otekle roke, v katerih mu gomazi, ker ga veriga premočno grize v zapestja.

Za njim hlipa žena v pridušenem joku. Ne upa se ozreti, da bi jo vsaj s pogledom potolažil. Včeraj je to poizkusil, pa ga je fašist, ki je stal za njim, s pestjo sunil v obraz, da se mu je vlila kri iz nosa. Srajca na prsih je še zdaj krvava.

»Le čemu joče?« si misli. »Saj je vendar vse tako preprosto, vse tako jasno. Več ko dve leti že okušajo naši ljudje fašistično izsiljevanje. Ali nisva že sto in stokrat slišala, kaj vse se dogaja v fašističnih zaporih? Ali nisva zbežala iz vasi v dolino Kolpe tisto noč pred enajstimi meseci prav zato, ker sva spoznala, da za naju ni več prostora tamkaj, kjer so fašisti? Le čemu joče?«

Takrat se mu približa mlad, črnogled fašist, ki drži v roki žarečo železo za lotanje, in se mu ko vrag reži v obraz. V očeh mu bere grožnjo, da mu bo žareče železo porinil v živo meso, če ne bo govoril in povedal vsega, kar so mislili, da ve. Ves vztrepeče. V trenutku se spomni na grozotni prizor iz romana »Carski sel«. Zamiži, ko mu fašist pomaha z žarečim železom pred obrazom in mu psuje boga...

A kaj se dogaja za njim? Njegova žena zdajci zakriči s presunljivim glasom, ki mu trga srce: »Aaaaa, pustite ga! Pustite ga, zverine!«

Zdaj tvega vse in se ozre. Vidi roke, ki grabijo po nezavestni ženi. Vidi, kako jo dva vojaka držita za roke, kako jo vlečeta iz zadimljene sobe, da ji mrtve noge ohlapno drsajo po podu. Nič ne ve, kam jo vlečeta. Od silne, presilne bolečine se mu krči srce. Ničesar ne more storiti zanjo. Ne more ji pomagati.

Zdaj ne more več zadrževati solz, ki jih ves čas divjega pretepanja ni bilo v njegovih očeh. Ves čas se je uspešno opogumljal, ker ni hotel, da bi videli njegove solze. Zdaj pa stoji ko prikovan pred tenentejevo mizo in solze mu zamegle pogled. Glavo skloni na prsi, da bi skril ganotje, in tiho tiho joče vase.

Fašista, ki sta odvlekla njegovo ženo, se kmalu vrneta. Upehano sopeta, kakor da sta nosila pretežko breme. »In vendar je tako lahka,« si misli. »Odkar sva zbežala iz vasi v dolino Kolpe, je tiho žalovala za vsem, kar sva zapustila v vasi. Iz dneva v dan je bolj in bolj hujšala. Ljudje s čistimi srci in plemenito dušo se v vojnih dneh ne rede...«

Tenente hoče nadaljevati z zasliševanjem. Po mizi premetava nekakšne papirje in nervozno bobna s prsti po njih.

»Si si premislil?« zapiči vanj oster pogled. »Govori, če hočeš dobro sebi in ženi! Rada te ima. Ali se ti ne smili, ker mora trpeti zaradi tvoje trme?«

Dvigne pobešeno glavo in se zagleda vanj. Naravnost iz oči v oči se gledata. Čuti, kako se mu ustnice premikajo, čuti, kako rad bi ponovil že stokrat izrečeni odgovor »Ne vem!«, a v grlu ga stiska in duši. Nobene besede ne spravi iz sebe. Tenente pa nepremično srepi vanj ko ujeda v svojo žrtev.

Umakne pogled pred njegovimi očmi, zlobnimi očmi in se zagleda v okno. Soba, v kateri ga zaslišujejo, je v pritličju, Zunaj stoje vojaki in gledajo v sobo. Obraze naslanjajo na šipe in strme vanj. Mnogo jih je. Glava pri glavi. Kar zagleda, da eden izmed vojakov zmiguje z glavo, kot da bi ne mogel razumeti, česa vsega so zmožni njegovi rojaki. Pri odsvitu luči, ki gori na tenentejevi mizi, zagleda solze, ki bleste v vojakovih očeh ko biseri. Ne more uskladiti tega nasprotja. Isti ljudje, iste narodnosti, bore se za isti cilj, a tu znotraj, pri njem, so zveri, zunaj pa je le eno mehko srce, ki sočustvuje z njim. Misli so neurejene. V glavi čuti ostro bolečino. »To je najbrž od udarca,« pomisli, »ki ga v viharnem pretepavanju nisem niti posebej zaznal.«

Končno tista kepa, nadležna kepa, ki ga je še pravkar dušila v grlu, le utone nekam, da zadiha z vsemi pljuči. Vsi molče buljijo vanj. Tenente si ogleduje manikirane nohte in čaka. On pa izdavi v tišino:

»Ubijte me, ampak jaz zares ne vem, kje so!«

Takrat tenente vstane in mu porine v usta cigareto. Nekdo mu jo prižge. Nič ne ve, kaj se dogaja z njim in v njem. Nobene volje nima. Le spal bi rad. Spal!

Odvlečejo ga iz sobe. Na povratku proti karabinjerski sobi, kjer ga imajo že šest dni zaprtega, ga hladni nočni zrak povrne jasnim mislim. Sprva ne more pojmiti, zakaj ima tlečo cigareto med zobmi. A kmalu se spomni, da mu jo je bil tenente porinil v usta. Ne, tega tenenteja tudi ne razume. Ves večer ga je mučil in ukazoval, naj ga tepejo, ko pa se je naveličal brezplodnega zasliševanja, mu je dal cigareto.

»Svinja,« pomisli. »Podla svinja!« In izpljune cigareto z gnusom, kakor da bi bil imel v ustih gada.

V sobi pri karabinjerjih je toplo. »Zdaj sem doma,« se oddahne in se z vklenjenimi rokami zruši na pograd, kjer je na slami poleg njega ležal Lindič.

Star mož je bil to. Fašisti so ga pri neki hajki našli v gozdu, kjer je žgal oglje. Kar izpred kope so ga odgnali s seboj. Ko pa so dognali, da ima v lozi tri sinove, so ga prvi teden večer za večerom pretepali. Štirinajst dni je že tukaj. Čaka, kdaj ga bodo poslali na Rab. Pretepen, majhen, suh, siv in reven ko izsušena zemlja leži na slami. Vsako noč, ko karabinjerji že smrče, se obrne k sosedu in zašepeče:

»Spiš?«

Ne!«

»Nič ne razmišljaj. Prestal boš. Tudi jaz sem prestal, pa sem starejši ko ti. Nekoč bo še vse dobro, videl boš...«

Lindič ga tudi nocoj pogleduje z grozo v očeh in vidi, da ves drhti. Ve, da je nesrečen, a tega ne ve, kako bi oni rad umrl, če bi mogel kar zaspati v smrt.

Tako ležita na slami. Na uho jima prihaja govorjenje karabinjerjev ko oddaljeno šumenje vigrednega vetra. Karabinjerji sede za mizo in kvartajo. Na mizi imajo polno kijanterico vina. Pijejo in se smejejo.

A vsi se le ne smejejo. Karabinjer, ki se je bil včeraj vrnil z dopusta, sedi ob peči in strmi vanj. Iz Milana je prišel. Lindič je to povedal. Lindič vse ve, kaj govore med seboj, ker razume italijansko, a se je bil pri zasliševanju potajil, da jih ne razume.

Iznenada tihi karabinjer vstane in se približa pogradu. Zastrmi se v onega, ki so ga nocoj spet pretepavali. Vzame ključek, odklene žabico, s katero je bil

Živko Jeličić:

Pesem o pleskarju Pašku,

PLESKAR PAŠKO JE PRIVESLAL LETA 1941, NEKE POLETNE NOČI, DO VELIKEGA FAŠISTIČNEGA PARNIKA V SPLITU IN GA Z BOMBO ZAŽGAL. OSVETLJEN OD PLAMENA JE PADEL V ROKE FAŠISTOM. ČEZ NEKAJ MESECEV SO GA USTRELILI OBENEM S TRIDESETIMI TOVARIŠI IZ ŠIBENIKA.

In tiho je tiste noči
z bombo na prsih
okna odpiral,
se sklanjal
in se na speče otroke oziral;
nobenega otroka
se v temi ni s prstom dotaknil;
tiste noči,
preden je v boj odšel,
je vse otroke v ulici
po vrsti objel.

Nihče razen noči
ni mogel ujeti sence
njegovega tihega sklanjanja,
noč,
le noč bo pričala
o hladnem drgetu njegovih ustnic,
o koraku, ki se je ustavil pod oknom,
o njegovem pogledu,
kako je blisnil v nevidni lepoti.

Za vse vas,
za vaš sen
bom šel, ljubi moji
— je govoril nad zasnulimi čeli —

---

jetnik vklenjen v verigo, ter verigo z jezno kretnjo vrže pod klop. On pa mu noče pogledati v oči. Noče, četudi je karabinjer nizko nizko sklonjen nad njegovim obrazom.

Še tisto noč Lindič zašepeče:

»Spiš?«

»Ne!«

»Se že podira os Rim—Berlin! Nekoč bo še vse dobro, ha!«

Čez noč ima nogo vklenjeno v verigo. V sobi so puške. Ponoči pa karabinjerji spe. On ne more spati, četudi si je pred urami želel samo spati,

ki se je s smrtjo boril

za vaš modri, polni dan
bom šel, ljubi moji,
v smrt bom šel.

Krepke so moje roké,
da za vas,
za vaš sen,
za življenje vaše
zlomijo ostra bodala,
ki v noč bleščijo;
moje roké
bodo v krvi vzcvetele nocoj.

Življenja vaša bodo svetla življenja
in da boste lahko
po livadah se bosi sonca napili
(sonce v jezeru vaših oči)
— ne bom vam, ljubi moji,
tajil —
nocoj o polnoči
se bom z njo
iz oči v oči,
s smrtjo, smrtjo
bil.

Spite, dihajte spokojno
kot zvezde v vodi,
saj ni nič, ljubi moji,
le sanje:
moja črna kri plava po vodi.

Poslovenil Cvetko Zagorski

---

spati, spati! Misli na dogodek, ki se mu je pripetil sinoči. Ne razume, zakaj mu je opiti karabinjer natočil kozarec vina. Rajši bi bil videl, da mu je ponudil vodo. Ko so ga pripeljali z zasliševanja, je bil žejen, da se mu je jezik ko kepa premikal v izsušenih ustih. Res je, da mu v teh šestih dneh, odkar je v karabinjerski sobi pod njihovo stalno stražo, noben karabinjer ni storil nič žalega. Zlahka je bil dognal, da so ti priletni možje drugačni ko fašisti in njihov tenente. Nekakšnim starim, godrnjavim medvedom so podobni, naveličani vojne in potepanja po tujem, negostoljubnem svetu. In vendar, zakaj mu je ponudil vino? Nič ni razmišljal, zakaj. Žejen je bil, pa je vzel ponudeni

kozarec in pil. Počasi, slastno, po kapljicah, kakor da bi vlival zdravilo v ranjeno srce. Odpil je polovico, pol kozarca vina pa ponudil Lindiču, ki je brez besed izlil ostanek pijače vase ko v lijak. Karabinjer pa se je zasmejal: »Glej, glej, pa sta zares komunista! Delita si...«

Nič ni odgovoril. Legel je vznak in mislil na ženo, na beganje, ki ju je končno privedlo semkaj, v past.

Tako leži tamkaj na smrdljivi slami in razmišlja, ker pretepeno telo ne more utoniti v spanec. Spominja se vsega, ko da se je zgodilo včeraj, četudi so od takrat že minili meseci, polni groze in bojazni, ko so ljudje zapuščali domove in trepetajoč za golo življenje postavali na oddaljenih posekah v rebreh nad Kolpo ter jokali, ker so jim v vasi gorele hiše. Za njim so grozni dnevi, ko se je z vaščani skrival od zgodnjega jutra do poznega večera v podzemski jami, kamor so se zatekali pred bombnimi napadi fašističnih letal. V vas so se vračali šele z mrakom. Možje so jokali ko otroci, ženske so postavale pred ožigi pogorelih bajt in si v obupu pulile lase. Življenje se je pomaknilo nekam daleč daleč v preteklost. Živeli so iz rok v usta, revno ko v kameni dobi.

Naši pa so se borili iz dneva v dan. Ko so napadli trg onkraj Kozic, je odšel z vaščani na hrib, od koder so ves dan opazovali borbo. Trg je gorel, divje streljanje je pretresalo ozračje. Pozno zvečer pa so se borci pojavili v njegovi vasi. Manj jih je bilo ko zjutraj, ko so skozi vas odhajali v borbo. Mnogo manj. Bili so lačni in žejni. Ženske v vasi so kuhale krompir in debelačne žgance, možje so pohiteli v kleti in nagnili sode ter izcejali iz njih poslednje kaplje vina in mošta. Dobri ljudje! Vse bi jim dali, sami od sebe so jim prinašali pijačo in se veselili, ker so junaki pomedli s fašistično postojanko v trgu.

Bila je že polnoč, ko so borci zapustili vas in odšli novim borbam nasproti. Vaščane pa so naslednje jutro presenetila fašistična letala. Še vsi so bili v vasi. Šmalčevka je v sami srajci zbežala iz hiše in potekla po zavrteh proti bližnji lozi, pa je na letalu zadrdrala strojnica in jo pokosila ko zrelo travo, da je padla na obraz in se prerešetana od krogel pomuznila na dno drage za hišo.

Že prejšnji teden so v obokani farovški kleti, ki se jim je od vseh kleti v vasi zdela najvarnejša, uredili zaklonišče. Tisto jutro pa so vaščani, še vsi topli od spanja, planili na noge in zdrveli v klet. Nekdo je zvonil na preplah. To je bil najbrž Baragov Lojz, ki je bil tisto noč na nočni straži. Da, tudi nočne straže so si omislili takoj zatem, ko so fašisti izginili iz vasi, preplašeni od poboja šestih tovarišev, ki so jih partizani pričakali v Römergrundu, ko so bili z vozom namenjeni v Kočevje, ter jih poškropili z ognjem iz mitraljezov. Da, tudi takrat je zvonilo v vasi ko ta dan, ko so fašisti pripeljali šest mrličev v vas. Pa ta dan bi tega zvonjenja ne bilo treba. Letala so letala nizko nad vasjo in odmetavala bombe na Kozice, ker so fašisti domnevali, da se partizani zadržujejo pod Uro, visoko pečino vrhu Kozic, ter na revne bajte v vasi. Vaščani so se stiskali v kleti, sleherni tresk bombe pa jim je zabil strah v kosti. Otroci so jokali. Sedel je na povezznjenem kupljeniku in čutil, kako se mu tresejo kolena. Nič ni vedel, kje je njegova žena. Rad bi jo poklical, naj pride k njemu, pa zaradi teme in oglušujočega vreščanja otrok to ni bilo mogoče. Stara Čuševka, sedemdesetletna starica, je drhtela v njegovem naročju. Kadar je zunaj zagrmela bomba, je kakor preplašena čibika skrila glavo pod njegov suknjič. Ženske so cvilile, ob vsakem tresku bombe pa utihnile

kot bi odrezal. Groza je popadla ljudi, tista nema groza, ko vse trepeče za sleherno minuto življenja. Kiselkast vonj od strahu prepotenih teles je napolnjeval temni prostor. Murnovka pa se je kar iznenada spomnila, da ima svečo v rokah. Na begu iz hiše je v preplahu, ko je nad vasjo zaslišala brnenje letal, pograbila svečnik na posteljni omarici. Ves čas se ni spomnila, kaj drži v rokah, niti tega bi ne mogla povedati, zakaj je na begu pograbila prav svečnik in ne kaj drugega. Ko se je zavedla, kaj drži v rokah, je zakričala v gluho tišino, naj ji dajo vžigalice. Škofov Justin je prižgal njeno svečo, da so sence zaplesale po grobo ometanih stenah vlažne kleti.

Takrat je stari župnik Radoš vzdihnil: »Molimo, kristjani!« Dvignil je tresočo roko, da bi se prekrižal — tačas pa je zgrmela rušilna bomba prav na pokopališče za cerkvijo s tolikšno silo, da se je od zračnega pritiska zamajal zvon v cerkvenem zvoniku in zacimbelikal ko navček umirajoči duši. Župniku je roka omahnila, da se niti prekrižati ni utegnil. Takšen strah ga je popadel, da se je po vseh štirih splazil v kot kleti in porinil glavo v kup krompirja. Vse skupaj je bilo silno smešno, to z župnikom, a tedaj ni bil čas za smeh. Nameravana molitev se je sprevrgla v jokanje otrok in vzdihovanje na smrt preplašenih žena. Plamen na sveči je trepetal, v njegovem soju je razbral posamezne obraze, ki so krčevito trzali, razpotegnjeni in spačeni v predsmrtno grozo.

Pol ure so brnela letala nad vasjo in jo obmetavala z bombami. Ljudem se je ta čas potegnil v večnost; strah spreminja sekunde v ure. Na gornjem kraju vasi so gorele tri hiše. Na srečo so bile bajte prazne, ker so se bili Kočevarji že pred meseci izselili v rajh. Po razrušenih in razšklebanih hlevih je divje mukala preplašena goved. Makšetovi konji so se strgali izpred jasli in rezgetajoč kopitljali po vasi.

Ko so zapustili klet, so se razbežali iz vasi. V podzemski jami pod Lapinjskim hribom so se spet znašli. Tamkaj so preživeli dan, trepetajoč, kdaj se bo ponovil bombni napad na vas.

Bila je že trda noč, ko so se vrnili v vas. Brezdomci so se gnetli po sosednjih hišah in kuhali debelačne žgance. Čut za lastnino je zamrl v vseh srcih. Vsi so bil ko ena družina. Vse, kar je bilo še užitnega v vasi, so si delili med seboj. Čas se je sprevrgel. Iz noči so napravili dan, ker podnevi ni nihče več vzdržal v vasi. Ženske so sredi noči kuhale skuho, jo zlivale v škafe ter v temi nosile žrtje prascem, ki so jih imele skrite po stajah v bližnji lozi. Možje so nagnali krave in vole v lozo in čez dan pasli živino po pašincih na posekah, čez noč pa so jo otvezili kar na drevesna debla.

Ni še minil teden, ko se je sredi noči oglasilo streljanje pri Knežji lipi. Fašistične kolone so se prebijale v vas, a partizani so jih ustavili na cesti proti Vidmu. Oglasile so se puške, zalajali so mitraljezi in minometi, zemlja je zatrepetala ko razviharjena gladina morja.

»Ne vzdržim več!« je zajokala njegova žena. »Pustiva vse in pojdiva! Kamorkoli, le ven iz tega pekla! Sunili bodo v vas, četudi samo za kratek čas, in nas pobili ali pa odgnali v pregnanstvo, kjer naši ljudje umirajo od gladu...«

Tolažil jo je, kakor je vedel in znal. Poljubljal jo je na solzne oči in dolgo okleval, ko pa je zaslišal na gornjem kraju vasi topot konjskih kopit, ko je zaznal, da vaščani beže s konji v lozo, da bi se skrili v podzemsko jamo, jo je pograbil za prepoteno roko ter jo potegnil za seboj v noč. Ničesar nista v tej zmedi utegnila vzeti s seboj. Zdaj se spominja, kako se mu je ob nagli odločitvi za pobeg iz vasi ustavil pogled na pisalni mizi in na zlatem nalivnem

peresu, ki mu ga je bila žena kupila in darovala za desetletnico njunega skupnega življenja. Zadostovalo bi samo, da bi mimogrede iztegnil roko in potlačil pero v žep, toda kakšno malodušje ga je imelo v oblasti, da se je samo nasmehnil misli na pero, ki se je za trenutek utrnila v njegovih možganih. Knjižne omare ni niti pogledal. Vedel je, da bi zajokal, če bi pogledal nanjo, na to edino bogastvo, ki ga je imel. Že večkrat sta z ženo takole bežala z doma, včasih v zadnjih tednih, a tokrat ga je črna slutnja, da vseh teh stvari, ki sta jih bila z ženo dolgih šestnajst let znašala v gnezdo, ne bo videl nikoli več, tako scela prevzela, da ni mogel storiti drugega, ko bežati, bežati v črno noč, proč od pekla, ki je gorel nekje nad vasjo.

V rebreh nad Lazami sta zašla v šeprako. Robidovje, kopinje in druga trnika ju je grabila in jima trgala obleko. Do jutra sta begala in tavala po skalinah in dragah temne loze v rebri nad Kolpo. Ženi se je utrgala peta na čevlju, da je bila hoja še težja. Upehana in preplašena ko srnjad, kadar so ji za petami podivjani psi, sta ob zori občemela pred Šmalčevo zidanico. Nad Kozicami je vstajalo sonce in oblilo Uro s krvavordečo svetlobo.

Bila sta brezdomca. To niti ni bilo tako strašno v dneh, ko so gorele kočevske vasi, ko so se ljudje, ki niso zagrešili drugega kot to, da jih je rodila slovenska mati, skrivali po vseh lozah pred fašisti, ki so jih lovili, pobijali in odvažali na Rab. Bolj strašna je bila zavest, da sta daleč od tovarišev, ki so se borili zdaj tu zdaj tam. A vedela sta, da je dolina Kolpe zatočišče, kamor fašisti niso več prihajali, odkar so jih partizani pregnali. Po strmi rebri sta se po kratkem počitku spustila proti Lazam.

V Lazah sta zbudila učiteljico Niko. Povedal ji je, kaj se dogaja tam zgoraj, ni pa vedel, da so prav tačas fašisti že v njegovi vasi. Tokrat so se že drugič utaborili v kraju, iz katerega so po poboju pri Römergrundu sami odšli.

Nika je bila pogumno dekle. Smejala se je njegovi plašnosti in mu zamerila, da je zapustil vas in vaščane.

»Tega bi ne smel storiti!« ga je zmerjala. »Vrnil se boš v vas! Še danes! Potreben si ljudem tam zgoraj!«

Nekaj časa so se pogovarjali v kuhinji pri Kraljevih, kjer je Nika stanovala. Kar so pred hišo zatopotali koraki in v tišino je zagrmel oster glas:

»Buon giorno! Ima jajča, gošpa? Tobro plačati!«

V trenutku se je ovedel. Pograbil je ženo za roko in potekel z njo v podstrešno izbo.

»Brž, Nika! Za menoj!« je zaklical, ko je po lesenih stopnicah drvel navzgor.

Kaj je bilo Niki, da se ni umaknila? Ponos? Trma, da bi pokazala, da je pogumnejša ko on?

V veži je nastal nemir. Slišal je topot težkih, okovanih čevljev in vprašanje, ki je odmevalo po vsej hiši:

»Voi Nika? Maestra?«

Žena se je upehano zrušila na pod. Skočil je k njej in ji tiho prigovarjal, naj bo mirna. Ni ga slišala. Vznak ležeč na podu se je pozibavala z vsem telesom, iz grla ji je prihajalo nerazločno vzdihovanje, na ustnicah so se ji nabirale rumene pene. Klečal je ob njej in jo poljubljal na mrzli obraz, da bi jo obudil k zavesti.

Takrat je planila v sobo Kraljeva gospodinja.

»Vas je obkoljena,« je zajokala. »Fašisti so se pripeljali s čolni čez Kolpo. Iz Špeharjev so prišli. Učiteljico so odvlekli pred cerkev. Vsi vaščani morajo tjakaj, da nam bodo pregledali legitimacije in nas popisali.«

OKROG TRI TISOČ JIH JE PRIŠLO: V NEDELJO, 13. SEPTEMBRA LETOS, V MOSTEC PRI LJUBLJANI, NA ZBOR BIVŠIH POLITIČNIH ZAPORNIKOV, INTERNIRANCEV IN DEPORTIRANCEV, KI GA JE ORGANIZIRALA NJIHOVA KOMISIJA PRI PREDSEDSTVU ZZB OKRAJA LJUBLJANE. V PRIJETNEM NEDELJSKEM VZDUŠJU JE BILO MNOGO GANLJIVIH SREČANJ.

»Venkaj grem,« je izdavil. »Tukaj me ne smejo dobiti.«

»Kam?« mu je padla okrog vratu in se zjokala na njegovih prsih. »Ne morete jim ubežati!«

Odšla je. Šele opoldne se je vrnila in povedala, da so fašisti odšli iz vasi. Na nasprotnem bregu Kolpe so prestrelili vse vaške čolne, da so potonili v reko. Niko so odgnali s seboj.

Popoldne sta zapustila Kraljevo hišo. Vso pot do Kuret sta tekla ob Kolpi. Nič nista vedela, kam bežita. V njem je kljuvala le ena živa misel: Čez Kolpo! Na hrvatsko stran! Proč od tod! Proč!

Upehana sta prispela v Kurete. Na pragu majhne bajte je stala Marinčeva Franica, zidarjeva žena. Njen mož je pred kakim poldrugim letom prezidal peč v vaški šoli. Od takrat so se bežno poznali, ker je na povratku s semnja obiskala moža in spregovorila par besed tudi z njima.

»Kam bežita?« ju je ogovorila, ker je vedela, kaj se je ponoči zgodilo tam zgoraj, od koder sta pribežala. »Baragov Lojz je šel davi tod mimo v Bilpo in je povedal, da so vaše knjige zažgali pred šolo, pohištvo pa odpeljali.«

»Kam beživa?« je ponovil tiho ko v sanjah. »Saj ne vem, kam.«

Tisti trenutek ga novica, da so mu fašisti odpeljali vse, kar sta z ženo pustila v stanovanju pritlične šole, niti ni močno prizadela, ker je bil zadovoljen, da sta z ženo pravočasno ušla fašistom in odnesla celo kožo.

»Kam beživa?« je zamrmral. »Čez Kolpo bi rada. Prepeljite naju z vašim čolnom, Franica! Nekam bova že prišla. Svet je velik.«

Zajokala je, ker sta se ji zasmilila v dno duše.

»Kar pri nas ostanita,« je rekla tjavdan in si brisala solzne oči s predpasnikom. »Saj bo vojne kmalu konec.«

Ta vera, da bo vojne kmalu konec, je takrat gorela v vseh srcih preprostih brežanov. Dolina Kolpe je bila že dolge mesece osvobojeno ozemlje. Brežani so živeli v miru, saj se fašisti niso upali povrniti v to deber.

Pogledal ji je v oči. Obšla ga je želja, da bi stopil k njej in jo poljubil na oči in na dobro srce za besede, ki so ga iztreznile ter ohladile njegovo prevročo domišljijo, da je mogoče pred fašisti zbežati na Hrvatsko.

»Le kam hočeš?« se je zganilo v njegovem srcu. »Ali se zavedaš, da drviš v propast in pogin?«

Stal je tamkaj pred nizko bajto, ves odrevenel od malodušja, ki ga je zavzelo, da ni mogel misliti na nič, prav na nič.

»Vrnil se boš v vas! Še danes! Potreben si ljudem tam zgoraj!« so v njem oživele Nikine besede. Veter, ki je pihljal iz loz na obeh straneh ozke debri, ga je zmotil v razmišljanju, v mislih, ki so hitele v svet onstran Kolpe, kakor da tamkaj ni nevarnosti. Toplo je velo, kar pretoplo za zgodnji vigredni čas, a njega je spreletaval mraz po vsem telesu.

»Tukaj ostani! Pri svojih ljudeh,« se je oglasilo srce.

»A nazaj, v vas, ne moreš več,« je odgovarjal razum. »Tamkaj ni več kaj iskati. Odpeljali so ti vse, požgali knjige... Če se boš vrnil, te bodo poslali v pregnanstvo. To je najmanj, kar te čaka.«

»Kar pri nas ostanita,« je ponovila Franica in prijela njegovo ženo za roko ter jo kakor nebogljenega otroka potegnila v hišo. »Preživeli bomo tudi to. Nekoč bo še vse dobro, videli boste.«

Franica je imela pet otrok. Emici, ki je bila najstarejša, je bilo deset let, najmlajša, Pepica, je bila še v zibelki. Ostala sta v Kuretih pri Marinčevih, a občutka, da odjedata kruh Franičini deci, nista mogla preboleti.

Nekega dne sta se odločila, da odideta. Navsezgodaj sta vstala in brez slovesa izginila iz gostoljubne hiše. Vsaka beseda ob slovesu bi bila odveč, sta mislila. Če bosta ostala živa, bosta po vojni povrnila tem zlatim dušam dobroto za dobroto, sta si rekla. Tiho sta zapustila podstrešno izbo, kjer se je v nizkem, ozkem prostoru stiskala postelja s slamarico. Namenjena sta bila oditi proti Bilpi, da bi našla pot k našim. Tam nekje je v lozi bil rajonski odbor.

Na čolnišču nasproti Goršetov ju je dohitela Franica, ki je bosa in z razpuščenimi lasmi pritekla za njima.

»Kam odhajata?« je klicala že od daleč.

Počakala sta, da se jima je približala. Ženo so dušile solze in niti besedice ni mogla spregovoriti v odgovor, on pa je zajecljal:

»Glej... Franica... odločila sva se, da greva dalje. Vi ste revni, zemlje je malo, in še ta skopo rodi — poslednjega kosa kruha ne smeva odjesti tvojim otrokom.«

»Oh, debelačnih žgancev in fižola nam ne bo zmanjkalo!« je užaljeno vzkliknila in jokala hkrati. »Kravo tudi imamo. Mleka bo za vse dovolj.«

»Pa tudi najti me ne smejo pri vas,« je tiščal svoje. »Naj iznenadno pridejo in me dobe v vaši hiši — odpeljali bodo vse, hišo pa zažgali.«

»Naj jo zažgo, prekleti!« je zdajci planila v takšen jok, da se ni mogel več premagovati. Stopil je k njej in jo prižel na prsi. Drhtela je v njegovem obje-

mu in hlipala v neutolažljivem joku. Stali so tamkaj na bregu počasne Kolpe, objeti v eno telo in jokali. Nihče jih ni videl, nihče slišal, le slap na Kolpi je šumel v vstajajoči dan.

»Naj jo zažgo, hišo!« je Franica ponovila v joku. »Rudi je zidar, pa bo po vojni sezidal novo hišo. A kdo bo vama vrnil življenje, če vaju zajamejo in ubijejo ali pa odženo na Rab, kjer bosta umrla od gladu?«

»Kakšna duša!« je pomislil, ves prevzet od njene dobrote. »Kje na vsem širokem svetu je še človek, ki bi bil zmožen tolikšnega požrtvovanja?«

Vrnili so se v bajto. Z Rudijem je poslej hodil v gozd, kjer sta pripravljala drva za zimo. Kopal je v trtju in se trudil ter si prizadeval, kolikor so mu dopuščale roke, nevajene trdega dela, da bi z delom vsaj delno povrnil nekaj dobrega za skrb in ljubezen, ki sta ju bila z ženo deležna pri Marinčevih.

Čas pa je tekel dalje. Prav imajo ljudje, ki trde, da je vojna sreča opoteča. Neke noči jih je iz spanja vrglo topovsko streljanje. Fašisti so dolino Kolpe vkleščili v navzkrižni ogenj. S postojanke v Fari, Kostelu, Moravi in na Moravicah so topovi bruhali smrt v brežanske vasi. Daleč so bila vsa ta fašistična topovska gnezda, daleč od Kuret, a vendarle so padale granate preko Završja in Lapinjskega hriba v dolino med Lazami in Bilpo s tolikšno točnostjo, kakor da bi bili imeli fašisti na muhi vse brežanske vasi. Granate so padale v reber nad vasjo, oglušujoče treskanje je napolnilo dolino ob Kolpi. Brežani so planili iz postelj, po vseh bajtah so zagorele luči ko na ukaz. Vse je hitelo iz bajt v podzemske jame.

Pohitel je z ženo iz podstrešne izbe v kuhinjo, kjer je v zibelki spala dveletna Pepica. Pograbil je otroka, ga zavil v gunj in zdrvel iz bajte proti Šumetcu, kjer je nad studencem zijala luknja, ki jo je čas izdolbel v živo skalo. Vsi Kurečani so pohiteli za njim.

Ob dveh zjutraj je topovski ogenj utihnil. Vrnili so se v bajte, prestrašeni v dno duše, in polegli v postelje.

Tisto noč bi bil moral izginiti iz Marinčeve bajte. Le kaj mu je bilo, da je pozabil na vso teorijo vojskovanja, ko bi moral vendar vedeti, da je bil nočni topovski ogenj samo uvod za pohod fašistične pehote v dolino Kolpe? Na nič ni mislil, prav na nič, ko je utrujen legel v posteljo, ko se je za Uro že porajalo mlado jutro.

Iz spanja ga je prebudilo divje kričanje v Marinčevem sadovnjaku pod hišo. Skočil je na noge in ko vkovan obstal sredi izbice. Pogled mu je obstal na stoterih očeladenih glavah fašističnih vojakov, ki so se zunaj podili za kokošmi in jih kar s palicami klatili z vej, kamor se je zatekla preplašena perjad. Iz sosednjega hleva so trije vojaki vlekli junca. Nerazumljivo žlobudranje je napolnilo revno vas ob Kolpi.

Marinčev Rudi je bos pohitel v klet in natakal fašistom vino kar v podstavljene šleme ter jih dvoril z žganico, da jih je premotil, ker je Franica ta čas izrabila in pohitela na podstrešje ter bleda planila v izbo.

»Tukaj so!« je zajokala. »Nikamor se ne ganita! Mogoče bodo le odšli dalje in hiše ne bodo preiskovali.«

Potlej je stekla navzdol in zaprla stropno leso za seboj. Iztaknila je lestev in jo prislonila na steno ozke veže.

Zdelo se mu je, da stoji v sobi celo večnost, ko so zdolaj iznenadno zajokali Marinčevi otroci. Slišal je še, kako je lestev votlo udarila ob stropno leso, kakor da bi nekdo potrkal po zaprti krsti.

Vse drugo se je zgodilo v kratkih sekundah. Fašistični častnik je z oškornjano nogo sunil v vrata, ki so se s treskom odprla. Stal je z ženo sredi sobe in se niti ustrašil ni več, ko je častnik skozi odprtino vrat pomolil proti njemu naperjeni samokres in zaklical:

»Maestro?«

»Konec,« je zašepetal ženi, ki je drhtela v njegovem objemu. Na povelje sta odšla pred hišo in na videz je bil popolnoma miren, ko so ga obstopili vojaki in ga ogledovali ko redko, dragoceno najdbo... Vklenili so mu roke in ga s puškinimi kopiti sesuvali v sredino kolone, ki se je napotila dalje proti Bilpi.

Mlad tenente, ki je za silo lomil slovenščino, mu je vso pot do Bilpe pripovedoval, da so že dolgo vedeli, kje se skriva. »Partizanski propagandist ste, zato ste ušli iz vasi,« je žlobudral. »Če bi imeli čisto vest,« je nadaljeval častnik, ker je videl, da odkimava z glavo, češ da ni res, kar mu očita, »bi počakali v vasi, mi pa bi vas preselili v Kočevje ali v Ljubljano. Tako pa — krogla vam ne uide!«

Ob njegovi strani se je opotekala njegova žena. Ni poslušal tenenteja. »Naj govori, kar hoče,« si je mislil, »saj zdaj je itak vsega konec...« — Nekje zadaj so jokali Marinčevi otroci, Rudi in Franica pa sta ko prikovana stala pred bajto in se s solznimi očmi nemo poslavljala od njiju.

»Zakaj nisem takrat ušel?« je pomislil, ko so šli mimo čolnišča zunaj vasi. Slap na Kolpi je šumel, voda se je penila in vstajajoče sonce jo je spreminjalo v milijone biserov.

Pogled mu je zablodil preko Kolpe, kjer so pred bajtami postavali Goršetani in z nemo grozo opazovali nenavadni sprevod.

Med Kureti in Bilpo so naleteli na starega Rekeča, ki je na bregu Kolpe pasel kravo. Od strahu se je pokrižal, ko ga je zagledal v spremstvu tujih vojakov.

Ko so se bližali Bilpi, je videl, kako je neki moški hitel iz vasi. V rebreh nad vasjo, kjer so bili vaški pašinci, je neznanec za trenutek postal, se ozrl, potlej pa se spustil v tek proti lozi.

»To je aktivist Ciril,« je pomislil. »Utekel jim bo, a kaj bo z ženo, ki jo je pustil v vasi?« Vedel je, da je Cirilova žena že več mesecev v Bilpi, ker zaradi bolnih nog ni mogla z možem begati po lozi, se umikati iz kraja v kraj.

Takrat so vojaki na čelu dolge kolone pričeli kričati: »Varda! Varda!« Kar spotoma so streljali za onim, ki je tekel, da bi čimprej dosegel lozo. A bil je že predaleč, da bi ga dosegli streli. Oddahnil se je, ko je videl, da je begun utonil v bukovju.

Ob prihodu italijanske kolone so bili ljudje v Bilpi na videz popolnoma mirni. Cirilova žena, pa Milena in Burgarjeva žena, ki sta s Štajerske pribežali že lansko leto v dolino Kolpe in našli zavetje pri dobrih Bilparcih, so z nazaj prevezanimi rutami stale sredi njive in sadile krompir...

»Dobra kamuflaža,« je pomislil in se komaj opazno nasmehnil, ko jih je zagledal, kako so se prelevile v kmetice. »Mogoče jim bo le uspelo, da se na ta način potaje.«

V Bilpi se niso dolgo zadrževali. Vsi domačini so bili doma, Romov Ivan, sodar, pa je naplahtal fašistične častnike, da je mož, ki je pred nekaj minutami zapustil vas in jo ucvrl čez pašince, bil domačin iz sosednje vasi, ki je prišel

MAKSIM SEDEJ:
ZLOČINI OKUPATORJA, lesorez, 1946

k njemu naročit nov sod. Verjeli so mu in kmalu zatem je padlo povelje za povratek v Laze.

Spet so merili isto pot ob bregu Kolpe. V Kuretih so ljudje še vedno postavali pred bajtami in se z žalostnimi pogledi poslavljali od njega in njegove žene.

Na poti med Kureti in Lazami je poznal vsak grm, vsak kamen.

»Tod ne bom več hodil...« je pomislil, ko so zakoračili čez leseni mostiček nad Šumetcem, ki je šumel v globočini pod brvjo.

V trtjih blizu Laz so popevali kosi. Iznad opuščene kočevarske zidanice se je dvignila v zrak jata škorcev in se vriščeč popeljala v temno smrekovo reber onstran Kolpe. Lazarski slap je bobnel, kakor da bi nevidne roke razbijale po mrtvaških bobnih.

»Tod ne bom več hodil,« se je v njem trgala misel in boleče kljuvala v možganih. Spotaknil se je ob kamen na poti in padel bi na obraz, ker z vklenjenimi rokami ni našel ravnotežja, če bi ga ne bila zadržala žena. Hvaležno jo je pogledal v bledi obraz in opazil, da ji v očeh vise solze.

»Ljubi moj, ljubi moj...« je šepetala ob njem in se rahlo rahlo dotikala njegovega komolca.

»Ne joči, draga,« ji je pošepetal v odgovor. »Bodi močna! Ne smejo videti solz v tvojih očeh.«

»Da, ljubi moj,« je drhtel njen tihi glas v odgovor, ko je vsa revna hodila ob njem in trepetala za njegovo življenje.

»Tod ne bom več hodil...« je ponavljal v sebi misel, ki se je zagrizla v njegovo dušo, da ni bil zmožen misliti na nič drugega. Dvignil je pogled in se zagledal v daljavo. Tamkaj se je med mladim zelenjem hrastovih dreves in brez svetlikala Ura, pečina na Kozicah, kamor je preteklo jesen sleherni večer odhajal partizan Johan, spustil dva, tri rafale proti trgu onkraj Kozic, kjer so se tačas zbirali tuji vojaki ob kotlu, in tako pokvaril fašistom večerjo, ker so se morali skoraj vselej umakniti izpred kotla pred njegovimi streli. Nasmehnil se je temu spominu in zavidal Johanu, ki se je tačas kdo ve kje boril in škropil fašiste s kroglami iz svojega mitraljeza.

Ura se je kopala v soncu. Bil je lep vigredni dan. Na komaj ozelenelih pašincih so se pasle lazarske ovce. Nekje ob čredi je pel otrok, pastirica, ki je pasla vaške ovce. Napenjal je oči, da bi zagledal dekličko, ki je pela in se ni zavedala groze, kakršna se je ta dan plazila v srca vseh brežanov. Ni je opazil, ker je bila skrita nekje za trtjem, a njena mila pesem se je z mehkimi krili dotikala njegovega srca, ki je zamiralo v strahu pred neznanimi bodočimi urami, dnevi.

»Tod ne bom več hodil! Tod ne bom več hodil...« je pastiričina otožna pesem odmevala v njegovi duši, se zlivala s šumenjem slapa nad Kraljevim mlinom v Lazah in zamirala nekje v daljavi, kjer se je Kolpa vila med hribovjem skozi ozko grlo debri proti daljnjemu Dolu. Tolikšna žalost ga je prevzela, da ne bo nikoli več videl tega pravljično lepega sveta, ki se odmaknjen od velikega življenja in dogodkov v svetu skriva v tej soteski, da je z bolečino čutil, kako mu srce neredno in nemirno bije v prsih. Vse bi bilo dobro, če bi dekletce, ki je paslo ovce, ne pelo. Njena pesem pa ga je prevzela in premagala, da se mu je kar iznenadno potrkljala vroča solza po bledem, poraslem licu.

»Ljubi moj, ljubi moj,« je ob njegovi strani šepetala žena, ki je opazila njegov nemir. »Nikar ne obupuj, saj mogoče ne bo tako hudo, kot misliva.«

Pogladila ga je po obrazu in se nežno nežno z bokom stisnila k njemu, da je bil v hipu spet miren in priseben.

V Lazah ni bilo žive duše pred hišami. Vaščani so se stiskali v bajtah in trepetali pred tujimi vojaki, ki so ob prihodu v vas vdirali v kleti in jemali iz njih prekajeno meso in vino. Nihče se jim ni upal zoperstaviti.

Pred Kobetovo hišo so ženo odtrgali od njega. Zrinili so ga v majhno sobico. Gospodinja mu je prinesla krožnik juhe in mu solznih oči prigovarjala, naj je, toda žlice se ni dotaknil. »Saj je vseeno,« je v njem rastel obup. »Zdaj je itak vsega konec. Konec...«

Noč so prespali v Lazah. Naslednje jutro pa so trije častniki, ki so nočevali v vaški krčmi, skovali nov načrt. Kje je zanj zvedela Kobetova gospodinja, se ni vpraševal; a od groze mu je ledenela duša, ko mu je prišla povedat, tačas ko je stražar v veži zajtrkoval, da pojdejo nazaj v Bilpo.

»Zakaj?« je zastrmel v njen preplašeni pogled.

»Po one tri gredo. Krčmarjeva Katica jim je povedala, kdo so in od kod so. Psica prekleta! Izdajalka je! Tudi vas je izdala, verjemite. Saj sami ne bi vedeli, kje se z ženo skrivata,« je jezljivo sikala, da je sovraštvo do Katice kar kipelo iz nje.

Pamet se je upirala tej novici, a ko se je spomnil, kaj mu je tenente včeraj dejal, češ da so že dolgo vedeli, kje se skriva, se je v njegovo srce pritihotapila bojazen, da je na delu izdajalec.

Komaj je Kobetova odnesla pete, so v sobo vstopili fašistični častniki s tolmačem in njegovo ženo. Vojak tolmač mu je dejal, da bo šel z njimi, žena pa bo ostala v Lazah pri Kobetovih, dokler se ne vrnejo v vas.

»Če boste zbežali,« se je obrnil k ženi, »bomo vašega moža na mestu ustrelili. Tukaj boste počakali, dokler se ne vrnemo.«

»Boje se naših, pa se drže skupaj ko ovce,« je pomislil. »Boje se pustiti stražo pri ženi.«

Padla so povelja in vsa kolona se je ponovno napotila po bregu Kolpe proti Kuretom in Bilpi. Z rok so mu sneli verigo, saj ni mogel nikamor zbežati iz te trume do zob oboroženih vojakov.

»Da, prav ima Kobetova mama,« je mislil spotoma. »Katica, ki so jo naši lansko leto ostrigli, ker se je pajdašila s fašističnimi financarji, dokler so le-ti bili v vasi, je izdala žene aktivistov, ki so v Bilpi.«

Iznenada pa mu je v misel sunila bojazen: »A kaj poreko Kurečani? ‚Zbal se je za golo življenje,' bodo rekli. ‚Vrača se z njimi. Izdal je one tri, ki se skrivajo v Bilpi'.«

Ta preokret misli ga je zbegal in preplašil, da je motoglavil sredi kolone ko v sanjah. Skozi Kurete je šel mimo začudenih ljudi, ki so stali pred hišnimi pragi, z globoko globoko sklonjeno glavo. Tiha bojazen, da ga potihem že obsojajo kot izdajalca, ga je ohramljala, da je mimo Marinčeve bajte stopal ko obsojenec, ki ga ženejo pod vislice. Šele Franičin jok ga je vzdramil, da je dvignil glavo. Planila je k njemu in mu potisnila v roko kos debelačnega kruha, a še tisti trenutek ga je vojak udaril po roki, da se je kruh zakotalil v travo.

»Jaz ne vem, Franica...« je jecljal, objet od groze, »jaz ne vem, kaj se dogaja. Menda gredo po one tri, ki so še ostale v Bilpi. Ljudje bodo mislili, da sem jim jaz povedal. Povej jim, da jaz nisem kriv.«

To ji je še lahko mimogrede zašepetal, dokler je ni vojak surovo pahnil od njega.

»Oh, ubogi, ubogi,« je ihtela, da je še dolgo slišal njen jok, ki je utonil šele v šumenju slapa nad čolniščem.

V Bilpi so hitro opravili. Vse tri ženske so našli v hišah. Sesuvali so jih venkaj in se vrnili v Laze naglo, kakor da bi jim gorelo za petami.

V Lazah se niso ustavljali niti trenutek. Poklicali so še njegovo ženo iz Kobetove hiše in nadaljevali pot proti Dolu, kjer so nanje že čakali avtomobili. Dolga kolona vozil se je s plenom — z njim in štirimi ženskami — pognala proti Moravi, kjer je bil sedež fašističnega bataljona.

Bil je že večer, ko so prispeli v Moravo. Obstopili so jih vojaki in z začudenjem strmeli vanje. Neki vojak je zamrmral:

»Če so to banditi, sem jaz bog!«

Iz gneče se je prerinil k njim fašistični polkovnik, šepav, nadušljiv starec, ki se je opiral na palico.

»Vklenite ga!« je zakričal z žolčnim glasom in pomahal s palico pred njegovim obrazom, ko so ga sunili s tovornjaka.

Približali so se trije karabinjerji in mu nataknili verigo na roke. Žena je skočila k njemu in ga pričela poljubljati na obraz, na oči, na usta, kakor da bi slutila, da ju bodo ločili.

»Via!« je zagrmel polkovnik. Odtrgali so jo od njega, njega samega pa zbrcali proti hiši, kjer so bili nastanjeni karabinjerji. Videl je še, kako se je

žena ponosno zravnala in s srepim pogledom premerila polkovnika od nog do glave, da se je starec brž umaknil in godrnjaje odšel v štabno pisarno.

Tako se je znašel v fašistični pasti. Vsak večer ga zaslišujejo in pretepavajo, ker hočejo od njega zvedeti, kje se skriva rajonski odbor. A nič ne zvedo od njega. Saj tudi nič ne ve. Nocoj so ga bíli že šesti večer. Zdaj leži, pretepen ko snop, ob Lindiču na slami, v členek desne noge ga nad nartjo reže veriga, s katero je priklenjen na pogradov sombič ko pes, v mislih pa potuje nazaj v čas, ko je bil še svoboden in srečen. Smrti se nič več ne boji. Smrt bi bila le še odrešenje od mučenja, ki se ponavlja iz večera v večer. Solzá, ki mu same silijo v oči, se ne more ubraniti. Misli na ženo in žalost mu pekli dušo.

V soju nočne brljavke, ki leži na mizi sredi sobe, tudi Lindič opazi solze v njegovih očeh. Karabinjerji drnjohajo, stari oglar se obrne k njemu in zašepeče:

»Le pogum, tovariš! Nič ne joči! Solze so za babe, ki imajo zmeraj vodo v očeh. In tele verige, s katerima sva prikljenjena ko dva završena psa, se bosta po vojni spremenili v suho zlato. Hja, videl boš, še vse bo dobro.«

»Oh, Lindič!«

Malodušen ko otrok obrne glavo k starcu, se z obrazom nasloni na njegovo kocinasto lice in vzdihne;

»Oh, Lindič, saj je vseeno, kaj bo z menoj, le za ženo mi je hudo. Naj me že brž ubijejo, da bo vsega konec.«

Tako šepeče in drhti od vročice, ki ga napada vse huje in huje.

Ob zori pridejo ponj. Vele mu, naj vstane in gre z njimi. Tudi Lindiča zbrcajo pred hišo, kjer je že brnel tovorni avto, na katerem zagleda ženo in tri tovarišice iz Bilpe. Prepeljejo jih v Kočevje in potisnejo v grajske ječe.

Trinajst jih je bilo v celici št. 6. Živ vrag se ni več zmenil zanj. Na nobeno zasliševanje ga niso več peljali. Vse je bilo dognano, napisano. Koprnel je po soncu, hrepenel po svobodi in čakal, kdaj ga bodo odgnali na Rab, kamor so pred dnevi, tedni, meseci odgnali tiste, ki so se v poslednjih minutah pred slovesom od domovine podpisovali na stene vlažne ječe. Vsak dan je postaval pred popisanimi stenami, sto in stokrat je že prebral vse podpise. Na pamet jih je že znal, a vseeno je postaval tamkaj in bral ter ugibal, kje so zdaj tisti, ki so se podpisali na zidove, preden so zapustili celico. Črke so bile zverižene, napisale so jih preproste, žuljave roke, bolj vajene rudarskega krampa in lopate ter kmečke kopače ko svinčnika. Nikogar ni poznal od vseh teh mož in fantov, ki so se podpisali semkaj v poslednji noči, preden so jih odgnali v pregnanstvo in v smrt. Nikogar ni še videl, a zdelo se mu je, da se že dolgo pozna z njimi. Tiho se jim je v mislih zahvaljeval za poslednjo dobroto, ki so mu jo storili pred odhodom iz celice, za te zverižene črke, ki so vsakič, kadar je prebiral njihove podpise, znova oživele in v celici živele dalje svoje posebno življenje, ko so bile roke, ki so jih bile napisale, mogoče že zdavnaj mrzle, mrtve.

Nič ni zvedel, kje je njegova žena. Minevali so tedni, polni tihe groze, a vdal se je v usodo. V njegovi strti duši ni bilo več prostora za bojazen pred smrtjo. Fašisti so s svojim na videz brezbrižnim ravnanjem z jetniki le še potrjevali njegovo vero, da poti nazaj ni več, poti v svobodo, za katero so se

zunaj bili vsi, ki so bili pametnejši ko on in niso ko klavna živina čakali doma, kdaj bodo fašisti prišli ponje. Obžaloval je edino to, zakaj se ni odločneje zavzel, da bi ga bili vzeli k borcem že pred letom, ko se je ponudil, pa so ga zavrnili, češ da je potreben v vasi. Zamudil je pravšni čas, zamudil vlak, ki je vozil v novi čas. Če bi padel v boju, se je prepričeval, bi umrl častno, tako pa bo poginil ko pes.

Nekega dne so partizani v Jelendolu pobili toliko fašistov, da je tudi ječarjem izginila vsa kri z obraza. Bledi so prihajali v celice in jetnikom obljubljali smrt za smrt.

»Konec!« je z nekakšnim olajšanjem mislil tisto noč, ko so jim sporočili, da so vsi jetniki v celici št. 6 določeni za streljanje. »Zdaj smo mi na vrsti. Za talce nas imajo.«

Le tega ni vedel, kako je tisto noč fašistični ječar obiskal tudi sosednjo celico, kjer je bila zaprta njegova žena, kako jo je zastraševal, da bodo moža jutri navsezgodaj ustrelili. Takrat še ni vedel, kaj vse je pretrpela njegova žena, ki je ves čas, odkar sta bila zaprta, ležala ob isti steni kakor on, z glavo ob glavi — le meter debel zid je bil med njima.

Vstalo je novo jutro. Trinajst mož, nagnetenih v ozki celici, je z zamirajočimi srci čakalo, kdaj bodo prišli ponje in jih odgnali na streljanje. A dan je potekel ko prejšnji dnevi. Nihče ni ves dan spregovoril niti besedice. Vsi so imeli toliko opraviti s svojimi mislimi, ki so jih obletavale, da ni bilo časa za razgovor. Lačni so bili, a tisti dan se ni nihče dotaknil jedi.

Ta dan so se vsi jetniki v celici št. 6 podpisali na stene. Rudniški inženir Novak je na zid napisal celo neki verz iz Kosovelove pesmi. Potlej je potisnil svinčnik v njegove roke in dejal:

»Pa še ti kaj napiši na to steno, za spomin na čas, ko smo tod gnili pri živem telesu in čakali konca...«

Vzel je svinčnik in na zid napisal stavek:

»Težko je biti Slovenec!«

Vsako leto po osvoboditvi se z ženo vrača v dolino Kolpe. Zlil se je z brežani v eno dušo. Najdražji ljudje so mu na vsem širokem svetu.

Vsako leto znova podoživlja grozo tistih težkih dni, ko se je skrival pred fašisti, grozo tistega dne, ko so ga gnali po debri ob Kolpi. Krčmarjeva Katica je bila že zdavnaj kaznovana za izdajstvo, ki je bilo po vojni povsem izpričano in potrjeno, a bolečine, ki ga je grizla takrat, ko se je s fašisti vračal iz Laz v Bilpo, ne more pozabiti.

Vsako leto si, objet od te bolečine, znova dopoveduje, da tod ne bo več hodil, ker ga vsak kamen, vsak grm spominja na čas, ko je trpel bolj, kakor da bi bil v najhujši borbi, v najstrašnejšem ognju. Žena hodi z njim na obiske k Franici in Rudiju ter vselej vso pot od Laz do Kuret joče ko otrok.

»Tod ne bom več hodil,« si šepeče, ker mu je hudo, da žena joče. »Pregrenki so spomini.«

A dragih brežanov ne more pozabiti. Vsako leto jih obiskuje in se z njimi veseli novega življenja, ki kipi v dolini Kolpe. Zdi se mu, da ptice nikjer več ne pojo tako lepo ko tamkaj, da sonce nikjer več ne sije tako toplo ko v tisti debri, kjer pastirice še vedno pasejo ovce in popevajo, da se njihova pesem, spremešana s šumenjem slapa v Lazah in Kuretih, zliva v njegovo srce, žejno lepote in radosti.

Vsako leto se vrača tjakaj, četudi ga gorjupi spomini utrujajo vselej znova in znova. A z njim je pač tako, da s spomini vrta v rane, ki se nočejo zaceliti.

DUŠKO KALIČ

ZELENI HANS

Hans je bil majhen, pritlikav človeček, z nabreklimi žilami in brazgotinami na obrazu. Imel je čudno navado, da je za vsako psovko pokazal tudi figo. Ta človek, nekdanji mesarski pomočnik po poklicu, sedaj kriminalec, obsojen na dosmrtno robijo, je bil v tem nemškem koncentracijskem taborišču dobro znan vsem političnim pripornikom. Mnoge od njih je poslal v smrt, da bi pred esesovci dokazal svojo patriotsko zavest, ki je bila seveda v senci tistega, kar mu je prineslo oznako kriminalca. Njegova osebna mapa, če jo je kdo v tem taborišču sploh vodil o njem, je morala biti polna tragičnih zgodb o njegovih nesrečnih žrtvah, ki so končale svojo pot v krematoriju. Govoril je nekoliko smešno, toda njegov izraz je bil zaradi otrdele spodnje čeljusti vedno nekam žalosten. V neki kriminalni avanturi so mu jo razbili in izpahnili. Kadar je govoril, se je precej slinil in prijatelji so mu zato nadeli naziv »slinasti«. Nasprotno pa so ga politični priporniki nazivali z imenom »Zeleni Hans«. To ga je mnogo bolj žalilo, kajti zelena barva je označevala kriminalce. Pripadal je baraki »številka 3«, v kateri so bili sicer nastanjeni kriminalci, morilci in homoseksualci z rožnatimi oznakami. V svoji baraki je Hans užival sloves človeka, katerega se je treba paziti. Esesovcem je znal po nizkih cenah dobavljati vse mogoče stvari, celo špirit, ki so ga skrivaj tihotapili v taborišče. Z nekaj sladkorja so v tej baraki s pomočjo špirita pripravljali pijače. Hans je seveda sodeloval pri vseh teh mahinacijah, vendar ga to ni oviralo, da ne bi o tem obveščal komande. Za nagrado so mu dovoljevali, da je lahko pobiral cigaretne ogorke iz pepelnikov po pisarnah.

Ne glede na to, kaj so o njem mislili v tej baraki ali izven nje, se je Hans imel predvsem za Nemca, za čistokrvnega Nemca. Vendar pa je bil gotovo eden najslabše plačanih propagatorjev firerjeve ideje o nadčloveku.

Kljub temu pa vendar nikoli ni doživel svoje rehabilitacije, o kateri je sanjal. Dosegel je sicer položaj kapa in bil ponosen na »sonderkost«, na

posebno hrano za nadzorno osebje. Kmalu potem pa so ga nekega jutra, zgodaj spomladi leta 1945 našli mrtvega, utopljenega v sodu vode, v neki priporniški baraki.

Maloštevilni politični priporniki, ki so prihajali v barako številka 3, so končali zelo hitro. Hans je bil tisti, kateremu je bila dodeljena vloga sodnika, človeka, od katerega je bila odvisna usoda ljudi z rdečimi oznakami.

Nekega večera so v to barako pripeljali novega pripornika iz karantene. Vodili so ga najprej skoz kopalnico in upravo, kjer so mu prišili rdeči trikotnik. V baraki so ga pričakali s histeričnim smehom in psovkami. To so imenovali tu »sistem Zelenega Hansa«. Novinci so navadno po takem sprejemu zbežali iz barake, nakar jih je starešina pretepel, ker so odšli, ne da bi se prej javili njemu. Toda ta pripornik je povsem mirno stal sredi barake in čakal, kaj se bo zgodilo z njim po tako burnem sprejemu. Medtem je skušal s pogledom najti kakega pripornika z rdečim trikotnikom.

Razočaranje, ki ga je prevzelo zaradi ločitve od njegovih sonarodnjakov, ki so jih skupaj z njim privlekli iz Francije, si je tešil z upanjem, da odhaja med nove tovariše. Ko so poklicali njegovo številko, je ugotovil, da so ga poslali k priporniku z rdečim trikotnikom. Vsaj tako se mu je v mraku zdelo. Toda takoj ko je napravil prve korake iz karantenske barake, je doživel novo razočaranje. Spoznal je bridko resnico, da je v tem okolju nesmiselno pričakovati karkoli dobrega. Neroden v svojih prevelikih lesenih coklah, se je zapletel in padel. Košček kruha, namazan z margarino, ki ga je dobil za večerjo, se je skotalil na stopnice barake. Preden mu je uspelo, da ga je pobral, ga je nekdo strahovito udaril v hrbet. Presenečen zaradi močnega udarca je hitro planil pokonci in se znašel z licem v lice pred svojim spremljevalcem. Preden je spregovoril eno samo besedo, ga je ta obsul s psovkami in ga oškropil s slino: »Svinja! Neroda francoska.« Francoz je samo žalostno pogledal njegovo številko z rdečo oznako in ga nato v prizadevanju, da bi rešil svoj košček kruha, vprašal: »Zakaj me tepete?« Spremljevalec pa je samo še bolj pobesnel in ga nagnal, ne da bi mu dovolil, da poišče svoj izgubljeni košček kruha.

Preden sta prišla do barake številka 3, ga je še enkrat udaril in ga z nogama porinil do vrat. Francoz se je zvalil čez prag in padel. Potem ga je sprejel tisti bedasti smeh.

Zdaj ko je smeh potihnil, pristopi nekdo k njemu in ga ljubeznivo nagovori:

— Ubogi človek, kako vendar ravnajo z vami? O, kako grenke so drobtinice priporniškega kruha. Potolažite se, ubogi prijatelj, s svojim patriotskim navdušenjem. Vi ste Francoz, ne? Francija bo častila svoje junake!

— Da, Francoz sem, iz Pariza...

— Ne zamerite tem ljudem. Vsi smo enaki v tem peklu. Vendar upam, da se boste dobro počutili pri nas... — je zaigral Zeleni Hans. — Kaj pa ste po poklicu?

Francoz ga ni dobro razumel, ker je slabo obvladal nemščino; zaprosil ga je, naj ponovi svoje vprašanje. Drugi okoli njiju so pazljivo poslušali pogovor. Hans je ponovil vprašanje in pri tem vlekel vsako besedo.

— Oh, oprostite mi, prosim, — je odgovoril Francoz, ne da bi slutil, kaj namerava Zeleni Hans, — operni pevec sem. Tenorist. Ime mi je Jacques, Jacques Borniche.

Hans je bil nekaj trenutkov tiho. Skrivenčena usta so mu lezla narazen; da bi zadržal izbruh smeha, je napihoval lica. To je zmedlo Jacquesa.

— Oprostite, morda me niste razumeli?

Zeleni Hans je postal ves rdeč, vratne žile so mu nabreknile. Posmrkal je in se, kot da bi eksplodiral, zadrl kot norec:

— Ha, ha, tenor. Obrnil se je k svojim tovarišem in nadaljeval: — Gospod Francoz je operni pevec. Samo on nam je še manjkal, mar ne? Predstavljam vam umetnika, gospoda, bodoča cenjena publika!

Jacques se je še bolj zmedel in pordel od sramu, ne da bi mogel razumeti nenaden preobrat tega do takrat tako ljubeznivega človeka. Toda za premišljanje ni imel dosti časa. Medtem ko je baraka odmevala od smeha, se mu je Zeleni Hans zagledal v obraz. Šele tedaj je zaznal odvratno zunanjo podobo človeka, ki je resnično odlično igral. Hans se je strupeno smejal, se slinil in, ker mu je pri tem spodnja čeljust očividno povzročala bolečine, na vso moč psoval. Ko je videl, da se je Francozu njegovo obnašanje zagnusilo, je postal ves moder v obraz; nenadoma je zamahnil z roko in z vso silo udaril svojo žrtev v obraz.

— Francoz. Degeneriran tepec! Jaz ti bom že pokazal opero! Tukaj ni Francija! — Vreščal je tako dolgo, da mu je spodnja čeljust povsem otrdela. Ko pa skozi usta ni mogel več bruhati svojih prostaških psovk, se je začel režati in kazati figo.

Šele potem, ko je na Francozovem obrazu zagledal kri, se je nekoliko pomiril. Zdelo se mu je, da se je dovolj maščeval za tisti pogled, s katerim je Francoz izrazil svoj gnus nad njegovim iznakaženim obrazom. Pa tudi brez tega je mrzil Francoze iz enakih nagibov kot vsi Nemci.

Medtem ko se je Hans umirjal in se hkrati šopiril zaradi uspešne šale nad Francozom, so Jacquesa potisnili v spalnico. Še vedno zmeden od nepričakovanega bučnega sprejema, je stal pred dolgimi vrstami trinad-

---

ČRTOMIR

BALADA

ŠINKOVEC

Smrt na kapah, v sivih capah
črne srajce kakor krsta,
iz vasi čez mlado polje
črnih srajc se vleče vrsta.

V črni vrsti dva pastirčka,
šestnajstletna partizana,
gresta kopat v toplo zemljo
grob si z zoro obsijana . . .

Ostro revsnili so streli,
zlila kri se v zemljo sveto.
V njun spomin ob poti češnje
zacvetijo vsako leto . . .

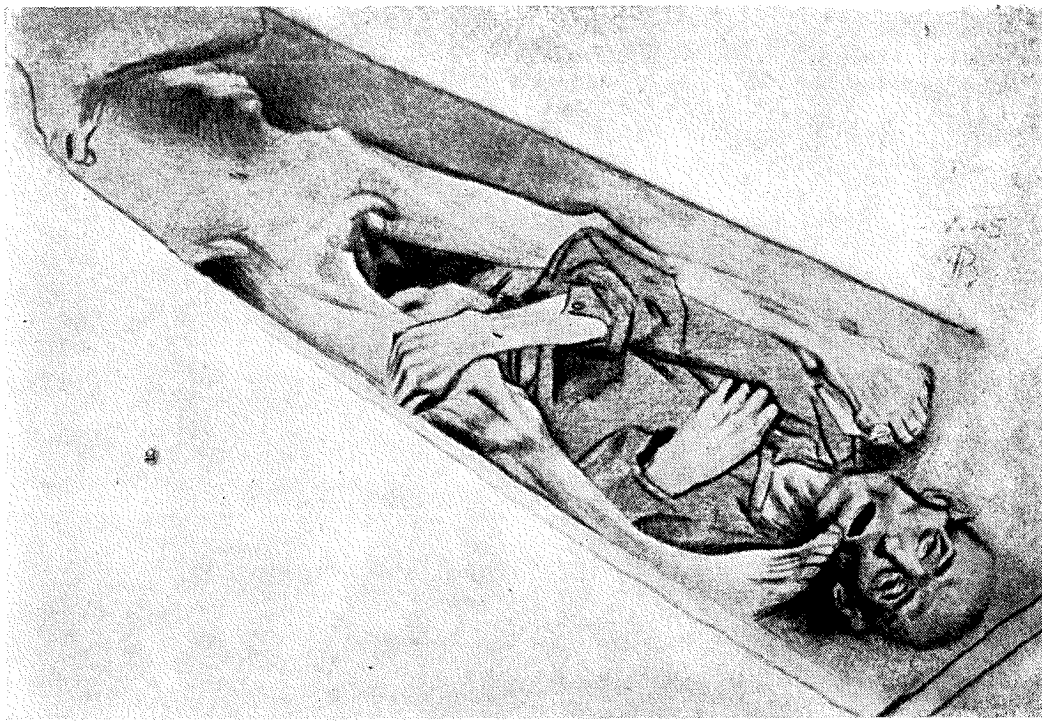

BOŽO PENGOV:
IZ TABORIŠČA, risba, 1945

stropnih postelj. Ni vedel, na koga naj se obrne in če je tu zanj sploh kaj prostora. Tišina velikega prostora je mučno učinkovala. Takrat se mu je zazdelo, da mu je nekdo zašepetal na uho: postelja v gornjem nadstropju, v desnem vogalu. Trenutek nato je doumel, da je to rekel starešina barake, tisti dolgin z velikimi rokami, ki ga je bil s spretnim rokoborskim prijemom vrgel čez prag. Docela strt in povsem nesposoben, da bi razumel divjaško obnašanje ljudi, v katerih sredi je bil obsojen živeti, se je s strahom napotil proti dodeljeni postelji.

Kmalu je nastopila sveža in zvezdnata, pa s svojimi dišavami vseeno težka pomladanska noč. Jacques ni mogel zaspati, čeprav si je to močno želel, da bi vsaj v sanjah pobegnil iz te pogubne okolice. Ležal je poleg nekoga, čigar obraza v mraku ni mogel videti. Ni se ga upal ogovoriti, ker ga je ta sprejel godrnjaje in je ob njegovem prihodu začel vleči k sebi odejo, očitno vznevoljen, da ga je motil v trudnem spancu. Ni se upiral. Molčal je in stiskal svoje prezeble noge v zdrobljeno, prašno slamo pod seboj.

Naslednjega dne je od tega človeka zvedel, da je njegov spremljevalec, ki ga je pripeljal iz karantenske barake, pisar tega bloka in da nosi rožnato in ne rdečo oznako. — Če bi bili bolj mladi, bi gotovo imeli več sreče... mu je rekel sosed. — Tudi jaz nisem imel več sreče od vas. Ne sovražijo samo Francozov...

Ponoči je hladen pomladanski veter razgnal težke deževne oblake in s prvim svitom je nebo dobilo čudovito modrino. Skozi ropotanje strojev v taboriščnem kamnolomu je bilo od časa do časa slišati psovke nadzornikov in esesovcev, medtem ko je pisk siren na majhnih, ozkotirnih lokomotivah žalostno oznanjal rojstvo novega dne.

Jacques je pripadal delovni komandi, katere področje je na eni strani omejeval kamnolom, na drugi strani pa Donava. Še do nedavnega je bil tu prostran, s cvetjem prerasel travnik, katerega je le včasih v tem letnem času preplavila Donava. Sedaj je kazal podobo velikega kosa zemlje, katerega so preorale granate. Veliki kupi zemlje so prekrivali zelene površine in obkrožali celo mrežo kanalov med njimi.

Takoj po prihodu na delovni prostor je Hans obvestil »komandofirerja«, da je med novimi priporniki tudi neki Francoz, ki se izdaja za opernega pevca. Esesovec je sprejel to vest očitno vzradoščen, saj se je vse dneve dolgočasil, ko se je preganjal s priporniki ali pa se zadiral nad nadzorniki, ki so trepetali pred njim. Za to vest je Hansa nagradil: dovolil mu je, da pobere vse ogorke iz stražarske barake in njegove pisarne.

Na dnu nekega kanala, kamor je bil odrejen na delo, se je Jacques seznanil z novimi tovariši. Med njimi je našel prijatelje, saj so vsi nosili rdeče oznake. Ko jim je pravkar začel razlagati, kaj se mu je pripetilo v baraki številka 3, ga je Hans od zgoraj poklical:

— Ej, Francoz. Ti z veliko glavo, zlezi takoj gor!

Priporniki v kanalu so se zaskrbljeno spogledali. Zaslutili so, da Hans nekaj pripravlja. Jacques je zapazil to zaskrbljenost v njihovih očeh in že je odprl usta, da bi povprašal: kaj naj vendar to pomeni? Toda Hans je zavpil in vrgel nanj polno pest blata.

— Ej tenorist, kaj si tako bedasto zazijal? Pridi gor!

Francoz še enkrat pogleda tovariše, nato pa nerodno zleze po spolzkem robu kanala.

Hans ga poriva z rokami in nogami in ga vsega blatnega pripelje do esesovca; iz ust se mu cedi slina, ko mu vljudno poroča:

— Tukaj je tisti pevec, gospod führer.

— Mar ti nisem rekel, da se mi ne približuj, gnusoba, — se je podoficir zadrl na Hansa in mu zagnal v obraz kepo blata. — Pokrij si ta svoj odvratni obraz, gnusiš se mi s vojim slinjenjem.

Hans se nakremži in se odstrani.

— Ti pa, — se obrne k Jacquesu, — slišal sem, da si operni pevec?

— Da, gospod . . .

— Že dolgo je tega, kar sem bil v operi. Pel mi boš, — preprosto ukaže esesovec.

Jacques se pomiri. Z obraza mu izgine izraz preplašenega človeka, toda oči mu napolnijo solze. Opera, koliko sanj o operi! Toliko dni je po zaporih sanjaril samo o tem, da bi se še enkrat vrnil na oder. Zdaj pa ga hoče poslušati ta, tako rekoč še golobradi vojak; gotovo zato, da bi se norčeval iz njega, da bi se mu posmehoval in ga še bolj razžalostil. In tedaj se mu zdi, da bi laže prenašal vsako drugo bolečino kakor to. Ampak kako naj se upre temu objestnemu nadčloveku, od katerega lahko pričakuje samo to, da mu v obraz vrže kepo blata. Mar bi razumel, če bi mu poskušal pojasniti, da ni pripravljen? Odločil se je, da bo to vendar poskusil. Toda

komaj je spregovoril prvo besedo, že se je esesovec namršil in potegnil revolver.

— Si slišal, kaj sem ukazal? Hočem poslušati opero, — mu reče. Pri tem ga z revolverjem tolče po prsih in ga tako nažene na vrh najvišjega kupa blata.

Jacques se do kolen pogrezne v blato. Molči in s težavo duši solze. Esesovec besni.

— Poj, ali pa bom streljal, histerično zavpije. — Menda vendar ne pričakuješ, da te bom prosil. Jaz sem tvoj gospodar, ti francoski pes.

Jacques zapre oči in usta mu zadrhte. Od Donave zapiha veter in tiho, bolestno raznaša otožno arijo Cavaladossija iz opere Tosca.

Jacques se je počasi razvnel in obraz, ki se mu je rogal, je izginil. Plaval je visoko nad tem žalostnim koščkom zemlje, daleč proč od odvratnega Hansa. Ta se je, zamazan od blata, ki se mu je počasi sušilo na obrazu, zvijal od smeha. Jacques pa je pel in pel, hoteč s petjem zadušiti smeh tega divjaka. Gledal je v krošnjo razcvetene jablane, ko da čaka, da se od nekod pojavi Tosca in da zasliši njen mili glas: Mario, Mario. Toda Tosce ni od nikoder. Vendar občuti neko zadoščenje, ko v obrazu mladega gestapovca spozna odvratnega barona Scarpio. Njegov pogled, poln strašne mržnje, počiva na obrazu esesovca. Toda ta ne razume te mržnje, ker ni še nikoli slišal za tragičen konec velike ljubezni Cavaladossija in Tosce.

Ko je končal žalostno arijo, je začutil Jacques še močnejšo bolečino v srcu. Nič več ni mogel zadržati solz. Razžaljen, ponižan in osramočen se je spustil v blato. In svoj obraz je zaril globoko vanj, da ne bi več slišal odvratnega režanja Zelenega Hansa in zmagoslavja mladega firerja.

Prevedel Slavko Rupel

SREČANJA Z NAJSTAREJŠIM JUGOSLOVANSKIM PARTIZANOM

Beograjska založba »Pričevanja« je izdala knjigo **Andrije Koprivivice** o najstarejšem jugoslovanskem partizanu, narodnem heroju Djoku Pavičeviću. V njegovem življenju je bilo vse nekako čudno. Mati ga je rodila, ko je bila že dopolnila petdeset let. Sam se je v 31. letu starosti s težavo vpisal v prvi razred komaj ustanovljene osnovne šole v vasi. S 34 leti je vstopil v podoficirsko šolo. Štirideset let star je postal podporočnik, s petdesetimi leti pa kapetan in hkrati tudi upokojenec. Leta 1941 je bil star 69 let in čeprav ni bil prekaljen v predrevolucionarnem boju, je iskreno pristopil k revoluciji. Postal je splošno znan, spoštovan in priljubljen tako med borci in ljudstvom kot med najuglednejšimi političnimi in vojaškimi voditelji. Ves ta čas Djokovo orožje ni bila samo puška, temveč tudi osebni zgled in živa beseda, ki je nenehno iskrila iz njega. Zaradi tega je bil sedemdesetletni starec izvoljen za člana AVNOJ. Enainsedemdeset let star je postal polkovnik Titove armade, član partije in ljudski poslanec. Ko mu je bilo 81 let, je bil razglašen za narodnega heroja.

Z neko posebno nalogo je moral Djoko Pavičević oditi v glavni štab, kjer se je seznanil z Ivanom Milutinovićem in Blažom Jovanovićem. Ko ga je Ivan zagledal, tako starega in žalujočega za sinom, mu je dejal, da ni bilo treba pošiljati tiste kave ravno n„emu. Djoko mu je odvrnil:

— Vam, Ivan, komu drugemu neki. K vam jih več prihaja, več delate in več potrebujete.

— Menim, da se bo tudi zdaj našla po ena skodelica.

— Ravno dovolj. Od tiste količine je kaj več tudi ne morem pričakovati, je odgovoril Djoko.

Ob prvem srečanju je Djoko izrazil željo, da bi odšel na ozemlje nikšiškega okraja, da bi lahko bolj skrbel za svoje tri deklice, ki so bile pri tujih ljudeh, ker je bila njegova žena zaprta. Ivan mu je odobril, obenem pa ga je prijel, ker mu ni bil prej povedal, da je njegova žena zaprta, saj bi jo bil lahko zamenjal za kakšnega italijanskega oficirja...

Med povratkom z Gostilja se je Djoko ustavil pri nekem kmetu na levem bregu Zete. Potem ko ga je prebudil, sta šla k bregu in stopila v čoln. Že skoraj ob drugem bregu sta bila, ko se je čoln prevrnil. Do kože sta bila premočena in toliko, da nista utonila. Decembrska noč je bila zelo hladna.

Pihal je severni veter. Ves moker in premražen je Djoko počasi stopal dalje. Z velikim trudom je ob zori prišel v vas Bogmiloviće in sklenil, da se bo ustavil pri znancu, čigar hiša je bila v bližini cerkve. Že je pešal od utrujenosti in mraza. Šklepetal je z zobmi, lezel na pobočje in od bolečine tiho brundal predse. Prijatelja je prebudil in vzkliknil:

— Če veš, kaj je junakova nesreča — potem zakuri, stegnil se bom!

— Včeraj sem imel pozno v noč delo, zato pred hišo nimam niti trščice, je z obžalovanjem odgovoril gospodar.

— Steci do cerkve, mu je predlagal Djoko, — in prinesi kakšno letvo od mrliških nosil, saj so suha. Moram se nekako povrniti v življenje.

Kmet ga je poslušal. Krenil je proti cerkvi, vendar je pri sosedi našel naročaj drv, vzel polovico in odnesel domov, kjer je zakuril.

Potem ko se je dobro pogrel in skoraj posušil, se je Djoko odpravil. Gospodarju je rekel:

— Sosedi povej, da sem se grel ob njenih drveh. Ne bo huda.

Na poti proti Pješivcu je sklenil, da se bo ustavil pri nekih znancih, o katerih je vedel, da niso pristaši osvobodilne borbe. Tam je našel še nekaj drugih znancev — njihovih somišljenikov. Pozdravil jih je, vendar mu ni nihče odgovoril, razen gospodinje, ki mu je ponudila celo stol. Djoko je sedel, vendar je obdržal puško v naročju. Grel se je pri ognju in opazoval kmete. Ker jih je bil že prej zaman prepričeval, to jutro namenoma ni hotel začeti razgovora.

Gospodinja, ki je spoštovala Djoka, je prekinila molk in jezno opomnila sina:

— Zakaj ne prineseš gostu kozarca žganja? Sram te bodi.

Sin jo je jezno pogledal, a je le vstal in prinesel liter žganja ter kozarec. Nalil je in ponudil. Ker so vsi navzoči odklonili, je nalil Djoku še drugi kozarec in ga postavil predenj s steklenico vred. Djoko ga je spil, nato še dva kozarca, ne da bi komurkoli ponudil.

Prejšnji dan je bil gospodar zaklal nekaj ovac za zimo. Drobovje je viselo po stenah prostora, kjer so sedeli. Gospodinja je znova prekinila molk in ukazala sinu:

— Odreži kakšno srce in kakšno ledvico, da bom pogostila Djoka, lačen je.

— Odreži še malo stegna, je namenoma pristavil Djoko, da bi še bolj razjezil omahljivega gospodarja.

Kmalu je bil pripravljen dober zajtrk. Nikomur drugemu ni ponudila. Ko je začel jesti, je gospodinja prinesla pol litra vina in ga postavila na mizo. Djoko se ni dal prositi. Izvlekel je tobačnico, zvil in prižgal, ne da bi komurkoli ponudil. Potem je nagovoril gospodarja.

— Prišel sem k tebi, da bi mi dal puško in petdeset nabojev. Rad bi oborožil nekega dobrega fanta, ki nima puške, vendar se hoče boriti proti okupatorju, na katerega pa ti, tako se mi zdi, s svojo puško ne boš pomeril.

Vsi so se začudili ob tej zahtevi, vendar se ni upal nihče upreti, gospodar pa je zasikal skozi zobe:

— Nimam je doma. Brat jo je odnesel.

Djoko se je razjezil, prijel svojo puško, ga prebodel s pogledom, in vzkliknil:

— Tvoj brat je odnesel svojo. Tvoja puška in tvoji naboji so pri tebi. Takoj sem s puško in naboji, sicer bomo drugače zaigrali!

Mož je videl, da ni drugega izhoda, pa je prinesel puško in naboje.

Ko je gospodar izročal puško, je gospodinja stopila pred hišo, da bi prinesla drva. Ko se je vračala z naročajem, je srečala soseda, ki je imel v rokah puškin zapirač. Vprašala ga je, kam se je namenil. Odgovoril je:

— Popravil bom tale zapirač, rad bi se boril proti komunistom.

Med zadnjimi besedami je — da bi zbežal pred mrzlim vetrom — skočil v hišo, in šele tedaj je zagledal Djoka. Ustrašil se je, ker je Djoko slišal vse, kar je govoril. Vedel je, da ne bo pozabil. Obstal je kot pribit. Djoko ga je prezirljivo pogledal in se zadrl nanj:

— Kaj pa blebečeš, nepridiprav stari?! Kaj so ti pa komunisti storili? So ti morda vzeli tiste njive, ki ti jih je oče prigaral? Molči, reva, ne blebetaj tjavdan. Dobro si zapomni, ti in vsi drugi: če komunisti ne bodo prišli na oblast, ne boste imeli nikoli ničesar, niti opank, kot jih zdaj imate. Crkavali boste še huje, kot ste do zdaj.

Nato je jezen vstal, obesil obe puški čez ramo in odšel. Pozdravil je samo gospodinjo in se ji zahvalil za pogostitev.

S SAVO KOVAČEVIĆEM

Po prihodu v Gornje polje se je Djoko sestal s Savo Kovačevićem. Čeprav se do tedaj nista osebno poznala, je bilo njuno srečanje prisrčno, kot srečanje starih znancev. Oba sta vedela številne podrobnosti, ki so bile povezane z vsakim od njiju.

Sava se je iskreno razveselil njegovega prihoda. Hitro sta se sprijateljila. Savi je bila všeč Djokova privrženost borbi, njegova odločnost, odkritost, velike življenjske izkušnje in ugled med borci in ljudstvom.

Pogosto je spraševal Djoka za posamezne stvari in zahteval njegovo mnenje. Nekatera stališča je takoj upošteval, glede drugih pa sta se pričkala. Včasih sta bila tudi glasna. V takšnih primerih je bil Sava obziren do Djoka. Nenehno je pazil, da ne bi vpil. Iz takšnih odnosov se je razvilo tovarištvo, zato je Djoko brez pridržkov dopovedoval Savi tudi tisto, česar mu drugi ljudje, razen seveda na partijskih sestankih, niso smeli reči.

Nekoč je Sava v Djokovi navzočnosti preostro zavpil nad nekim prekaljenim borcem. Djoka je to zabolelo. Žal mu je bilo tako Save kot borca. Ko sta ostala sama, mu je Djoko takoj zabelil:

— Poslušaj, tovariš Sava. Če bi vedel, kakšen si, ko vpiješ, ne bi nikoli vpil.

— Kakšen pa, Djoko?

— Tole ti povem: Če bi se v tistem trenutku videl v ogledalu, ne bi tega nikoli več storil. Najhuje pa je, da včasih vpiješ brez prave mere. Tudi zdaj si se brez razloga zadrl nad tistim tovarišem. Rekel si mu celo, da ga boš razorožil. Moral bi vedeti, da je tisti človek takšen junak, da ga nihče ne more razorožiti, dokler bo kaj orožja na svetu. Rodil se je s puško in ne more biti brez nje! Zato ti priporočam, da se mu opravičiš pri prvem srečanju, in to tako, kot se spodobi zate.

Sava je uvidel, da je bil res prehiter, in obljubil, da ga bo poslušal. Če je kdaj kasneje bolj ognjevito razpravljal in če je bil Djoko zraven, je pogosto pogledoval k njemu, da bi po izrazu na njegovih licih čutil, če ni šel morda predaleč.

Kmalu po Djokovem prihodu v Gornje polje je bil ustanovljen prvi udarni bataljon nikšiškega odreda. Vanj je bila določena tudi njegova hči Milojka. Prišel se je poslovit.

Ko je bil bataljon razvrščen pred glavnim štabom, jo je zagledal in prepoznal Radoje Dakić-Brko, sekretar pokrajinskega komiteja. Poklical jo je in ji pojasnil, kakšnega pomena je vstopanje žensk v udarne bataljone, kakšne so njihove dolžnosti in položaj. Ob slovesu ji je podaril revolver. Ko se je vrnila od Brka, jo je Djoka vprašal:

— Kje si bila, Milojka? Tovariši te čakajo.

— Klical me je Brko, da bi mi povedal, kakšne moramo biti me, tovarišice, v udarnih bataljonih. Ali bi mi tudi ti rad kaj povedal, tajo?

— Seveda! Ti danes vstopaš v naš prvi udarni bataljon. Velika čast je biti borec NOV, posebno pa borec udarnega bataljona. Ta čast je pripadla tebi in tvojim tovarišem. Zaupanje moraš upravičiti. Nikoli ne pozabi, da si moja hči, pa ne boš osramotila niti sebe niti mene!

— Hvala ti, tajo! Prizadevala si bom, da te ne bom osramotila, mu je odgovorila Milojka, se sklonila, mu poljubila roko in stopila v vrsto.

Bataljon je takoj krenil v akcijo. Brž ko so se malo oddaljili, je neki tovariš pripomnil:

— Kakšen komunist pa si, tovarišica, da popu poljubljaš roko?

— Saj ni pop, če pa bi bil tebi isto kot meni, bi ga tudi ti poljubil.

— Kaj pa je tebi?

— Moj oče je.

— Kako se piše?

— Djoko Pavičević.

— Oprosti! Nisem vedel, da je to Djoko Pavičević. Žal mi je, ker nisem tega prej vedel. Bolje bi si ga ogledal. O njem sem toliko slišal.

PRVO SREČANJE S TOVARIŠEM TITOM

Medtem ko je razvrščena brigada čakala na svojega vrhovnega poveljnika, je v njeni prvi četi, v prvi vrsti, stal v stroju najstarejši jugoslovanski partizan, sedemdesetletni Djoko Pavičević. Z zadržano nestrpnostjo je pričakoval tovariša Tita. Nenehno se je spraševal, ali ga bo poznal.

Kmalu se je pojavila skupina konjenikov. Oči vseh borcev so bile usmerjene tjakaj. Djoko se je spremenil v eno samo oko in uho, ter po videzu, kretnjah, posebno pa po pogumnem pogledu, takoj spoznal tovariša Tita. Ko se jim je Tito približal in ko mu je Peko raportiral, je bilo Djoku nenavadno ljubo, da ga je spoznal. Začel ga je še skrbneje opazovati. Hotel se je prepričati, če bo tisto, kar je o njem do tedaj slišal, ustrezalo tistemu, kar bo zdaj doživel.

Ko ga je videl pri sprejemanju raporta in pregledu brigade in takoj nato, ko je poslušal njegov nagovor razvrščeni brigadi, mu je bil tako všeč, da se mu je iznenada zdel še višji, kakor si ga je predstavljal po pripovedovanju tovarišev.

Potem ko je Peko v imenu brigade prisegel vrhovnemu komandantu, da se bo boril do zmage, je Ivan Milutinović predstavil Djoka tovarišu Titu.

— Tovariš Tito, to je kapetan Djoko Pavičević, o katerem smo ti pripovedovali.

Tovariš Tito se je nasmehnil in ga vprašal:

— Ali je hudo, Djoko?

— Kadar počivam, nekako še gre, če dolgo hodim — mi kolena klecajo.

— Zmogel boš, zmogel, je odgovoril tovariš Tito. — Imaš dobrega konja; malo s konjem, malo peš, pa boš zdržal.

Djoko je vpijal lik tovariša Tita in si zapomnil njegove besede, vedno polne skrbi za vsakega borca.

Besede, ki jih je spregovoril Tito, so spomnile Ivana Milutinovića, da ga je vprašal:

— Ali si zadovoljen s tistim konjem, za katerega sem rekel, da ti ga dajo v Gornjem polju?

— Niso mi ga dali; pozabili so v tisti zmedi.

— Ni mogoče! Ali si peš prehodil vso to pot?!

— Prepešačil sem jo.

— Zakaj pa mi nisi nič povedal?

— Nisem mogel, da bi te še s tem obremenjeval.

— Za kaj takšnega pa se ti res ne bi smel smiliti. Jutri boš dobil konja.

Ob tej priložnosti je bil Ivanov ukaz takoj izpolnjen. Djoko je dobil dobrega konja, ki ga je varno nosil.

Že v vasi Brbnici je bil Djoko dodeljen peti črnogorski brigadi. Od tedaj je bil pri njenem štabu. Z njo je hodil skozi vse ofenzive do Sutjeske. Ponudila se mu je priložnost, da se bolje seznani ne le s tovariši iz štaba, temveč tudi z drugimi borci in revolucionarji.

Medtem ko se je brigada vzpenjala na Igman, je Djoko naletel na skupino borcev, ki so se o nečem žolčno prepirali. Ustavil je konja in vprašal:

— Kaj pa je, tovariši. Kaj vas je razvnelo?

— Tale tovariš noče nositi ranjencev, je odgovoril neki borec in pokazal z roko na nekoga, ki je sedel poleg poti.

Djoko se je obrnil k njemu in ga vprašal:

— Zakaj nočeš nositi ranjenega tovariša?

— Ne morem, tovariš Djoko. Tako sem izčrpan, da komaj nosim puško.

— Tovariš, tukaj je vsakemu težko, pretežko! Napni zadnje sile in pomagaj tovarišem pri nošenju teh mučencev na nosilih. Če bi po naključju ti ležal tamkaj, te ne bi pustili. Sicer pa, tudi če boš izdihnil pod težo nosil, častno boš umrl. Ni lepše smrti, kot je smrt pod nosili ranjenega tovariša!

Po teh besedah je utrujeni borec vstal in odgovoril:

— Če ti tako praviš, tovariš Djoko, potem bom res ubogal.

Čez nekaj ur je brigada počivala na vrhu Igmana. Djoko se je naslonil na neko bukev. Medtem ko je dremal, se je približal borec, ki je poslušal Djokov razgovor o nošenju ranjencev, in mu povedal, da je pred pol ure tisti tovariš res izdihnil pod nosili. Djoko se je s težavo zravnal, snel titovko, stopil »mirno« in vzkliknil:

— Slava mu in hvala, ko da je padel v najhujšem jurišu!

— Vso pot od Brbiča do Prozora, pripoveduje Puniša Perović, tedaj član političnega oddelka brigade, — smo se prebijali z veliko muko in med nenehnimi boji. Po prihodu na Igman je bil položaj nenavadno težaven. Razen nenehnih bojev in drugih nevšečnosti je imela brigada s seboj večjo skupino starejših moških in žensk, zaradi katerih pohod ni mogel biti hitrejši. Sklenili smo: kdor se lahko vključi v borbene enote in se bori, ta naj ostane, kdor ne more, naj se vrne domov. Ko smo jim to sporočili, je Djoko prvi vstal in

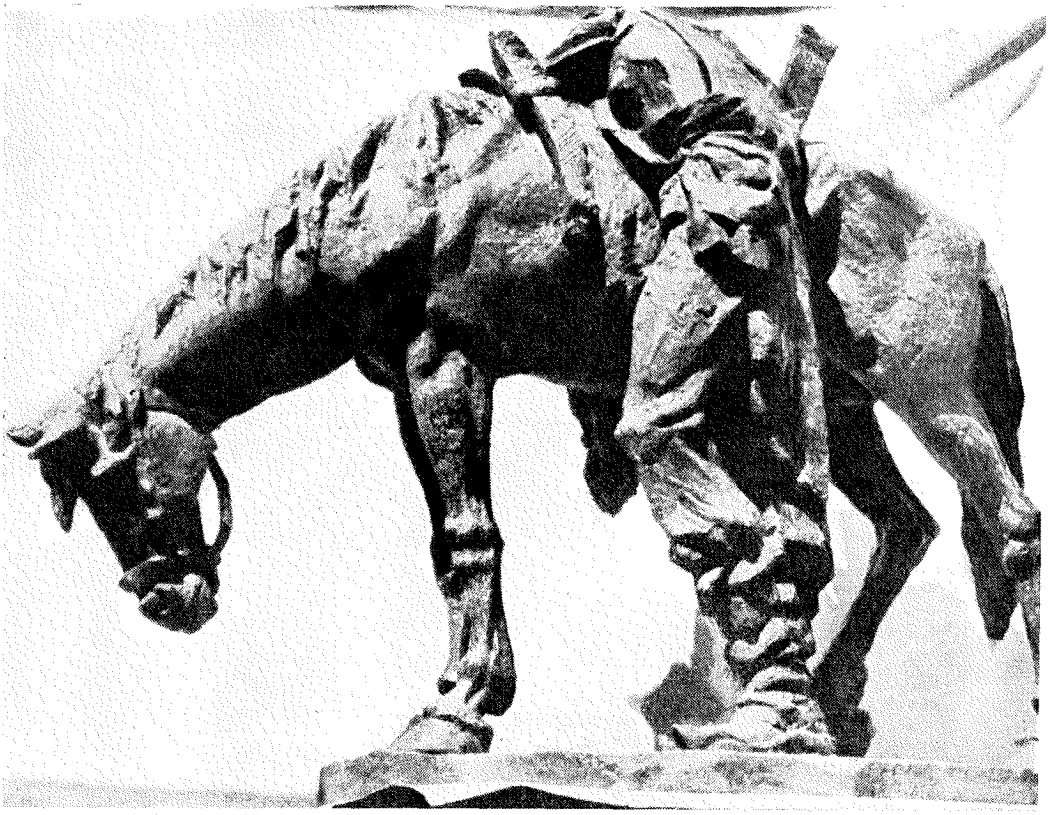

LOJZE DOLINAR:
POČITEK, bronza, 1946

vzkliknil: »Jaz grem v bataljon!« In šel je. Kasneje, na Bitovnji, so nas napadli in obkolili. Tam sem ga videl med borci, ki so prebijali prve sovražnikove vrste. Po prihodu na Zabrdje nas je sovražnik presenetil med oddihom. Zasul nas je s strojničnim ognjem. Sava Kovačević je hitro zajahal konja in ukazal: Juriš! Krenil je v smer, od koder so sekali »šarci«. Djoko se je edini med nami spomnil in ga začel klicati: »Sava, Sava, ne tja! Obrni sem, ali ne vidiš, da boš padel, če boš šel na ono stran. Ti si poveljnik, moraš se varovati!« Čutil sem, da govori iz njega velika vojaška izkušnja, ki je je nam še vedno manjkalo. Bil mi je vedno bolj blizu, vedno bolj sem ga spoštoval. Tedaj je Djoko zajahal in krenil z borci na juriš. Nenadoma so naleteli na zasedo, ki jih je zasula z močnim ognjem. Njegov konj, prestrašen zaradi salve, je skočil ob stran, ga vrgel iz sedla in začel bežati, pri čemer je vlekel Djoka za seboj, ker je njegova noga ostala v stremenu. Marica je pritekla do splašenega konja, potegnila nož in odrezala streme. Djoko je v tistem trenutku skočil na noge kot mlad fant in ostro ukazal: »Naprej, tovariši, pred zasedami se ne umikamo! Nanje jurišamo, uničujemo jih, da bi imele druge enote prosto pot!«...

Na Bjelašnici so nas divje napadli Nemci in ustaši. Položaj je bil nenavadno težaven, ne le zaradi bojev, temveč tudi zaradi številnih ranjencev. Da jih ne bi zapustili, je Sava ukazal, da morajo vsi borci nositi ranjence. Ko je slišal Savin glas, je Djoko prvi vstal, stopil k nosilom in začel klicati borce, da nemudoma izpolnijo ukaz. Tovariši so ga poslušali in mu odgovarjali: »Ne boš ti, Djoko, nosil ranjencev. Star si, samega sebe komaj nosiš. Nosili jih bomo mi, mlajši.« — »Čeprav sem star,« je odgovoril Djoko, »jih bom nosil, dokler bom mogel. Položaj je trenutno takšen, da se moramo vsi žrtvovati za rešitev ranjencev.« Borci ga niso mogli prepričati, naj popusti. Prijel je za prva nosila. Spotoma sem ga večkrat videl pod njimi. Slišal sem, kako je stokal pod nosili, vendar ni popustil... Na tej poti je brigada zelo krvavela: več kakor sto borcev je padlo ali pa jih je bilo nesposobnih za boj. Razen tega smo ves čas trpeli lakoto. Djoko je bil tudi to pot zgled vzdržljivosti. Nikoli ni omenil lakote. Obnašal se je, ko da mu ničesar ne manjka.

DJOKO IN GORAN

Med tovariši, ki so bili te dni najpogosteje v Djokovi bližini, je bil tudi njegov priljubljeni tovariš Ivan Goran Kovačić. Goranu so povedali, da je Djoko našel grob svojega sina in da se je pogovarjal z njim, z mrtvim. Goran ga je zaprosil, naj mu pove nekaj podrobnosti o sinu in opiše vse, kar je doživel, odkar je sklenil, da bo poiskal grob. Seveda je bilo Djoku težko pripovedovati o tem, vendar sta bila tovarištvo in ljubezen do velikega pesnika osvobodilnega boja močnejša. Goran ga je pozorno poslušal in pridno polnil svojo beležnico:

— To je lepo — se je navduševal. — To je veličastno! Skušal bom to umetniško obdelati in oblikovati. Tako mi je všeč, da mi bo — o tem sem prepričan — uspelo!

Kaže, da je takoj začel obdelovati ta motiv. Vse pogosteje je spraševal za nekatere podrobnosti, ki jih je potreboval.

Nekaj dni pred začetkom velike bitke na Sutjeski je navdušeno dejal Djoku:

— Tovariš Djoko, napisal sem novo delo. Motiv zanj je tvoj pogovor z mrtvim sinom. Če mi ga bo uspelo ohraniti, bo to moje najboljše delo po »Jami«.

To je bilo njuno zadnje srečanje. Goran je kmalu nato padel. Obenem z njim je izginil tudi rokopis, ki mu je bil tako ljub.

Tega iskrenega tovarištva z Goranom ni Djoko nikoli pozabil. Nikoli ni mogel govoriti o njem, ne da bi bil resnično presunjen.

— Nisem imel ljubšega tovariša, kakor je bil Goran. Z njim sem preživel precej hudih in tudi lepih ur. Bil je opit z bojem in žarel od navdušenja. Nekoč sva počivala v nekem gozdičku. Pesnik je bil poln nekega doživljanja. Kot otrok se mi je vlegel v naročje. Molče sem ga opazoval in božal po laseh. Prav tedaj nas je slikal Mladen Iveković. Ne vem, ali je ohranil to fotografijo! Če jo je, bi se je zelo razveselil.

Ko so napredovali od Gacka proti Nikšiću, sta Sava in Djoko jahala po pobočju, ki je bilo prekrito s snežnimi zameti. Djoku se je spotaknil konj. Ni mu uspelo, da bi se obdržal, s puško vred je padel v zamet. Sava je takoj razjahal in mu pomagal vstati. Ko je Djoko vlekel glavo iz snega, ga je Sava vprašal:

— Ali si mrtev, Djoko?
— Ne, glava me je zadržala.
— Ali se tvoj konj rad spotika?
— Zelo rad, mrha.
Savi se je zasmilil. Ponudil mu je svojega konja. Djoko je ponudbo odločno zavrnil. Naslednji dan je na ukaz Save dobil drugega konja.

Čez nekaj dni je prišlo do znane bitke na Javorku pri Nikšiću, kjer so partizani razbili italijanski polk. Prav na dan zmage je dobil Sava sporočilo, da se je Djokini hčeri Milojki posrečilo zbežati iz sovražnikovega ujetništva. Sava se je zaradi Djoka tega tako razveselil, da nikakor ni mogel strpeti, da ga ne bi poiskal. Ko ga je s svojega borbenega položaja opazil na neki vzpetini med borci, ga je glasno poklical. Djoko je spoznal Savin glas in se mu odzval.
— Vsakemu svoje, je dejal Sava. — Milojka je zbežala in znova prišla v naše vrste.
— Hvala ti, tovariš Sava, žal ti ne morem povrniti z ničimer razen s tem slabim zajtrkom, ki ga bova danes skupaj pojedla.
Istega dne je Djoko slišal, da so javno ustrelili nekega cigana, borca brigade, ker je ukradel nekaj hrane iz zapuščene kolibe. Djoka je to silno presunilo. Tako nerazpoloženega ga je srečal Sava in vprašal:
— Kaj pa ti je spet, Djoko?
— Danes, Sava, bi se še hudič v meni zastrupil.
— Le zakaj, Djoko? Kaj ti je? je začudeno vprašal Sava.
— Zato, ker še vedno ubijamo ljudi zaradi žlice mleka. Menim, da nismo več v položaju, ko bi morali tako ravnati. To je bilo sprva potrebno. Zdaj bi morali takšne prestopke kaznovati mileje.

Po bitki na Javorku se je peta brigada spustila v okolico Nikšića in zasedla tiste položaje, ki so jih imele Savine enote pred odhodom v Bosno.
Nekega dne je Sava povabil Djoka, naj gre z njim na Tović, da bi si ogledala Nikšić in okolico. Sava je dolgo brez besede gledal na mesto in njegovo lepo okolico. Kot na dlani se je belilo sredi njiv, kjer so bile raztresene vasi. Užival je v lepoti tega kraja in obžaloval, da ga mora spet zapustiti. Morda ni niti pomislil, da ga zadnjikrat gleda.
Najprej je, ves prevzet, občudoval mesto brez daljnogleda, čeprav ga je imel obešenega okrog vratu. Nenadoma ga je prijel in pogledal skozenj. Ko ga je obrnil proti Uzdomiru, kjer je bilo močno sovražnikovo oporišče, se mu je pogled ustavil na Djokovem posestvu. Videl je, da tam ni več hiše in hleva. To ga je presenetilo in sunkoma se je obrnil k Djoku:
— Poglej no, Djoko, podrli so ti hišo in hlev.
Djoko se je nasmehnil. Že prej je bil slišal, da so mu Italijani vse do tal porušili. Vedel je, da so tam, kjer je bila prej njegova hiša zgradili bunkerje in skopali jarke po vzpetinah naokrog, sadovnjak pa so razpolovili in požgali. O tem ni pripovedoval nikomur, niti Savi ne. Ta pa je bil zelo začuden, ker se je Djoko zdaj tako obnašal, in ga je vprašal:
— Zakaj pa ti gre na smeh, Djoko?
— Spomnil sem se, da sem včasih tudi jaz imel hišo.
Šele tedaj mu je Djoko povedal, kaj je sovražnik storil z njegovim domom. Sava se je namršil:
— To ti rečem, Djoko, če se bom živ vrnil — nekdo bo plačal, ker so ti divjaki uničili tako lepo domačijo.

MATEVŽ HACE

SKRIVAČI

Prišla je nenadoma, kakor pridrvi poletna nevihta čez gore. Pridihala in pripihala je na javko pri senožeti žena Trpotčevega Jurija, ki je imela trgovino, gostilno in — kar je zelo važno — lepe gozdove. Ko je zagledala Jurija, je skočila k njemu in ga objela vpričo vseh in začela poljubljati.

»Jurij, ljubi moj Jurij, kako strašno dolgčas mi je po tebi. Doma bi bil! Kaj se potikaš po gozdu! Ljudje sprašujejo: ‚Katica, kje imaš Jurija? Čemu je rinil v gozd k onim. Škoda vaše trgovine, gostilne in lepega gozda. Vse bo šlo po zlu. Recite Juriju, naj pride domov.' Tisti osvoboditelji-partizani so mi popili že petsto litrov vina. Predvčerajšnjim ga je zmanjkalo. Tistih tri tisoč, ki jih imam pod podom, še nisem načela in jih ne bom. Kako živiš? Imaš še vina, masti in klobas? Jurij, z vozom sem ti pripeljala. Pod deteljo imam skrit riž, makarone, ajdovo moko, tri šunke in dvesto litrov vina. Tvoji, vem, da so siromaki. Jejte, dragi Jurij. Strašno te obrekujejo na rajonu. Pravijo, da ste vrbovski skrivači in da ti bodo vse pobrali. Jaz pa vsakemu rečem, da si na terenu in da, če bi se skrival, bi se doma. Jurij, dragi Jurij, govori se, da bo ofenziva, da bodo Italijani poslali dva milijona tistih črnih vojakov, ki bodo vse preiskali, ljudi pa odgnali na Hudičeve otoke. Kaj bo z nami, Jurij?«

Malo se je oddahnila, nato pa spet:

»Imaš radio? Kaj pove? Bo res šla Turčija v vojno? Bomo res imeli še ene osvoboditelje — vaško stražo in še neko belo gardo? Jurij, govori mi no, če te vprašam. Sinoči sem slišala, da bo prišlo k nam iz Bosne deset brigad. Bognasvaruj tistih brigad. Vse bodo pojedle. Tisti Bosanci so menda strašno ješči. Kar surovo mast pijejo. Ti naši osvoboditelji pojdejo pa v Bosno. Vodil jih bo tisti Česnik. Jurij, ti gotovo vse to veš. No, sedaj le pij, jej in ne govori.«

Trpotčev Jurij, velik, postaven človek petindvajsetih let, je bil zelo presenečen nad zgovornostjo svoje pridne, radovedne in ljubljene žene Katrice. Pomolčal je in jo stisnil k sebi.

»Ne brigaj se za vse te stvari. Na frontah zelo slabo kaže. Nemci gredo v Rusijo tako hitro, da je bodo menda precej zavzeli. Kaj delajo Rusi, se še nič ne ve. Tam v Bosni so hude hude vojske partizanov z Nemci in Italijani. Londonski radio, da bi ga pes zgrizel, kar naprej poroča: ‚Čakajte, prezgodaj je še. Kam vas nese s to revolucijo?' Pa se znajdi, če se moreš pri vsem tem. Štefan in Boltežar bi rada videla, da bi bil na rajonu in delal namesto njih. Grozili so, da me bodo dali v četo. Rekel sem, da nisem zdrav.«

Pogledal je ženo in ji šepnil: »Tudi ti reci, da se nekaj zdravim. Reci, da sem tam za Oguljem. Še Štefan ne ve točno, kje smo. Veš, imamo tri skrivališča. Temu se reče punkt, ker skrivališča niso prijetna za naše osvoboditelje. To je dobro, da sva toliko vina skrila, ker bi ga sicer večno žejni partizani spili. Kdo ti je pa pokosil deteljo? Kaj pa krave, so se otelile? Kaj pa konji?« Jurij je hotel vse zvedeti.

»Dobila sem bolj počasnega moža. Krmi živino. Pa kosce sem najela. Žagarski so kosili. Seveda brez vina, cigaret in šunke ni šlo. Človek mora tudi pri teh osvoboditeljih mazati,« je vzdihnila Katrica in pogledala shujšanega moža.

»Nisi preveč shujšal.«

»No, ni ravno sile. Malo se premikam sem in tja, nekaj se tudi sončim,« je resno odvrnil Jurij in pil istrsko črno vino.

»Tisti na rajonu imajo dela čez glavo; sestanki, volitve. Še ženske smo volile. Tisti Štefan, Boltežar, Gašper in Mirko so kar naprej na kolesih. Tisti Gašper me je petkrat obiskal in me spraševal, če vem, v katerem hribu ste. No, jaz sem rekla, da ste nekje za Oguljem.«

»Prav si rekla,« jo je prekinil Jurij. »Tam gori nas naj iščejo.«

»Gašper išče neke kontrarevolucionarje. Ti boš že vedel, kdo so. Menda nisi ti, Jurij?«

»Eh, kakšen kontra? Samo ne ljubi se mi kazati se s triglavko. Veš, da moramo biti previdni. Kaj še pravijo ljudje?«

»Saj sem ti povedala. Ljudje bi še več govorili, pa se boje Gašperja in njegovih ljudi. Gašper vse zve. Vedno pravi, da bo obračunal s kontrarevolucionarji v našem kraju. Ne mara pijače zastonj. Vse plača. Jezus, komaj je oblast dobil v svoje roke, pa že grozi, da bomo po vojni dali trgovino v neke zadruge. Veš, če bi naju tisti osvoboditelji prevarili in nama hoteli vzeti trgovino, gozd in gostilno, je bolje, da jim kar poveš, da ne bo nič iz tega. Vsak bi rad pobiral. Delati je treba, ne samo govoriti, kaj se bo delalo. Jezus Kristus nam pomagaj. Grajskim bodo menda vse pobrali. No, njim naj le vzamejo, saj imajo preveč. Samo da bi nam pustili.«

Katrica si je popravila lepe goste črne lase in si jih spela z lepo sponko. »Govori se, da bodo olajšali samo velike in bogataše. Farjem, vem, se bo vse pobralo. Naj jim vzamejo, saj imajo tako preveč,« je ostro rekla Katrica.

»Na rajonu še ne vedo, kaj in koga bodo pobrali. Da bi pa v naše kraje prišlo toliko tistih Italijanov, tega ne verjamem. Morda jih bodo

poslali v Rusijo« je zašepetal Jurij. »Tam v Rusiji se bodo še klali. Ruskega naroda ni še nihče premagal, pa ga tudi Nemci ne bodo. Katrica, čez Ruse ne smeš govoriti v gostilni, da ne boš odgovarjala. Bodi tiho in poslušaj, kaj ljudje govorijo.«

V pomenku so ju zmotili Jurijevi znanci - skrivači, ki so se približali in prisluhnili Katričini važni besedi, da bo kmalu bolje. Zavzdihnila je in šepnila Juriju v uho: »Le glej, da vas ne bodo kam v Bosno odgnali. Čim višji terenci so, bolj so strogi, da veš. Domače se že da kako pretentati. Daš mu likerja in vina, pa gre.«

Skrivači so se pozanimali za vaške in dolinske novice. Katrica je imela za vsakega pripravljeno besedo. Obrnila se je k Zvonimiru in mu rekla: »O tebi sem že večkrat slišala, da bi te potrebovali na rajonu ali pa v bataljonu. Pisal bi jim neke stvari za stenčas. Samo pri vas so vaški terenci. Gašper je bil ondan pri vas z nekim komisarjem. Nekaj časa sta se potihoma pogovarjala, potem je pa Gašper jezno udaril po mizi in zavpil, da smo se vsi prestrašili. Rekel je: ,Tisti Zvonimir je šleva. Danes so potrebni ne samo borci s puško in rajonci, da ljudem vladajo. Potrebujemo tudi take ,človečke', kakor je Zvonimir. Šleva zna lepo in razločno pisati. Vodil bi pet mladincev, ki bi vse zidove hiš popisali s pametnimi izreki naše revolucije, da bi ljudje na vsakem koraku čutili in videli naš čas! Komisar je pa rekel: ,Pustite že čečkarijo po zidovih, to je afrikanski primitivizem. Mi v četi bi potrebovali dobrega pisarja, ki bi pisal stenčas. Prekleto, tako velik je ta osvobojeni kraj, pa nismo dobili iz Ljubljane ne pesnikov ne pisateljev. Če je kakšen kje, se tišči zgoraj na grupi in piše sam sebi. No, tistega Zvonimira, čeprav je plašen bolj kot zajec, bom že izbezal s patrolo in ga pripeljal v četo,' je rekel Gašper. To sem slišala. Vidiš, lepo te čaka v četi. Drugi se bodo morali vojskovati, ti se jim boš pa prikupil, ko jim boš delal čečkarije. Oh ljubi bog, se jim ljubi.«

Katrica je vstala. Ostro je pogledala moža Jurija, Zvonimira in druge.

»No, jaz grem. Pospravite blago z voza. S hrano varčujte. Vina je zmanjkalo v vseh gostilnah. Kar lepo ležite in počivajte. Jejte samo dvakrat na dan.«

»Beži no, Katrica. Skopuška si postala,« jo je zbodel Zvonimir. »Tudi mi delamo, samo ne kričimo tjavdan. Da, res je, tudi mi delamo. In še kako! Našli smo lep prostor za bolnico, skrivališče za poljske pridelke. Vse to bomo sporočili na rajon ali v bataljon.«

Druga dva skrivača, Ludve in Korle, sta molčala in pila iz velike steklenice. Obrnili so voz in konje. Naložili so na voz vej in vrhačev.

»Vidiš, mislili bodo: Katrica je pridna. Sama vozi drva iz gozda,« so se šalili vsi vprek.

Še dolgo so zrli za njo, ko je šla pokonci vzravnana. Do križišča jo je spremljal mož Jurij. Užival je nad lepimi konji in nad samozavestno ženo.

Posedli so za grmovje, jedli in pili in se tiho pogovarjali, kaj bodo naredili, če pride velika ofenziva do njih.

»Nič,« je rekel Jurij. »Čez dan bomo v luknjah, ponoči pa bomo kuhali in se premikali. To bo edino pametna stvar.«

»Kaj pa, če bodo zasede pri studencih, kaj pa potem?« je hotel vedeti Zvonimir.

»Eh, pri vseh potokih ne bodo zasede,« je bleknil Korle in pogledal tovariše.

»Kaj bi bilo, če bi se ponudili rajoncem za kakšno gospodarsko komisijo?« je predlagal Zvonimir.

»Kaj se ti meša,« so vsi skočili pokonci in besno zrli nanj. »Dali bi nam najslabše delo. Poznam Gašperja in Štefana,« je mračno dejal Jurij in nagnil steklenico z vinom.

»Še potrebovali nas bodo, in še kako, kadar se bo ta godlja začela mešati, da veste,« je s tihim glasom dejal Trpotčev Jurij.

Tisti čas je šla patrola petih mož z napetimi puškami nad potjo za vozom. Gašper je nalašč rekel, da je slišal, da so skrivači nekje daleč za Javornikom. Počasi je šel za vozom in v primerni razdalji opazoval, kam bo zavila Katrica. Ko je zavila vstran od glavne ceste, so se Gašperju zasvetile oči. Oho, Katrica, sedaj vemo, kje so tvoj mož Jurij, Zvonimir in drugi skrivači. Dal je prst na usta in počasi stopal, tiho in narahlo. Na nekem grebenu so se vsi štirje njegovi spremljevalci splazili v gost drenov grm, odkoder so imeli lep razgled. Šestdeset metrov proč so videli, kako so skrivači razložili z voza vreče hrane, vina in konservne škatle. »Zalogo si pripravljajo,« je zašepetal Gašper. Smehljali so se, ko so Jurij in njegovi skrivači naložil voz drv. »Katrica bo peljala drva domov, mi bomo pa te tičke polovili in jim pobrali hrano. Popoldne bodo že v bataljonu. Ne, ne, z njimi se že ne bom ubadal.«

Ko je Katrica odpeljala, so Gašperjevi ljudje zlezli iz grmovja in šli z napetimi puškami za skrivači. Obkrožili so lep leskov grm, kjer so

skrivači sedeli, pili in jedli. Na šotorskem krilu so imeli bel kruh, šunko, klobase, konserve, steklenice vina.

»Po vojni bomo mi vladali in red bo,« je še rekel Trpotčev Jurij.

»Roke kvišku,« je zavpil Gašper.

Ozrli so se v puškine cevi. Onemeli so od strahu in presenečenja. Prej bi pričakovali, da bi udarila strela mednje, kakor da jih bo izvohal Gašper s svojimi ljudmi.

»Hej, borci za svobodo, takoj ven iz grmovja,« je močno zarjul Gašper in dregnil s cevjo puške preplašenega Zvonimira. Z dvignjenimi rokami so šli iz grmovja. Gašperjev spremljevalec jim je pobral tri puške, štiri pištole in dvajset bomb.

»Ha, ha, tički, ste mislili, da vas ne bomo dobili. Ste si predstavljali, da boste vi rajon številka 2.«

»Hudiča, človek niti nad sabo ni več gospodar. Saj smo vendar v gozdu,« je z neko grenkobo dejal Trpotčev Jurij in jezno ošvrknil Gašperja.

Dež je začel kapljati in hladen veter je zavel čez planjave.

»Vragi, kako imajo rjave puške,« je vzkliknil nekdo iz Gašperjevega spremstva in si pozorno ogledoval puške drugo za drugo.

»Hrane pa imate več kakor na rajonu ali v bataljonu,« je jezno dejal Gašper.

»Svoje imamo in s tem lahko razpolagamo,« je strupeno odvrnil Jurij in stopil proti Gašperju.

»Molči,« je zavpil Gašper. »Borci imajo slabo hrano, čeprav se borijo. Vi pa žrete in lenarite. Pa še triglavke ste si nadeli na glave. Ha, ha, skrivači - borci za svobodo. No, nesli boste vse te dobrote v bataljon, da veste.«

Molče so si oprtali vreče hrane, vino v sodu so pokrili z vejami.

»Če bo kdo hotel uiti, bo dobil kroglo v hrbet. Strel za dezerterje - skrivače.«

»Ampak mi smo podporniki gibanja. Mi plačujemo, dajemo. Mi delamo. Veliko korist bo imel bataljon ali pa tisti rajon od nas, da veš, Gašper, ti, ki v nič devlješ nas in naše delo.«

»Molči, ti jih bom naložil,« je zavpil Gašper nad Zvonimirom in zavihtel pištolo nad njim.

»No, ali smo domačini ali ne,« je jezno vzkliknil Jurij, »kaj boš grozil. Gremo pa v četo. Samo tako se ne dela. Od koga ima gibanje več: ali od tistih, ki so v zaporih, ali od nas? Ali naj čakamo, da nas odpeljejo nekam v Italijo? Saj se ne skrivamo samo mi, da veš. Groziti ti res ni treba. Vino bo pa plačal, kdor ga bo hotel piti. Tudi jaz sem ga drago plačal, da veste.«

»Seveda, za ranjence ti ga je zmanjkalo. Se boste že v bataljonu pogovorili,« je rekel Gašper in ukazal, naj se odpravijo.

Trpotčev Jurij, Zvonimir, Korle in drugi so težko nosili po gorskem grebenu. Sopli so in vzdihovali. Trikrat je dovolil Gašper počitek. Od teže bremena jim je pot curkoma lil po čelu. Pozno popoldne so prišli v bataljon.

To sta gledala skrivače komandant Česnik in komisar. »Ti si sila, Gašper,« sta ga pohvalila.

Bataljon je deset dni dobro jedel.

IZ ITALIJANSKE MODERNE LIRIKE

Eden najbolj znanih italijanskih literarnih kritikov, Carlo Bo, je zapisal v oceni Spagnolettijeve antologije sodobne italijanske lirike: »Najpretresljivejši roman duhovne zgodovine italijanskega človeka našega stoletja.« Na prvi pogled se nam zdi taka oznaka morda preveč vznesena, pa vendar: če skušamo preveriti težo te ali take izjave ob vrednosti podobnih pojavov v preteklosti, v obdobjih, ki so za nas resnično že »zgodovinska«, zlahka ugotovimo, da je bila lirika v svojih najboljših dosežkih, zmerom, v slehernem obdobju, takšen pretresljiv roman duhovne podobe svojega naroda.

To velja tudi za sodobno italijansko poezijo.

Izbor, ki smo ga odbrali za bralce naše revije in v katerem so zastopani pesniki od najstarejše (Ungaretti, Quasimodo) pa do najmlajše generacije (Morandini, Pignotti) daje, upamo, vsaj bežen vtis o tem »romanu časa«.

C. Z.

GIUSEPPE UNGARETTI: STOTNIK

Na sleherni odhod sem bil pripravljen.

Ko si skrivnostna, noč, si usmiljena.

Če sem otrok prebudil se nenadoma,
Sem se pomiril, ko sem slišal
Lajež potepuških psov
V odsotni ulici. Več se mi je zdel
Od večne lučke pred Marijo,
Ki je gorela zmerom v oni sobi,
Mistična tovarišija.

In ne da bi zasledoval
Odmeve izpred rojstva,
Sem se presenetil s srcem, mož?

Toda ko tvoj obraz, noč, bil je nag,
Na kamen vržen,
Bil sem le še vlakno elementov,

Blazna, očita v slednji stvari,
Mučna je bila ponižnost.

Stotnik je bil veder.

(Na nebo priplavala je luna)

Bil je visok in nikdar se ni sklanjal.

(Vzpela se je na oblak)

Níhče ga ni videl pasti,
Níhče ga ni slišal hropsti,
Prikazal se je spet, ležeč v razoru.
Držal je roké na prsih.

Zaprl sem mu oči,

(Luna je tenčica)

Zdel se je iz perja.

SALVATORE QUASIMODO:

ČLOVEK MOJIH DNI

Isti si, še zmerom oni s pračo in kamnom,
človek mojih dni. Bil si v letalskem trupu
z zlimi krili, temi meridiani smrti
— prepoznal sem te — v ognjenem vozu, pri vešalih,
ob mučilniškem kolesu. Videl sem te: bil si ti,
s svojo eksaktno znanostjo, prepričano v pogin,
ti, brez ljubezni in brez Krista. Še si ubijal,
kakor zmerom, kot očetje, kot so ubijale
živali, ki so videle te prvikrat.
In ta kri zdaj vonja kakor oni dan,
ko brat je bratu svojemu dejal:
»Pojdiva v polje.« In ta hladni, trmasti odmev
se je pretolkel vse do tebe, v ta tvoj dan.
O sinovi, pozabite na meglè krvi,
puhteče iz zemljé, in pozabite na očete:
njihovi grobovi se pogrezajo v pepel
in črne ptice, veter, jim prekrivajo srce.

ALFONSO GATTO:

V MRAZU POSLUŠALA BOŠ

V tišini gluhi, kamor jutro hodi
iz pristanišč meglà, ob tujem oknu
bom pripovedoval ti o življenju,
brezupno izgubljenem kakor sanje,
in ti, z vse bolj priprtimi očmi,
me v mrazu poslušala boš, vsa sinja.

Potem pa bo iz tvojih rok na svet
se spustil mir, zdaj končno neoskrunjen
in brez strahu, da bi ga spet zmotili.
In verovala bova v prvih upih,
da s sabo novo nosiva življenje:
ob dihu zdaj že daljnega glasu
kot obledeli, mrtvi mesec v jutru.

MICHELE PARDO:

FARIZEJEVA MOLITEV

To je molitev za Veliko noč:
nemirni smo, Gospod.
Praznik rdečih žil sveta
drobi kamniti grob,
prekriva ceste in nenehno
odskakuje stran od tvojega križa.
V samo nótranjost zemljé pronica,
sproža skrito vojno:
da bogat nikdar naj ne pozna miru,
nikoli, niti med velikonočno pridigo,
ne med prijatelji, ne v toplem domu;
da naj človek brez prestanka orje si po srcu
in postane zlizan, svetel lemež;
da naj išče nemogočo si pravico,
pridigovano po cestàh za tiste,
ki jih ljubiš, in za tiste, ki pozabljaš nanje.

Ti, ki za glas imaš goré,
ki vanje bil vklesan je kamen zákona,
ne daj, da bil bi kdaj prelomljen.
Ne vznemirjaj nas, Gospod;
ne žêli si, da mrtvi po gorah,
da ustreljeni po gramoznih jamah
naselíjo naša nébesa,
da se ugnezdijo na mesta naših mrtvih,
mirno spečih po pokopališčih:
vnovič križaj jih, Gospod.

Z DVANAJSTO KRAJIŠKO BRIGADO ČEZ SRNETICO IN GRMEČ

ZALOŽBA PROSVETA V BEOGRADU JE PRED KRATKIM IZDALA KNJIGO »ZAPISI SA GRMEČA«. **SVETOZAR DJULIBRK**, NJEN AVTOR, JE DOŽIVEL VOJNO Z VSEMI NJENIMI STRAHOTAMI KOT MLAD FANT, DIJAK, KI JE V TISTIH USODNIH DNEH KAKOR NEŠTETO DRUGIH PRIJEL ZA PUŠKO IN POSTAL BOREC MED BORCI. V KNJIGI OPISUJE VOJNE DOGODKE V BOSANSKI KRAJINI. KNJIGO ODLIKUJE ZANIMIVO IN JEDRNATO PRIPOVEDOVANJE, KAR BO BRALEC LAHKO SPOZNAL IZ ODLOMKA, KI GA OBJAVLJAMO.

V DRINIČIH POD OŠTRELJEM, FEBRUAR 1943

Kmalu bo osem. Čas, da gremo v šolo, a šolske torbice še nisem pripravil. Vzel bom Bulićevo Zgodovino starega veka, francoski zvezek, slovar, matematični zvezek, trikotnik, šestilo, učbenik književnosti in latinsko berilo. Danes me bo profesorica Kolakovićeva gotovo vprašala o prvem triumviratu. To je naša zadnja ura zgodovine v 5. b. Nemci so v Bihaću in pouk za nekaj časa odpade. V mislih ponavljam lekcijo. Cezar-Pompej-Kras. Cezar se je dolgo mudil pred Rubikonom. Nazadnje se je odločil, da odide z vojsko nad Rim. Prekoračil je reko z besedami »kocka je padla«. Ko pa je prišel v Rim, je izjavil, da bo najprej obračunal z vojsko brez vojskovodja, potem pa z vojskovodjem brez vojske. S tem je mislil Pompeja in njegove legije v Španiji. Cezar je z vzhoda poročal rimskemu senatu s tremi besedami: »Prišel sem, videl sem, zmagal sem . . .« Bral sem tudi Cezarjeve zapiske o galski vojni. Pogledati moram samo še v zgodovinski atlas, kje teče rečica Rubikon. Rad imam zgodovino in verjetno jo bom tudi študiral. Profesorica Kolakovićeva je v meni vzbudila ljubezen do te znanosti. Morda pa bom vprašan tudi francoščino. Danes je četrtek in vsak četrtek je na vrsti čtivo. Imeli smo pet strani francoskega teksta iz knjige »Sans famille«. Profesorica Firsova je stroga, zato pa njeni učenci dobro obvladajo francoščino, ko po osmih letih zapustijo bihaško gimnazijo . . . Profesor Sevdić me je vprašal matematiko. Znal sem množenje monomov. Paziti moram samo na oklepaje in predznake. Šestilo in trikotnik moram obvezno vzeti

s seboj, kajti on pazi na to in nas navaja, da bi bili točni in natančni kakor matematika... Pri srbohrvaščini imamo popravo. Naša razredničarka je Andjelija Putnik. Rad imam njene ure. Zanimiva je ta teorija književnosti. Sem pisal prav dobro ali odlično?... Stari in strogi Bujatović pa bo danes pri latinščini razlagal sklanjatev zaimkov. Zadnjo uro smo vzeli hic, haec, hoc... Gremo naprej.

Pogreznil sem se v misli na šolo. Pravi gimnazijec sem, vesel in brezbrižen, popoldne pa bom odšel s Crno proti Plitvicam.

Naglo sem se zdramil iz teh misli. Pogledal sem naokrog — sneg. Dosti bolj previden moram biti. Četrta ofenziva je v polnem razmahu. Opazujem cesto iz Petrovca proti Oštrelju, medtem ko moji tovariši spijo v majhni kmečki hiši. Danes ne bom šel v šolo. Ne bom šel pred profesorje v naš 5. b. Stražim pri težkem mitraljezu. Čakajo me topovske granate, letalske bombe in boji z Nemci.

Iz teh misli me je zbudila starka iz Petrovca. Počasi se je bližala v kmečkem krilu, s črno ruto na glavi. V eni roki je imela palico, v drugi skodelico mleka. Roka se ji je tresla, nekaj od mraza, nekaj od starosti. Ponudila mi je skodelico toplega ovčjega mleka in nekaj koruznih žgancev, zavitih v platno. Mleko po mesecu dni! Kakšno prijetno presenečenje. Naša edina hrana je pečen krompir ali košček neslanega mesa, ki se je skuhal v vodi. Zdaj pa me je starka gledala s svojimi motnimi starčevskimi očmi in kazala s palico proti Srnetici.

— Glej, tam sem bila tri tedne. Pobegnila sem pred Švabi. Nagnala sem tudi svoje ovčice. Dve sta se mi ojagnjili. Eno jagnje je poginilo od mraza, drugo pa sem ohranila poleg ognja. Vrnila sem se v svojo hišico in znova zakurila na ognjišču. Tudi jaz imam sina — ji je glas ponosno zatrepetal — v Tretji. Že dolgo je, kar je odšel, in daleč. Slišala sem, da je ranjen. Naj se mu rane hitro zacelijo.

Potem se je počasi obrnila in se spet odpravila, sključena in opirajoč se na palico.

Vse brigade so nekam odšle; Osma se je davi umaknila z Vedrog Polja čez Oštrelj proti Drvarju. Tudi štab 5. korpusa s komandantom Kostom Nagyjem in političnim komisarjem Veljom Stojnićem je nekam odšel iz kozilskega gozda. Niti begunci ne prihajajo več po cesti iz Petrovca. Na Petrovačkom polju ni videti kmetov in dim se tudi ne dviga iz njihovih hiš. Ni slišati dekliške:

Petrovačko rano polje,
cvili narod od nevolje,
željan hljeba, željan vode,
željan pravde i slobode.

Namesto pesmi je z obronkov Grmeča zavijal mrzel veter in nanašal velike zamete snega. Vse je pusto in pod snežno odejo. Ostala je samo še 12. krajiška brigada. Čez dan smo na položajih nad vasjo Drinići v kozilskem gozdu, ponoči pa se spustimo v zapuščene hiše zaselka Banjac v Drinićih, prav tam, kjer je bila redakcija »Borbe«. Že nekaj dni držimo položaj od Bravskega Vaganca čez Driniće, Velo Polje do Oštrelja. Včeraj so prišli Nemci s tanki v Petrovac. Neka njihova kolona je prodrla od Bihaća in šla naprej čez Bravsko proti Ključu. Na ključki cesti so postavili straže, okrog Petrovca pa so zasedli sosednje vrhove. Ponoči od časa do časa križarijo po cesti tanki. Obkolili so Grmeč

od vseh strani. Danes pojdejo verjetno s tanki iz Petrovca v Drvar. Tudi naša brigada je obkoljena. Skozi gozdove na Srnetici so se Nemci prebili iz Bravskega v Crkveno. Znašli smo se v zasneženi Srnetici, obkoljeni od vseh strani. Kam pojdemo?

Drevi so se vrnili korpusni kurirji iz Podgrmeča. Niso dobili zveze z Burinovo 2. krajiško; odšla je na Kozaro. Tudi Šeste ni tam. Nemci stikajo po podgrmeških vaseh in plenijo; zažgali so na stotine šup in kmečkih hiš. Na stotine kmetov so pobili ali odvedli v taborišča.

Srnetica pa je polna žensk, otrok in onemoglih starcev. Cele vasi so se naselile v gozdu pod jelkami: Velo Polje, Drinići, Bukovača, Bravski Vaganac, Krnja Jela, Smoljana, Okruglica, Bravsko, Srnetica, Bunara, Potkraj... Eni so odšli v Grmeč, drugi pa v te gozdove blizu naše brigade. Nemci so vkorakali v zapuščene vasi.

Kruha nimamo. Hranimo se s pečenimi krompirji ali dobimo košček kuhanega mesa v vodi. Kosimo, spet smo lačni. Ne vem več, kaj je huje: lakota ali žeja ali neprespanost ali dolgi marši ali letalske bombe ali topovske granate. Soli je povsod zmanjkalo. Razdelili smo si še zadnja zrnca. Po navadi je vsak nosil prgišče soli v platneni vrečki. Ko dobimo kuhano meso, pogledamo drug drugega, pričakujoč, da nam kdo posoli toplo vodo, da se malo okrepimo. Lakota in neokusna hrana sta nas izčrpali. Visoki, svetli Buro Vuković s Kozare težko prenaša lakoto. Iz oči mu gleda. Ko pridemo čez Grmeč, bom ves mitraljezni oddelek odpeljal na kosilo. Matere ni doma, a družina Borka Ličine je v borbi od prvega dne in do zdaj je nahranila na stotine partizanov.

Danes smo čistili in mazali puške, kajti drevi bomo napadli nemško posadko nad Petrovcem. Naskrivaj pripravljamo napad in iščemo prostovoljce. Sklican je bil kratek partijski in skojevski sestanek. Javili so se mladi komunisti — Dušan Mazalica iz Čadjavine, Zora Kovačević iz Banje Luke in skoraj vsa naša četa. Čistimo puške in delimo zadnje naboje. Komandir nas je izbral vsega trideset.

In tako je prišla noč. Krenili smo v koloni. Pod nogami škripa zmrznjen sneg. Pred nami stopa komandir Mirko Dragić s Kozare. Mesečina. V vojni taktiki smo neizkušeni in nespretni. Nič čudnega, mladi smo, nihče izmed nas nima več ko dvajset let. Nismo šli v strelski vrsti, ampak v koloni kot ovce po snežni gazi. Dovolj bi bil samo en rafal iz mitraljeza in bilo bi po nas. Šli smo res neumno. Sploh pa nismo verjeli, da so se Nemci v tem globokem snegu vzpeli na hrib in prenočili nad Petrovcem. Nemški stražar nas je opazil šele, ko smo bili samo nekaj korakov pred njim. Tudi on si ni mislil. Streljal je s strojnico in nam ubil komandirja čete. Razpršili smo se na vse strani. V njihovih rovih je nastal nemir. Tolkli so z mitraljezi, metalci in strojnicami, mi pa smo imeli samo puške in smo ležali v snegu in grmovju. Ko smo porabili municijo, smo umolknili in se umaknili. Ostal je komandir, mrtev v snegu. Ni bilo vredno zaman umirati. Šele prav ob svitu sta se vrnila dva tovariša in prinesla komandirjevo truplo. Pokopali smo ga v zasneženem sadovnjaku pri Banjčevih hišah, s kratkim govorom in rafali naše čete. Ko so nas nekega dne Nemci potisnili v Klekovačo, so prišli tudi do Banjčevih hiš in razkopali grob. Mi pa smo se ponoči spet vrnili v te hiše in znova pokopali komandirja v isti grob.

Zapustili smo Banjčeve hiše in zavzeli položaj v kozilskem gozdu nad Drinići. Sonce je pokukalo izza obronka Grmeča in z jutranjimi žarki obsijalo snežno odejo. Stal sem za jelko in z daljnogledom opazoval Bukovačo in Pe-

ISMET MUJEZINOVIĆ: BEG

trovačko polje vse do Petrovca, kamor mi je segel pogled. Vsa naša brigada je obmolknila pod drevjem, okrašenim s snegom. Do nas sončni žarki ne segajo. Mraz je. Roke se lepijo na železje pri mitraljezu. Ko sem opazoval dalje, sem opazil v Bukovači nekaj sledov. Jasno se je odražala gaz proti meni. Pomislil sem, ali ni morda volčja ali zajčja. Vidim sledove, ljudi pa ni. Potlej sem začel neko sled dalj opazovati. Nenadoma se je izgubila. Zadržal sem pogled na mestu pri plotu in — opazil svetlikanje. Človek s puško, bel ko sneg. Nemci so se oblekli v belo in se zahrbtno tihotapili v strelski vrsti. Bila je to njihova predhodnica. Malo kasneje so se pojavili tudi tanki od Petrovca. Za tanki tovornjaki. Naštel sem šest tankov. Počasi so se plazili skozi Driniće. Odprti tovornjaki so bili polni vojakov v temnih uniformah in še bolj očitni so bili v belem snegu. Tudi mi imamo v gozdu poleg nas skrit protitankovski top. Presenetili jih bomo. Samo da ne bo letal. Morda pa so se nam prikradli za hrbet, kajti slišati je streljanje proti Bravskemu. Vtem sta levo odvršali mimo nas dve topovski granati. Slišali smo, kako sikata skozi zrak. Leteli sta visoko proti Oštrelju. To je nemška artilerija iz Petrovca. Nemški strelec je bil res natančen in prva granata je eksplodirala na vrhu Oštrelja. A tam ni naših, ker nihče ni neumen, da bi se izpostavljal v globokem snegu: burja piha najmočneje, letala pogosto mitraljirajo, vsepovsod pa blodijo krdela lačnih volkov.

Tudi mi smo začeli streljati s puškami in mitraljezi. Iz tankov tolčejo po nas z majhnimi granatami in topovi. Buri Vukoviću sem dostikrat naročal, naj

me ne pusti Nemcem živega, če bom ranjen. Naj me ubije ali odnese s seboj, ker sem lahek. Najbolj sem se bal, da bom ostal na bojišču ranjen, a živ. Po navadi je tovariš pomagal ranjenemu tovarišu, a ne samo ranjenemu, temveč tudi mrtvemu. Ta ofenziva pa je huda, lahko bi se kje izgubil v snežnih zametih... Krogla je laže ranila Veljka Vejinovića iz Rujiške. Z drevesa je odskočila iver in ga zadela v obraz blizu očesa. Neki Kozarčan je jadikoval za pečenim krompirjem; ostal mu je na pol pečen pod veho na ognjišču neke zapuščene driniške hiše.

Oglasil se je tudi naš protitankovski top iz kozilskega gozda. Nemški tanki so blizu. Naša prva granata je zadela prvi nemški tank z leve strani v gosenico. Tanki so obstali. Obstali so tudi tovornjaki. Nemški vojaki so hitro poskakali dol in zavzeli položaje okrog tankov, tovornjakov in sosednjih hiš. Bojišče se je razgibalo. Nemška artilerija je prenehala tolči po oštreljskem vrhu. Granate so eksplodirale okrog nas. Pehota se je kljub temu približala v strelski vrsti. Še malo, pa se bomo borili iz oči v oči. Če priletijo letala, je po nas. Na vsakem koraku preti smrt.

Tisti tank so pripeli za drugega in ga odpeljali. Tudi tovornjaki so se umaknili v Petrovac, mi pa globlje v Srnetico.

Včeraj in danes v boju. Izgubil sem vsak občutek za čas. Koliko je neki ura? Bo kmalu noč? Katerega pa smo danes? Petek ali sobota. Tudi to sem zmešal.

Noč nas je ujela prav na vrhu Srnetice. Nemci so okrog. Prepoznamo njihove položaje, ker ponoči kurijo. Sekajo gozd in kurijo z drvmi, vaškimi plotovi, stajami.

Tudi mi smo zakurili ognje prav pod jelkami. Vejice prasketajo, plamen pa se vse bolj razgoreva. Sneg pada v majhnih kosmih in se topi na plamenu. Metež lomi veje in noč je še bolj strašna. Pod nami je slišati zavijanje lačnih volkov. Sedim z obrazom obrnjen proti ognju, a hrbet mi otrpne; obrnem hrbet, obraz mi zledeni. Sedimo na jelkinih vejah v snegu. Ne vem, kako naj se namestim. Prislonil sem puško in dremam. Za hip me je premagal spanec, pa se mi je vžgala opanka na nogi. Niže pod nami je pri neki skupini borcev pregorelo jelkino deblo in se zrušilo na dva utrujena in zaspana tovariša. Zavpila sta na pomoč. Pritekli smo jima pomagat in ju rešili. Eden si je opekel roko, drugi nogo. Na daleč se je svetil vrh Srnetice. Ukazali so nam, da ne smemo kuriti tako velikih ognjev, kajti plamen je lizal bore in jelke prav do vrhov. Nemci bi nas nocoj lahko napadli, kajti to tukaj so njihove planinske enote, izurjene za nočne napade. Čutiti je bilo tudi vonj po smoli. Začeli smo metati sneg na ogenj, da bi ga zmanjšali, a nastal je grozen dim, ki je ostro ščemel v očeh. Metež je neprestano divjal po Srnetici, krdela volkov so zavijala in še vedno je snežilo. Tako smo prebili vso noč ob ognju v globokem snegu Srnetice in pod vedrim nebom. Včeraj pa ves dan brez kruha...

Zjutraj smo se s prvimi sončnimi žarki znašli pri srnetiški postaji. Ena proga je vodila proti Mliništom in Potokom, druga pa proti Bravskemu. Ugibali smo, kam pojdemo: v Srbijo ali v Podgrmeč. Nemci so bili blizu, na vsakih dvesto, tristo metrov, za jelkami in bori, z mitraljezi v strelskih vrstah. Mi pa spet ves dan v boju, ne da bi kaj zaužili, ne da bi si odpočili. Pri vseh tovariših temni, bledi, izmučeni obrazi in nemi pogledi. Ne vemo niti, kaj je s kmeti v zatočiščih. Ne vemo niti, kdo vse je padel. Prav pod noč smo se zbrali v gozdu nad Bravskim; tu sta se znašla oba bataljona. Tudi konji so tukaj, izčrpani in lačni pod težkimi mitraljezi. Stojimo in molčimo v gozdni

ZULFIKAR DŽUMHUR: ILUSTRACIJA IZ KNJIGE »O NAMA«

tišini. Komandant bataljona Milan Egić je stopil pred nas in nas nagovoril. Nocoj se bomo prebijali čez Grmeč v naše vasi. Borci so se samo spogledali in veselo sprejeli to novico. Komandant je govoril še o kozarski ofenzivi in poudarjal, da ne sme biti strahopetcev, kajti Krajišniki morajo biti hrabri in žilavi.

Zapustili smo srnetiške gozdove in se odpravili v največji tišini. Raztegnila se je dolga kolona v temni noči, v snegu do pasu. Tu in tam grmovje, kakšno osamljeno drevo ali kakšen večji kup kamenja. Potlej smo obstali in stali precej dolgo. Na čelu brigade je predhodnica s komandantom Mećavo. Na konjih so in nam utirajo gaz. Če se spopademo z Nemci, se bomo morali bojevati, dokler se ne prebijemo iz obroča, če pa se neopazno izmuznemo, bo dobro, ker bomo prihranili ljudi. Najprej moramo čez cesto Petrovac—Ključ. Prav pred nami so šli mimo tanki proti Paunovcu, zaradi česar smo tudi tako neumno stali. S tanki pregledujejo svoje straže na cesti preko Bravskega. Kurijo velike ognje in vidimo jih z desne in leve. Ko so bili tanki mimo, je šlo šepetaje od ust do ust povelje Mećave: razdalja pet korakov in tiho naprej.

Prelisičili smo Nemce in smo med njihovimi stražami in tanki prekoračili cesto brez boja. Že se vzpenjamo v strmi Grmeč. Hodimo in dremamo. Zaspal

sem, se zaletel v drevo, se med hojo zbudil in stopil dalje. Ko bi bil zdaj v svoji topli in čisti šolski sobi v Bihaću! Ko bi lahko zaspal vsaj za uro! Zdaj me spet premaguje v koloni in pred oči mi prihajajo domače grmeške vasi, tople kmečke sobe in pošteni grmeški kmetje. Nekemu tovarišu v koloni se je začelo blesti, kar naprej je iztegoval roko, da bi prijel za kljuko hišnih vrat. Dozdevalo se mu je, da vidi ogenj na ognjišču v domači hiši in klical je mater, naj mu razprostre kožuh ob ognju, da se utrujen sladko naspi. Namesto kljuke je zagrabil za zasneženo jelovo vejo. Nekako je šel z nami vso noč. Noge so nam ozeble in otrpnile, tako da mraza niti ne čutimo. Šele ob svitu smo prišli na drugo stran Grmeča v vas Zavalje. Pod nami je Sanica. Kmetov ni videti; morda so doli Nemci in ustaši. Toda bilo je prazno. Kljub vsemu ni tako mraz, ker je sneg nižji. Nemci so šli tod mimo, zažgali nekaj hiš in odšli. Ostale so ruševine in poteptana ognjišča. Ljudje so bili še vedno v skrivališču. V ruševinah smo zakurili ognje in ostali tu ves dan, zvečer pa je brigada krenila čez Medjedje brdo v Jelašinovce. Stopali smo po vijugasti gazi, ki so se v njej poznali sledovi konjskih kopit in opankov — nekdo je šel tod pred nami.

Jelašinovsko polje je bilo pod vodo, kajti sneg se je začel naglo topiti, Jelašinovci pa so bili zapuščeni. Iz kleti je bilo slišati mukanje krav in blejanje ovac. Psi so žalostno zavijali. Nemci so se z Grmeča nenadoma spustili v vas, pobili in zažgali v kmečkih šupah pri Staniću, Srdiću, Dobrijeviću in Stanivukoviću okrog tristo žensk, otrok in moških, ki so jih ujeli v zatočišču. Nekaj kmetov je zbežalo v Grmeč na drugo stran. V neki hiši pri jelašinovski cerkvi smo našli na postelji onemoglega starca. Nekako je ostal živ. Iz njegove hiše so pobili dvajset družinskih članov. V Jelašinovcih smo ostali dva dni. Po četah smo imeli partijske sestanke, ker so borci začeli odhajati. Slišali smo, da so se Nemci premaknili iz Grmeča v Sano, Novi, Krupo, Prijedor, Bihać, Banjo Luko in Mrkonjić. Kmetje so se vračali domov in znova kurili ognje. Mnogih ni; ne vemo, ali so živi ali mrtvi. Potlej pa je začel razsajati pegavi tifus...

Iz Jelašinovcev smo se napotili čez polje proti Palanki. Jelašinovačko polje se je vleklo od Medjedjeg brda do Palanke, dolgo okrog devet kilometrov. Na eni strani Grmeč, na drugi pa Otiš, Vitogor in Predojevića Glavica. Prav na polju ni hiš, vse so na robu pod Grmečem. Palanka se razlikuje od drugih vasi: taka je kot kakšno mestece. Pred vojno je bil v njej sedež občine. Razmestili smo se po zaselkih Tuk-Bobiji, Otišu, Palanki, Miljevcih in Praštalih. Okopali smo se, dekleta pa so nam oprala perilo. Kmetje so prinesli na svetlo krompir, zelje in meso, ki so jih bili poskrili, in nas nahranili kot svoje sinove. Nemci so med ofenzivo prihajali v Burinovo hišo, a našli so jo pusto.

Iz Palanke je odšla brigada po isti poti nazaj na isti položaj: Palanka—Jelašinovci—Medjedje brdo—Zavalje. Potlej spet čez Grmeč, Bravsko, Srnetico in Bravski Vaganac proti Oštrelju. Nemci pa so v Petrovcu. Ne smemo odkriti položajev. Nekega jutra je po oštreljski cesti pripeljala limuzina. Neki borec je večkrat ustrelil, limuzina pa je pobegnila. Tako so Nemci zvedeli za naš položaj, komandant pa je poklical borca na raport. Vendar pa so Nemci zapustili Petrovac in se umaknili v Drvar. Tako smo vkorakali brez boja. Petrovac porušen, po zidovih napisane nemške in ustaške parole. Nekaj prebivalcev je prišlo na svetlo in pozdravili so nas. Tako smo krenili po cesti proti Drvarju.

FILM

»Živi in mrtvi« na filmskem platnu

Prvi meseci vojne med Sovjetsko zvezo in hitlerjevsko Nemčijo so prinesli milijonom delovnih ljudi po vsem svetu hudo razočaranje. Upali so, da jim bo Rdeča armada prinesla svobodo, a je bežala in se umikala, se izvijala iz klešč in obročev, pri tem pa prepuščala napadalcem na stotisoče ujetnikov in kupe orožja. Pri nas smo mislili, da se Sovjeti načrtno umikajo, podobno kot so se vojščaki Kutuzova leta 1912 pred Napoleonovimi grenadirji; nismo verjeli nemški propagandi. Sovjetski vojaki pa so sami, na svoje oči videli, da ta umik ni načrten. Tudi sami so se spraševali: Zakaj? Zakaj je Rdeča armada nepripravljena in slabo oborožena čakala na nemški napad, ko je vendar nemogoče, da ne bi bili zvedeli za nemške priprave. Kdo je kriv, da na milijone sovjetskih ljudi hudo trpi pod osvajalci, da stotisoči padajo brez potrebe? Po drugi strani pa tudi, zakaj so mnogo najboljših ljudi v armadi pozaprli in tako obglavili Rdečo armado. Sum, da vsi aretiranci in obsojenci niso sovražniki ljudstva, raste, čeprav nihče še ne ve nič določenega. Zdaj je glavna in edina naloga premagati Nemce, potem pa...

Nadalje poznamo zgodovino Sovjetske zveze. Rdeča armada je zmagala, toda Stalin je ostal. Čistke, kakršne so bile pred vojno, se niso več ponovile, ker je tiran slutil, da se mu izmikajo tla pod nogami. Še je divjal, toda naletel je na neorganiziran, zgolj pasiven odpor. L. 1948 je doživela njegova politika na mednarodnem torišču prvi odločen poraz: v Jugoslaviji. Potem je prišel konec, zmagale so zdrave sile.

Umikanje sovjetske vojske pred nacisti, na stotisoče tragedij in usodno vprašanje, zakaj vse to, ko vendar ni bilo potrebno — to je osnovni motiv romana pisatelja Konstantina Simonova »Živi in mrtvi«. Po tem romanu so v sovjetskem kinematografskem podjetju »Mosfilm« posneli film v dveh delih z istim naslovom.

Gledalec, ki so mu znani dogodki med zadnjo vojno, bo v filmu ugledal vojno resnično tako, kot je bila, brez olepšav, lažnega poveličevanja in gnilega malomeščanskega psihologiziranja. Brezhibnost vojaškega strokovnega ponazarjanja vojne je v tem filmu morda največja med vsemi filmi, kar so jih do sedaj posneli po svetu. Črno-bela tehnika še posebno poudarja strahotno monoto-

PRIZOR IZ SOVJETSKEGA FILMA »ŽIVI IN MRTVI«

nost ruske pokrajine in turobnost bojišč z mrtveci. Kljub temu pa film ni samo reportaža...

Dva lika, ki nastopata v filmu, sta posebno značilna in prek njiju zve gledalec za vse probleme, ki so mučili sovjetskega človeka v letih okoli 1941. Eden je stari boljševik, polkovni komandant Serpilin. Tudi njega so zaprli in obsodili kot sovražnika ljudstva in ga tik pred vojno postavili na stari položaj. V bojih se izkaže in njegove zasluge, ko iz mladih vojakov napravi odločne borce, so izredne. Hkrati vidimo polkovnika Baranova, pestovančka Stalinove kaste, ki izgubi pogum in si nazadnje sodi sam.

V glavnem junaku, komisarju Sincovu, pa spoznamo mladega človeka, polnega idealov in zato globoko razočaranega nad zločinsko malomarnostjo, zaradi katere je bila Rdeča armada nepripravljena. Kot vojni dopisnik bi lahko ostal v zaledju, toda raje se priključi polkovniku Serpilinu in z njim doživi tromesečni pohod iz obkolitvenega obroča do frontne črte Rdeče armade, ki se je bila umaknila že skoraj do same Moskve. Doživi novo razočaranje: redke preživele junake, ki so se tri mesece bojevali v sovražnem zaledju in doživeli pri tem hude težave ter pretrpeli mnogo žrtev, po prihodu na sovjetsko ozemlje celo razorožijo in pošljejo v zaledje. Na poti pa jih napadejo nemški tanki in spet dožive hude žrtve ter novo potikanje po nemškem zaledju. Sincov je v nekem spopadu ranjen, izgubi zavest, njegov spremljevalec mu sleče in uniči bluzo z oznakami čina ter vsemi dokumenti. Ko se znova znajde za sovjetskimi črtami, ga sprejmejo z nezaupanjem. To ne-

PRIZOR IZ SOVJETSKEGA FILMA »ŽIVI IN MRTVI«

zaupanje ga spremlja povsod, čeprav se izkaže v bojih in čeprav ni niti član Partije niti oficir. Ko sreča nekdanjega komandanta polka, zdaj komandanta divizije, generala Serpilina, noče da bi mu ta pomagal, ampak trmasto vztraja, da mu morajo zaupati tudi brez dokumentov. In nazadnje doživi svoj srečni konec, ko ga priznajo z obeh strani: po priporočilu generala in istočasno tudi zaradi njegovih junaštev v zimski protiofenzivi, ki je odbila Nemce od Moskve.

To vprašanje nezaupanja, ki ga zaradi njega trpi sam Sincov, pa je tudi eno izmed temeljnih moralnih vprašanj v filmu. Splošno nezaupanje do vseh in vsakogar, mlada generacija, ki to nezaupanje smatra za del revolucionarne zavesti in budnosti, je ena izmed značilnih črt stalinskega razdobja. Počasi se ljudje trgajo iz nje in se spominjajo leninskih časov. To nezaupanje v revolucionarno zavest ljudstva, v dobro v ljudeh, je zakrivilo mnogo žrtev in težav ter povzročilo birokratske deformacije v državi.

Še nekaj opazi tisti, ki je sam bral knjigo. Vprašanje, ki se postavlja pred mnoge filmske delavce: kako spremeniti obsežen literarni tekst v filmski scenarij, je tu zadovoljivo rešeno. Scenarist se je strogo držal literarne predloge, le protistalinska ost je v filmu za spoznanje izrazitejša kot v knjigi, ker so medtem za to dozoreli tudi pogoji. Prav bi pa bilo, če bi kakšna slovenska založba knjigo izdala, saj pomeni roman »Živi in mrtvi« v sovjetski literaturi eno izmed prvih odkritosrčnih priznanj in eno izmed vrhunskih del resničnega realizma.

M. P.

KULTURNI OBZORNIK

Alojz Srebotnjak: »Requiem za talca«

Pri zavodu »Borec« je nedavno izšel »Requiem za talca«, glasbeno delo Alojza Srebotnjaka, ki je bilo lani nagrajeno s Kajuhovo nagrado.

Srebotnjakovo nagnjenje do vokalnega glasbenega ustvarjanja odkrijemo že v njegovih skladateljskih prvencih med študijem. Razumljivo je, da je mladi skladatelj takrat ustvarjal po zgledu klasičnih mojstrov vokalne polifonije, razen tega pa se je oplajal z deli slovenske zborovske literature; posebno blizu mu je bila ustvarjalnost Marija Kogoja. Ti vzori pa spremljajo mladega muzika na njegovi skladateljski poti le kratek čas: komaj se seznani z veščino skladateljske tehnike, že se v naslednjih zborovskih delih pokažejo odločne poteze lastne glasbene govorice. V tem času se njegova ustvarjalna fantazija sreča in zbliža s poezijo Srečka Kosovela. Vzrokov za to zbližanje je več: najvažnejši je brez dvoma ta, da mu je Kosovelova pesem blizu, ker opeva okolje in človeka, v katerem je doraščal tudi Srebotnjak. Mimo tega združuje Srebotnjakovo glasbeno govorico in Kosovelovo poezijo sorodnost njunih tvorcev: oba enako čutita, oba nosita v sebi isto trpko ljubezen do temnih borov in kraške grude. V tem sožitju nastane vrsta del kot so: »Pesem«, »Kdo je hodil«, »Bori«, »Ne, jaz nočem še umreti« in ciklus »Mati« za mezzosopran in godalni kvartet.

Poznejše izpopolnjevanje pripelje mladega skladatelja v svet dvanajsttonske glasbe in serialne kompozicijske tehnike, ki pa le dopolnita Srebotnjakovo skladateljsko tehniko, zakaj lirični in dramatični poudarki, ki rastejo iz iskrenega čustvovanja, so še vedno temelj njegovih del tega časa. Skladatelj se ne podreja oblikovnim zakonom, marveč jih uporablja svobodno, tako kot mu narekuje vsebina nastajajočega dela. Temu načelu ostaja zvest tudi v najnovejših delih — v instrumentalnih in vokalnih. Med njimi je tudi »Requiem za talca« za petglasni mešani zbor, harfo, timpane in tamtam, komponiran leta 1963. Skladba je sinteza Srebotnjakovega dosedanjega iskanja in dognanj na področju vokalne glasbene umetnosti ter odraz še vedno živega pretresljivega spomina na preteklost.

V današnjem zborovskem ustvarjanju zasledimo dve smeri: dosledno dvanajsttonsko ter razširjeno tonalno. Srebotnjakovo delo ni vključeno v dosledno dvanajsttonsko tehniko, kljub temu pa kaže vse značilnosti sodobnega vokalnega stavka. Bolj kot za vsa druga dela veljajo za »Requiem« Schönbergove besede: »Če skladatelj ne piše iz srca, ne nastane dobra glasba. Ne ustvarjam tonalne, politonalne ali atonalne glasbe; pišem, kar čutim, in kar je zapisano, me vsega prevzame.« Podobno kot pri večini Srebotnjakovih del, tudi tokrat vsebina narekuje uporabo skladateljskih sredstev. Vsebina obenem določa tudi obliko. Zgradba skladbe raste iz izbranih odlomkov »Pisem na smrt obsojenih« (uredil F. Saje, izdala DZS, Ljubljana 1958). Oblikovna moč Srebotnjakovega skladateljskega dela se kaže že v izboru tekstov. Posamezni odlomki tvorijo zaključeno celoto od zasnove (Pišem Vam poslednje pismo. Danes sem bil pred tukajšnjim vojaškim sodiščem obsojen na smrt), prek dramatičnega vrha (Skrbite mi za ženo in otroka, ki se bo rodil! Maščujte se! Klonil je z glavo, držal se je na smeh. Na dani znak zagrmijo puške. Kri brizga.), do zaključne poante in resnice, ki izraža globoko prepričanost (Nisem obsojen kot razbojnik, temveč kot pravi človek).

Vsebino tekstov subtilno dopolnjuje glasbena govorica človekovega glasu in spremljajočih instrumentov harfe, timpanov in tam-tama.

Z delom »Requiem za talca« se je slovenska vokalna glasbena literatura obogatila z delom, s katerim se dopolnjuje število stvaritev kot so: »Vojni Requiem« Benjamina Brittna, »Preživeli iz Varšave« Arnolda Schönberga, »Canto sospesi« na besedila na smrt obsojenih Italijana Luigija Nona ali kantata Japonca Hayrokia »Hirošima«, ki oživljajo grozljivo senco smrti in prepričevalno govorijo o nesmiselnosti vojne in množičnega umora.

Prav v tem je bistvo umetniške vrednosti Srebotnjakovega »Requiema« in pomen »Kajuhove nagrade« za leto 1963.

Delo je izšlo v stilno uglašeni opremi Vladimira Lakoviča.

Janko Grilc

Bibliografija

Matej Bor: Gazimo, gazimo. Spremna beseda: Mitja Mejak. Izdal in založil kulturno prosvetni zavod Borec. Kajuhova knjižnica 3. Uredil Lojze Krakar. Opremil Vladimir Lakovič. Ljubljana 1963. 45 strani. Cena broširane knjige 180 din.

Stanovnik Janez: Problemi sodobnega sveta. Izdala Cankarjeva založba v Ljubljani. Knjižnica Delavska univerza. (Družbeno politični sistem. I. ciklus — 6). Opremil Zdravko Vrhovec. Ljubljana 1963. Strani 106. Cena broširanega izvoda 170 din.

Tako je rodjena nova Jugoslavija. Zbornik sečanja učesnika II. zasenja AVNOJ-a I. II. Urednici: Živo Djordjević, Dragi Milenković, Živojin Spasić in Todor Vujasinović. Umetnička oprema: Dušan Maletić. Izdala založba Kultura. Beograd 1963. I. — 303 strani, II. — 314 strani z ilustracijami med tekstom. Cena knjige vezane v polplatno 5000 dinarjev.

NARODNI HEROJ SILVIRA TOMASINI

Ob vhodu v gimnazijo v Kosovski Mitrovici je na levi strani vrat napis v cirilici »Gimnazija Silvire Tomasini«. Na desni strani je enak napis v šiptarskem jeziku. Silvira Tomasini? Italijansko ime na Kosovu!? Marsikdo bo začudeno spraševal ob tem imenu. Pač samo dokaz več, kako slabo poznamo svoje velike ljudi. Pa da ne bo kdo mislil, da gre morda za kakega domačina s Kosova, ker bi bilo neznanje v tem primeru še kolikor toliko opravičljivo. Toda ne! Gre za mariborsko profesorico Silviro Tomasini, tržaško rojakinjo, ki jo je življenjska pot tik pred vojno zanesla v službo na Kosovo, kjer je službovala na tamkajšnji gimnaziji, odlikovanko z redom narodnega heroja, ker je od začetka sodelovala v osvobodilnem boju in leta 1942 žrtvovala tudi svoje življenje za svobodo.

Več o tem nas bo poučila knjižica Milice Ostrovške, ki je izšla pri založbi Obzorja v Mariboru v zbirki »Narodni heroji«.

Ko so na neki ljubljanski gimnaziji obravnavali osvobodilni boj, se je izkazalo, da dijaki — razen redkih izjem — niti po imenu niso poznali naših narodnih herojev. Na začudenje profesorja pa se je oglasil dijak in pojasnil, da ga v času vojne še ni bilo na svetu, da je bil neposredno po vojni še otrok, v kasnejših letih pa ni dobil v roke nobene ustrezne knjige, ki bi ga o tem poučila, ker takih knjig ni. Profesor mu je deloma pritrdil. In prav mu moramo dati tudi mi, kajti naj še tako pišemo o osvobodilnem boju in njegovih junakih, še vedno je tega mnogo premalo. Premalo je priročnih knjig, v katerih bi se povprečen bralec, dijak in mlad človek seznanil z osvobodilno borbo in njenimi junaki. Zato je toliko bolj vredna pohvale pobuda založbe Obzorja, ki opravlja pomembno poslanstvo z izdajanjem na zunaj sicer drobnih knjižic zbirke »Narodni heroji«, ki pa so v vsebinskem pogledu toliko pomembnejše.

Silvira Tomasini je bila doma iz Trsta, odkoder se je s starši po prvi svetovni vojni preselila v Maribor. Njen oče je bil doma iz Tirolske, mati pa z Lošinja. Oče se je v Mariboru slabo počutil, ker ni znal niti več nemško, slovenščini pa se je tudi težko priučil. Bil je močno zagrenjen in tudi v službi ni imel sreče, zato je breme preživljanja ležalo večidel na materi. Ta je imela tri otroke, od katerih je prva študirala učiteljišče, druga, Silvira, pa na to šolo ni bila sprejeta zaradi pomanjkanja posluha. Tako je po meščanski šoli napravila dodatni izpit in bila sprejeta na gimnazijo, ki jo je dovršila v Mariboru leta 1933. Že na gimnaziji se je Silvira seznanila z naprednimi idejami, stike pa je imela tudi z naprednimi študenti iz Maribora in sploh Štajerske. Svoj študij je nadaljevala na ljubljanski univerzi, kjer je študirala germanistiko in ta študij tudi končala. Na univerzi je šele našla pravi stik z naprednimi študenti in idejami ter hitro dozorela v komunistko. Kmalu je pričela s tihim, vztrajnim in predanim partijskim delom in si zaradi svoje vestnosti in vztrajnosti pridobila kmalu popolno zaupanje. Silvira je delovala v partijski tehniki, vzdrževala pa je tudi stike med ljubljanskimi, mariborskimi in tudi tržaškimi komunisti. Še v času študija se je seznanila s proletarskim pisateljem Tonetom Čufarjem, s katerim sta se vzljubila in si ostala zvesta do smrti. Seveda Silvira Tomasini po diplomi ni mogla dobiti državne službe, ker je imela preveč slabo politično karakteristiko, da bi si jo takratni režim upal nastaviti kot vzgojiteljico mladine. Šele tik pred vojno je to vendarle dosegla, toda morala se je odpraviti daleč proč od domačih krajev, na gimnazijo v Kosovsko Mitrovico. Tudi tu je kljub poklicnemu delu kmalu našla stik s Partijo in prevzela razne politične naloge. Tako se je kmalu vživela v politično življenje Kosovske Mitrovice in sploh Kosmeta. Zato ji ni bilo težko vključiti se v osvobodilni boj. Kot ena izmed petih žensk, članic Komunistične partije tega kraja, je opravljala pomembne naloge, dokler ni — bolj po naključju kot po izdajstvu — okupacijska oblast zvedela za njeno delo. Gestapovci so jo v zaporu mučili, vendar ni ničesar izdala. Odpeljati so jo nameravali v Beograd, toda na poti

na postajo je Silvira z dvignjeno pestjo vzklikala Partiji, Sovjetski zvezi, borbi in svobodi, kar je Nemce tako razkačilo, da so jo odpeljali nazaj v zapor in jo še tisto noč ubili. To je bilo 13. avgusta 1942, dan zatem, ko je v Šentvidu pri Ljubljani padel pod streli gestapovcev Tone Čufar, ki je hotel pobegniti s kamiona...

Knjižica je napisana preprosto, jasno, brez kakih posebnih pretenzij. Njen poglavitni namen je bil vsekakor v tem, da pove našim ljudem, kdo je bila Silvira Tomasini.

S. R.

»PROGRESIVNA SLOVENIJA, TRST IN KOROŠKA«

Skoraj dve leti bo že, kar smo tudi v naši reviji poročali o knjigi, ki jo je pod naslovom »Progresivna preusmeritev političnega gibanja med vojnama v Sloveniji in Trstu« izdala Pomurska založba v Murski Soboti. Knjiga je obsegala dve razpravi: razpravo Ivana Regenta o socialističnem in komunističnem gibanju v Julijski Krajini in Istri ter razpravo Ivana Krefta o progresivni preusmeritvi ljudskega gibanja na Slovenskem med vojnama. Knjigo je kritika toplo sprejela in ocene so poudarjale, da bo ta knjiga s svojo zaokroženo zgradbo v razvoju množičnega ljudskega gibanja v Sloveniji priročnik za učence in učitelje, skratka za vsakogar, ki bo želel dobiti odgovore na številna vprašanja množičnega ljudskega gibanja v Sloveniji. Zato je kritika izrekla vse priznanje avtorjema Ivanu Regentu in Ivanu Kreftu, da sta v popularni obliki načela prva številna vprašanja, ki zadevajo rast zavesti med obema vojnama. Uspeh pa tudi v javnosti ni izostal in knjiga je bila kmalu razprodana, kar je tudi razumljivo, če upoštevamo razmeroma skromno politično literaturo, ki jo imamo na razpolago v slovenščini. Zato je zdaj Pomurska založba pod nekoliko spremenjenim naslovom »PROGRESIVNA SLOVENIJA, TRST IN KOROŠKA« izdala novo, dopolnjeno izdajo tega dela. Avtorja Ivan Regent in Ivan Kreft sta svoji razpravi znatno dopolnila. Založba pa se je za novo izdajo dopolnjene »Progresivne preusmeritve« odločila predvsem zaradi razprave Janka Pleterskega o tovrstnem gibanju na Koroškem v času med obema vojnama. Tako pravzaprav lahko govorimo o novi knjigi, saj je z novim prispevkom izpopolnjena znatna vrzel, in o delu, ki podrobno prikazuje vse progresivne težnje političnega gibanja med vojnama skorajda na celotnem slovenskem etničnem ozemlju.

Knjigo — tudi drugo izdajo — začenja prispevek pokojnega Jožeta Potrča, ki poudarja, da sta obe razpravi, tako Regentova kot Kreftova, dragocen prispevek k pojasnitvi vloge slovenskega in jugoslovanskega delavskega gibanja, narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije. »Danes se pogosto sliši v svetu o nekih gospodarskih čudežih, ki pa niso prav nikakršni čudeži. Z mnogo večjo pravico bi lahko govorili o političnem čudežu, ki ga je napravilo jugoslovansko delavsko gibanje s tem, da je nekoč skrajno zaostalo polkolonialno Jugoslavijo dvignilo med najbolj ugledne države na svetu, ki igra neprimerno večjo vlogo tudi v mednarodnem delavskem gibanju, kakor to ustreza moči, strukturi in stopnji njenih proizvajalnih sil.« Potrč nato nadaljuje: »Brez močnega, revolucionarnega demokratičnega gibanja med obema vojnama, brez uspešne organizacije obrambe pred rastočo fašistično nevarnostjo že davno pred drugo svetovno vojno, bi ilegalno delavsko gibanje ne moglo že pred vojno prerasti v prevladujočo politično silo in ne bi moglo prispevati takšne ogromne sile v antifašistični vojni in sredi nje spočeti takšne napredne oblike družbene preobrazbe.« Potrč poudarja povezanost delavnih ljudi in političnega vodstva ter zaupanje vanj, kar je ključ za razumevanje vseh poznejših zmag in sposobnosti, igrati tako pomembno vlogo v blokovsko razdeljenem svetu. »Naš jugoslovanski primer,« nadaljuje Potrč, »in v tej knjigi opisana nezadržna rast vpliva Partije na delavsko-kmečko, to je na vse ljudsko gibanje, dokazuje, da je znanstveno

pravilna in z delovnimi ljudmi s 1000 nitmi povezana politika resnično marksistične partije nepremagljiva. Regentova in Kreftova razprava se dopolnjujeta ne samo časovno, ampak tudi vsebinsko, saj prva govori o borbi proletarskega gibanja za najboljše rešitve nacionalnega in drugih družbenih vprašanj, Kreftov prispevek pa dokumentarno opisuje napore Partije med njaširšimi ljudskimi množicami, posebno med kmeti.«

Tako torej v uvodni besedi Jože Potrč. Tej pa slede besede, posvečene osemdesetletnici Ivana Regenta, kateremu je sicer posvečena celotna izdaja. Regentova razprava je toliko pomembnejša, poudarjajo besede tega zapisa, ker se v njej zrcali tudi Regentova življenjska pot, najtesneje povezana s takrat najnaprednejšim delom slovenskega delavskega razreda. Zato ima ta razprava tudi nekak avtobiografski značaj žive priče vseh bojev, naporov in uspehov in neuspehov najnaprednejših sil na področju, kjer se srečujeta dva naroda — Slovenci in Italijani.

Jedro knjige pa je seveda v vseh treh razpravah, posvečenih razvoju naprednega gibanja v Trstu, na Koroškem in v Sloveniji sploh. Ivan Regent posega v čas neposredno po prvi svetovni vojni in prikazuje razvoj socialističnega in komunističnega gibanja v Julijski Krajini in Istri. S svojim preprostim, stvarnim, a globoko pretehtanim in zato naravnost dokumentarnim načinom opisuje in analizira pojave in probleme, s katerimi se je moralo spoprijemati najprej socialistično, nato pa komunistično gibanje v jezikovno mešanih primorskih krajih. Pri tem je komunistična partija častno opravila svoje naloge.

»Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem« — to je docela nov prispevek Janka Pleterskega. Obširna študija, podprta z dokumenti v dodatku, globlje posega v problematiko nacionalnih, socialnih in političnih razmer na Slovenskem Koroškem. S prikazom časa pred prvo vojno in neposredno po njej, v času koroškega plebiscita, analizira avtor predvsem socialno strukturo prebivalstva Koroške. S temi zaključki pa ugotavlja, da se koroška nemška socialdemokratska stranka ni trudila, da bi uresničila revolucionarno enotnost nemškega in slovenskega proletariata. V besedah je bila internacionalna, dejansko pa je pri slovenskem delavstvu pospeševala asimilacijo, nemškutarsko miselnost. Edina slovenska stranka na Koroškem je bila klerikalnega značaja. Toda posebne razmere na Koroškem so odločilno vplivale na izid koroškega plebiscita, odigrale pa so pomembno vlogo pri nacističnem uporu leta 1934. V času med obema vojnama je vodstvo socialne demokracije pozabilo na strnitev demokratskih sil v borbi proti fašizaciji, le komunisti, predvsem slovenski, so opozarjali na nujnost samostojne rešitve: z borbo za strmoglavljenje kapitalističnih vlad Avstrije, Jugoslavije in Italije. Seveda pa so bili prav ti najnaprednejši krogi preganjani. Kljub temu tudi na Koroškem ni nikoli ugasnila iskra svobodoljubne misli, ki se je v času boja proti diktatorskim režimom zanetila med delovnimi ljudmi pod vplivom komunističnega gibanja v Avstriji in Jugoslaviji.

Najobsežnejša pa je seveda razprava Ivana Krefta, ki podaja izčrpno, dokumentarno bogato podprto analizo o razvoju naprednega ljudskega gibanja v Sloveniji v času med obema vojnama. Ves čas je avtor razdelil na sedem obdobij in v okviru njih obdelal vso bogato snov političnega in javnega življenja na slovenskem ozemlju v času med obema vojnama.

Regentova razprava je morda pomembnejša glede na posebne prilike v narodnostno mešanem obalnem področju, Kreftova razprava pa združuje ogromno gradiva in osvetljuje dogajanja v času med obema vojnama v docela novi luči. Spet posebej pa je dragocena študija Pleterskega, ki je prvi poskus analizirati napredne težnje med Koroškimi Slovenci. Vse tri razprave skupaj, čeprav so delo raznih avtorjev in se zato po konceptu in načinu obravnavanja snovi razlikujejo med seboj, pa vendar sestavljajo dragoceno knjigo, eno redkih tovrstnih knjig, ki sistematično in temeljito dokumentirano govori o razvoju napredne miselnosti na slovenskem etničnem ozemlju. V tem pa je prava vrednost te knjige in njen velik pomen. Prav gotovo je, da bo gradivo te knjige še dolgo dragocen pripomoček za proučevanje razvoja napredne misli pri nas.

S. R.

DVA ODLOMKA IZ

»BALADE O MODRI SVETLOBI«

DANE DEBIČ JE DOBIL LETOS ZA TEKST »BALADA O MODRI SVETLOBI« KAJUHOVO NAGRADO. TO JE DELO O GENERACIJI, KI JE PREŽIVELA VOJNO IN KI ČEDALJE HUJE ČUTI POSLEDICE

Saša je brskal v žerjavico, da bi potem velikih klad premoga naložil. Jaz pa sem ležal na pogradu, na hmeljevi vreči, in sem v strop strmel skozi prste sklenjenih rok. Tako vznak sem ležal, pa mlahavo telo sem čutil, kako moje razpenjeno bitje obdaja, ker sem jabolčnik pil iz lonca, iz takega pločevinastega, z odkrhnjenimi drobci barve...

Saša je bezal v ogenj in razmišljal o partizanih, tako naglas, da sem njegove besede slišal tudi jaz, tudi razmišljal o njih, tudi podobe z njimi nadražil, take polresnične, nekaj od poprej in nekaj od sedaj...

Seveda je važno, sem si rekel, kakšna bo ta podoba, ki jo bom na primer iztisnil iz megle o najinem partizanskem srečanju: namreč kako sva se srečala — in od tega je mnogo let — kakšne barve so naju obdajale in kakšne so bile najine oči, pa še vse drugo, kar je sestavljalo tisto podobo, tisto srečanje; in kaj nama je ostalo, seveda, to: Kaj je ostalo?

Bil si »drugačen« in bil sem drugačen.

Najini podobi glej: (od tega je minilo mnogo let, zdaj pa je komunalna uprava, so »fički«, izdelani v domači tovarni, asfaltirane ceste, ekonomski učinki in moja človeška lenobnost, vse poletje ta prekleta lenobnost, ta nezavzetnost, ta prepričanost, da bodo zmogli brez mene, da me kar več ne potrebujejo...)

Najini podobi, tisti drobni, tisti šolarski, ki sta zdaj v moje možgane na jasli sedli, pa kakor v toplem hlevu nekoč pričeli drgniti svoji toplini prijateljskih izpovedi. Skoraj kakor nekoč, ta čisti skoraj, ko sva dečka v hlevu, prijatelja, kovala zarotne misli; taka negodna in še nebradata, sva zanosno oboževala neko (zdaj v prenosu drugo) podobo, še nikoli videno...

Pa so kolone golih žena odstopale mesto zahomotanim možem, tisti stezi, ki se je vedno kvišku vzpenjala, prek vseh jarug kakor zračna blazina premoščala ovire, gnusne sovražnike potiskala v megleno puščobnost... Tako je bilo sprva, še pred uresničitvijo oseb, še pred izpolnitvijo želja... Nikogar od partizanov še nisva poznala, o ideji sva verjela, da je točno najin šolski sen, takšen o veliki dobroti, razgibanosti in pravičnosti, pa pestra in darežljiva, pa hotna in čustvena...

O, daj še jabolčnika prijatelj, tega, ki lije iz soda po gumijasti cevi, ki lije v misel tako, da potaplja vsakdanjost in draži preteklost, jo razgrne v zamaknjeni vnemi, vso darežljivo, še kar dovolj oblikovano za smiselen pogovor, za veliko prebujenje in reč...

Kar izpod prahu izbrskaj, kako sva se srečala tisti pozlateli jesenski dan gori pod vinogradom. Imel sem priliko zobati grozdje in imel sem priliko velik list brajde obračati v rokah, ko ga je zlatilo večerno sonce. Takrat sva tamkaj, negodneža, bila postavljena za stražo. (Pa taki funkciji sva imela takrat, da nihče ne bi verjel: on je bil referent okrajnega komiteja SKOJ za propagando in agitprop, jaz pa sem bil še isti dan postavljen za referenta Rdečega križa. Tri dni sem šele bil v gozdu in oba sva bila stara komaj po sedemnajst let.) Stražila sva gumno, potisnjeno v reber, na gumnu pa je spala petnajstletna sekretarka okrajnega komiteja SKOJ, še isto noč pa bi morala v dolino na sestanek, kakor tudi drugi člani...

In niti enkrat nisva spregovorila o Karlu Mayu, čeprav sva te puške zaradi tistih knjig že tisočkrat poprej obračala, pa razbojnike ubijala, pa hrabre preizkušnje snovala za svoje telo in svoj jaz. O, zdaj sva to najino sekretarko zrla v mladostni podobi, to sitno smrkljo, ki nama je z muhasto naturo odpirala oči v praktičen svet in bolj Sašu kakor meni dala misliti o ljudeh...

Nisem takrat dognal, tudi danes ne morem, kako da je napak o partizanih domneval, da niso povsem taki dobrotljivci, kot si jih je zamišljal, ko so mu vse nudili, ga takoj na odgovornost za številne ljudi določili in mu zaupali stražarsko mesto...

Zdaj mi je, povsem brez zveze, zdrknil skozi misel načelnik oddelka za gospodarstvo, takšen na sedežu in takšeh suh, ki sem ga v jutru tega dne obiskal v njegovi pisarni samo zato, da on ne bi prišel v našo in jo z uradnim tonom brezdelnega dne ne obremenil. Kajti ta dan bi me prav utrudil s svojim nasilnim vstopom v moje možgane, ko bi zaradi svoje zahteve pomaknil moj svet dojemljivosti in sproščenega tkanja povsem v drugorazredno pomembnost. To pa je moj teden snovanja zgodb (končujem rokopis), ki sem ga zavaroval s tisočerimi domisleki, ki ga vzpodbujam s pogovori v tej hmeljski sušilnici. Načelnik pa, ko vstopi s svojim rezkim telesom v moj zaprti prostor razmišljanja — zunaj varujejo ta prostor vrata moje pisarne — brez sleherne slutnje razdira moje razpoloženje, daje prazna navodila (v takem času so vsa navodila prazna) in skrbi za to, da mi naloži vsakdanjih pisarniških skrbi s karajočim pogledom; ta pogled pa je sproščen pes, ki laja po mizah, seda na spise, brska s tačkami po mojem razpoloženju, si beleži v načelništvo moj nasmeh, moje ravnanje, moje komaj zaznavno vedenje in še kaj...

Zdaj sem načelnika odrinil, moj sluh je zopet dojel Sašovo besedo, pa tisto pripoved o hajki modre divizije, ki je tujce iz Španije prignala

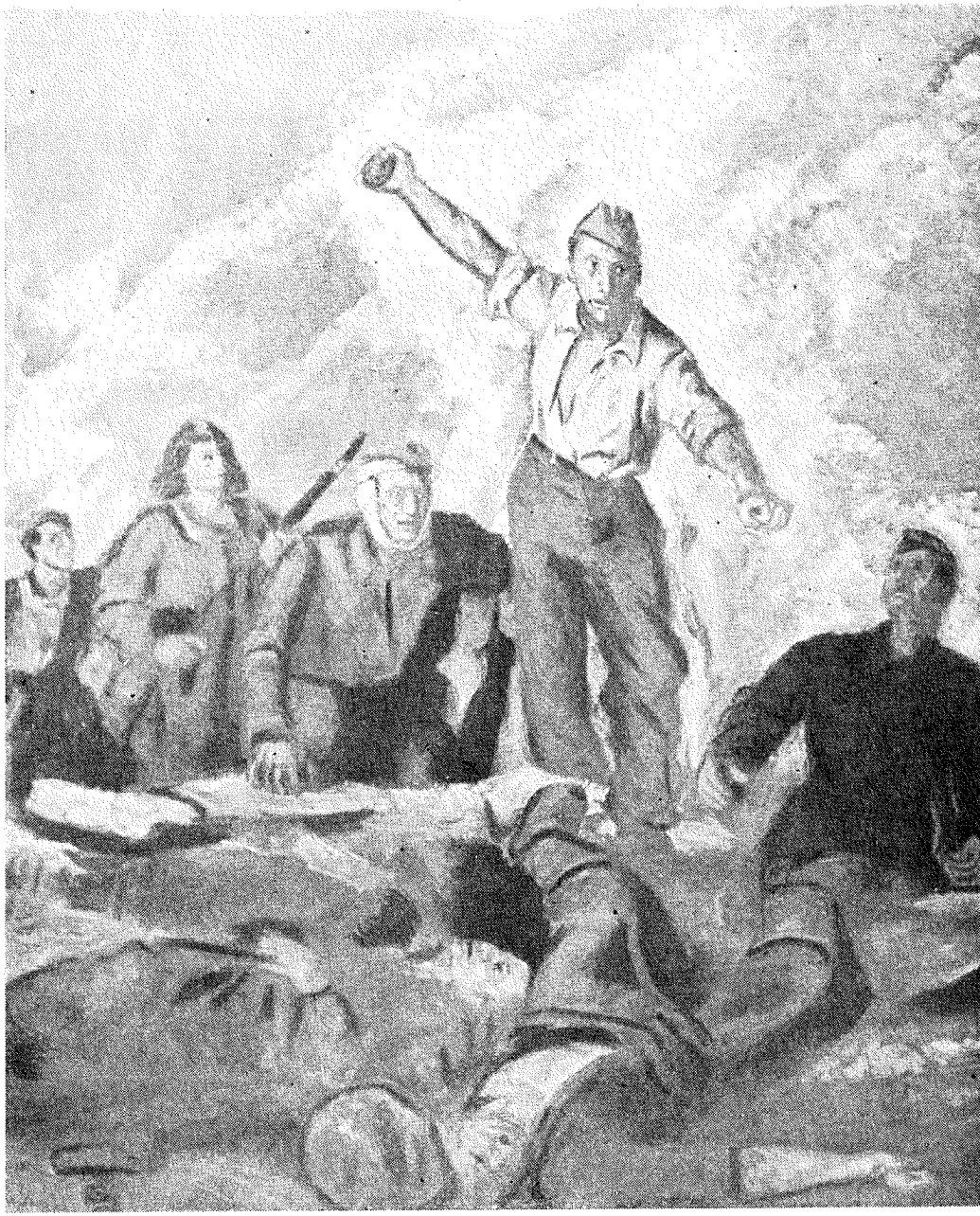

PETAR LUBARDA:
BOMBAŠI, olje, 1945

v švabskih uniformah v te hribe, tu pa so kokoši in partizane preganjali, grozdje zobali in dekleta ščipali. Ti še niso bili povsem zlobni ljudje, čeprav so partizanom glave razbijali in nekaj ljudi odgnali v dolino pa v taborišča. Radi so jedli kokoši in radi so kramljali v tuji govorici...

Povsem nesmiselno je, da se je kdaj to dogajalo, da je na primer to izven moje podobe, ki kakor temna lisa ne prikaže ničesar, pa se hitro razgrne v svetlobi, ko spet na tisti vinograd pomislim in cev puške, v zemljo obrnjene, vidim, kako bleščečo črto iz sončnih žarkov prelamlja, jo zlati in na robovih srebri, in vidim brajdin list, kako se na cev natika, kako ga z obema rokama okrog cevi razcefram (čeprav tega v resnici nisem počenjal, vidim zdaj to dejanje bolj natančno kakor druga, ki sem jih takrat v resnici počenjal)...

Znenada, od neke smrtne groze, skoraj ne slišim besede, pa vem, da je ta groza iz partizanskega spomina šepnila svoj prvi smrtni strah, ki sem ga dotlej že malce potlačil, s prepričevanji malce zakril, odvrnil njegovo ledeno režanje, tako da v Saša za hip zrem s sovražnim pogledom (vem točno, da je to sovražen pogled), da potem po prašnem pajčevinastem stropu iščem oporo, ki bi srčni stok umirila, ki bi trepet zatrla...

Džek je čutil moj gib, skočil je na pograd in legel prek mojih nog. Sašo je motril Džeka, kajti že je bil odložil žarelj, motril je psa in njegovo lagodnost...

Zakaj ne prične jaskati, sem si rekel, kakor zna Sašo na psa? Zakaj, motril sem natančno njegov obraz, ne spremeni kože na licu, je ne zgrbanči, te lisaste kože (ki ni povsem v miru prebrodila obdobja presnavljanja v moža ter je na njej mnogo ostankov mozoljcev, ki po razburjanju in rdečici posebno poblede, porumene morda) in ne prične kričati — skoraj bi moral kričati, da bi moj krik prignal do besa, ta krik, ki ga čutim, da kakor neurje zasipa moj jaz, iz tistega strahu in groze, da pobegne, se nekim ostrim nožem umakne, besnemu klatenju z noži, in ostrino čutim na slehernem delu svojega telesa, posebno na napetem grtancu, iz teme se bolj in bolj svetijo ostrine, to gotovost miru in pohlevnega dremanja derejo, o glej, to je tisti ostanek, ki ga Sašove oči dojemajo, vedo, da potrebujem prijatelja v psu ali človeku, zaradi minljivega, s krvjo popackanega časa, zaradi bremena, ki moj jaz za osla uporablja, tega krvavega bremena, ki iz vojne sem ni izgubilo še nič svoje veljave v nočeh, ki mu alkohol še ni upihnil žara, ki je strah doli v prepadih mojega jaza...

Potem je rekel Sašo: »Danes živi vsak pes bolje!«

»Mnogo bolje,« sem rekel.

Ko sem spregovoril te kritikastrske besede, se je moj strah izgubil in spet sem čutil zadovoljstvo v tem prostoru, toplino pasjih dlak na gležnjih, prijetnost prijateljevega kramljanja. Vedel sem, da se strah to noč ne vrne, da ga ne bo nekaj dni ali še dalj, in da bom v tem času mogel razpravljati o partizanščini, kakor da nikoli nič posebnega ni bilo, kakor da se to ni dogajalo mojemu telesu, ki je moralo v capah in s svečano rdečo ruto na pot v brigado.

Potem sem oči povsem priprl, da bi poiskal smisel samega taistega trenutka, pa z zadovoljstvom ugotovil, da je smisel povsem bogat, povsem potreben mojemu bivanju, da me obvaruje nekaj dni hudega, in zdaj sem

zagledal Sašov partizanski obrazek, kako se smehlja pod preveliko titovko, kako mu z opasača dve veliki bombi bingljata, kako s skrbjo gubanči čelo, ko je zaradi šale italijansko defenzivko razstavil na kosce... In povsem točno sem si zapomnil njegovo veliko, šapasto roko (kajti on je bil kmečki fant, ki je resda obiskoval trgovsko šolo). Tudi zdaj sem to roko pogledal, ko mi je legla na rame in se od tam odmaknila pred moj pogled:

»Kaj ti je fant? Zakaj se ne oženiš?« je vprašal.

»Kar tako,« sem odvrnil. »Ker je to tako zapleteno«...

»Ljudje živijo,« je rekel. »Denar zbirajo, hladilnike kupujejo, se fijačijo na morje in bogvekam, plešejo in norijo...«

In čutil sem, da je v kolekciji ljudi, ki jih je zdaj zaradi tega opisa opazoval, zbral le tiste, ki jih zaničuje, ki jih s svojo partizansko vestjo ne priznava za socialiste.

»Kakor odljuden pes boš crknil. Drugim pa bo en... za teboj,« je rekel.

Praktična misel, sem priznal umirjenemu jazu. Povsem po Sašovo, ki zdajšnjega časa povsem ne dojema, ki mu ta razvoj človeških želja in uresničevanja mirnodobske socialistične poti žali partizansko misel. In ko sem ga gledal, kako se kar naprej ziblje na svoji očitajoči misli, sem mu priznal, da je pravilno ocenil sedanjost, pa ljudi falote, te sedanje, ki iz dinarja ven mole svoje skodelice želja, ki so povsem denarni postali, taki mali gospodarstveniki, ki v določenem limitu gnezdo spletajo tako, da se največ sonca nanj ulije, največ mušic tjakaj zaplava, prav na tisto njihovo gnezdo...

Spakedrana generacija...

O, jaz nisem toliko prizadet, čeprav Saša misli, da bi moral biti jaz prizadet, ker so meni mater ustrelili, jo v ognju zadušili, ker so meni očeta v Dachauu skurili kakor leseno cepanico, ker so nam streho upepelili, ker so meni zastrupili življenje za poprej in za zdaj...

In vsa leta si bil aktivist, tako nor, da bolj biti nisi mogel. Ob vsakem času, utrujen ali spočit, ob polnoči seveda, ali ob ledenem pišu so te »ujagali«, da si za prazen lon po sestankih čas zapravljal, desetine dolžnosti opravljal, takih zastonjkarskih: zdaj pa glej, kdo se vozi z avtom: ti ali jaz, ki sva bila od rojstva za to reč...

Vsaka baraba je bolje izšla v te nove čase, se je bolje znašla. Bojda smo vsi že zanič, kar nas je starih, nas odrivajo, nas gnetejo v kot...

O, Sašo, o, prijatelj...

Tako je on, v te stvari zapleten, komaj našel čas, da je premoga naložil, še v žar pogledal, ki bi naj s toploto posušil hmelj, da bi potem dobil tiste odmerjene denarje, ki minljivo ne predstavljajo večnosti: o kateri pa sem jaz zdaj mislil, da jo moram spet poiskati v tem ognju, ker je tako njeno življenje spremenil v spomin, kolikor ga hranim jaz in kolikor ga hrani moj brat...

On je o zadrugi in agrokombinatu napletal, ko sem jaz v dlani toplo in suho kobulo hmelja drobil: zrl sem v svoj jaz, zdaj pozlačen od čustvene melodije, ki je molčeča zagrinjala smisel obstoja v solzno izpoved:

Tako sem pred njim preklel to svoje življenje, ki sili moje telo, da diha in se tolče za vsakdanjost, za mesečno plačo, za opravljanje neljubega poklica, ko nisem risar, ki bi eno samo gradbeno črto razumno in

mirno povlekel, ki bi eno samo hišo v svoji misli pravilno zgradil, kajti jaz znam manj od nič, skoraj nič, povsem nesposoben sem zajadral v to stroko, zaradi te vojne prisiljen, da si kruha poiščem... Roki se mi treseta, če moram črte risati, razum se mi upira, če moram opeko preštevati, številke me gnjavijo. Ves čas, ko sem govoričil, pa sem povsem točno vedel: da je ta izpoved tisto drugo, kar Sašu nikoli ne bom povedal, tisto o krivici, ki z njo ne bremenim ljudi, temveč krivično večnost, to vesolje, ki razumnemu človeku dopušča živalske navade, to klanje in vojne, to trpljenje telesa...

In slišal sem pozvanjati zvonove žalosti, jaz sem se obešal na vrvi, da so bingljali bolj in bolj: vse do pravega joka...

»Ljudje, boril sem se za osvoboditev...«

Pa ni res, da sem že osvobojen, ko sem kot državljan prost nevarnosti nenadne smrti, ki pade nebrzdano na pot iz puške v zvezdnati temi, ki se kotali lepljiva na partizanske poti. Osvobojeni ste vi, ljudje, bitja dihanja, ki ste štiri leta svoja telesa opazovali s skrbnostjo čuvarjev črede, katero besni volkovi napadajo tam iz mračnih jarug duševnih zablod; o, zdaj ste svobodni, že predolgo svobodni, zato pozabljate, kako se svoboda otrese strahu, ko niste plen skrbi sivih ličnic, gladu in druge divjadi v brlogih človeškega mozga.

Nisem svoboden, ker so mi pristrigli krila tile morilci nekega umrlega časa. In ta krila ne porastejo, ne zajamejo več zraka, ne pojadrajo na ceste bednega človeštva, da tamkaj z novim žarom prevzamem svojo vlogo dostojno in človeško, da se odpravim v vaši trumi pred tron nesmisla in zapojem pesem o svobodi; to pesem ste skoraj pozabili, ker se motorji pode po cestah, ker se vrte ventilatorji, ker bencin izgoreva in izhlapeva, ker voda teče skozi kromirana jekla, ker se v ogledalih blešči samozadovoljnost našega novega časa.

Niti ne prosim več. Čemu in koga? Legendarna preteklost me prekriva s svojim prahom, me vztrajno duši, me pogubno odriva; o, ker samo nevšečen človek sem, človek, ki popiva, ki v neredu uporablja svoje obroke energije, ki se nečedno oblači, ki bo nekega dne gotovo odstopil svoje službeno mesto treznejšemu človeku; samo še malce prahu bo nasul čas, še malce več neumnosti bo počel pijanec tega časa, prav tega, ki se venomer dogaja...

IZ MEDNARODNE ARENE

Sence konflikta dveh kolosov

Težak spor pretresa svet — to je konflikt dveh kolosov, Kitajske in Sovjetske zveze. Oba živita na veliki evroazijski masi, oba imata šest tisoč kilometrov skupne meje. Med tema dvema kolosoma je prazen prostor — Mongolija, na jugu pa je 470-milijonska Indija.

Na tem prostoru živi skoraj polovica vsega človeštva. To je dejstvo, ki ga moramo imeti vedno pred očmi. Spori na drugih sektorjih sveta nimajo in ne morejo imeti take teže.

Še leta 1963 je vse kazalo, da se bo spor med Kitajsko in Sovjetsko zvezo omejil na teoretska vprašanja, da gre za spor za interpretacijo (razlago) marksizma-leninizma. Kdor poskuša razumeti Mao Tse Tunga s tega zornega kota — pravi predsednik KP Indije Dange — ta ne bo prišel nikamor.

Kajti ta spor se je medtem že razvil v konflikt dveh držav, v spor, ki ima svoje korenine v zgodovini. In zgodovina kitajsko-ruskih državnih odnosov je bila krvava, polna dramatičnih razpletov. To je bila borba za oblast na Daljnem vzhodu.

Pred tristo leti je ruski raziskovalec Pavlovič Habarov na čelu nekega kozaškega odreda prodrl do Amurja. Tam, kjer se izliva reka Usuri v Amur, je danes veliko industrijsko središče Habarovsk. Niže ob Amurju je sovjetska mladina v dobi prve petletke zgradila novo pionirsko mesto: Komsomolsk. Še niže, ob izlivu Amurja v Pacifik, je velika luka Nikolajevsk. Vsa ta mesta zahteva danes Kitajska.

Leta 1689 sta Petrograd in Peking podpisala v Nerčinsku pogodbo, ki je sankcionirala (potrdila) ruske pozicije vzhodno od Bajkalskega jezera. Ob tem jezeru je veliko mesto Irkutsk, znano iz vseh potopisov po Sibiriji. Iz Irkutska vodi zdaj direktna železniška zveza za Peking.

Leta 1860 si je carska Rusija zagotovila pravico do doline Amurja, dobila je tudi Vladivostok, veliko luko na Tihem oceanu. Prek tega pristanišča gre večji del sovjetske trgovine s pacifiškimi deželami.

Mao Tse Tung je v razgovoru z japonsko parlamentarno delegacijo razgrnil kitajske teritorialne zahte-

ve. Govoril je odkrito, brez olepšavanja. Njegove zahteve so take, kakor bi jih formulirali stari kitajski cesarji. Kaj zahteva Mao?

Predvsem vso pacifiško obalo med Vladivostokom in Nikolajevskim pa še 200 km na sever. Dalje otok Sahalin, ki je bil do te vojne japonski in ni bil nikoli v zgodovini kitajski. Leta 1945 ga je zasedla Sovjetska zveza, Japonci pa so šli domov. Z eno besedo, Kitajska hoče izriniti Sovjetsko zvezo s Pacifika in jo odriniti na sever, kjer je morje najmanj šest mesecev pod ledom.

Kitajska zahteva tudi dele sovjetskih centralnoazijskih republik, in sicer del Kirgizije, Tadžikistana in Kazahstana — vse do Balhaškega jezera. To ozemlje obsega tudi rodovitno Fergansko kotlino, kjer izvira velika reka Sir-Darja. — Z eno besedo, Kitajska želi presekati železniško zvezo Novosibirsk—Taškent na dvoje. Ta železnica veže Sibirijo s Turkestanom. Za sovjetsko gospodarstvo je izrednega pomena.

Zahteve Kitajske obsegajo ozemlje 1,500.000 km². Če bi se uresničile, bi potisnili Kitajci svoje meje ponekod kar 450 km v notranjost sovjetskega ozemlja. Presekali bi važno sibirsko železnico na dvoje!

Mao Tse Tung je ob tej priložnosti govoril tudi o sovjetskih mejah v Evropi. Dejal je, da je Sovjetska zveza potisnila svoje meje na zahod na škodo Poljske, Vzhodne Nemčije, Romunije in Finske. Poljski je vzela kos ozemlja na vzhodu, dala ji je Šlezijo, Gdansk in Vzhodno Prusijo, bivša nemška ozemlja.

Taka je v grobem slika, ki jo je Mao razgrnil presenečenim japonskim parlamentarcem. O svojem razgovoru s kitajskim šefom so objavili le-ti podrobno poročilo, ta članek je ponatisnila tudi »Pravda«.

Ogenj, ki je doslej tlel in le od časa do časa buhnil visoko, je zdaj zagorel, kakor bi padla hidrogenska bomba v žrelo starega vulkana. Ta ogenj se ni med tem prav nič pomiril. Ta ogenj je strašen. Če ga ne bodo pogasili...

Mao Tse Tung je formuliral svoje zahteve pred desetimi leti, že leta 1954. Predložil je Hruščovu, da Sovjetska zveza vrne LR Mongolijo, s katero ima Moskva posebne aranžmaje (pogodbe) Kitajski. Hruščov je te zahteve zavrnil. V Mongoliji živi sicer komaj dober milijon ljudi, vendar je ta država po obsegu ena največjih v Aziji. Obsega področje, v katerem bi našle mesto Nemčija, Francija, Italija in Benelux!

Mongolija je bila nekdaj pod kitajsko oblastjo, vendar je bila ta bolj nominalna, na papirju. Leta 1921 je bila v Ulan Batorju proglašena ljudska republika. Sovjetska zveza je veliko žrtvovala za Mongolijo. Od leta 1945 do danes je dala Mongoliji 670 milijonov dolarjev. Največji del mongolske trgovine — kar 95 % — je orientiran na Sovjetsko zvezo.

Kmalu nato, ko je govoril Mao Tse Tung z japonskimi parlamentarci, je sprejel v Kremlju japonsko parlamentarno delegacijo Hruščov. Niti pedi naše zemlje Kitajski, je poudaril. Meje Sovjetske zveze so končne, te meje je potrdilo sovjetsko ljudstvo s krvjo, s plebiscitom. Res je, te meje so začrtali ruski carji, toda za te meje so se leta 1917, 1918 in 1919 naši narodi svobodno izrekli.

Hruščov je dejal, da so kitajski cesarji priključili svojemu imperiju široka področja nekitajskega ozemlja, predvsem Mandžurijo, Notranjo Mongolijo, Tibet in Sinkiang. Sinkiang ni kitajski, tam so Kazahi in Ujguri, tam žive tudi Kirgizi in Uzbeki.

Sinkiang je za Kitajsko to, kar je bila Alžirija za Francijo — polavtonomna kolonija, ki jo skušajo Kitajci čimprej pokitajčiti. Tu naseljujejo stotisoče in stotisoče svojih ljudi. Zaradi tega je več desettisoč Kazahov pobegnilo čez mejo v Sovjetsko zvezo, nekatera plemena so se rešila prek visokih tibetskih planot v Indijo. To so bili prvi begunci, prve žive priče težkih razmer v Sinkiangu.

Slika je mračna, polna zlih slutenj. Kitajska postavlja teritorialne zahteve. Sklicuje se na zgodovino. Če bi obveljalo to načelo, potem bi morali vse meje na svetu še enkrat začrtati. To bi bil kaos, to bi bila katastrofa, to bi bile nove vojne, poudarjajo sovjetski listi v svojih komentarjih. Če bi se Italija sklicevala na zgodovino ali Nemčija? Če bi vsak prišel s svojo karto sveta — bi se lahko sporazumeli?

Kitajske revendikacije (ozemeljske zahteve) niso nekaj novega. V

Pekingu so že pred leti natisnili karte, na katerih so bili znatni deli sovjetskega ozemlja zarisani črtkasto, kot provizorična (začasna) meja, ki je Kitajska ne priznava. Velik del Jugovzhodne Azije, himalajske kneževine Nepal, Butan, Sikim, Kašmir — vse to naj bi postalo kitajsko.

Ko so Indijci neuradno protestirali, so dobili odgovor, da gre za ponatis starih kuomintanških kart, ne pa za uradno stališče kitajske vlade. Ta odgovor Indije seveda ni mogel pomiriti, vendar Indija iz vsega tega ni delala problema.

Napad Kitajcev na indijske pozicije na Himalaji je deloval kot strela z jasnega neba. Indija je bila šokirana (pretresena), imela je s Kitajsko pogodbo o prijateljstvu, v Združenih narodih je vedno in dosledno branila stališče, da mora Kitajska dobiti svoje mesto v tej organizaciji. Ču En Laj in Nehru sta leta 1954 podpisala pogodbo o »petih principih«. Bistvo tega sporazuma je: mir je v sožitju vseh narodov, mir je najvišja dobrina na svetu.

Kitajska je pustila pri miru male države, sporazumela se je z Burmo, Nepalom in drugimi državami. Svoje teritorialne zahteve uveljavlja do velikih, močnih. Kitajska ima velike ambicije — to je edini zaključek, ki ga lahko napravimo iz tega.

Kaj je dobila s tistimi kilometri gorske pustinje v severnem Kašmiru? Nič. Njen cilj niso bili kilometri — Kitajska je hotela ponižati Indijo, ji iztrgati diplomatsko iniciativo v Aziji in jo potisniti iz ofenzive v defenzivo. To se ji je deloma tudi posrečilo. To je še toliko bolj res, ker je sedaj Indija po smrti Nehruja brez pravega nacionalnega voditelja.

Kitajska je pretrgala praktično vse stike s socialističnimi deželami. Stike išče na zahodu, v tako imenovani medconi. Kaj je to? To so države, ki niso direktno pod vplivom Amerike in skušajo hoditi po svoji poti v džungli svetovne politike. Sem sodi ne le Francija (kar bi bilo razumljivo), tu je po kitajski logiki tudi Zahodna Nemčija, v tej medconi je celo Velika Britanija, kajti tudi ta je »žrtev« ameriškega imperializma.

Ameriški imperializem je za Peking sovražnik številka dve. Prvi je Sovjetska zveza, tretji pa smo mi (Jugoslavija). Da, tako mislijo v Pekingu.

Indija danes v Aziji ne pomeni dosti, vsekakor pa veliko manj kot pred kitajskim napadom. Še celo Indonezija ima več besede, več iniciative. Kitajska je stegnila svoje lovke daleč, v Afriko. Tu ima široko razpredeno mrežo. Njena gospodarska pomoč ni velika, objekti, ki so jih zgradili Kitajci, so tehnično za objekti, ki so jih financirali Rusi — ni prave mehanizacije, ni rezervnih delov itd. — vendar Kitajci vseeno uspevajo. Njihove pozicije se krepe.

Močan vpliv imajo v Zanzibaru, v državici Burundi (ki je, o ironija, monarhija!), v brazzavilskem Kongu, celo Mali in Gvineja sta bila nekaj časa pod znatnim kitajskim vplivom. Ti dve državi še do danes nista podpisali moskovske deklaracije o prepovedi atomskih poskusov.

V Aziji so na njihovi strani Severna Koreja, Severni Vietnam, Burma (čeprav skuša še lavirati), na njeni strani je KP Indonezije; indonezijska vlada v številnih vprašanjih podpira kitajske iniciative. Kambški princ Norodom Sihanuk je prepričan, da bo v velikem konfliktu zmagala Kitajska, zato se ji skuša previdno približati. Japonska partija je za Peking, to velja tudi za partiji Avstralije in Nove Zelandije, indijska partija je v vprašanju Moskva ali Peking razdeljena, isto velja tudi za partijo Ceylona.

Slika ni razveseljiva, je vse bolj temna, kitajski agenti agitirajo na vseh kontinentih. Tudi v Latinski Ameriki so zelo aktivni, vendar tam nimajo pomembnih pozicij.

Spor med Kitajsko in Sovjetsko zvezo se vse bolj zaostruje. Ta spor ni v interesu Sovjetske zveze. Kitajska misli, da bo iz tega spora potegnila obresti. Toda Moskva ne more mirno prenašati umazane gonje kitajskih voditeljev. To bi lahko tolmačili v svetu kot slabost, kot umik. Moskva želi stvari razčistiti, zato predlaga, da se organizira konferenca, na kateri bi pripravili vse za veliko mednarodno konferenco. Na tej naj bi razpravljali o nesoglasjih v mednarodnem delavskem gibanju.

Kitajska je že povedala, da na tej konferenci ne bo sodelovala. Ne samo to, vse več je znakov, da pri-

pravlja sama tako konferenco. Vsaj tako si tolmačijo vse te obiske raznih delegacij v zadnjih tednih na Kitajskem. Peking je za mednarodno konferenco čez štiri ali pet let, ko bi si zagotovil že zadostno število glasov. Peking misli, da je čas na njegovi strani in da je treba zato konferenco odložiti.

Malo je verjetno, da bi lahko premostili prepad, ki zija med Pekingom in Moskvo, besede, ki jih uporabljajo na obeh straneh, so zelo strupene. Hruščov je ondan govoril o novem, tajnem orožju, ki bi lahko uničilo vse človeštvo in potisnilo zgodovino za več tisoč let nazaj.

Komu so bile namenjene te besede: Ameriki ali Kitajski? Ni težko uganiti, da samo slednji. Hruščov je izrabil za to obisk japonske parlamentarne delegacije, iste, ki je nekaj tednov pred tem obiskala Peking.

Mednarodno delavsko gibanje je močno pod vplivom borbe dveh kolosov. Kajti sedaj ne gre več za teoretske zaključke, gre za spor historičnih dimenzij, za spor dveh sistemov, dveh civilizacij. Iz besed kitajskih voditeljev veje velikohanski (velikokitajski) šovinizem, veje apetit po starih mejah kitajskih cesarjev, veje želja po ekspanziji (razširitvi) kitajskega ozemlja. Kitajci zahtevajo 1,500.000 kv. km. Karto kitajskih teritorialnih zahtev so objavila moskovska Izvestja. Pravda je napisala vrsto člankov, v katerih je primerjala Mao Tse Tunga skoraj s Hitlerjem.

Takega razvoja gotovo nihče ni pričakoval — prav gotovo pa ne v tako kratkem času. To je tem bolj tragično, ker meče ta spor senco na vse mednarodno gibanje in kujejo nekateri iz tega spora že svoj kapital. Mnenje treznih opazovalcev na Zahodu pa je, da ta spor ni v interesu niti Zahoda samega.

Rešitev tega spora bi bila velikega pomena za vse, ki žele mir na svetu.

M. O.

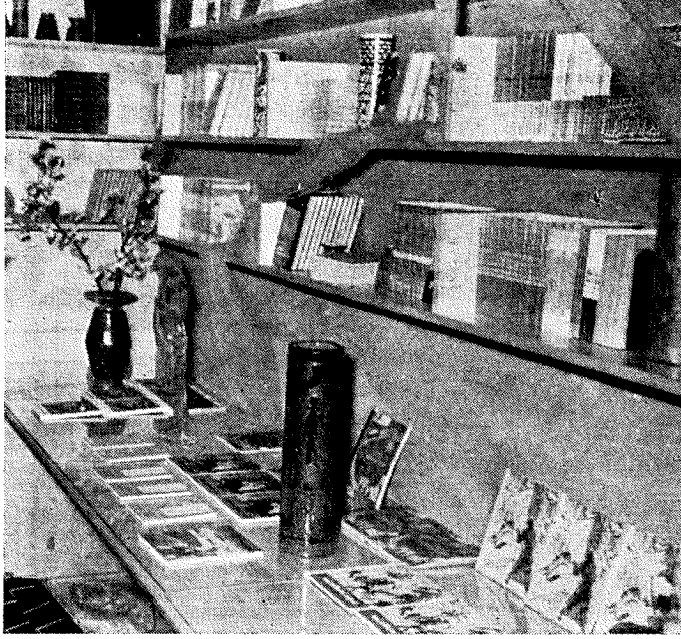

PETNAJST LET REVIJE »BOREC«

OB PETNAJSTLETNICI IZHAJANJA REVIJE BOREC JE 22. OKTOBRA 1964 PREDSEDNIK SKUPŠČINE SRS IVAN MAČEK - MATIJA SPREJEL ČLANE UREDNIŠKEGA ODBORA REVIJE: DRAGA SELIGERJA, HINKA BRATUŽA-OKIJA, ZDENKA ROTERJA, FRANCA ŠUŠTERŠIČA IN VOJKA NOVAKA. OB TEJ PRILOŽNOSTI SO GA ČLANI UREDNIŠKEGA ODBORA SEZNANILI Z NEKATERIMI PROBLEMI REVIJE, ŠE POSEBEJ PA Z NJENO USMERITVIJO; POLEG TEMATIKE NOB NAJ BI OBRAVNAVALA VSE BOLJ TUDI SODOBNA, AKTUALNA DOGAJANJA V NAŠEM DRUŽBENEM RAZVOJU. IZ RAZGOVORA POVZEMAMO NEKAJ OSNOVNIH MISLI.

Revija Borec je v petnajstletnem izhajanju v naši republiki opravila zelo veliko, pomembno in odgovorno delo. Po nekaterih stališčih naj bi bila že pred nekaj leti ukinjena. Glede na obsežno delo, ki ga je revija opravila, je bil sklep, da še nadalje izhaja, edino pravilen.

Kadar govorimo o konceptu revije, se nujno vprašamo, kakšna je njena vsebina danes in kakšna naj bi bila v prihodnje. V splošnem se tako revija Borec kakor tudi druge revije srečujejo vsaka na svojem področju z vprašanjem kvalitete.

Kakšna naj bo torej vsebina v prihodnje? Glede prihodnje vsebinske orientacije daje že samo ime revije odgovor, kakšna naj bo. Borec ne more biti samo zgodovinski pojav, ki naj bi sčasoma izgubil svoj pomen in vlogo. Gre predvsem za današnjega Borca na vseh področjih našega življenja, zato naj bi revija Borec v prihodnje vse bolj nosila ta vsebinski pečat in usmerjenost.

Revija Borec je zaradi obilice objavljenega dokumentarnega gradiva pomembna tudi glede obravnavanja zgodovine NOB in je kot taka lahko dragocen prispevek zgodovinarjem. Pri tem pa lahko naglasimo, da se je žal mnogo dokumentarnega gradiva izgubilo. Prav zaradi tega so še toliko bolj važni zapisi in pričevanja preživelih borcev. Za nas ne more biti najvažnejše, če je vse opisano povsem točno. Zgodovinar bo na osnovi obsežnega dokumentarnega gradiva, zapisov in pričevanj, ki osvetljujejo posamezna dogajanja z več strani, lahko našel objektivno resnico.

V splošnem je pisanje o zgodovini NOB še premalo sistematično urejeno; pri vsem tem pomeni revija Borec seveda samo enega izmed činiteljev na tem področju, ki bi morali to delo še obsežneje in sistematičneje voditi.

Marsikaj imamo že zbranega in zelo sistematično so obdelane mnoge pomembne bitke v NOB, toda to je samo en del, ker s tem še ni obdelana in prikazana narodnoosvobodilna borba v vsej svoji človeški in zgodovinski veličini ter v vsej obsežnosti. V tem bi se morala revija več naslanjati na tiste, ki so borbo doživljali, na tiste, ki o tem lahko sami spregovore s pisano besedo, in pa na tiste, ki tega ne znajo zapisati, pa so pripravljeni o tem pripovedovati.

*

Osnovni poudarek pri vsebinski usmerjenosti revije bi moral biti v prihodnje v tem, da še bolj borbeno kot doslej obravnava najbolj pereče probleme našega družbenega in javnega življenja. To je izredno pomembno tudi za vzgojo mladega rodu. Upoštevati je treba, da na mladino ne moremo vplivati zgolj s suho tradicijo.

Revija bi se morala v prihodnje odločneje spopasti s stališči, ki so škodljiva našemu družbenemu razvoju. Borci naj bi v reviji spregovorili, kaj mislijo o posameznih pojavih, o posameznih problemih in tako pomagali iskati v sklopu vseh ostalih družbenih sil najboljše rešitve za naš nadaljnji družbeni razvoj. Revija oziroma borci prek nje bi morali reagirati, kadar gre v našem družbenem življenju kaj narobe. Ne gre seveda zgolj za izražanje nezadovoljstva, ampak tudi zadovoljstva, če so stvari dobro rešene. To gotovo ne bi ostalo brez odmeva v javnosti. Revija pa mora pomagati tudi našim bralcem, kadar je potrebno, da bodo laže in prav razumeli zakonitosti, probleme in smer našega družbenega razvoja. Pri vsem tem je ne bi smeli razni družbeni tokovi premetavati sem in tja. Seveda so to izredno odgovorne in zahtevne naloge, ki terjajo neprestano spremljanje in poglabljanje v dinamično problematiko našega celotnega družbenega razvoja in napredka. Tako delo terja obilico študija in ne trpi površnosti v pripravi gradiva in v urejanju.

Če bi revija postala samo zgodovinska in bi bila neaktualna, bi prav gotovo postala dolgočasna in nezanimiva, izgubila bi svoj namen. Snov naj bi zajemala ne le iz domače, ampak tudi iz svetovne problematike. Predvsem sodi v ta okvir mednarodno delavsko gibanje in sploh boj narodov za osvoboditev.

Pri vsem tem pa ne gre za ambicijo, da bi revija obravnavala ves spektrum dogajanj. Ne gre za dupliranje. Aktualnost je razumeti v tem smislu, da mora revija ostati v svojem specifičnem vsebinskem okviru

Posegala bo na vsa področja našega življenja, skratka, skušala bo najti svoje mesto v reševanju vseh najvažnejših problemov našega časa. Zato moramo še bolj na široko odpreti vrata vsem tistim, ki hočejo v naši reviji s kritično besedo pomagati pri reševanju teh problemov. V nadaljnjem procesu razvijanja demokracije in družbenega samoupravljanja bo revija s takšnim konceptom pri svoji pomembni in odgovorni vlogi samo pridobivala.

*

Naša generacija postopoma odhaja, prihaja pa nova. To mora imeti tudi svoj vsebinski odsev v reviji; govoriti je treba tako starejšim kot mlajšim. Nad problemi, ki nastajajo na tem področju, ne smemo zamižati, ne smemo biti malomarni in se zanašati, da se bodo uredili kar sami od sebe. Imeti moramo tenak posluh, moramo biti obzirni in občutljivi.

Prihajamo namreč v obdobje, ko se je naše družbeno življenje razvilo v tako širino, da na vseh odgovornih mestih niso in ne morejo več biti bamo borci. Prihaja nov rod, mladi ljudje, ki preteklost upoštevajo ali pa je ne. Revija Borec naj bi bila med drugim tudi most med obema generacijama. Ustvarjati bi morala razumevanje na eni in na drugi strani, pomagati oblikovati odnos do mlajše generacije, prav tako pa odnos mlade generacije do borcev. Ni dvoma, da so v odnosu generacij veliki problemi, ki zahtevajo neprestano razčiščevanje. Mnogo je napačnih pogledov na eni in drugi strani.

Več pozornosti bi morali v prihodnje posvetiti borcem, ki gredo v pokoj. Prav s tem v zvezi pride velikokrat do napačnih pojmovanj in tolmačenj, še posebej do napačnih pogledov na mlajšo generacijo. To vsekakor ni v korist našemu družbenemu razvoju. Zlasti je težaven problem tistih, ki so upokojeni še relativno mladi. Brez veliko pomoči in razumevanja ni upanja, da bi lahko te probleme zadovoljivo rešili. Če pa jih ne bomo reševali, in to dobro reševali, lahko postanejo še večji in jih bomo naknadno še težje rešili. Pri vsem tem pa moramo realno in objektivno odmeriti naše možnosti in sposobnosti.

Nekateri menijo, da je treba reševati le materialna in socialna vprašanja borcev, pri tem pa ostaja nerešen največji problem, to je občutek nepotrebnosti v družbi. Reševanje materialne strani je lahko samo minimum; to pa je premalo za človeka, zlasti še ne zadovoljuje borca. Tako so borci velikokrat, ko so upokojeni, postavljeni nekam ob stran. V večji meri bi jih morali aktivizirati pri reševanju vrste nalog. Tega pa ne delamo in imamo zato po določenih vprašanjih v njih svoje nasprotnike. Ne bi nam smelo biti vseeno, če so borci za ali proti določeni politiki v občini. Borce moramo zato med drugim obveščati o vseh dogajanjih, to še tem bolj, ker tudi sicer ugotavljamo, da je obveščanje nasploh nezadovoljivo rešeno. Z borci pa je v tem pogledu še slabše, zlasti z onimi, ki so v pokoju in morda niso več aktivni. Takšna dejavnost je najvažnejša na nivoju komune. Torej gre za vlogo borcev v družbi, za katero so se borili; mnogi med njimi so še zelo mladi in se sprašujejo, zakaj ne bi mogli imeti določene vloge v tej družbi.

Ne bi smeli pozabiti tudi na druge boleče probleme. Gre za ljudi, ki so se aktivno udejstvovali v našem družbenem in javnem življenju.

Ko gre v pokoj, se ga po navadi nihče ne spomni. Nikamor več ga ne vabijo in podobno. To se velikokrat zgodi prav tistim, ki tega niso čutili, dokler so bili še na odgovornih položajih. Začuti pa človek šele takrat, ko gre v pokoj in ko se nanj pozabi. Ustvariti bi morali nekak sistem, predvsem pa človeški odnos, da bi se te stvari ne pozabljale in da bi nanje mislili.

Velikokrat smo pred dilemo, ali bi o teh problemih govorili in razpravljali, češ kaj bomo povzročili, čeprav ne moremo nič povzročiti, če je problem tu in obstaja. Torej moramo o teh stvareh javno govoriti in razpravljati. Sami moramo ustvariti človeški odnos do teh reči.

Več bomo morali pisati o nerešenih vprašanjih pri skromnih borcih in pri mnogih simpatizerjih, ki so med vojno pogosto več žrtvovali in tvegali kot sami borci. Ni dovolj, da je zbran popis simpatizerjev, to je hiš, ki so bile dan in noč odprte partizanom. Vse preveč pozabljamo nanje in je to z mnogih vidikov velik problem. Največkrat je potrebno zelo malo sredstev, pač pa več dobre volje, da rešimo mnoge na videz hude probleme. Tudi problem simpatizerjev se je v marsičem reševal bolj v materialnem pogledu, manj pa v ostalem. Velikokrat te probleme rešujemo zelo birokratično, zahtevamo vsa mogoča potrdila, preglede, komisije in podobno. Tudi borci velikokrat nimamo pravega odnosa in čuta. Naša dolžnost je, da vidimo te ljudi. Če smo jih videli med vojno, jih moramo tudi danes. Kadar se nam zgodi krivica, čutimo, da je narobe, kadar pa nismo sami prizadeti, pa tega največkrat ne vidimo.

Svoje mesto v reviji naj bi dobili tudi problemi partizanskih krajev. Prav gotovo je, da so ti v nekem smislu zelo pereči, vendar jih ne moremo reševati s tovarnami, ker jih s tem ne bi rešili. Na stvar je treba gledati razvojno. Ta problematika je pereča predvsem z vidika, kako posamezniki v teh krajih — v glavnem pasivnih — živijo. Določena področja zaradi svojega geografskega položaja nimajo perspektive glede razvoja. Gotovo se bodo ljudje iz takih krajev polagoma izseljevali v druge kraje, ki imajo tako ali drugačno gospodarsko perspektivo. Prav gotovo pa jim bo treba nuditi več kakor v prejšnjem kraju. Trenutno je mogoče pomagati tem krajem z raznimi ukrepi, kot je odpis davkov in podobno. Ponekod je rešitev v turizmu. Zato pa rabimo veliko sredstev, ker razvoj turizma terja gradnjo cest in druge turistične objekte in naprave.

Mlada generacija v teh krajih gleda na življenje drugače kot starejši ljudje. Življenjski pogoji so se sicer izboljšali, vendar ne dovolj, zato ima mladina prav, če se s stanjem ne zadovolji. Mladim ljudem je treba pustiti težnjo po napredku, to je pozitivno, hkrati pa jih je treba usmerjati v realnost in v to, da bodo od družbe pričakovali toliko, kolikor ji dajejo.

Problemi borcev niso značilni samo za našo deželo, ampak je to problematika borcev v vseh deželah, tako kapitalističnih kot socialističnih, tako v Evropi, Afriki, Ameriki, skratka po vsem svetu. Borcem smo dolžni pomagati pri reševanju problemov, s katerimi se srečujejo, pri tem pa ima revija posebno odgovorno nalogo. Aktualni prispevki na to temo bi imeli velik odmev, zlasti če bi konkretno obravnavali nepravilnosti do borcev v posameznih podjetjih in ustanovah. Nepravilnosti

se ne da odpraviti, če se nanje ne reagira. Pogosto imajo celo borci, ki so na odgovornih mestih, nepravilen odnos do tega in ne rešujejo teh vprašanj.

V prihodnje naj bi revija, ko bo pripravljala gradivo, organizirala razgovore o tej in drugi problematiki z borci. Dobro pripravljeni razgovori bi lahko pomembno prispevali k pospešenemu reševanju problemov borcev, še posebej pa drugih vprašanj v našem javnem in družbenem življenju.

Razumljivo pa je, da bomo pri obravnavanju teh vprašanj včasih naleteli na določene težave in nasprotovanja. Pri tem pa moramo izhajati iz dejstva, da se nismo borili za tovarne in za velika posestva in da ne gradimo socializma za tovarne in velika posestva, ampak za boljše življenje ljudi. Človek naj ne bo podrejen tovarni; njegov položaj naj raste vzporedno z materialnim razvojem. Vse to mora biti podrejeno človeku.

Revija Borec bi morala torej vsa ta vprašanja prizadeto in človeško obravnavati ter z dolžno odgovornostjo. Vedno nam mora biti pred očmi, kaj bomo s posameznim sestavkom dosegli in na kakšen odmev bo naletel v javnosti, zlasti med prizadetimi. Revija ne bi smela biti v tem pogledu na repu dogajanj. Dajati bi morala pobude za razreševanje teh in drugih problemov borcev. Tako bi bilo med drugim koristno podpreti ustanavljanje in delo javnih fondov za borce. To bi vneslo stalnost na to področje, sedaj pa je to velikokrat odvisno od trenutnega odnosa med borcem in funkcionarjem na občini (v Ljubljani so prizadevanja v tem pogledu že dala nekaj rezultatov). Res je, da imajo občine premalo sredstev za vse svoje naloge, vendar morajo vedeti, da bodo problemi še težji in teže rešljivi, če jih ne bodo reševali že sedaj. Imeli smo že težke probleme, ker smo jih zanemarjali in jih nismo reševali sproti.

*

Vse to gotovo potrjuje misel o odgovornosti in pomembnosti revije Borec, čeprav bi morda pri tem lahko kdo prišel na misel, da bi reviji očital prevelike ambicije. Poudarek pa je na problemih in ne na ambicijah. V reševanje teh in drugih problemov pa bo treba vložiti veliko truda, obenem pa bo treba investirati tudi določena sredstva. Pri reviji se efekta ne da takoj doseči in ugotoviti. To se vidi šele po razpoloženju in gledanju bralcev revije. Tega ni mogoče zreducirati na dinar, ker ta ne more biti merilo.

Eno temeljnih pravil urejanja revije, ki je aktualno tudi s tega vidika, pa mora biti v tem, da upošteva bralca. Bralci revije so predvsem borci. Sedaj imamo okoli 5000 naročnikov. Možno in potrebno bo krog le-teh še razširiti, kar pa je odvisno z ene strani od koncepta in kvalitete, z druge strani pa od primerne propagande in načina, kako naše ljudi za revijo zainteresirati. Vsekakor bi se morali čimprej lotiti akcije za povečanje števila naročnikov.

Kot rečeno, gre pri tem tudi za kvaliteto. Revija si ne bi smela dovoljevati vsiljevanja nekvalitetnih prispevkov, pa naj gre za kakršnokoli zvrst materiala. Zmotna so mnenja tistih, ki imajo že ustaljena merila, kakšna literatura je primerna za borce, ker bi iz tega včasih lahko sklepali, da naj bi bila za borce dobra slaba literatura. Takšne

ideje so v osnovi primitivne in med drugim delno povzročajo negativno gledanje mladih ljudi na borce. Ob tem pa je dolžnost uredniškega odbora, da pridobi čimveč novih sodelavcev, da bi tako revijo vsebinsko obogatili.

*

Revija Borec seveda zajema le del založniške dejavnosti, ki po tematiki izhaja neposredno iz naše revolucije. Razumljivo je, da se v tem kompleksu prepletajo in dopolnjujejo skupna problematika in prizadevanja.

Tako se revija med drugim posredno srečuje z vprašanjem pisanja in objavljanja literarnih del, ki obravnavajo narodnoosvobodilni boj. Vsiljuje se misel, da bodo potrebne nove spodbude v tej smeri, ker je še vse premalo te literature na knjižnem trgu. Tu niso mišljena samo literarna dela, marveč tudn dokumenti, zapisi in podobno. Še več pozornosti bi morali posvetiti prevajanju partizanske literature drugih jugoslovanskih narodov. V vsem tem je tudi osnovna naloga založbe Borec. Pri vsem tem pa bi morali dokaj razčistiti tudi kriterije vrednotenja literarnih del na temo NOB.

Nadalje gre za literaturo, ki je namenjena otrokom. Tu opravlja po vsebini, kvaliteti in razširjenosti zelo važno in uspešno vlogo »Kurirček«. Na tem področju pa bi bilo zelo koristno razmisliti o tem, kako otrokom predstavljati NOB, ki zanje pomeni že zgodovino. Vsekakor bi se bilo treba izogibati pretiranemu olepševanju, idealiziranju in ustvarjanju mita NOB. To izzove pri mladih ljudeh odklonilni odnos do takšne literature, pozneje pa tudi do vse literature, češ da je zlagana. Pot te literature do mladine tudi ni v tem, da prikazuje le posamezne krvave dogodke; gre predvsem za ljudi, ki so se borili, in za njihove cilje.

Če naj bo revija Borec med drugim tudi most med starejšo generacijo, ki je izbojevala revolucijo, in nastajajočimi mladimi rodovi, ki naj cilje te revolucije nadalje uresničujejo, potem se bo moralo uredništvo angažirati tudi na teh in mnogih drugih vprašanjih, kako naj bi NOB živo, ne pa kot mrtvo preteklost prenesli v sedanjost in prihodnost.

Zapisal Vojko Novak

FRANCE FILIPIČ: TALCI

Tu se je ustavil naš korak,
tu je svinčeni dež prepasal
deblo našega življenja
in cvetovi krvavih valov
so nam tu zagrnili
čelo,
nastavljeno poljubu smrti.

Tu smo z zaprtimi očmi
uzrli veliko svetlobo,
tu smo z vajeti poguma
obrzdali krik bolečine
in svoj poslednji
tesnobni trepet.

Ni nas noč izbrisala
s črnimi prsti
z ogledala
včerajšnjega dne,

tu stražimo,
kot neminljiv spomin
na stopnišču
tihe samote.

»Pomnimo žvenket kovine in imena tovarišev vojnih«

NIKOLAJ BARIŠEV

Te besede, vsemu svetu znane »Himne demokratične mladine« najbolje izražajo čustva, ki me prevzemajo ob spominu na boje za Beograd, v katerih sem pred dvajsetimi leti sodeloval tudi sam.

Zares, v bojnem življenju tankista je nekaj posebnega, izrednega, to življenje se razlikuje od življenja drugih vojakov. To je neprestano, oglušujoče bobnenje: bobnenje močnih motorjev, rožljanje gosenic, hrup strelov, eksplozije sovražnikovih topovskih granat in min... Neprestan žvenket kovine.

Vso vojno sem preživel v tankovskih enotah. Sodeloval sem v junaški obrambi Leningrada, v bitkah v Ukrajini v Korsun-Ševčenkovskem okraju, nadalje v jašikišenjevski, beograjski in budimpeštanski operaciji. Konec vojne me je zatekel pred zidovi Dunaja. V dneh bitke za osvoboditev Beograda sem bil na položaju namestnika načelnika operativnega štaba IV. gardnega motomehaniziranega korpusa.

Zdaj, po dvajsetih letih, se je seveda težko spomniti vseh epizod in dogodkov iz leta 1944. Toda tisto ozračje iskrenosti, medsebojnega podpiranja, bojnega prijateljstva, ki je v dneh bitke za Beograd vladalo med našimi četami ter borci in komandanti narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije, je napravilo name nepozaben vtis.

Potem ko so enote našega motomehaniziranega korpusa skupaj z enotami I. proletarskega korpusa NOVJ 12. oktobra zlomile sovražnikov odpor pri Topoli, so krenile proti Beogradu. Borci obeh armad so zelo dobro razumeli drug drugega. K temu je pripomogla ne samo podobnost naših jezikov, marveč tudi globoka duhovna enotnost, ki veže borce obeh bratskih revolucionarnih armad. Iz vojaških nahrbtnikov in torb smo jemali najdražje, vojaškemu srcu najljubše stvari: tobačnice, vrečice za tobak, ustnike, pipe, žepne nože in ure, s čepic pa so borci jemali zvezde. Izmenjavali so jih in si jih dajali za spomin. Med počitkom so rdečearmejci in jugoslovanski borci jedli iz istih kuhinj, dostikrat iz iste menažke.

Na večer 13. oktobra so v južno predmestje Beograda prodrle združene armade z istim ciljem, z isto željo — izgnati sovražnika iz glavnega mesta Jugoslavije.

Kakor vemo, je načrt bitke za Beograd predvideval upostavitev močne udarne pesti oklopnih enot, katerih naloga je bila prebiti sovražnikovo obrambo in presekati njegovo garnizijo na več delov, potem pa blokirati posamezna oporišča odpora in jih posamič uničiti.

In vtem ko je izvidnica ugotavljala sovražnikov obrambni si-

Slava jim!

Usoda je hotela, da so tovariši, ki so leta 1944 vodili vojaške operacije Rdeče armade na jugoslovanskih tleh, dvajset let kasneje našli smrt v letalski nesreči prav v tistih krajih, kjer so se bojevali, prav ob vznožju hriba, ki so ga njihovi vojaki leta 1944 zavzeli in branili s hudimi žrtvami in odkoder so potem sovjetske in jugoslovanske čete krenile v napad na glavno mesto Jugoslavije, Beograd.

Radost je zamrla, zamenjala jo je tiha žalost...

Dne 19. oktobra približno ob 11,34 so se na Avali smrtno ponesrečili člani sovjetske delegacije za proslavo 20-letnice osvoboditve Beograda: maršal SZ, član CK KP SZ, poslanec Vrhovnega sovjeta SZ, heroj SZ, prvi namestnik obrambnega ministra SZ in načelnik generalnega štaba oboroženih sil SZ Sergej Semjonovič Birjuzov. Član centralne revizijske komisije KP SZ, poslanec Vrhovnega sovjeta SZ in načelnik oddelka CK KP SZ, generalmajor Nikolaj Romanovič Mironov. Heroj SZ in narodni heroj Jugoslavije, načelnik vojne akademije tankovskih enot, generalpolkovnik tankovskih enot Vladimir Ivanovič Ždanov. Namestnik načelnika vojne akademije »M. V. Frunze«, generalni poročnik Nikolaj Nikolajevič Škodunovič. Upokojeni generalni poročnik, heroj SZ Ivan Kondratjevič Kravcov. Upokojeni generalni major Leonid Porfirevič Bočarov. Spremljevalec, podpolkovnik Grigorij Timofijevič Šeludko. — Člani posadke: major Mihail Petrovič Susujev, major Genadij Andrejevič Beljajev, kapetan Genadij Nikolajevič Kurišev, kapetan Aleksej Vladimirovič Afimov, major Vladimir Dmitrijevič Iščenko, kapetan Oleg Sergejevič Molin, starejši poročnik Valentin Vasiljevič Černenko, starejši narednik Jevgenij Vasiljevič Jermakov, starešina Nikolaj Andrejevič Žebeljev, mlajši narednik Valentin Fjodorovič Kačalkin in mlajši narednik Tamara Sergejevna Kuzmina.

Večna jim slava!

Večna slava padlim borcem za osvoboditev Beograda in za prijateljstvo med našimi narodi in narodi Sovjetske zveze!

stem, ko so inženirske čete pripravljale prehod skozi minska polja, enote pa popolnjevale zaloge municije, so se v štabu korpusa pripravljali na upostavitev jurišnih odredov, določenih za preboj sovražnikove obrambe. Iz sovjetskih in jugoslovanskih borcev so bili zelo v kratkem času sestavljeni trije močni jurišni odredi, ki so imeli vsa sredstva, potrebna za prebijanje utrjenega pasu in za ulične boje. Ti odre-

ŠTAB 3. UKRAJINSKE FRONTE. OD LEVE NA DESNO: GENERALMAJOR V. M. LAJOK, MARŠAL F. I. TOLBUHIN, GENERALPODPOLKOVNIK P. S. ŽELTOV IN GENERALPOLKOVNIK BIRJUZOV, KI SE JE KOT MARŠAL SZ PONESREČIL 19. X. 1964 NA AVALI

di naj bi prebili sovražnikovo obrambo na južni periferiji Beograda in prodrli na sever. Sredi mesta je moral en odred zaviti iz te smeri in začeti napad proti vzhodu, v smeri observatorija, drugi pa na zahod v smeri Čukarice in mostu čez Savo. Srednji odred naj bi nadaljeval prodiranje proti severu ter prišel do ustja Save in do pančevskega mostu.

Naj omenim nekaj epizod iz pripravljalne faze juriša na Beograd.

Da bi se jurišne enote mogle prebiti skozi mesto, je bilo treba najprej utreti prehode skozi gosta minska polja, ki so jih odkrile izvidnice inženirskih enot. Dne 14. oktobra ponoči je izvidniški vod 138. samostojnega pionirskega bataljona pod poveljstvom poročnika G. Lapina v bližini ceste severno od Jajincev opazil šest nemških izvidnikov, ki so korakali proti našim četam. Z nenadnim napadom so sovjetski izvidniki brez slehernega strela ujeli sovražnikovo izvidnico. Tedaj je šinila Lapinu v glavo smela misel. S petimi izbranimi prostovoljci je pod zaščito teme dobesedno nekaj metrov pred sovražnikom začel odstranjevati mine za prehod. Misleč, da so na prednji črti njegovi izvidniki, sovražnik ni začel streljati na skupino poročnika Lapina. Tako je bila naglo očiščena odprtina za prehod jurišnega odreda. Potem so se izvidniki-pionirji tiho umaknili. Z

drugih prehodov je bilo treba odstraniti mine pri belem dnevu. Zato je bila nevarnost, da bomo imeli velike izgube, ker je sovražnik ščitil minska polja s srditim artilerijskim, mitralješkim ognjem in z brzostrelkami. Tedaj so prihiteli pionirjem na pomoč mehaniki. Načelnik kemijske službe korpusa gardni podpolkovnik Mihail Ivanovič Kovarnij je predlagal glavnemu inženirju korpusa Georgiju Borisoviču Purovu, naj odstrani mine pod zaščito goste umetne megle. Njegov načrt je komanda korpusa sprejela in odobrila. Kmalu so pripeljali potrebna kemijska sredstva in na dani znak so jih hkrati zažgali. Jutranjo meglo je zamenjala gosta umetna zavesa in pod njeno zaščito so pionirji uspešno izpolnili svojo nalogo.

Dne 14. oktobra, natanko opoldne, se je začela na signal rdeče rakete artilerijska priprava, potem pa so se jurišni odredi, sestavljeni iz sovjetskih in jugoslovanskih borcev, pognali v napad. Uspešno so se splazili skozi prehode na minskih poljih, prišli čez protitankovski rov in prodrli v mesto. Tako so se začeli boji na ulicah Beograda. Mogočni ruski »ura« se je strnil z zastrašujočim »juriš« borcev narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.

Spominjam se nekega dogodka iz prvih dni bojev.

Tankovski vod pod poveljstvom gardnega poročnika Ivana Deputatova, ki je napadal na čelu enega izmed jurišnih odredov, je prodrl na Bulvar vojvode Stepe, kjer so ga obkolili radostni prebivalci Beograda. Hipoma so Deputatova zasuli s cvetjem. Tedaj pa sta prihitela dva jugoslovanska borca in pokazala na sovražnikov protitankovski top, ki se je bil neopaženo približal in se mirno pripravljal, da bi začel streljati po stoječih sovjetskih tankih. To pa posadke Ivana Deputatova ni zbegalo in od tankov ni zbežala. Hipoma so bili vsi na svojih mestih. Merilec topa gardni vodnik Valentin Tolstov je začel streljati in prva granata je raznesla sovražnikov top na drobne kose. Osupli prebivalci dolgo niso mogli spraviti iz sebe niti besede. Hrabri sovjetski tankisti pa so jim pomahali v pozdrav in krenili.

Vod Ivana Deputatova se je uspešno boril za osvoboditev Beograda. V januarju 1945 so bili pripadniki voda za junaštvo odlikovani z redom heroja Sovjetske zveze. Sloveči »vod herojev« je v celoti dočakal konec vojne. Po vojni pa je sovjetsko ljudstvo izkazalo heroju Sovjetske zveze, vojnemu tankistu Ivanu Deputatovu globoko zaupanje. Delovni ljudje Ukrajine so ga izvolili v najvišji organ svoje republike. Ivan Deputatov je postal deputat.* Toda takšna vojna sreča se ni nasmehnila vsem.

Na levem krilu napadajočih čet je prodiral jurišni odred pod komandantom 1. bataljona 13. motomehanizirane brigade, gardnim majorjem Vasilijem Dmitrijevičem Mozgovojem. V začetku je njegov odred operiral uspešneje kakor drugi. Kmalu je prišel čez potok jugozahodno od Banjice, zlomil sovražnikov odpor na prednji črti in že je bil na področju dvorca kraljeviča Tomislava.

Mi v štabu korpusa smo stalno imeli radijsko zvezo z majorjem Mozgovojem in njegovega uspeha smo se veselili. Kmalu pa je nastal v boju, ki ga je bil jurišni odred Mozgovoja, preokret. Sovražnik je izkoristil odmik odreda od glavnih sil, zbral ojačenja in ga obkolil. Komandant je takoj ukazal preiti na krožno obrambo. Sovjetski in jugoslovanski borci so se utrdili v zavzetih hišah in srdito odbijali napade od vseh strani napadajočega sovražnika. Do-

* Poslanec.

V BRATSKEM OBJEMU

stikrat so bili v zgornjih nadstropjih hiš, toda sovražniku se je posrečilo prebiti se v spodnje. V boju so sodelovali ne samo borci odreda, marveč tudi vsi pripadniki majhnega štaba odreda in celo sam komandant. Branili so se z ročnimi granatami, regljanje avtomatičnega orožja pa ni prenehalo. Toda sile niso bile izenačene. Sovražnik jih je čedalje bolj pritiskal nazaj in zavzemal nadstropje za nadstropjem.

Brž ko je komanda dobila od majorja Mozgovoja zaskrbljenost vzbujajoče poročilo, mu je neutegoma poslala na pomoč močno skupino vojakov. Nenadoma pa se je njegov glas, ki ga je bilo slišati po radijski zvezi, sredi besede pretrgal.

Ko je čez dobro uro skozi zlomljeni obroč prispela pomoč, je bil Vasilij Dimitrijevič Mozgovoj že mrtev. Padel je kot borec, čvrsto držeč v rokah brzostrelko, s katero je streljal na sovražnika. Tako je padel čudovit človek, vojni komandant in komunist Vasilij Dimitrijevič Mozgovoj. Prehodil je težavna vojna pota svoje domovine, hodil po bolgarski in romunski zemlji in dal življenje za osvoboditev glavnega mesta bratskih jugoslovanskih narodov.

Ime gardnega majorja Vasilija Dimitrijeviča Mozgovoja, napisano na marmornati spominski plošči grobnice osvoboditeljev Beograda skupaj z imeni drugih sovjetskih in jugoslovanskih borcev, je simbol vojnega bratstva naših narodov.

Iz zbornika »Grad borbe i slobode«

VERA PAVLOVIĆ

SAŠA IN TAMARA

Saša in Tamara sta ostala objeta v bronu. Ona s sedemnajstimi leti in brzostrelko v roki, on z bombo, ki jo meče za svoj hrbet in za svojih dvajset let, ki so ostala neizgovorjena kakor mladost, kakor vse, kar hoče reči pred kroglami, pred časom, ki je hitel k svobodi, k drugemu času.

Spomenik naravne velikosti, izoblikovan v bronu: Saša in Tamara Žuržul.

Kdo sta Saša in Tamara?

Vemo samo, da sta bila brat in sestra in da sta to ostala za vedno. O njunih skrivnostih, o njunem tako kratkem življenju dosti več ni znano. Ko ju gledam, imam vtis, da kar naprej govorita o svojih doživetjih. Njuno življenje je bilo kratko, toda prehojena pot je bila tako dolga, da sta morala nekje ostati. In ostala sta. Saša je ostal v Slavoniji, Tamara pa v južni Srbiji.

Dolgo sem ogledovala ta dva draga lika. Povedala sta vse svoje skrivnosti.

Najprej sem ju hotela vprašati, ali sta utrujena, toda zdelo se mi je, da bi bilo to vprašanje odveč. Saša je pripovedoval o sebi, več o Tamari. On je skromen, o sebi ne govori rad. Tamara mi je pripovedovala o Saši, o starših, o svoji najdražji tovarišici Gordani, s katero je odšla v vojno.

Saša: Neki dan je prihitela Tamara k meni in mi rekla: »Veš, Saša, tudi jaz sem skojevka.« Bil sem presenečen in navdušen. Bilo ji je komaj štirinajst let. Ljubila je slikarstvo in kar naprej je risala. Želela je postati . . .

SPOMENIK NA NOVEM POKOPALIŠČU SAŠI IN TAMARI ŽURŽUL

Tamara: Želela sem postati tisto, kar sem postala. Tvoj soborec. Zavoljo Saše sem odšla v partizane. Saša nikoli ni bil sam. Vedno je pripravljal sestanke, organiziral... Ko je odšel v partizane, mu je bilo šestnajst let. Venomer sem mislila nanj in zdelo se mi je, da sem pri njem, bila bi mnogo hrabrejša, močnejša.

Saša: Čeprav ji je bilo štirinajst let, je bila resna. Nosila je pakete na Banjico, v Smederevsko Palanko in najinima roditeljema v zapore v Djušini ulici. Nosila je in razdeljevala letake po mestu. v Šesti ženski gimnaziji je bila znana kot napredno dekletce.

Tamara: Saša je bil v Palanki, v fašističnem taborišču. Ničesar se nisem bala in nič me ni moglo zadržati, samo da ga vidim, da ga slišim.

SOVJETSKI TANKISTI V POGOVORU S PREBIVALCI BEOGRADA

Saša: Jaz sem ostal na Banjici, Tamara pa je odšla v partizane, v Jablanico. Nikoli prej ni videla tega mesta. Zveza je bila — Jablanica. Toda to ni bilo važno. Vedela je, da se je treba boriti. Hotel sem oditi za njo, toda kako naj bi pobegnil! Stražili so nas stražarji, ki so bili odvratni. Neizprosni ko bodeča žica, ki nas je ločila od svobodnega prostora.

Tamara: Saša je vendarle pobegnil. Nedaleč od naše hiše ob Avalski cesti je bil na prisilnem delu. Straže so bile močne, stražarji okrutni. Nenadoma so zabrnela letala. Nastala je majhna zmeda. Saša je stekel skozi grmovje, izginil je. Planili so za njim in streljali, toda Saša je pobegnil. Ali je bilo tako, Saša?

Saša: Potem sem odšel v partizane. V Kosmajski partizanski odred. Nosil sem mitraljez in nepremagljiva želja me je gnala na juriš...

Tamara: To so bili čudoviti juriši, kajne, Saša? Tudi jaz sem jurišala. Hoteli so me poslati v zaledje. Upirala sem se. Nisem hotela, da bi mi kdorkoli prizanašal. Vedela sem, da bi ti rad jurišal. Mislila sem, da si še v banjiškem taborišču. Hotela sem se maščevati.

Saša: Pobegnil sem iz taborišča v nepremagljivi želji, da te najdem doma in da pojdeva skupaj v partizane. Toda ti si bila že velik vojak

RDEČEARMEJCI IN BORCI NOVJ PRED SKUPNO AKCIJO

revolucije. Skupaj sva sanjarila o revoluciji. Ali veš, da si me rada spraševala: »Kaj je to revolucija?« Nisem ti utegnil odgovoriti. Sama si zvedela.

Tamara: Rekel si mi, da sem jaz revolucija. Mislila sem, da revolucija juriša. Da ne zna jokati in zato nisem nikoli jokala. Ko so me mučili, nisem ničesar priznala; revolucija je tako hotela. Vedela sem, da tudi ti nikoli nisi ničesar priznal. Tudi tebe so mučili. Videla sem Sašev izmučeni obraz. Takrat sem hotela plakati, pa sem se spomnila, da revolucija ne plaka. Nikoli.

Saša: Ali si plakala, ko so te na Jastrepcu nevarno ranili?

Tamara: Niti takrat nisem plakala. Gordana ve. Vprašala me je: »Ali ti je hudo?« In prosila me je, naj vzdržim. Rekla sem: »Ni mi hudo, samo ne zapuščajte me. Rada bi bila vedno v odredu.« Bilo mi je hudo, ko sem razumela, da mi je obraz razmesarjen. Rana je bila velika. Ena v rami, druga v obrazu.

Saša: Kaj je bilo s tvojimi kitami, pripoveduj nam.

Tamara: Ne vem, ali jih zdaj kdo hrani. Odrezala sem jih po bitki na Belem kamnu, da se ne bi razlikovala od drugih partizank. Prosila sem,

naj mi dajo tudi opanke. Bila sem vesela, da sem taka kakor druge. Mislili so, da sem razvajena gimnazijka. Bombaš, In vedno. kadar sem šla na juriš, sem pomislila, ali bi bil ti, Saša, zadovoljen s svojo sestro. Hotela sem, da bi bil ponosen na svojo sestro. Ali sem izpolnila tvoja pričakovanja?

Saša: Da nisi izpolnila mojih pričakovanj, ne bi bila spet skupaj, objeta. Ta svet, ki ga gledava, to je del naju samih. Tisto dekle, ki je pustilo cvetje pod najinimi nogami, je podobno tebi, ko si bila kakor ona, s kitkami.

Tamara: Saša, ali si pričakoval, da pridem s svojo enoto, da bi skupaj jurišala, da bi skupaj osvobodila naše najdražje mesto?

Saša: Tvoja enota je vkorakala v Beograd v oktobru 1944, in mi smo te pričakovali. Sporočili so nam: »Tamare ne bo. Ostala je v Jasiki.« Vedeli smo, da si padla. Tedaj so rekli: »Ujeli so jo ranjeno in jo ustrelili v Jasiki.« Vem, v tem je simbolika. V tvoji smrti, Tamara. Jasika je bila priča tvoje junaške smrti. Po prvem strelu si klecnila, potem pa si se vzravnala. Hvala ti, da si pred smrtjo vzkliknila: »Živeli komunisti! Živela revolucija!« Razumela si, kaj je revolucija. Pred našo hišo ob Avalski cesti je mirno stala tvoja enota.* Izkazala je čast, zadnjo čast svoji mladi junakinji revolucije. Mati ni plakala in tudi očka ne. Vedeli smo, da bi te to žalilo. Jurišal sem za osvoboditev mesta, jurišal zate in zase. In osvobodili smo ga skupaj s teboj. Mama je objela Gordano namesto tebe in rekla: »Pohiti, Gordana, mati te čaka.«

Tamara: Moja zgodba se ne zaključi v Jasiki, tam se konča samo moje življenje. Preden sem prišla v Jasiko, sem mnogo pretrpela. Toda vse to je bilo normalno. Da sem prispela z enoto, bi se bile uresničile moje življenjske sanje. Hotela sem steči, da bi objela mamo in tebe, Saša, in očka, potem pa bi vas po vojaško pozdravila.

Saša: Potem, po osvoboditvi Beograda, sem odšel na sremsko fronto in vzel s seboj tvojo sliko, od katere se nisem mogel ločiti. Ko sem pozneje v Slavoniji kot četni komisar v nekem naletu hotel zavzeti prostor, mi je godba krogel pela strašno pesem. Zadele so me. Niso me ubile, kakor tudi tebe niso, Tamara, ko so te ranile. Tudi po tem sva si podobna. Do bolnišnice me je zdravila želja, da bi znova vstal, da bi jurišal, jurišal... Nisem prispel do bolnišnice kakor tudi ti nisi. Nama niso bile potrebne bolnišnice, to si verjela prav tako kakor jaz.

Zgodba o Tamari in Saši se s tem konča. Zgodba se morda niti začela ni. Kdo ve? Njuno kratko življenje je krilo v sebi veliko skrivnost. Zakaj je Tamara s štirinajstimi leti šla v vojno, da je s sedemnajstim letom končala svoja potovanja? Saša je bil nekoliko odraslejši, čeprav še vedno deček — šestnajstih let.

---

* Šesta srbska brigada, mladinski bataljon »Ratko Pavlović« 21. srbske divizije.

JANEZ MENART: VOJNE SLIKE

KOLONA

Veter brije, dež prši,
noč se spušča na zemljó.
Kot da bi mrliči šli,
drug za drugim v dalj gredo.

V vsakem srcu je bolèč,
komaj tleč, dogorek sanj:
včeraj šel je eden več,
jutri šel bo eden manj.

Veter brije, dež prši,
noč se spušča na zemljó.
Kot da bi mrliči šli;
drug za drugim v dalj gredo.

IZREZEK

Noč. Kaverna. Pred napadom.
Luč. Kosmata lica.
S stene jih koketno gleda
gola lepotica.

Kdaj pa kdaj se kdo zamišljen
prazno v njo zazre,
se nasmehne, skloni glavo
in oči zapre.

Žêljno nekaj v njem zarjove:
O, le še enkràt . . .
Luč mrtvaške maske riše.
Vsak čas bo napad.

POHOJENA SLIKA

Fronta šla je. V pustem jarku
obledela slika:
kodrolašček, ki se ljúbko
mamici dobrika;

mamica ga srečna gleda
in se mu smeji. —
In ne ve, da je na robu
bleda sled krvi.

HRAST OB CESTI

Tiho veter bele barke
vozi prek neba
in z vodámi v leni reki
tiho se igra;

tiho v razcveteni krošnji
hrasta šelesti
in na zadnji veji, tiho,
maje kos vrvi . . .

VOJNO SODIŠČE

Trinajst jih je; privedla jih je straža.
Kot da sodniki Hada bi sedeli,
molče sedijo trije colonnelli.
Obtožnica navaja: »Sabotaža . . .

Nihalo spè. — »Obtoženi prizna . . .« —
Molče sedijo trije colonnelli,
pisalni stroj pa vótlo zadrdra,
kot da bi zadrdrali streli.

TALCI

Jesen. Večer. Srebrni sij
na hladne, bele križe lije.
Od še žareče domačije
je zvabil mačko vonj krvi.

In léno zdaj caplja med križe,
zeleno ji žare oči,
caplja, pod zidom občepi
in zgrbi se in liže, liže . . .

PADLI GVERILEC

V tèmni gošči pod nasipom,
tam kjer je iztiril vlak,
teden dni je ležal v blatu,
s kroglo v hrbtu, mlad mrtvak.

Gnilo lice, gnile rôke.
Muhe, črvi in mrčes.
V dlani puška. Na kopitu
dvaintrideset zarez.

SONČNI ZAHOD

Dolga, črna senca križa
čez gomilo pada.
Vzvrnjena leži ob grobu
rjasta čelada.

Skozi luknjo v njej bled žarek
tiho lije vanjo,
kot da kaže: tule šla je
krogla skoz lobanjo.

GROBOVI

Veter brije, dež prši,
tiho noč od vzhoda gré.
Cvetje po grobéh drhti,
pod zemljó kosti trohne.

Rojstvo upa: boš — ne boš?
Čas-sodnik čez zêmljo grè
in določa: boš — ne boš . . .
enim d a in drugim n e.

Tiho noč od vzhoda gré,
veter brije, dež prši.
Pod zemljo kosti trohne,
cvetje po grobéh drhti.

VLADIMIR KAVČIČ

ZBOGOM, MOJ STARI... WALTER

Z rokami nervozno potisnjenimi v žep razpetega dežnega plašča je stopil na ulico. Mrko, odsotno je pogledal po cesti navzdol in z očmi komaj ošinil dolgi vrsti nizkih, gubastih akacij, ki so se jim gole krošnje na obeh straneh cestišča izgubljale v meglene dalje puščobnega jesenskega dne.

Po vlažnem, umazanem mestnem tlaku cmokajo gumijasti podplati. Mimo obledelih sivih in rjavih zidov, mimo črnih, rjavečih vrtnih ograj, ki vsiljujejo misel o trpkem okusu, brezizrazno hodijo ljudje in skoraj neslišno drvijo bleščeče črni, tesnobo vzbujajoči mercedesi.

Nemir in bolestno, v notranjosti razjedajoče razpoloženje, ki se je vzbudilo pred nekaj trenutki, je vztrajno naraščalo. Hip, mogoče dva, je bil kakor razdvojen. Čutil je, da se bliža vihar, vihar, ki se bo razdivjal in pustošil v njem samem. Že naslednji trenutek ni mogel več misliti na to, bil je sam.

Tesnoba v prsih je naraščala, kot bi ga hotela zadušiti, dihal je hitro, z odprtimi usti in noge so ga samogibno nesle proti parku. Belo nasute stezice so ga prešinile kot dejstvo, ki ga ne bi smelo biti. Z bolestno ironičnim zgibom ustnic je objel zadnje jesensko cvetje in klopi v ravnih vrstah. Ironija se je prelila v bes in vroč val krvi mu je po tilniku butnil v glavo.

Skozi prosojno meglico motnih oči se je pokrajina nekoliko odmaknila. Jagnedi so postali manjši, bolj košati in daleč v ozadju so se pojavili temni obrisi s smrekami obraslega pogorja. V uho mu je udarilo ostro brnenje. Oglušujoče in hrupno, a prijetno znano, in vplivalo je kakor olajšanje. Že jih je zagledal. Bledo sivi, niti ne preveč prihuljeni k tlom, so prihajali — tanki. Petdesettonski jekleni kolosi z naslado rijejo po belem pesku in ga spreminjajo v težko, razorano blato: negovana drevesa se pred njimi upogibajo kot tanke

šibe in od daleč je videti, kakor bi jih nevidna sila vlekla v zemljo, tako jih v mokro prst teptajo hrumeče, bližajoče se pošasti, tipajoče v brneči zrak s temnimi odprtinami topovskih cevi.

Te grozeče tipalke kdaj pa kdaj trznejo ter bruhnejo iz sebe ogenj in dim, ki šviga skozi zrak in povzroča razdejanje, kjer mu kaj stopi na pot.

Ves omoten od hrupa se je počasi, previdno ozrl naokrog. Za prestreljenim drevesom zapuščena in neznana leži havbica, tam dalje okleščene veje, minirane železniške tračnice štrlijo v zrak, zadaj bele ruševine, gole in puste... Negibni mrliči z razprostrtimi rokami ali z očmi, bolščečimi v zrak, jame, ki so jih izgreble granate, zapuščen mitraljez, nesprožene bombe, svetli medeninasti patroni in okrvavljene čelade; vonj po ekrazitu in smodniku...

Izginili so tanki, odšli so. Gruča umazanih borcev hodi po bojišču, obrača mrliče in kadi zadnje, premočene čike.

Zakaj ne priteče izza grmovja z divjim rezgetanjem, ki obupno prosi za življenje, ranjena mula?

S stisnjenimi pestmi pred seboj, z negibnim žarečim pogledom, ves trepetajoč se je spustil na klop ob poti, se polagoma umiril in vzdramil.

Nikoli več ne bo.

V tem trenutku se je zdel sam sebi majhen in potrt kot še nikoli. Globoko v sebi je čutil, da se tistega, kar želi, pravzaprav boji tako kot vsi ljudje. In to hotenje po nečem groznem in slabem se je tako povezovalo s spomini in vojnimi podobami, ki so ga zdaj pa zdaj napadale, da v tem trenutku tudi z razumom ni hotel nič drugega kot njihovo resnično ponovitev, čeprav je obenem čutil globoko žalost nad seboj ter v zavesti in okolici neosnovan strah pred bodočnostjo. Ne strah pred ljudmi ali dogodki, ne strah pred čemer koli iz zunanjega sveta, ampak stiska in tesnoba v sebi. Tudi ni mogel najti nič otipljivega, in da bi se znebil neprijetnega občutka, je hoté ponavljal, kar se je zgodilo pred nekaj minutami.

Nekoliko po dvanajsti je stopil v urad, kamor so ga klicali.

Naročeno mi je bilo, naj pridem.

»Priimek in ime... Vi imate orožje...«

Da, Walter 9.

»Od kdaj?«

Od jeseni štiriinštiridesetega.

»Kje ste ga dobili?«

Vzel Nemcem.

»Ste študent?«

Da.

»Star triindvajset let...«

Da.

»Kaj hočete z orožjem, prodajte ga.«

Spomin mi je.

»Osem let je že po vojni,« je mirno, skoraj ljubeznivo nadaljeval uradnik, kot bi hotel reči: Glej, prijazen sem s teboj, razumi me. »Ali ni v interesu vas samih, da končamo s takimi stvarmi? Vem, da mi pritrjujete. Mir je in naš demokratični razvoj zahteva...«

Trmasto je molčal.

»Upam, da ste se čustveno že ločili od njega...«

Kakor se vzame.

Uradnikove oči, še vedno dobrodušne, so se sprehajale po njem, kakor da iščejo nekaj skritega.

Valujoči lasje, oglato moško čelo, košate obrvi, pod katerimi gazijo skaljene oči, krepke ličnice podčrtavajo upadla lica, stisnjena usta in predrzna brada molčijo. Kot da je hladen, neprizadet.

Mož v naslonjaču se nasmehne.

»Mladi ste še, saj ni vojne, kaj vam bo orožje...«

Molk.

Mož za mizo čaka, čaka in postaja nestrpen. Čas hiti in za malenkosti ga ni vredno izgubljati. Čisto navadno z uradnim tonom, ki izključuje vsak oseben odnos do vprašanja, se oglasi.

»Odločite se, povedal sem razloge. Oddajte ga v puškarni in prinesite potrdilo. Se strinjate? Odločite se...«

»Lepo vam svetujem, dajte razumeti!«

Tišina.

»Nočete? Če nočete, bom moral izdati odločbo.«

Kaj naj sploh izbiram?

»Kot sem rekel. V dveh dneh prinesite potrdilo.«

Odšel je.

Sivo, mračno nebo je bilo mrzlo in drobno je pršilo. V parku ni bilo razen tihih, po listju brskajočih kosov nikogar. Tesno se je zavil v svoj plašč in se naslonil nazaj. Pogledal je na uro. Četrt na dve. Kako hitro utriplje mehanizem, in vendar teče čas tako počasi.

Walter, je pomislil. Saj imajo prav, vsi imajo prav. Interesi demokracije, enakopravnosti. Že šest let ni vojne. Zakaj bi nekateri ljudje nosili orožje? Vse to je res. Sam že zdavnaj vem to in še kaj, kar ljudje težko razumejo, kar je še meni tuje in se otresam že šest let. Kdo je kriv, sem se že neštetokrat vprašal in si skušal pošteno odgovoriti? On ne more vedeti, zanj sem mogoče samo prenapet avanturist. Da, on ne more vedeti...

Štirinajst let mi je bilo, ko sem ga prvič držal v rokah. Bil je še topel. Krepko sem ga stisnil in odtlej me je spremljal. Mnogokrat je bil vroč in vedno sva bila eno. Poznal sem vsak njegov delček, ga čistil in se pogovarjal z njim. Kaj je doživel in kakšno bolečino je prizadejal.

Ob koncu vojne sem bil z živci na koncu. Spal sploh nisem. — Kako strašen je lahko mir. Utihnile so strojnice, nič več ni lajal minomet, nastala je tesnoba, da bi umrl. Dolgčas in praznina. Kako živeti?

Šel sem in Walter z menoj. Vedno sva bila skupaj. V gimnaziji, na sprehodu, v gledališču, na razstavi; skupaj sva se vpisala na univerzo, poslušala svetovno književnost, glasoslovje, besedotvorje, staro cerkveno slovanščino, a vživeti se v nov svet ni bilo mogoče.

Mnogokrat sem se zavedel, da bi moral dati spomine na svoje mesto in ne živeti od preteklosti. Nič več ne žvižgajo svinčenke, zasede so prazne, zdaj je na vrsti delo.

Upal, verjel sem, da se bom počasi izkopal iz sebe. Doživiš stvari, ki te spremljajo vse življenje. Živčevja ni mogoče zamenjati. Štirinajst let, temu pravijo puberteta, in prevladuje mnenje, da je takrat človek občutljiv. Sem mar kriv, če z menoj živi še vse tisto in se ni mogoče otresti? Ali ni to breme, velika teža, ki ne bo nikoli dovolila, da bi bil enak drugim mladim ljudem?

Do podrobnosti vse podoživljam. Preprosta matematična formula mi dela težave, v glavi mi drdrajo vse strojnice iz napada na Kal. Šarec, zbrojevka,

breda... Kje so mrzle noči, polne zvezd, ki so me spremljale čez puste gmajne? Kje poletna jutra v negotovosti? Kako se je to zagrizlo vame!

Včasih ne morem spati. Skočim iz postelje in zagrabim revolver. Zdi se mi, da je hiša obkoljena. Splazim se k vratom in poslušam. Spomnim se, da sem v mestu. V majhnem tihem mestu, osem let po vojni. Vseeno mi ni do počitka. Oblečem oguljen vojaški plašč, ki je še iz tistih časov, potem grem na patrolo. Oprezno, vsak grm je nevaren, ovinek, kotanja, drevo... Do jutra hodim po sobi gor in dol. Streljam, branim se, napadam, jurišam, ubijam do zore.

Napoči dolg enoličen dan in delam kot drugi mladi ljudje in počasi jim skoraj postajam podoben, dokler se v meni ne vzdrami iskra spomina, ki jo spremljajo noči brez počitka, hladne sanje, neizrekljivo trpljenje in z njim svojevrstna strast. Doživljam kanonade, napade bombašev, mitraljiranje. Kakšen...

Dvignil se je s klopi in s pozibavajočimi koraki odšel. Kaj vse je bilo — so se misli na poti proti domu znova in znova ustavljale v preteklosti. Hrib. Moker, z golim drevjem. Tri dni so nas držali v obroču. Ponoči so se priplazili tako blizu, da si ga moral s kopitom. Takole govoriš in čutiš, kako prazne so besede v primeri s tistim, preživetim. Lačni, izmučeni, nabijanje vso noč...

Doma se je zaklenil v sobo in vzel iz predala revolver. Dolgo je strmel vanj.

Ne dam te, je skoraj zakričal. Razbijem te, nihče te ne bo nosil!

Utrujen se je ulegel na posteljo, ga položil zraven sebe in se skušal pomiriti; obrniti svoje misli drugam, ker je iz izkušenj vedel, v kakšno duševno in telesno bolečino se lahko to razpoloženje razvije, in bal se je tiste izčrpanosti in praznote, ki je nastopila po vsakokratnem napadu.

Ničesar ni bilo mogoče več storiti. Prihajalo je samo in bilo je močnejše od njega. Kdaj bo minilo? Se bom vse življenje mučil sam s seboj? Ta vprašanja so bila zadnji obupni odpor in hkrati že vdaja preteklosti. Leto triinštirideseto v domači vasi.

Vse mostove po dolini je stara armada po kapitulaciji podrla. Dve leti so bili povsod le zasilni, leseni. Potem je prišlo iz Nemčije neko podjetje, prišli

so delovodje, inženir, delavce so najeli med domačini. Dobro so zaslužili in nihče se ni branil. Po vsej dolini so začeli rasti mostovi. Naša hiša je bila streljaj od mosta, vendar so tako hiteli z delom, da oče, ki je bil tam za tesarja, ni imel časa priti opoldne domov jest in sem mu moral nositi.

To sem rad delal. Medtem ko je jedel, sem lahko pregledoval, koliko je bilo že narejenega. Ves zavzet sem strmel, kako je okovan hrastov pilot pod težkimi udarci ovna centimeter za centimetrom lezel v prodnato dno..

Čez dober mesec so že nameščali nosilce, delo je šlo h koncu. Položili so podnice, postavili ograje in vse dvakrat prepleskali z mastnim katranom. Delali so od jutra do večera, skrbno in natančno, kakor da delajo za dom. Še nekaj dni bi pospravljali okoli razmetani les in dela bi bilo konec, da me ni oče nekega dne poklical k sebi in čudno zaupljivo, kakor do tedaj še nikoli, rekel:

»Ni treba zaspati, boš nekaj pomagal.«

Šli smo v posteljo kot običajno. Pričakovanje me je vznemirjalo in res nisem zaspal. Kmalu sem slišal, da so se pritajeno odprla zadnja vrata. Nato sem slišal več korakov.

Oče in brat sta šla ven, sem pomislil. Hodila sta na skrivne sestanke, čeprav je bila policijska in nemški žandarji pet minut proč, za ovinkom.

Že sem skoraj zadremal, ko me je nekdo močno stresel za ramena. Bilo je popolnoma temno in nisem nič videl, le čutil sem, da je oče.

»Pojdi,« je dejal.

Po prstih sva se splazila v vežo. Spoznal sem jih po šepetu. Bili so sosedje, s katerimi je oče delal pri mostu.

»Skurili ga bomo,« je oče pokazal z roko v smeri, kjer je stal most. »Polil boš tale bencin in zažgal.« Potisnil mi je v roke veliko kanglo smrdljive tekočine.

»Počasi delaj, da ne bo ropotalo, in še pridi iskat.«

Že sem stal zunaj na cesti. Tema je bila nenavadno gosta. Zdaj šele sem se zavedel, kaj delam. Nenadoma me je postalo strah, kot da sem z nogo stopil v prepad brez dna. Vročina je zapuhtela iz mene in od potu se mi je obleka lepila na telo. Policijska ura je. Če me dobijo zunaj, me ustrelijo. Ležal bom ves krvav in zverižen na cesti, kot tisti partizan pred dobrimi štirinajstimi dnevi. Še mrtvega so ga suvali s čevlji.

Šel sem naprej, opravil in se vrnil. Trikrat sem šel. Vsakokrat je bilo huje, a nehati nisem smel. Ko sem se vrnil tretjič, mi je oče dal vžigalice.

»Zdaj zažgi!«

»Gremo,« so rekli sosedje, »da bomo doma, ko bo gorelo, če bodo zelenci prišli gledat.«

Odšli so. Za njimi jaz. Zdaj sem že tekel. Most je bil v hipu bakla. Oče je že bil pospravil posodo. Šli smo v posteljo. Od požara je bilo zunaj svetlo kot podnevi. Gorelo je in pokalo do jutra. Nemcev ni bilo in spal tudi nisem. Tisto noč sem zbolel. Premetaval sem se po postelji in zjutraj mi jed ni več teknila. Po dveh dneh me je prvič vrglo vznak. Nič več nisem bil otrok, ampak le preplašeno in izmučeno človeško bitje.

Nemci niso delali velikih komedij. Spet so sklicali ljudi in delo se je začelo znova. Nosil sem očetu kosilo in če sem hotel biti kdaj zaupljivejši do tistih, ki so pripravili požig mostu, so z menoj ravnali kakor s tujcem. Tudi drugače v moji prisotnosti niso nikoli omenili tistega, kar je bilo.

Ko sem jih včasih gledal pri delu, sem mislil: Tako se ne bo nikoli končalo. Tri mesece bodo most delali, uničili ga bodo eno noč.

In res! Ko je bil na spomlad most končan, smo ga spet zažgali. Bilo nas je več kot prvič. Postavili smo straže. Malo kasneje so partizani v bližini mostu pobili nemško patrolo. Žandarmerija se je umaknila, prišla je hajka. Iz treh hiš, mostu najbližjih, so pobrali vse ljudi in jih nedaleč proč ustrelili. Samo jaz sem ušel... Padel je oče, brat, mati... So stvari, od katerih se ni mogoče čustveno ločiti.

Zdaj je v njem prevladovala otožnost. Živo je stopil pred njega zapuščen prazen dom. Bila je slika, in živ, prizadet odnos do nje je bolj in bolj bledel. Kmalu je sploh izginila. Oblekel se je, vtaknil revolver v žep in šel zdoma.

Pred kino, sem ji rekel, naj pride, je razmišljal. Bogve, ali bo prišla po vsem tem, kar je bilo. Gotovo bo prišla. Tri leta mi že zatrjuje, da me ima rada. Če bi bila potrpežljiva, bi se je počasi navadil. Še vzljubil bi jo navsezadnje. Če je njenim šestnajstim letom mogoče zaupati... Kaj je neki napravil Ivo z njo? Ko jo je pred dnevi spravil domov, mu je tožila, kako sem hladen; tako je rekel in me vprašal, če jo imam rad. Takrat sem mu rekel ne. Da, prav to sem rekel. Spomin na Jagno je še tako živ...

Bilo je pozneje, leto pozneje, ko so pobili domače in sem bil pri sosedu za pastirja. Postal sem kurir. V starih svislih, v hribu nad vasjo, se je naselila tiskarna in bil sem tam stalen gost. Vedno je bilo treba kam iti, opravkov zame več ko dovolj.

Nekega dne je prišla ona. Vitka in ponosna. Delala je za ilegalne časopise in njena beseda je nekaj veljala. Bilo ji je dvajset let, imela je tople rjave oči in mehko, vabljivo polt. Rad sem se zadrževal v njeni bližini, ure in ure sem ji lahko kaj pripovedoval. Čutil sem slast, govoriti njej in ji biti blizu.

Vse je opazila. Napravila me je za najnežnejšega ljubimca in mi dala vse, kar je mogoče dati. Oboževal sem jo, kot moreš oboževati le ljubljeno žensko. Kakšna je bila... Kako otročja je znala biti... Rekla mi je, da sem junak, ki jo varuje, stisnila me je k sebi in med objemi sem včasih videl solze v njenih očeh. Če sem kam šel, me je zaklinjala, naj bom oprezen in se zdrav vrnem. Plazil sem se mimo zased, skozi obroče in se z uspešno rešenimi nalogami vračal k njej.

Jeseni štiriinštiridesetega smo pričakovali hajko. Stroj iz tiskarne smo spravili na varno. Vsi smo odšli. V svislih je ostala le Jagna in kupi potiskanega papirja. Ostajal sem čez noč pri njej in zdi se mi, da sem se že takrat zavedal, kaj mi pomeni; kar se ne more nikoli več ponoviti. Vsak prosti trenutek sem jo hotel imeti pri sebi, jo božati in ljubkovati. In ona prav tako. Brez besed sva si povedala vse.

Neko jutro, ko sem stopil v barako, je ravno vstajala. Skočil sem k njej, ji razgalil nežne grudi in jih divje poljubljal, kakor da hočem za vedno ohraniti njen vonj in njeno toplino. Z vso močjo se me je oklenila in svoje lice stisnila k mojemu. Naenkrat je prebledela in vzkliknila:

»Poglej!«

Skozi špranje je morala nekaj opaziti. Planila sva pokonci. Ona si je zapela bluzo in pograbila brzostrelko, jaz pa sem rahlo odrinil vrata. Dolga kolona Nemcev se je vzpenjala navzgor. Bili so le 50 metrov oddaljeni.

Nemci! Beži! sem ji dahnil.

»Umakni se, pojdi, pojdi, če ne, te bodo ubili, prosim te lepo...,« me je razburjeno nagovarjala. Nisem je ubogal.

»Stopi mi za hrbet, ko bom šla ven, izmuzni se zadaj v grmovje, takoj bom za teboj...«

Šla je ven in jo mahnila naravnost proti Nemcem. Hotela je njihovo pozornost obrniti nase, misleč, da bom medtem že ušel.

Nemci so jo zagledali in zakričali. Oficir, ki je hodil nekoliko pred drugimi, je skočil naprej in izdrl pištolo. Nameril je. Tisti hip sem se pognal proti njemu in medtem ko sem ga kresnil s karabinko po glavi, je počilo. Jagna je padla. Že so bili pri meni, ko sem pobral oficirjevo pištolo in stekel skoraj njim iz rok med drevje. Užgali so za menoj. Za grmovjem sem se ustavil in začel streljati. Umaknili so se nekoliko in iskali kritja. Jagna, ki sem jo spremljal z očmi, se ni več premaknila. Že so mi prišli skoraj za hrbet, ko sem jo odkuril.

Potem sem bil vedno tam, kjer je pokalo. Če je hrup in teče kri, nimaš kaj premišljevati. Nič premišljevati, to je dobro. Walter je bil vedno z menoj. Zdaj je že star, izrabljeno cev ima, mnogo krogel je šlo skoznjo. Malo jih je zgrešilo svoj cilj. Da, mojih petnajst let...

Prišel je pred kino in nestrpno iskal med obrazi znanega. Gledal je na uro in se prepričeval, da je še zgodaj. Oziral se je na vogale, iskal po veži, čakal pred vhodom. Ni je in je tudi ne bo. Temna slutnja mu je preplavila možgane. Ne bo je, je pelo od vseh strani in čustvo otožnosti se ga je polaščalo.

Ne bo je, je razmišljal brez jeze. Šla je z Ivom. Bil sem prepričan, da pride. Vedno je čakala, potrpežljivo čakala, naj sem jo še tako zanemarjal. Nikoli nisem pomislil, da nekoč lahko ne pride... Prav. Kaj bi ji nudil jaz? Le opreti sem se hotel nanjo. Zdaj ni več upanja. Še ena karta je propadla. Igrati na srčno damo s tako surovimi rokami, kot so moje...

Nikoli več je ne bo. Prav je, da odidem. Še ti, Walter, prijatelj mladih dni, boš moral iti. Nekateri moramo vse žrtvovati. Jutri se ne bo zgodilo. Danes se zadnjič greješ ob mojem telesu. Jutri te prodam in zapijem. Naj bom še enkrat pijan preteklosti. Vse naj gre. Izmučil se bom do konca. Jure je padel v Baški grapi. Dušana so zaklali, Marko je ranjen umrl. Ljudje in dnevi, ki jih ne bom pozabil.

Zdaj bo šel Walter. Ostal bom tako sam. Kaj bo potem? Če bi to zidovje vrgli v zrak, razbili ta asfalt, če bi zapeli šarci in mine... Kako preprosto bi bilo spet vse, če bi bil zrak nabit z ekrazitom. Tihe zimske noči ležiš na peči in nekje v daljavi drdrajo strojnice.

Minilo je, že zdavnaj je minilo.

Le jaz bom bedel sam v svoji sobi, patruljiral in se prebijal skozi obroče. Nalahko bom odpiral vrata in poslušal, če ni zunaj sovražnik. Plazil se bom po temni strani ulice, zavzemal hišo za hišo, jurišal, razporejal straže. Hodil bom po deželi, napadal mesta in vasi, postavljal mitralješka gnezda, meril s topovi. Povsod bom odkrival zasede in postavljal svoje. Noč bo dolga samo toliko, da bom neopažen prišel iz kraja v kraj. Vedno bom imel doma pripravljeno obleko, ki bi jo lahko nosil na pohodu. In čevlji ne smejo biti pretežki ne prelahki; za dolge marše, ne pretopli za poletje, in dovolj trdni, da vzdržiš v snegu. Vedno bo doma pripravljena tornistra za dan, ko bomo šli na pot...

Takrat, Walter, če bo treba, tudi brez tebe. Ubijali bomo z noži, z lopatami in krampi, z rokami, z zobmi. Gorelo bo na vseh štirih straneh neba. Detonacije se bodo vrstile druga za drugo, vmes havbice, brzostrelke...

Kaj če se ne bo nič zgodilo? Če bo vse to le v moji glavi? Tedaj bo konec. Umrl bom za čudno boleznijo in nihče je ne bo imenoval z njenim pravim imenom, ki ga bom odnesel v grob.

TONE SVETINA

POT HEROJA

Svaruna sem spoznal pred dvajsetimi leti. Neizbrisno mi je ostal v spominu dogodek, ko sem ga prvič videl. Bilo je februarja 1944. leta v škofjeloških hribih. Pravkar se je vrnil iz bolnice, ko je bil komaj okreval za hudimi ranami.

Komandir je sklical četo na pregled orožja, ko sta pridrvela pred štab bataljona dva jezdeca. »Brigadni komandant Svarun!« je šlo od moža do moža in nemir je objel borce. Stalno so govorili o njem. Zato sem si ga pozorno ogledal. Sproščeno, s prijetnim smehljajem je zavpil: »Zdravo vojska!« Precej visok, gibek in mišičast, se je premikal z odsekanimi kretnjami. Bil je brezhibno oblečen v uniformo, zaplenjeno nemškemu

VOJA DIMITRIJEVIĆ: **PO BITKI**

oficirju, in oborožen z nemškim šmajserjem in težko pištolo. Njegov izraz je bil svojevrstno izostren. To ostrino je še poudarjala sveže zarastla brazgotina od rane — pred dvema mesecema ga je bil zadel nemški rafal v spodnji del brade. Pod visokim čelom so se mu smelo lesketale čiste oči, ki so bile povsod pričujoče. Rezka usta je od časa do časa prebegnil dobrodejen smehljaj, kadar pa je povedal kaj posebnega, je zažarel zvito in bistroumno. Glas je imel samozavesten, toda zelo prijeten. Vedel se je prostodušno in zaupljivo. V prvem kontaktu je osvajal ljudi. Tudi mene je pritegnil s svojim neprikritim občutkom moči in samozavestjo. Vedel sem, da je človek, ki ve, kaj hoče.

Ko sta s kurirjem odšla v štab bataljona, sem prisluhnil pogovoru borcev, ki so Svaruna občudovali. »Z njim bi se tolkel do pekla,« je dejal komisar, ki se je pod njegovim poveljstvom boril v Dolomitskem odredu. »Kjer je najbolj nevarno, gre vedno prvi. To je noro pogumen človek,« je dejal mitraljezec. »Dobra duša. Ta razume težave borca. Ne zahteva ničesar, kar ne bi lahko napravil tudi sam,« je menil kuhar. »Stoodstotni vojak, rojen za komandanta. Sluti nevarnost in vedno ukrene, kar je najboljše,« je dejal komandir.

V naslednjih mesecih sem v borbah, ki jih je imela brigada Franceta Prešerna v sklopu 31. divizije po Cerkljanskem, Škofjeloškem in na Jelovici, spoznal, da te besede niso bile izrečene kar tako. Kjer se je pojavil Svarun, tam ni bilo poraza. Nešteto drobnih spominov je spletlo njegov lik strogega, vendar pravičnega in najbolj priljubljenega komandanta brigade. Nešteto spominov: Svarun ustavi umikanje bataljona, vodi preboj, napad na zasedo, ruši postojanke, odstopi bolnemu borcu konja; ko vse omaguje, se sam prvi spopade s snežnim zametom, gazi naprej, prežene iz borcev utrujenost in apatičnost, preganja lenuhe in zabušante, skrivače in paničarje. Preveč je vsega, da bi našteval.

Vzpon delavca, izdelovalca umetnega kamna, Rudolfa Hribernika-Svaruna je bil nagel, temeljit in vsestranski. Leta 1941 poleti je še služil obrtnemu mojstru. Po dvajsetih letih pa je generalpodpolkovnik, komandant vojnega področja v Skopju. V svojem razvoju se je seznanil s težavami partizanske vojne na vseh nivojih, prav tako pa s težavami preraščanja naše vojske v regularno moderno armado. Kjerkoli je bil, je bil mož.

V Dolomitskem odredu ga srečamo kot mitraljezca, desetarja, vodnika voda, komandirja čete in komandanta bataljona. Sam pravi, da ni preskočil niti ene stopničke v svoji vojaški karieri in da so mu vse izkušnje, ki jih je pridobil, prišle prav.

Potem ga srečamo kot komandanta bataljona v Šercerjevi brigadi. Od tam so ga postavili za komandanta Dolomitskega odreda. Ko pa je bil ta odred razformiran in vključen v 31. divizijo, je postal Svarun komandant brigade »Franceta Prešerna«.

V letu 1944 je postal načelnik štaba 31. divizije, potem ga je glavni štab poslal v Moskvo, v višjo vojno akademijo Vorošilova.

Oktobra meseca 1945. leta se je vrnil in postal komandant 17. divizije v Radovljici. Zatem je bil komandant Obalne obrambe v Splitu. Delal je tudi v generalštabu — bil je načelnik korpusa v Mostaru, komandant II. srbske proletarske divizije v Nišu, nazadnje komandant vojnega področja v Zagrebu. Pred kratkim pa je bil premeščen na enak položaj v Skopje. Medtem je končal tudi našo Višjo vojno akademijo za operatiko.

Pa pustimo to formalistično opisovanje položajev. Naj spregovori o sebi sam, o svojem življenju, boju in delu.

— — —

Rudolf Hribernik se je rodil 10. 4. 1921 v vasi Horjulu v Dolomitih, kjer je obiskoval osnovno šolo. Kadar mi je pripovedoval o svoji mladosti, so mu na obraz legle trpke sence in v očeh se je nabrala grenkoba. Kot bi bile ostanek tistega grenkega časa, ko je krivica nažrla svetle duše proletarskih otrok in ko se je prižgala iskra upora v mladih srcih. Kakor večina proletarskih otrok tako je tudi on zgodaj okusil prekletstvo lastnine. Zato se nisem nikdar čudil njegovim dejanjem. Revolucijo je nosil v sebi, preden je poznal pomen besede komunizem.

»Kaj hočeš, nihče ne more mimo sebe,« je dejal in se zazrl v sivino neba, ki je ležala globoko v pobočja. »Na otroštvo nimam lepih spominov. Preživel sem ga tako kot tisoči proletarskih otrok. Moje spomine bo marsikdo primerjal s svojimi. Dandanes otroci ne razumejo, kaj je lakota in pomanjkanje. Šolo sem obiskoval neredno. Bos in preluknjanih hlač sem bil dan za dnem pred vedno odprtim vprašanjem — kaj bomo jedli,

kako se bomo za zimo oblekli. V pravem pomenu besede nam je kruh pomenil zdravilo. Devetčlanska družina smo imeli za stanovanje eno samo veliko sobo. Zato sva z bratom vsa leta spala na podstrešju v senu, tudi pozimi, v najhujšem mrazu.

Dogodek, ki me je v otroštvu najbolj pretresel, je bil dan, ko smo zapuščali svoj dom. Oče, bajtar z malim posestvom, je bil prišel na boben. Predstavljaj si — šest otrok, ki jokajo okoli matere in ne razumejo, zakaj morajo zapustiti skromno domače ognjišče. Stisnilo me je pri srcu, ko je mati na ves glas zajokala: ‚Nikoli več se ne vrnemo v našo hišo'. Izgubili smo konja, kravo, postali smo proletarci, odvisni od svojih rok in milosti drugih.

Sledila so leta pomanjkanja. Živeli smo kot živali. Bali smo se zime in se veselili poletja. Oče in mati sta se udinjala pri kmetih kot dninarja. Če so nas marali, smo pomagali tudi otroci. Drugače pa smo nabirali zdravilna zelišča, gobe, šibje za koše in metle. Vse skupaj je bilo za nezabeljen močnik. Tega smo jedli dan za dnem. Kljub temu nismo izgubili življenjske vedrine. Celo šalili smo se, da jemo zjutraj sok, opoldne ‚sako', zvečer pa ‚sokatero'. Belili smo ga z lojem, včasih pa smo ga jedli z mlekom. Jedli smo vsi iz ene sklede. In samo, dokler je bil močnik vroč. Kako je z močnikom, partizani dobro vedo; tisti, ki tega niso skusili, pa ne bodo nikoli razumeli.

Sicer so bili ljudje okoli nas dobri, čeprav smo imeli nenehen občutek, da nas podcenjujejo ali celo zaničujejo. Vsekakor smo bili ponižani. Rad se spominjam Žagarjeve mame, ki je poznala moje lačne oči in me večkrat potolažila s kosom kruha. Tudi učiteljice Marljakove nisem pozabil. Bil sem edini v razredu, ki ni imel kruha za malico. Zato sem se najraje izgubil na hodnik. Zasmilil sem se ji, pa mi je dala vsak dan pol dinarja za kruh.

Tako smo životarili... Otroci so umirali drug za drugim, saj ni bilo za kruh, kaj šele za zdravnika in zdravila.

Ko sem zapustil šolo, je mati govorila, da bi šel h kmetu Peklenku za pastirja. Tam nisem zdržal. Gospodinja je bila strašansko groba. Od svita do teme me je obremenjevala z najtežjimi deli. Zato sem pobegnil. Dobil sem delo v opekarni na Vrhniki. Vsak dan sem delal deset ur in prehodil šestnajst kilometrov. Najsrečnejši dogodek zame pa je bil, ko me je mojster Cigler iz Ljubljane, po rodu Čeh, sprejel za vajenca v stroko izdelovanja umetnega kamna. Tri polna leta sem vsak dan prevozil s kolesom iz Horjula v Ljubljano in nazaj po 38 kilometrov. Mojster, ki je zelo cenil dobrega delavca, me je pošteno plačal, žena pa me je neštetokrat nahranila. Mož je bil razburljiv in je tepel vse vajence. Nad mano pa se je samo enkrat spozabil. Ne vem, kako sem ga pogledal in dvignil roko nadenj. ‚Kaj, ti bi mi vrnil?' je dejal osuplo. ‚Tepel me ne bo nihče. Vsakemu bi jo vrnil, tudi vam.' Bila sva zgovorjena. Kasneje se je oprostil in vseskozi sva bila dobra prijatelja. Zadnje leto pred vojno sem toliko zaslužil, da sem preživljal ves dom, denarja pa mi je ostalo še toliko, da sem lahko v gostilni naročil fantom štefan vina.

Za mojo mater pa je bil najsrečnejši dan, ko smo po revoluciji dobili hišo nazaj. Kupil jo je bil sovražnik ljudstva in jo je po zakonu izgubil. Z materjo sva jo obnovila, napeljala vodo in elektriko in zgradila kozolec. Tako sta mati in sestra, obe partizanki od leta 1942, spet našli dom.«

IVE ŠUBIC: SESTANEK (STENSKA SLIKA V PARTIZANSKEM DOMU NA VODIŠKI PLANINI)

V Ljubljani se je Svarun seznanil z naprednimi idejami in delavskim gibanjem. In potem — okupacija.

»Skozi Horjul so se nekaj dni valile kolone Italijanov. Zaničljivo smo gledali to vojsko okupatorjev in poslušali njihovo čebljajočo govorico. Nemška propaganda pa je segla tudi do nas. Zato so nekateri žalovali, zakaj niso zasedli naših krajev Nemci. Moj oče je dejal: »Okupator je okupator. Od nobenega nam ni pričakovati dobrega.«

Njegove besede so se kmalu uresničile.

V Ljubljani sem se povezal v OF. Decembra 1941 pa sem odšel v partizane. Šele čez mesec dni sem prišel domov s puško. Mislili so, da nekje delam. Mati me je vsa v solzah objela, ko sem stopil v izbo, oče, ki je sedel za pečjo, pa je dejal: »Fant, vsa čast ti.« Bilo mi je v veliko moralno pomoč, ko sem čutil, da so vsi domači z menoj.

V partizane sem vstopil v Gorenjsko četo na Korenu. Prevzela me je neverjetna resnost, zavestna disciplina, velika konspiracija in skoraj svečano vzdušje. Po prvih vtisih v tej četi sem vso vojno skušal vnašati takega duha v enote, ki sem jih vodil.«

Svarun se je zmeraj rad udeležil srečanja borcev vojnih enot, ki jih je vodil. Na teh srečanjih smo pozno v noč obujali spomine. Nekaj drobnih dogodkov, ki so značilni zanj, sem si zapisal, ker osvetljujejo njegovo osebnost brez blestečih besed. Nekoč sem ga vprašal: »Svarun, kaj te je najbolj ganilo v vojni?«

Malo se je zamislil in dejal: »Aprila 1944 smo se z brigado vrnili z rušenja proge Postojna—Trst. Minirali smo jo na štiristo mestih. Po borbi smo se prestradani umikali iz Pivke na Otlico, revno vas na obrobju Trnovskega gozda. Pri hiši, kjer smo se ustavili, nam je mati, ki je živela sama s hčerko, dala vse, kar je imela v shrambi. Ko je bila južina gotova,

pa sta se s hčerko postavili v vrsto med borce, ki jim je kuhar delil jed. Ta privrženost vojski me je zelo ganila. Čez nekaj dni smo jima hrano povrnili. Bilo je mnogo takih družin, ki so zadnji grižljaj delile z nami, medtem ko so mnogi bogati kmetje skrivali hrano in jo zakopavali v zemljo, da se jim je kvarila.«

»In kdaj ti je bilo v času vojne najtežje?«

Skušal se je rahlo nasmehniti. »Večkrat je bilo težko. Pa se tega niti zavedali nismo. Meni pa je bilo najtežje tisti dan, ko so radioaparati razglasili svetu, da je vojne konec. Bil sem v Moskvi, gledal sem reke srečnih ljudi, ki so se valile po ulicah. Vse je vihralo od zmagoslavja. Zdelo se mi je, da bi mi bilo poplačano vse trpljenje, ki sem ga preživel, če bi bil tega dne doma, med svojimi borci.

Tako pa imam še sedaj občutek: če sem bil v tej revoluciji za kaj prikrajšan, sem bil za to, da nisem doživel zmagoslavja osvoboditve v domovini.«

Večkrat sva se pogovarjala o smrti in o padlih. Med mnogimi, ki so umrli poleg njega, so mu ostali v spominu bolj od drugih trije borci, o katerih mi je povedal:

»Bil je komisar v Dolomitskem odredu. Ime mu je bilo Amerikanec. Izklesan mož kakšnih tridesetih let. Vzor proletarca in komunista. Zelo sem ga imel rad in sem ga spoštoval. Ob tragediji Dolomitskega odreda v Belški grapi je po obkolitvi enote komandant izgubil glavo. Odločil se je za pozicijsko borbo, čeprav smo bili v kotlu, v uničujočem italijanskem ognju. Amerikanec se je uprl povelju in zahteval preboj. Upirati se poveljem, pa je bilo takrat dokaj smelo. Sam sem okleval in ljudje so oklevali. Amerikanec pa je vztrajal, dokler nisem dvignil čete v juriš. V uspelem jurišu pa je bil Amerikanec težko ranjen. Edina uteha, preden se je obroč zaprl, mu je bila, da se je nekaj ljudi prebilo, potem pa se je ustrelil. To je bila velika smrt, ki je rešila življenje mnogim borcem in morda tudi meni.

Tudi smrt Janeza Velkavrha, komandanta 1. bataljona Prešernove brigade in njegovega dekleta Marjance, mi ne gre iz spomina. Janez je bil težko ranjen v trebuh pri napadu na nemško postojanko Križe na desnem bregu Save. Umiral je skrit v bunkerju pri enem izmed naših ljudi. Dekle se je prebilo do njega in ga dobilo še živega. Izdihnil ji je v naročju. Marjanca se je ulegla k njemu in se ustrelila. Ta zgodba utegne biti za koga romantična. V resnici pa je ljubezen premagala strah pred smrtjo in tudi v tem je nekaj velikega.

Marca 1944 so Nemci napadli 3. bataljon Prešernove brigade na Robidnici pod Blegašem. Hodil sem vso noč in sem se vrnil malo pred zoro, zato sem ob peči zadremal. Po kurirjevem sporočilu sem zgrabil avtomat in se namenil k bataljonu. Med vrati me je prestregel komisar Črt. ‚Ostani Svarun,' me je prosil. ‚Spočij se. Jaz grem pogledat, saj bo le manjša praska.' Zajahal je konja in me nekam žalostno pogledal. Precej dolgo sem gledal za njim. Čez dve uri so prinesli mrtvega. Bil je prosojno bled, z madežem krvi na obrazu. Ubil ga je ostrostrelec. Bil je edina žrtev v tem spopadu. Ali ni to ironija usode?«

»V vojni večkrat pride do položaja, ko drzni, pravzaprav izredni posamezniki s svojim nastopom rešijo situacijo in odločijo tok dogodkov. Ali se spominjaš takih posameznikov? Kako to vpliva na borce?«

»Poznam nešteto takih primerov. Povedal ti bom enega: Obkoljeni smo bili na Babni gori. Imeli smo precej neoboroženih borcev in jasno je, da se je ljudi polaščala bojazen. Bili smo v brezupni situaciji s slabo možnostjo za preboj. Takrat sta komandant Dolomitskega odreda Rado Pehaček in komisar Metod Keršič vzela v roke vsak po en puškomitraljez in se zagrizeno spopadla z naskakujočimi Italijani. Odbili smo napad, ki bi ga bili težko vzdržali. Tako sta nas ohrabrila, da smo jim zlahka kljubovali do noči in se prebili. Vidiš, kaj pomeni v kritični situaciji osebni zgled komandanta.«

»Pravijo, da je potrebno, če hočeš ostati v vojni živ, troje: osebna hrabrost, obvladovanje vojne veščine in sreča.«

»Mene je vojna sreča spremljala na vseh mojih dokaj nevarnih poteh. Čeprav sem bil šestkrat ranjen, me niso pokosili. Leta 1942 se nas je pet partizanov ustavilo pri samotnem zaselku. Pred hišo smo imeli stražo. Ko se je zdanilo, pravzaprav je bil še mrak, sem zagledal pred oknom klobuk italijanskega alpinca. Mislil sem, da se stražar norčuje iz nas. Stopil sem v vežo, da bi ga posvaril, ko se je nekaj ljudi s cevmi, uprtimi vame, gnetlo skozi vhod. Nekdo je zavpil: ,'Alto le mani!' Ker nisem reagiral, se je oglasil belogardist, ki je mislil, da sem eden od domačih: ,Fant, daj tisti drkelj iz rok!' V temi ni vedel, kaj imam, in ne, kdo sem. Hitro sem odgovoril: ,Ne streljajte, tu so otroci.' Tedaj se je v hlevu prebudil hlapec in skušal zbežati. Odjeknili so streli. Planil sem v kuhinjo, pa so bile na vseh oknih puške. Vrgli smo nekaj bomb in se prebili na podstrešje. Vsak s svojim nahrbtnikom, ki je bil poln bomb sifonaric. Te smo tovorili za odred z mejnih žičnih ovir. S strehe smo s temi bombami napravili pravo kanonado, ki je povzročila veliko zmešnjavo med Lahi. Mislili so, da so padli v dobro pripravljeno zasedo. Preplah je še povečal naš mitraljezec, ki je s strehe kosil po tistem delu dvorišča, kjer so bili najbolj nabiti. Panično so se umaknili, medtem pa smo se mi prebili. Zanimivo je, da je štirinajstletni kurirček Marjanček vso borbo prespal; tako je bil utrujen, da smo ga komaj prebudili. Spopada se je udeležil tudi Karel Leskovec, ki je spal pri sosedu in ga je streljanje priklicalo k sodelovanju. Kasneje smo zvedeli, da je naletela na nas močna kolona Italijanov, ki pa na srečo ni vedela, s kom ima opravka. Torej se nam je nasmehnila vojna sreča. Nismo imeli nobene žrtve, sovražnik pa je imel precej mrtvih, čeprav je on presenetil nas in šele potem mi njega.«

Pogovarjala sva se o strahu kot temeljnem čustvu obstoja. Dejal je:

»Hrabrost pomeni premagovanje strahu in obvladovanje samega sebe v odločilnih kritičnih trenutkih. Tudi tako grozo sem doživel, ko otrpneš. Decembra 1943 smo šli požigat bencin na gorenjsko progo. V Pevnem smo padli v zasedo. Prvi rafal me je pokosil. Začutil sem hud udarec v kolk, prsi in brado, vse obenem. Zmanjkalo mi je tal, krošnje drevja so se zavrtele in se mešale s svetlobnimi utrinki. Negibno sem obležal na poti. Slišal sem strele, vpitje in videl sence med drevjem. Zbal sem se, da me bodo naši v tej zmedi zgrešili. Obrnil sem glavo in skušal klicati. Takrat sem zagledal pred seboj človeka, ki se je v teku ustavil tik ob meni in mi nameril puškino cev na glavo tako iz bližine, da bi jo zgrabil z rokami, če bi le mogel.

To je groza. Trenutek nemoči in negotovosti. Nisem vedel, kdo je, kaj hoče, nisem mogel zavpiti, ker sem imel usta polna krvi, in ne pre-

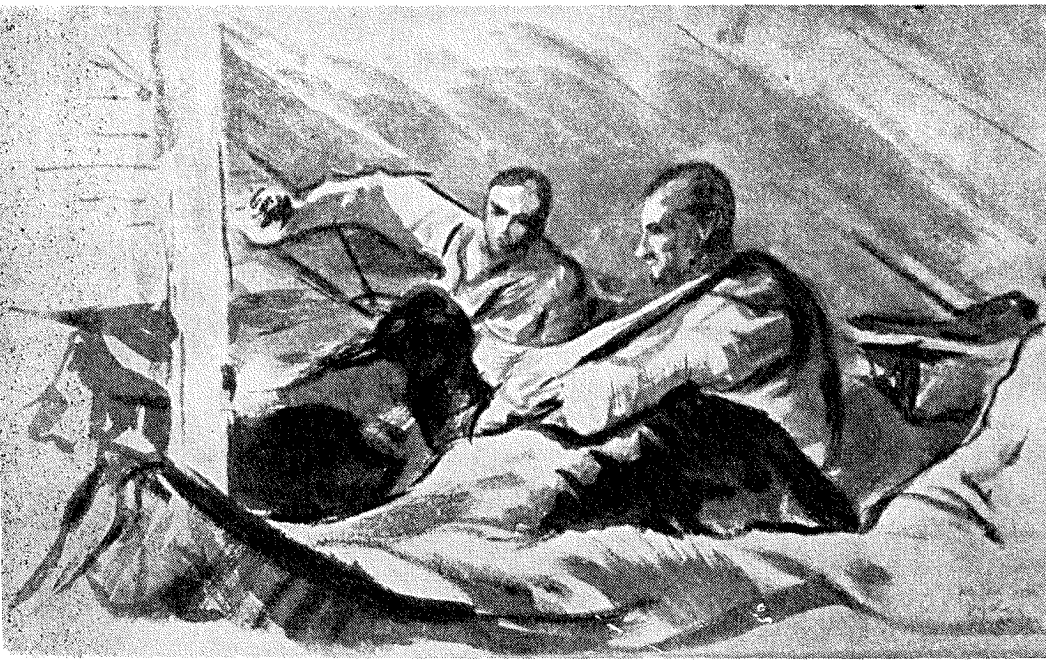

BOŽIDAR JAKAC: **V PARTIZANSKI BOLNIŠNICI,** risba, 1944

makniti udov. Takrat je pritisnil na petelina in izginil med drevjem. Pok me je oglušil in zmrzla zemlja mi je brizgnila v obraz. Še danes ne vem, kdo je streljal name. Ali je bil Nemec ali se je zmotil kdo od naših, ali je imel kakšen vrinjenec nalogo, da me ubije. Precej vprašanj je ostalo nerazvozlanih,« je dejal, mrko zroč predse.

Včasih se ključni momenti v človekovem življenju povezujejo. Pravzaprav so čudno pogojeni v svojem zaporedju. Čudna je dialektika dobrega in zlega, ki doleti človeka.

»Res je,« je dejal. »Prestreljenega od štirih krogel, na meji med življenjem in smrtjo, so me prinesli zvesti tovariši v bolnico na Jelovico. Tam me je zdravil dr. Pohar. Z vso skrbjo in žensko nežnostjo pa me je negovala partizanka Tončka Bevkova iz Cerknega. V petih tednih sem se za silo zlizal in zapustil bolnico. Ko sem odšel, sem vzel s seboj tudi Tončko. V Cerkno sva prišla zvečer pred napadom na partijsko šolo. Zjutraj so vdrli v vas nemški gorski lovci in nenadoma je pokalo na vseh straneh. Takrat bi bil prav gotovo izgubil glavo, ker bi se skušal prebijati, če me ne bi bila domiselna Bevkova mama spravila v varno skrivališče.«

Dne 13. avgusta 1944 je Svaruna poročil s Tončko Bevkovo komisar 31. divizije Rudi Kodrič. Prav na dan, ko je 31. divizija krenila na veliki pohod s Primorske preko Notranjske na Dolenjsko, kamor je peljala 180 ranjencev. Zakon je bil srečen in je obstal trden. Žena mu je rodila sina Tončka, ki je sedaj v JLA, in hčerko Uko, ki je sedaj v srednji medicinski šoli.

Menila sva se tudi o ženah in dekletih, ki jih Svarun kot borke visoko ceni.

»Dejstvo je, da so nekatere ženske zdržale mnogo več kot moški, tako da nas je bilo včasih sram. Med pohodi in borbami, v katerih so sodelovale, so se morale ukvarjati z ranjenci, pranjem in krpanjem. Zato vsa čast jim za njihovo voljo in vdanost.«

Mati Rudolfa Hribernika in njegova sestra sta bili partizanki v Cankarjevi brigadi. Sestra je imela petnajst let, mati pa sedeminpetdeset let, ko sta vstopili v partizane (spomladi 1942). Zdržali sta vse vojne napore do osvoboditve in se proslavili kot zelo znani borki.

»Ko me je Glavni štab oktobra 1944 poslal na šolanje v Sovjetsko zvezo, sem se ustavil v vasi Stare žage. Tu sva se srečala z materjo. Planila mi je okoli vratu in začela jokati. Kar začuden sem bil, kaj jo je tako prevzelo. Komaj mi je dopovedala, da me ima že nekaj mesecev za mrtvega. Po borbi na Jelovici so ji sporočili, da sem padel. Ko sem ji povedal, da odhajam v Sovjetsko zvezo, pa je spet jokala — od ponosa.«

— — —

»Prav gotovo je bil tvoj odhod v Moskvo začetek zelo pomembnega življenjskega obdobja?«

»Nedvomno je moje šolanje v Sovjetski zvezi najtežje obdobje v mojem življenju. Že pot tja se je začela z zapletljajem. Od šestnajstih Jugoslovanov smo bili trije Slovenci — Daki, Simon in jaz. Od veselja smo se ga pred odhodom napili in se malo preobjestno obnašali. Nekdo od štabne zaščite pa nas je zatožil glavnemu komandantu Stanetu Rozmanu. Naslednje jutro nas je poklical na raport. Kot kipi mirno smo stali pred njim. Ob njem je stal Boris Kidrič, ki nas je — medtem ko nam je Stane držal pridigo — samo ostro gledal. Stane je jezno zaključil: »Povem vam, če ne bi bili že vsi dokumenti odposlani, bi vas takoj vrnil nazaj v enote.« Stane ni trpel nobenega pojasnjevanja. Povedal nam je svoje in nas odslovil. Pol ure nismo prišli k sebi. Brez besed smo s povešenimi glavami tavali okoli štaba.

Preden smo odšli iz Jugoslavije, nas je v Belem dvoru sprejel vrhovni komandant maršal Tito. To je bilo moje prvo srečanje z njim. Po kratkem pogovoru in navodilih, kako naj se obnašamo v šoli, nas je odpeljal v kino. Sedel sem na njegovi desni strani, ob nogah pa mi je ležal njegov pes Lux, tisti iz Drvarja, in me neprestano jezno motril, tako da nisem vedel, če se sploh lahko premaknem. To je bila gotovo najdaljša predstava, kar sem jih kdajkoli gledal.

V Sovjetsko zvezo smo se odpeljali z letalom. V najboljši vojni šoli na svetu, akademiji Vorošilova v Moskvi, sem kmalu spoznal, da je imel Tito prav, ko je dejal, da bo težko in naj damo od sebe vse, da bomo osvojili izkušnje Rdeče armade, s katerimi bomo pomagali modernizirati našo armado. Bilo je res težko. Zelo težko. Prišli smo v povsem drugačne pogoje. Drugačna klima, hrana, drugačen način življenja, nepoznavanje jezika in še druge težkoče so se kar vrstile. Jugoslovani smo imeli svojo skupino, ki jo je vodil generalpodpolkovnik Bijakov, nekdanji komandant korpusa pri obrambi Leningrada. Imel nas je rad kot svoje sinove. Učili smo se noč in dan. V manj kot enem letu sem izgubil 23 kilogramov teže.

Pokonci me je obdržala samo zverinska volja in trma, da ne smem odpovedati in kloniti. Rusi so priznali našo skupino za eno najboljših. Posebno pa so nas cenili zaradi smisla za taktiko. Pri tem so nam pomagale izkušnje partizanske vojske.

Najlepši dogodek za vse je bil, ko nas je prišel obiskat maršal Tito. Sprejel nas je ob prisotnosti načelnika šole maršala Šapošnikova. Zanimal se je, kako nam gre učenje, in bil je zadovoljen z nami. Kljub vsem težavam sem končal šolo s prav dobrim uspehom, kar je pomenilo zame velik uspeh.«

— — —

Ker sem poznal njegov magični vpliv na ljudi, neomajno zaupanje borcev v njegove načrte in akcije, me je zanimalo, kako si je vse to pridobil.

»Zaupanje v ljudi, to je osnovno vprašanje. V miru in vojni sem imel dovolj priložnosti, da sem spoznal našega človeka. Nad ljudmi nisem bil nikdar razočaran. Ne nad bližnjimi in ne nad daljnimi sodelavci. Morda zato ne, ker nisem nikdar pričakoval od njih nemogočih stvari. Pri tem me je vodilo načelo: Besede naj se ne razlikujejo od dejanj. Kar zahtevaš od drugih, izpolnjuj tudi sam. Bodi jim vzor, pa ne bo problemov, če boš zahteval stvari, ki so težko izvedljive. Nobeno prepričevanje ne zaleže toliko kakor osebni zgled. Po partizansko rečeno: z ljudmi deli dobro in slabo, pa ti bodo zaupali.«

»Katero napako pa najlaže oprostiš ljudem?«

»Jaz vsako. Brž ko se prepričam, da se je tisti, ki jo je napravil, zaveda in mu je resnično žal ter jo skuša popraviti.«

»Katero napako pa potem najbolj obsojaš?«

Nekoliko je pomislil in prepričevalno rekel:

»Lenobo. Ker je tuja vsaki ustvarjalnosti in je izvor mnogega zla. Zelo zoprna mi je tudi zahrbtnost in hinavščina, ki se je poslužujejo slabiči, da bi prišli do stvari, ki jim ne pripada.«

»Kakšen je tvoj življenjski cilj?«

»Živeti pošteno in za skupnost koristno.«

Na ta odgovor nisem imel kaj pripomniti in nič več spraševati, zato sem dodal: »V čem potem vidiš smisel življenja?«

Nekoliko je pomislil. »V zaupanju v svetlejšo bodočnost človeštva, v ljubezni do življenja in vztrajanju.«

»In kaj je potem zate sreča?«

»Predvsem delovni uspeh.«

»In katero moško lastnost najbolj ceniš?«

»Vsekakor odločnost in doslednost. Če hočeš, ti povem še, da pri ženskah najbolj cenim skromnost, pri otrocih pa ukaželjnost.«

Od barv mu je najbolj všeč zelena in modra. Od drevja mu je pri srcu lipa in smreka. Od cvetja planika in asparagus. V mladosti si je vtisnil v spomin izrek, ki ga je oče večkrat ponavljal: »Ne napravi sočloveku ničesar, česar ne želiš sam sebi.« Všeč pa mu je tudi izrek: »Resnica v oči bode.«

Ko sva se tako menila, sem mu na pol v šali na pol zares zastavil vprašanje:

»Tvoje vrline in posebnosti so poznane precej širokemu krogu ljudi. Ali pa ima tvoj značaj kakšne šibke točke, ko se že pogovarjava v vojaškem stilu?«

Oči so mu zažarele in zvito se je nasmehnil. »Seveda jih imam. Toda po teoriji strategije in taktike pomenijo šibke točke najstrožjo tajno. Sicer pa bi o tem lahko kaj povedali moji nadrejeni ali pa moja žena. Ti se večkrat uspešno, še večkrat pa zaman trudijo, da bi jih odkrili.«

— — —

Svarunovo najljubše opravilo, za katero porabi največ prostega časa, je lov in ribolov. Pravi, da je zanj lov življenjska potreba. To ni slučajno. Je pa precej nenavadno, posvečati lovu tako pozornost. Zanimivo je, kako to utemeljuje:

»Zrasel sem v najtesnejšem stiku z naravo. V vojni se je navezanost na gozdove, reke in gore še bolj povečala. Ves moj organizem je navajen na fizični napor in gibanje. Deseturni pohod mi ne pomeni nobene težave. Silni tempo modernega življenja zahteva protiutež v sprostitvah. Lov mi na eni strani ohranja fizično kondicijo, ki mi je kot vojaku — da se ne pomehkužim — nujno potrebna. Od nje je tudi odvisno celotno počutje človeka. Poleg tega pa me psihično uravnoveša, ker priroda vnaša v človeka ritem prirodnega življenja.«

— — —

Za nas bo zanimivo, kaj meni Svarun o jugoslovanski armadi:

»Pri nekaterih ljudeh vladajo čudni predsodki glede našega dela v armadi. Mislijo, da je tu statika. Temeljito se motijo. Vojna znanost se zelo hitro razvija. Odkritja in razvoj tehnike zahtevajo nenehno prilagajanje armade novim potrebam. To povzroča organizacijsko problematiko, ki jo mora reševati kader, ki je za to usposobljen.

Kader v armadi mora politično živeti in delovati, če hoče opravljati svojo funkcijo. Mi posvečamo veliko pozornost vzgoji ljudi, ne samo pridobivanju znanja. Trdim, da je dveletna doba, ki jo opravi vsak državljan v armadi, najintenzivnejša življenjska šola za zorenje osebnosti. Poseben pomen ima za tiste državljane, ki prihajajo iz izrazito agrarnih in odmaknjenih predelov. Mi jim prvi posredujemo sistematično znanje. Naš program je najbolj zgoščen z vsem, kar je potrebno za življenje v skupnosti, v miru, posebno pa v vojni, ko podrejanje interesov posameznika interesom skupnosti postane nujno, usodno potrebno. Služba v armadi je mnogim delovnim ljudem prvi korak za vključevanje v družbeno življenje naše domovine.«

Glede prenašanja tradicij NOB na mladino pa je menil:

»Armadna vzgoja izhaja iz prakse v NOB. Do potreb moderne armade. S tako vzgojo pa je treba začeti že v osnovni šoli. NOB ima neizčrpno možnost vzgojnih primerov, ki so obenem zgoščeno vojaško znanje. Samo metode, kako te stvari približati mladini, moramo odkrivati in uporabljati najbolj primerne.«

— — —

Zelo me je zanimalo, kako gleda Svarun na osnovne probleme družbe.

Govoril je z veliko prizadetostjo in tako prepričevalno, da sem mu moral nenehno pritrjevati. »Cilj nam je znan. Problem pa je v realizaciji.

Mislim, da je danes osnovno vprašanje, kako doseči ustvarjalnost ljudstva. Kako vzbuditi interes zavestnih sil, da bi rušile vse staro in gradile novo. Kako se otresti šablon in odpirati perspektivo. Pri delu je važen osebni primer tistih, ki vodijo, z največjim poudarkom na osebni odgovornosti. Premalo ostro nastopamo proti ljudem, ki izrabljajo demokracijo.«

»Verjetno je birokrat in birokratizem najbolj uporabljen negativni predznak naše družbe, ki si ga največkrat vsak po svoje tolmačimo. Kaj misliš o tej zadevi?«

»Birokrat je zame človek, ki operira samo s teoretskim znanjem, v bistvu pa ne pozna stvarnega stanja in potreb življenja. To je odtujen človek. Oddvojil se je od ljudi, od konkretne prakse, od interesov ljudstva. Vidi samo sebe in anonimne sile, ki se jim podreja, išče svoje koristi, ne vidi pa človeka. Značilen je tudi odnos birokratov do starih borcev. Človek, ki je prilezel na položaj, je zadovoljil svoje ambicije, čeprav so večkrat večje od sposobnosti, pozabi pa na tiste, ki so mu ta položaj omogočili. Celo sramuje se jih. Tak človek, tudi če je kdaj bil revolucionar, postane konservativen, ne bori se za novo. Poleg tega imamo na položajih mnogo mladih, ki ne izhajajo iz tradicije. Zahteve borcev proglašajo za siromaštvo. Takole govore: ‚Čast ti. Boril si se za svobodo, si pa nesposoben, da razvijaš državo in ekonomiko. Bodi vesel, da si ostal živ.' Taki niti ne pomislijo na tiste, ki imajo komaj za hrano. Tako se v odnosu do starih borcev birokrat, ki se je prelevil iz meščana v navidezno našega človeka, in naš človek, ki se je odtujil, znajdeta na istem položaju. Dejstvo je, da se premalo ostro borimo proti nosilcem negativnih pojavov. Za temi pojavi stoje konkretni ljudje. Poleg tega mi je zoprna skomercializiranost, ko se vse gleda skozi dinar, čeprav sem prvi za učinkovito ekonomsko poslovanje. Ne smemo izgubiti izpred oči človeka. Saj smo zanj izvedli revolucijo.«

ZLATA ČURK: PO BOJU...

Jastreb mi je izkljuval oči,
ko sem mrtev ležal v travi
med drugimi . . .
Moje oči so se dvignile z jastrebom
in postal sem jastreb . . .

In dvignil sem se više,
kot se je dvignil jastreb kdajkoli poprej
in sem prežal,
da bi našel tistega,
ki mi je vzel življenje.

FRANCE BEVK

MRTVO OGNJIŠČE

Po koledarju je bila šele jesen, a se je že začel zgodnji mraz z vedrimi, ledenimi dnevi. Neko jutro se je za spoznanje otoplilo, a nebo se je nagosto zateplo z oblaki. Začele so se vrtinčiti omraznice, na vrhuncih hribov se je belo zakadilo od snega. Po bregovih in v dolini je metlo tako nagosto, da je bilo ozko obzorje med gorami kakor zagrnjeno z belim, trepetajočim zastorom.

Zgodnji večer se še ni spustil na zemljo, ko je pobočja že pokrivala nova snežna odeja. Z nočjo je zapihal krivec, divje podil snežinke, otresal veje, nosil oblake pršiča, ga v vrtincih znašal v debele zamete in jemal sapo.

Pokrajina je bila, kakor da je pogreznjena v temo in molk, ni bilo slišati človeškega glasu ne videti luči. Vse samotne poti so ležale zasnežene in zametene, zagrnjene z visečimi vejami grmovja. Pobrežje, vas v dolini, je bilo kot izgubljeno v noči. Nemški stražnik ob železnem mostu čez rečico je cepetal od mraza in premrla lica skrival v kožuhovinasti ovratnik plašča. Nekaj — neznano kaj — je v sunkih vetra v neenakih presledkih kovinasto udarjalo ob železne traverze in za hipe preglasilo zavijanje krivca.

Ta glas je Jana in Sila, ki sta se reševala iz samot čez težko prehodno pobočje Slemena, opozarjal, da je že blizu dolina in prehod čez reko. Na srečo so bile že pred trdo temo za njima kozje steze nad prepadi. Opotekala sta se po kolovozu, ki je peljal iz gozdov in strmo padal do vasi. Zdaj pa zdaj sta se za hip ustavila in otresla sneg s plaščev, nahrbtnikov in čepic. Pri tem sta se v gostem mraku le bežno ozrla drug po drugem in spregovorila nekaj tihih besed.

Bila sta iz patrole treh mož, ki so tisto jutro trčili na zasedo; le za las je manjkalo, pa bi vsi trije ugriznili v zemljo. Vodjo patrole je zadela jeklenka. Jan in Sil sta le s težavo rešila ranjenca, ki je stokal in se od bolečine grizel v roko. Pustila sta ga v neki samotni koči; bilo bi noro, če bi krvavečega vlekla s seboj v sneg in noč. Tista pot v dolino in znova v breg mimo Gabrovca ter daleč onostran v gozdnate samote, je bila še za zdravega človeka težka preizkušnja. Sil, še ves mlad in šibek, ki mu je lačen volk gledal iz oči, je vsak hip zaostajal. Jan, ki mu je ruso strnišče obraščalo široka lica, je imel dolge noge in je hodil, kakor da ga nosi veter. Šele ko sta bila bliže dolini, kjer je bila plast snega tanjša in se jima je nudilo nekoliko zavetja pred vetrom, ga je laže dohajal.

Klanec se je iztekel na cesto. Partizana sta obstala pred veliko, temno hišo, ki se je le medlo odražala skozi vrvenje snežink. Jan je prisluhnil. Skozi gosto zastrta okna so prihajali zamolkli glasovi. Pred njima je bila vas. Na levici se je čez rečico spenjal most, ki je spajal bregova. Pod cesto je bil travnik z redkim drevjem, ki se je vlekel do struge. Pod ledom je pritišano klokotala voda.

Spustila sta se pod cesto in na celo zagazila v sneg. Prišla sta do brvi s polomljeno ograjo, ki se je kot velikanska kobilica odražala v belini. Z brzostrelkami v rokah sta stopala čeznjo in s pogledi švigala na most. Brvi je nenadoma zmanjkalo, a je bilo le še nekaj korakov do brega. Zadnje bruno je bila bržkone odnesla jesenska povodenj. Jan je poskočil na led, ki je izdajalsko zaškrtal in zastokal pod snegom. Za njim je priletel Sil. V nekaj skokih sta bila na bregu.

Preden sta se utegnila pomuzniti v nizko grmovje, se je od mosta oglasil strel. Znamenje za poplah. Stražnica je zagorela od bliskov. Divje je zaropotalo in završalo. Partizana sta se vrgla v sneg in čakala s pridržanim dihom. Jeklenke na srečo niso tolkle v tisti del brega. Streljanje se je polagoma uneslo, le še nekaj pokov, nato je vse utihnilo. Krivec je pihal v sunkih in tisto »neznano« se je od časa do časa rezko oglasilo.

Partizana sta se tiho potegnila v breg in našla zasneženo pot, ki se je rahlo vijugala z vrsto dreves in grmovja ob straneh. Ondod so v Pobrežje vlačili drva iz gozdov in seno iz senožeti. Breg je bil strm, sneg nedotaknjen, veter je ostro vel čez pobočje, kakor da se divja, ledena reka v slapu pretaka v dolino. Zdaj pa zdaj so bili njegovi sunki tako močni, da sta se morala obrniti in loviti sapo. Od napora sta se znojila, ob vsakem postanku sta se tresla od hladu.

Sil, že ves izčrpan in izpraznjen kot vreča, bi se bil v kakem zatišju najrajši vrgel v sneg in počival.

»Včerajšnja pot je bila krajša,« je rekel. »In manj naporna.«

»Bila. A ob nji ne stoji hiša, v kateri se bova kmalu ogrela in navečerjala.«

»Res?«

»Če ti rečem.«

Obet tople izbe in polne sklede je Silu vlil novih moči. Gnal se je za Janom, ki se je ustavil šele visoko v bregu ob gosti skupini smrek. Pot se je ostro prelomila in zavila skozi gozd okoli obronka. Ozka steza je silila v višino in čez preval v drugo dolino. Bila je vsa zasnežena, kot izgubljena v noči, zapletena med grmovje.

V ZAVETJU TRNOVSKEGA GOZDA

Stala sta v gostem mraku noči in si oddihavala.

»In hiša?« je vprašal Sil.

»Za gozdom. Kmalu bova tam.«

Jan je zagazil v sneg na kolovozu, ki se je kot siv pas vlekel med drevjem. Že ves dan je mislil na ta trenutek in se tiho nasmihal pod brki. Zaseda, v katero so padli, mu je prišla na pomoč. Vodjo patrole bi bil prej ko slej težko pregovoril, da bi se vračali po ovinku skozi Pobrežje. Sil, zelenec, ki ga je moral varovati kot otroka, pa mu je brez ugovora sledil, kamor ga je vodil.

Hodil je naglo, gnalo ga je srce, poznal je pot in pokrajino. Še čez sedlo bi našel z zavezanimi očmi. Za gozdom se je vlekla senožet, zopet ozek pas gozda, nato se bo odprl sadovnjak, a v sadovnjaku bo zagledal nizko hišo s slamnato streho.

»Ali so tam dekleta?« se je oglasil Sil za njegovim hrbtom.

»Ne. A gospodinja ... Boš videl, kakšna ženska!«

«Aha!«

»Nič aha. To je žena mojega prijatelja ...«

Pot skozi senožet je bila mučna. Nič vetra, zatišje, a sama sivina v nočnem mraku, oči je slepilo trepetanje snežink. Noga je vsak hip zagazila v breg ali pod pot... Misel je hodila daleč pred Janom, a v duhu je že stal v sadovnjaku in pred hišo, do oken zakopano v sneg...

Obstal je na robu gozdnega pasu in se napeto zagledal nekam predse. Od snega obtežene veje so visele skoraj do tal. Sneg je ponehaval, skozi preklane oblake je pogledala zvezda. Breg je oblila medla svetloba prvega krajca. Tik kolovoza je tenek curek vode pel v zasneženo in poledenelo koritce. Jan se je začudil: do studenca ni bilo nobene gazi. Stopil je na zasneženo stezo in pogled upiral v sivo steno z očrnelimi okni. Poznal jih je, a še nikoli mu niso tako votlo strmela v obraz. Noč in sneg pogosto varljive podobe čarata pred oči, vendar se mu je hiša nenadoma zazdela čudno tuja in grozeča. Rasle so mu oči in z njimi začudenje, dotaknila se ga je črna slutnja.

Obstal je pred pogoriščem. Vanj so strmele temne odprtine vrat in oken. Stisnilo ga je za srce.

»O!« se je oglasil Sil, ki je obstal za njim.

Jan se je sesedel na kup panjev, ki so pokriti s snegom ležali pred hišo. Vroč znoj mu je udaril iz telesa, čelo je oslonil v dlan.

Sil je stal in gledal. Pričakoval je tople peči, polne sklede, brhke gospodinje, a je našel le mrtvo pogorišče. To se mu je zdelo tako groteskno, da se je zarezgetal.

Smeh se je Janu kot igla zadrl v srce.

»Smej se, hudič neumni!« je zakričal. »To je bila moja hiša,« je tiše pristavil. »In moja žena...«

Sil je zazijal; bilo mu je žal.

»Zakaj mi tega nisi prej povedal?«

Jan mu ni odgovoril. Moral bi reči, da ga je hotel presenetiti, a je bil sam tako presenečen, da mu je jemalo pamet.

Silu se je zasmilil.

»In kje je žena?«

»To se tudi jaz vprašujem,« je rekel Jan na pol odsotno.

Tisoč misli mu je vrelo v glavi. Mrtva? V ječi? Pobegnila k staršem. Ali se je zatekla h kakemu sosedu? Kako se je to zgodilo? Ali je kaka nemška patrola zalotila partizana v hiši? Ali jo je kdo ovadil, da sprejema kurirje?

»Ali nimaš kakega soseda?«

»Pol ure hoda v kopnem. A nima smisla. Morda je tudi tam pogorišče.«

Sil je molčal. Pamet mu je svetovala, naj ne dreza v tovariša, dokler ta ne preboli prvega udarca. Oslonil se je na košato tepko z osmojenimi vejami, od izčrpanosti zdrknil ob deblu v sneg in tako obsedel.

Jan se je nepremično zastrmel v pogorišče. A ni videl okajenih zidov, notranji pogled mu je lovil podobo žene. Živa kot vrag, vesela kot svatovska pesem, topla kot ogenj. Tiste dni, ko je bil ločen od nje, jo je bolj kot kdaj prej ljubkoval v mislih. Odkar je bil odšel v italijansko vojsko in od ondod ušel v partizane, sta se samo enkrat videla. Na neki kurirski poti je bil napravil ovinek kot ta večer in potrkal na njeno okno. Poslej sta si od časa do časa le po kurirjih, ki so se tihotapili čez Pobrežje, pošiljala pozdrave. Ta dan si je vso pot od jutra zamišljal trenutek svidenja.

Že po glasu ga bo spoznala, zavpila in mu le na pol oblečena pritekla odpirat. Tako je bilo prvič...

Z raskavo dlanjo si je obrisal potno čelo in se ozrl po Silu, ki je podremaval z glavo na prsih.

»Sil!«

Tovariš se je zdramil.

»Kaj?«

»Ali si hudo lačen?«

»Ne samo lačen, izpraznjen, votel.«

Jan je pobrskal po nahrbtniku in potegnil iz njega kos čokolade. Odvil ga je in prelomil, večji kos ponudil tovarišu.

»Na, vzemi!«

Sil je vzel in čokolado drobil med zobmi. Tudi Jan jo je odlomil košček in vtaknil v usta. Bil je že nekoliko pomirjen. Ko se je spomnil, da je posladek že več tednov hranil za ženo, se mu je zopet živo vznemirilo srce. Ostanek je zopet zavil v papir in ga potisnil v žep. Prižgal si je cigareto.

Kajenje ga je znova pomirilo. Nikoli se ni za dolgo vdajal niti jezi niti tegobi. Stvari je vedno gledal take, kakršne so bile, vendar jih je rajši obračal na njihovo svetlo stran. Misel, da je žena pri svojih starših, se mu je vžgala kot plamenček. Ni je maral kaliti z dvomi. Za njim bo hodila le senca negotovosti vse dotlej, da iz ust kakega kurirja ne izve resnice.

Ogorek cigarete je vrgel v sneg in se dvignil. Stopil je k vežnim vratom, prižgal vžigalico in pogledal v notranjost. Ostanki zoglenelih tramov, ki so mu zapirali vhod, so vse križem pokrivali mrtvo ognjišče. Vžigalica je dogorela, prižgal je novo in zopet strmel, kakor da črnim ostankom domačije trga skrivnosti.

Ozrl se je po pokrajini, ki je ležala v snegu s črnimi lisami gozdov. Ni več snežilo. Oblaki so se bili na široko preklali, s pasu jasnine so gledale zvezde. Lunin krajec je visel tik nad grebenom Slemena. V dolini so zaropotali streli.

Strmo izpod čela se je ozrl navzdol, kakor da ga je šele tedaj z vso jasnostjo prešinila misel na požigalce. Obšel ga je srd. Da bi si dal duška, je odprl zaklopko in v polkrogu spustil rafal. Odsekano je zaropotalo v noč in odmevalo od bregov.

Kot v odgovor je zopet zatreskalo v dolini. Jan se je zasmejal.

Sil, ki je sede spal, oslonjen na tepko in z glavo na enem ramenu, se je ob strelih prebudil, planil na noge in zgrabil za orožje, kakor da ga je presenetil sovražnikov napad.

»Nič, nič,« mu je zaklical Jan. »Jaz sem streljal.«

»Zakaj?«

Jan mu ni odgovoril.

»Iti morava,« je rekel.

Ni se več ozrl na pogorišče. Odšla sta. Pri studencu sta se odžejala z ledeno vodo, ki sta jo natočila v prgišče. Jan je hodil počasneje kot prej, kakor da se mu je neznanska teža obesila na pete. V vrhu Gabrovca je v sunkih šumel veter.

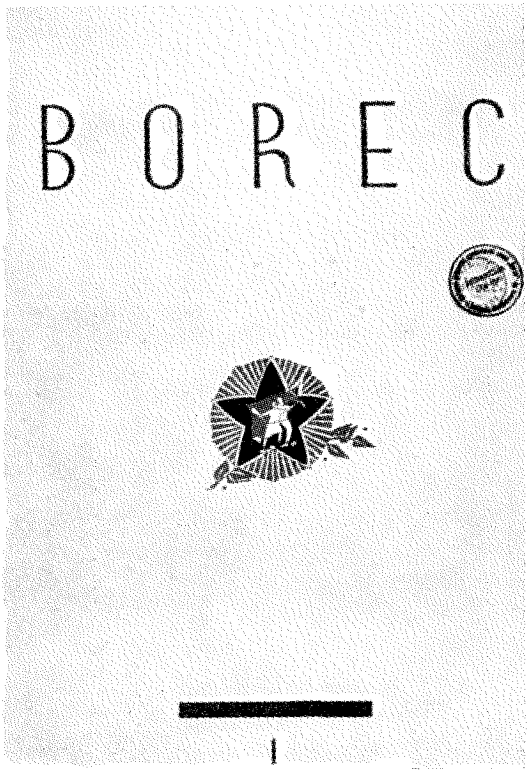

NASLOVNA STRAN PRVE ŠTEVILKE PRVEGA LETNIKA REVIJE »BOREC«

LETA 1951 JE DOBIL »BOREC« NOVO OBLIKO. VSAK NADALJNJI LETNIK JE IMEL DRUGAČNO NASLOVNO STRAN

OB 15. OBLETNICI REVIJE »BOREC« SO V RAZSTAVNIH PRONEGA IN ZGODOVINSKEGA ZAVODA »BOREC« ODPRLI RAZSTAVO ZALOŽNIŠKE DEJAVNOSTI TEGA ZAVODA

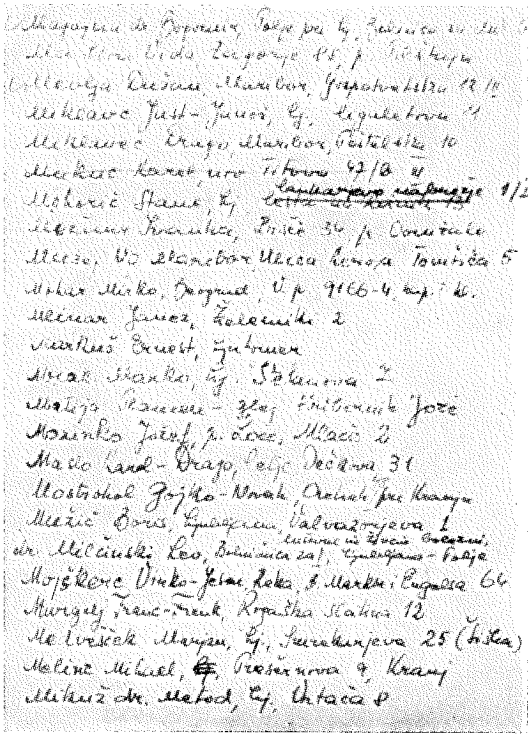

V DOSEDANJIH LETNIKIH REVIJE »BOREC« JE BILO OBJAVLJENIH NAD 3.500 SESTAVKOV, ŠTEVILO NJENIH SODELAVCEV PA SE JE POVZPELO NAD PETSTO. MED NJIMI JE BILO TUDI VEČ ZNANIH PISATELJEV IN DRUŽBENIH DELAVCEV, O ČEMER PRIČA TUDI TA FAKSIMILE ENE IZMED STRANI ABECEDNEGA SEZNAMA BORČEVIH SODELAVCEV

IVAN MINATTI:

JESEN V GORAH

Drobne deževne kaplje.
Pod njimi rjaste praproti krhko zvene.
V okopih smo. Naše oči strme
brez misli v razjedene kraške škraplje.

Jesen v gorah.
Mi zakopani med kupi otrple zemlje
tiščimo v žepih od mraza nabrekle roke.
Na naše lase je padla slana kot prah.

Mrzlo sije večer. Naše želje so vstale na pot
kot žerjavi, ki v zrak so vrešče zarezali klin.
V dolini zvoni. Iz visokih lin
brne tihi glasovi do tod.

Tam doli je kruh, je tobak
in topla domačnost slamnatih koč . . .
Nas pa objela bo mrzla, brezmesečna noč,
ko krenil odtod bo v pohod naš korak.

PISMO MATERI IZ GROBA

Mama! Pošiljam ti pozdrav. Pod bukvo v grapi
ležim in mi je prav. Med korenine
sem ujet in čakam, da zasine
žarko jutro čez moj temni dom. Sapi,
ki ihti skoz suhe veje nad grobovi
sem naročil, naj te potolaži.
Saj nisem sam. Z menoj na mrtvi straži
so še drugi fantje. Kot sinovi
istega očeta smo. Ko se zmrači,
zapojemo skoz prst o domovini,
in pojemo, dokler se petelini
ne oglase in k jutru zazvoni . . .
Ne skrbi! Jaz sem zadovoljen. Naložili
so čezme listja in zrahljali zglavje
tovariši in so odšli. Ostal je
z mano le še križ, ki so ga zbili
iz vej, in pesem, ki so z mano v grob jo dali
To pesem pojemo in o dekletih,
saj smo še vsi mladi in v tistih letih,
ko v srcu preveč vre, da bi molčali.
Pa zbogom! In nikar preveč ne joči, mama.
Veš, tvoja bol bi me preveč težila
in tiho srečo v grobu bi kalila
neznosna misel: da si sama, sama . . .

ZADNJA NOČ

Nocoj si, draga, mi neskonočno blizu.
Tako bližino tvojo v sebi slutim,
da sem naslonil na rešetko svoj obraz.

Mordà te zadnji hip še kje ugledam,
še preden v veži trd korak začutim,
ki bo pohodil sanje in presekal čas.

Nocoj sem, draga, mehek ko voščena sveča
in sebi tuj, ko da več nisem jaz.
Joj, kmalu me bo strl groze plaz
in me sprejela medse mrtvih trupel gneča.

Nocoj se moja duša s tabo pogovarja
spokojno — saj sem vse dojel do dna. —
Ob svitu bom poljubil mesto tebe tla
in mojo kri bo oškropila zarja.

TONE SELIŠKAR

NA FRONTO

PREDZADNJE POGLAVJE IZ ROMANA »NOČ IN SVITANJE«, KI BO IZŠEL ŠE LETOS. ROMAN OBRAVNAVA PRVE TRI DNI OKUPACIJE. MEDTEM KO TISTE USODNE APRILSKE DNEVE NAŠA VOJSKA DOŽIVLJA PRAVI BRODOLOM IN NJENI VODITELJI PRVI ZAPUŠČAJO POTAPLJAJOČO SE LADJO, JE NA SLOVENSKEM NA TISOČE PROSTOVOLJCEV PRIPRAVLJENIH ZAJEZITI NAVAL SOVRAŽNIKA. TODA VSA NJIHOVA RODOLJUBNA PRIZADEVANJA OHROMI POPOLNA BREZGLAVOST NAJVIŠJEGA VOJAŠKEGA VODSTVA, KI JE PREPUSTILO DOMOVINO IN LJUDSTVO NA MILOST IN NEMILOST OKUPATORJU. ROMAN »NOČ IN SVITANJE« JE VISOKA PESEM SLOVENSKI ZEMLJI, LJUBEZNI IN ZVESTOBI DO NJE, JE HIMNIČNA PESEM RODOLJUBJU, PRAVICI IN POŠTENJU, HUMANIZMU IN NAPREDKU. ROMAN JE IZDALA ZALOŽBA »POMURSKI TISK« V MURSKI SOBOTI.

Čudna vojska smo bili! Vsi smo bili v čisto novih uniformah, pa vendar je bilo po naši hoji in po vsem našem vedenju videti, da smo od sile nerodni vojaki, ljudje pač, ki so le za poizkušnjo oblekli vojaško obleko in ki jo bodo zdaj zdaj spet slekli in se vrnili na svoje domove. Mladi, nekateri še čisto otroški obrazi so bil nasmejani, kakor da gredo vsi ti novinci na izlet, veselo in razposajeno so vstopali v vagon, se prerivali k oknom; in ker na postaji še ni bilo videti nobenega znaka vojne razen zatemnitve, ki pa smo je bili že vajeni, in ker so železničarji s svetilkami prav tako hodili med tiri in vlaki, ko da vojne sploh ni in je ne bo, nas je prevzela brezbrižnost, da smo se obnašali kakor vse običajne prejšnje dni.

Dolenjski vlak.

Torej kam?

Stopil sem k lokomotivi. Bila je stara, srednje težka, ki je na tej progi vozila še v avstrijskih časih, toda paro je puhala še kar ihtivo in pogumno in iz dimnika so ji lezle debele klobase sivega dima. Strojevodja je pravkar prišel iz prometne pisarne z rdečim listkom v roki, ki ga je še enkrat prebral, nato pa zganil in spravil pod zamaščeno kapo. Bil je prileten možakar, cigaro je žulil in nikamor se mu ni mudilo. Skrbno je obšel lokomotivo, se vrnil nazaj pod kabino, iz katere se je sklanjal mlajši kurjač, in vprašal:

»Kdaj? Saj imamo že pol ure zamude.«

»Nič za to!« je dejal strojevodja. »Zdaj spreminjata vozne rede Hitler in Mussolini. No, nama je pač vseeno kdaj, mar ne?«

»Nama že, toda glej, fantom se mudi na fronto!«

Strojevodja se je ozrl po vagonih, si otrl cigaro in se zamislil. Nato je močneje potegnil dim iz ogorka cigare in dejal zamišljeno:

»Grem pogledat, morda je tudi moj med njimi.«

»Ni mogoče... Ali je nor? Saj mu ni bilo treba!«

Strojevodja z dolgimi košatimi brki in dobrodušnega obraza je bil velik kot gora. Bilo mu je kakih petdeset let in kadar je vzdignil kapo, se je pokazala kratko ostrižena močna griva osivelih las. Bil je zares postaven, mogočen možak. Temno moder, malce od olja popackan jopič mu je tesno oklepal močno oprsje in najbrž je zelo rad kadil cigare, kajti brž ko je vrgel ogorek na tla, je potegnil iz prsnega žepa novo cigaro, ji spretno odgriznil konico z močnimi, belimi zobmi in si jo prižgal previdno in natančno.

»Ne pozabi mi kupiti v Karlovcu sto cigar, karlovške so boljše, lepše vlečejo kot ljubljanske. Ljubljanske se samo smode, karlovške pa lepo in enakomerno tlijo.«

»Torej do Karlovca?«

»Tako je rečeno. Sicer pa, saj gremo vedno do Karlovca! Je kaj narobe?«

»No, mislil sem..., če so Nemci že Novo mesto bombardirali...:«

»Da, da, vojna je svinja! No, grem, takoj se vrnem. Že tri dni me ni bilo doma in fant je že ves čas govoril, da ne bo čakal Nemcev doma... Kar nekaj mi pravi, da je tamkaj in najbrž ne ve, da ga bo oče potegnil na fronto.«

»Kje pa je zdaj ta prekleta fronta?«

»Hudič si ga vedi... Na italijanski meji je ni, a pri Mariboru se menda že pošteno dajejo.«

Tedaj je vihravo pritekel eden naših mladih vojakov, se strumno postavil pred strojevodjo, salutiral in vzkliknil mladeniško razposajeno:

»Pokorno javljam, oče, tu sem!«

Strojevodja se je otožno nasmehnil, ne da bi se premaknil, segel je fantu v roko, mu jo krepko stisnil, potem mu je položil desnico tako krepko na ramo, da je gizdavi vojaček kar klecnil in dejal:

»Torej si se le odločil?«

»Da! Dva dni sem te iskal, pa si bil vedno na progi. No, vendarle sva se našla! Veš...«

Obmolknil je v zadregi, porival si je šajkačo na glavo sem in tja in ni našel besed.

»No, kaj?« ga je vprašal oče.

»Odšel bi tudi, če bi te ne našel. Zdaj mi je laže, ko te vidim. No... Rad bi slišal, kaj praviš ti k temu!«

Strojevodja je močneje potegnil dim iz cigare, potem pa je nenadoma zgrabil s svojo šapo sina za plašč, ga podrmal nekajkrat sem in tja, nato ga je potegnil čisto k sebi, ga objel čez rame in dejal:

»Prav je tako! In če tega ne bi storil, bi mi bilo žal zate!«

»Oh, oče, kako je to dobro!« je vzkliknil sin ganjeno.

»Da, da, Primož, nisi me zatajil. Si organiziran...?«

»Skojevec sem, sem pa kandidat za partijo.«

»Dobro, fant! Kaj pa tvoj prijatelj Viktor?«

»Je tudi med nami, da, skupaj sva!«

»Tudi to je dobro! Kaj pa mati?«

»Hudo ji je bilo. Jokala je...«

»Te je pregovarjala, da ostani doma?«

»Ne, ne, nič ni rekla, samo jokala je.«

»Tudi to je dobro!«

»Ko prideš domov, jo potolaži!«

»Brez skrbi, Primož. Si kaj pri denarju?«

»Mati ga ni imela doma, saj veš, sicer pa ni treba, saj je vojaški kruh dober.«

»To že, ampak h kruhu spada včasih tudi klobasa!« je dejal strojevodja, segel zadaj v hlačni žep, potegnil iz njega denarnico in pobrskal po njej. Našel je primeren bankovec in ga dal sinu.

»Hvala, oče!«

»Ni za kaj! Ko dobiš prvo profesorsko plačo, mi boš pa vrnil!« je dejal strojevodja vedro, si pomencal oči in še enkrat stisnil sina k sebi, kajti prometnik je že tekel proti stroju. Odrinil je sina, stopil na stopničko in se povzpel v kabino.

Z njegovim sinom vred sva stekla proti najinemu vagonu. Ploščad postaje je bila prazna, pusta, nobenih potnikov ni bilo nikjer in tudi vsi vagoni razen naših dveh so bili domala prazni. Videti je bilo, kakor da je naš vlak poslednji, ki bo še kdaj odpeljal s te postaje. Težka lokomotiva je nekje v temi okorno rožljala čez kretnice, cvilila in sopihala. Čez prazne tire je hitel kretničar s prižgano svetilko in videti je bilo samo svetilko, ki se je kot vešča zibala skozi temo. Restavracija je bila zapuščena, le blizu kurilnice je bilo videti dolge gmote tovornih vagonov, ki se niso nikamor premikali, kot da so se vlaki z vseh prog zatekli na to postajo in da niso vedeli ne kod ne kam.

Kasneje, ko smo se že peljali, nam je sprevodnik pripovedoval:

»Vsi tisti tovorni vlaki so namenjeni vojski... A na postaji ne vedo kam z njimi. V Ljubljani ni vojske... Do kod še lahko vozimo vlake, ne vemo. A v tistih neštetih vagonih je na kupe masti, moke, sladkorja, jajc, prekajenega mesa, riža, testenin, krompirja, olja... Oficir na postaji, naš človek, mi je povedal, da bodo, preden pride sovražnik v Ljubljano, spustili k vagonom in k skladišču prebivalstvo, pa naj odneso živila domov. A vidiš smolo, mene pa prav takrat ne bo v Ljubljani, a kako prav bi mi prišla vreča moke in kanta masti!«

Vlak je tiho odpeljal s postaje, kakor da bi se naskrivaj odplazil, nihče nam ni mahal v slovo, le medle luči signalov so nas pozdravljale. Vlak se je potuhnjeno plazil iz mesta. Neskončna tema ljubljanskega barja nas je goltala in kolesa so butala ob stike tirnic in vsa ta železna revščina nas je vozila in vozila mimo komaj vidnih majhnih postaj in čuvajnic, in kdorkoli naših je gledal skozi okno v črno noč, je naglo umaknil pogled in se obrnil nazaj v kupe, kjer je nekdo prižgal svečo in v siju medle svetlobe so migale glave sem in tja, kakor da bi bile na vrvici.

Sedel sem ob oknu, Goran pa, ki so ga novi tovariši krstili kar za Fantka, je našel druščino v sosednjem kupeju. Imeli smo dovolj prostora. Naše nove uniforme so smrdele po naftalinu, ki se je pomešal s prijetnim vonjem klobas in svežega kruha, žganja in cigaret. Nekdo je hodil

od kupeja do kupeja in nas klical po imenih. Vseh, kar nas je bilo na spisku, ni bilo v vlaku.

»Janez Smolnikar!« je zaklical človek s spiskom še enkrat. »Janez Smolnikar, je tu ali ga ni?«

Čez čas se je nekdo oglasil:

»Ga ni, se je premislil!«

Nato molk in kovinsko žvenkljanje koles pod nami, a potem je nekdo na ves glas zavpil:

»Figar!«

To ugotavljanje navzočih je trajalo precej časa, kajti od kakih sto dvajset prijavljenih jih je manjkalo nad trideset. In ko je bilo vse to končano, smo se pomirili in kakor vsi drugi potniki, smo se pogrezali v pogovore in v razprave, v smeh in razmišljanje, jedli smo in pili in kadili in kolesa so nas peljala skozi noč od postaje do postaje.

Skozi ves ta hrumot železja in človeških glasov sem slišal študenta, ki je razlagal:

»V Karlovcu se bomo priključili rednim enotam naše vojske in z njimi vred se bomo umikali v bosenske gore, kjer bomo branili fronto. Tja čez Nemci ne bodo mogli, četudi imajo še take tanke!«

»Kje si pa to pobral?« ga je vprašal nekdo dvomljivo.

»To mi je pravil neki višji oficir danes dopoldne.«

»Že prav, toda saj nihče med nami ni izvežban, mnogi niti ne vedo, kako se puška polni!«

»Brez skrbi, nas, visokošolce pošljejo v nagle oficirske tečaje in čez mesec dni bomo že praporščaki! Ne verjameš? V vojni gre to naglo, bodi prepričan!«

»Kaj pa, če so Nemci že blizu Karlovca?«

»Ne boj se, tako naglo pa tudi Nemci ne prodirajo...«

Lokomotiva je nekaj časa pretresljivo žvižgala, utihnila, pa spet žvižgala, nato je vlak sunkovito obstal sredi proge, da smo vsi planili k oknom in na hodnik, ker so vagoni na vso moč zaškripali, kot da bi se hoteli razleteti na drobne kose. Skočil sem iz vagona in sprevodnik, ki je skočil pred menoj, mi je dejal:

»Nič hudega! Malo je manjkalo, pa bi se zaleteli v kanone, le poglejte tjale na cesto! Ti bizgeci so kratko in malo nasilno vzdignili spuščeno zapornico in zdaj rinejo svoje težke železne vprege v klanec. Bo kar precej časa trajalo...«

Stekel sem ob vagonih do lokomotive. Po cesti, ki je prečkala progo, se je valila dolga kolona težkih topov. En sam jezdec je jahal ob koloni in priganjal voznike, topničarji pa so hodili peš. Zgrozilo me je, ker so namesto konj vlekli topove voli. Topničar, ki nas je zagledal ob progi, se nam je približal in si ob naših prižgal cigareto.

»Kje ste pa konje pustili?« smo ga vprašali.

»Konje...? Saj jih sploh ni bilo, vole pa smo pobrali pri kmetih,« je odgovoril.

»Kam pa...?«

»Za nosom!« se je zasmejal topničar in odkrevsal k topovom.

Topničarji so priganjali vole, voli pa so se težko in neokretno premikali in vse to, topničarji peš ob topovih in volovske vprege, je učinkovalo name in na moje bojne tovariše kakor privid iz srednjega veka. Ve-

lika, okovana kolesa topov so se pogrezala v blatno cesto, težke preme topov so poskakovale na kotanjasti cesti in ker je bilo vse to zalito z nočjo brez zvezd, se je vsa ta kolona premikala kakor po zraku; cevi so se prikazovale iz teme, nekaj časa tavale pred našimi očmi in se spet pogrezale v temo. In vse to je bilo tako pretresljivo žalostno, ker je bilo resnično in ker so se topovi pomikali od fronte proč.

Torej so se umikali, bežali?

Strojevodja in kurjač sta zablestela v ognju odprte peči in kurjač je dejal zaprepadeno:

»Najraje bi odpeljal nazaj. Si videl vojsko?«

Strojevodja je kadil cigaro in mu ni odgovoril.

Toda nihče ni tega slišal razen mene, ker sem se bil povzpel na stopničke lokomotive, da bi bolje videl topove, to žalostno procesijo umikajoče se ali že poražene vojske.

Poražene?

Srce mi ni dalo miru. Skočil sem k cesti in zagledal sem oficirja na konju. Povešal je glavo na prsi, najbrž je bil od utrujenosti zadremal. Podrmal sem ga za streme in oficir je sunkovito dvignil glavo.

»Oprostite, gospod oficir, ali veste, kako je na fronti?« sem mu zaklical skozi trušč okovanih koles.

Glava oficirja se je dvignila, nato se je nagnila k mojemu obrazu in pred seboj sem zagledal strog obraz starejšega moža in ta obraz je bil neznansko otožen in odmaknjen od stvarnosti. Pridržal je konja, ki je nemirno grebel s sprednjo nogo po gramozu. Oficir je strmel vame, se nato otožno nasmehnil in me vprašal:

»Iz katere enote, sinko?«

Povedal sem mu, da se prostovoljci peljemo proti Karlovcu in, kajpak, drugega mu nisem znal razložiti.

Oficir na konju se je vzravnal, zdrznil se je, se spet nagnil nadme, me prijel za ramo in zašepetal, kot da bi se zbal na glas spregovoriti:

»Kaj res, kaj je to mogoče...? Hvala, sinko, da si mi to povedal!«

»Toda, gospod oficir...«

»Ne obrizgaj me z gospodom!« me je presekal oficir. »Povem ti, neznani tovariš, prav to nas je pokopalo! Najprej gospod, potem pa dolgo, dolgo nič in spet dolgo nič... in nato šele skromen, pošten vojak. In med majhnim poštenim in zvestim vojakom pa tja do generala sama prevara, oholost, grabežljivost, komolčarstvo in izdajstvo... Ne zameri in podaj mi roko, brat moj!«

Potem je od notranje ihte zasadil ostroge v vamp svojega konja, konj se je vzpel na zadnji nogi, da sem prestrašeno odskočil, zdirjal je ob koloni v dolgih skokih in blato izpod konjskih kopit me je pobrizgalo. Rad bi bil stekel za konjenikom in mu zaklical: Vse bo še dobro! Saj imamo še topove in prostovoljce! Toda mimo mene se je prigugal zadnji top, lokomotiva je nepotrpežljivo zažvižgala in stekel sem k svojemu vagonu. Vlak je počasi in nestrpno spet odsopihal v noč. Stisnil sem se k oknu na hodniku, kjer ni bilo nikogar, in ves potrt gledal v noč, ki je bila žalostna. V neki kmečki hiši nedaleč ob progi je še gorela luč. Kdo ve, kaj vse se pogovarjajo zdajle v tisti hiši? Morda se je gospodar vrnil iz vojske...? Morda pospravlja dragocenosti, ker se boji sovražnika? Morda je pravkar žena rodila, oče pa je kje na fronti...? Morda je krava po-

vrgla? Kdo ve? Vlak pa drdra, ropoče in se preriva skozi temo in strojevodja vozi svojega sina na fronto! A kje je ta prekleta fronta?

Na priklopnem sedežu na hodniku je sedel sprevodnik. Svetilka mu je bingljala na prsih, kinkal je in glava se mu je majala v zagonih vagona. Naslednji vagon je bil čisto prazen, brez luči, bil je zadnji. Eden naših tovarišev je previdno pokukal na hodnik, nato je privlekel svoj veliki in težki nahrbtnik in ga položil na tla.

»Kam za vraga pa rineš z nahrbtnikom?« so ga vprašali tovariši iz kupeja.

»Eh, v zadnji vagon se spravim. Prazen je, pa se bom položil na klop in zaspal.«

»Ha, zaspane, mrha lena...?« in smeh.

Vojak z nahrbtnikom je zlezel čez zvezno ploščo v zadnji temni vagon in gledal sem za njim kar tako brez zanimanja, kajti konjenik mi je zapustil žalostne in težke misli, da mi je bilo hudo. Ne zase, ne za Fantka, ne za tovariše, hudo mi je bilo za sleherno ped zemlje, od katere me je odmikal vlak, hudo mi je bilo za sleherno domačijo, mimo katere smo se vozili, hudo mi je bilo za sleherno drevo.

»Saj sem vse to, kar zapuščam, jaz sam!« sem premišljeval. »V meni je domačija, je njiva, je gozd, je vsako drevo, v meni si tudi ti, potok dragi in cesta in kolovozi in krave in konji in žrebeta... In strojevodja ter Fantek in topničarji in konjenik... To sem jaz, da, to sem jaz, vse to imam rad, to je moje rojstvo, moje življenje je, moja smrt! To je moja zemlja, to je moja domovina. Da, to sem jaz, oh da, to sem jaz sam!«

Nikdar v življenju se še nisem tako spregledal, nikdar se še nisem tako odprl sam sebi in zaradi tega se mi je žalost spreminjala v neko ekstazo nadbitnosti, v neko mogočno zanesenost, v kateri se je stopil moj zemeljski jaz, stopil pravzaprav iz mene in se z vsemi mojimi vsakodnevnimi zahtevami, potrebami in željami razpršil kot seme zrelega plodu, ki se je razpočil in ki mu zdaj veter raznaša seme po vsej zemlji levo in desno od proge ter dlje in dlje, do kamor je segal ogenj moje ljubezni.

Vlak je zaviral, bližal se je neki samotni postajici in v želji, da bi se ves predal zraku in vetru, sem odprl vrata zadnjega vagona in stopil na železno ploščad med vagonoma. Veter mi je obsul obraz z mokrimi poljubi, kajti deževalo je in dobro mi je delo, ker mi je mrzla sapa hladila vročino moje ljubezni. Tedaj sem zagledal temne obrise človeka na koncu zadnjega vagona. Vlak je zaviral in vozil počasneje in počasneje. Videl sem, kako so se vrata zadnjega vagona odprla in tisti temni obrisi človeka so padli iz vagona. Pognal sem se v vagon, skočil k odprtim vratom in videl sem, kako se je tisti vojak z nahrbtnikom pobiral s tal ob nasipu, se pognal po njem in izginil v noč.

Zaprl sem vrata, sedel na klop, si podprl glavo in si dejal prizanesljivo za tistega, ki je pobegnil:

»Ni še dozorel, kaj se hoče!«

Nič nisem bil potrt zaradi tega, zdelo se mi je povsem naravno in če je to storil, je prav storil zase in za nas, kajti z nedonošencem bi imeli pokoro, samo v napotje bi nam bil, če bi ostal!

»Ni še dozorel, kaj se hoče!« sem zavzdihnil in šel nazaj v svoj vagon.

»Novo mesto bo vsak čas!« je dejal sprevodnik in zazehal. »Eh, to je žalostna vožnja! Menda nas ne bodo hudiki spet bombardirali?!«

»Preveč je oblačno,« sem dejal. »V taki noči se tudi nemška letala lahko izgube.«

»O da bi se le, hudiki preklemanski, vsi izgubili! Ampak, oprostite, vi niste študent...?«

»Ne, bil pa sem!« sem mu odgovoril.

Sprevodnik je mencal, rad bi bil še nekaj vprašal, pa mu je bilo nekam nerodno. Končno pa je spregovoril:

»Kaj pa pravzaprav hočete zdaj, ko že vse vrag jemlje?«

»Kaj vrag jemlje?«

»Eh, saj vendar niste slepi! Ste videli kanone, ki so jih vlekli voli? Kaj se bomo z volmi upirali nemškim tankom?«

»Tank tudi ni vse!« sem mu odgovoril zmedeno.

»No, pa mi recite, kaj nam še ostane? Kanoni beže... Nemci marširajo od vseh strani v Jugoslavijo kot na paradi... Naša železniška direkcija jo je tudi že popihala iz Ljubljane. Eh, eh, čujte, jaz na vašem mestu bi se, kdorkoli že ste, vrnil nazaj!«

»Tako? Tako vi zares mislite...?«

»Da, tako mislim! In še to vam povem: vidim, da ste med njimi najstarejši, pregovorite fante in — udri nazaj! Tako vam rečem in naj me hudič vzame, če ne govorim prav!«

»Si želite Nemcev?« sem ga vprašal prizadeto srdito.

»Ne, bog ne prizadeni, ne! Ampak fantje se mi smilijo, če pomislim, da gredo nad nemške tanke s fračami. Ne, ne, Nemce pa sovražim!«

»Toda kdo bo Nemce zaustavil, če se jim nihče ne bo postavil po robu...?«

»Saj, to že, to že... Veste, ko bi nam Rusi pomagali... Rdeči... Ampak Jože je zdaj na njihovi strani.«

»Kateri Jože?«

»Stalin vendar! Vidite, sami smo, Angleži so pa daleč in še sami se komaj otepajo Nemcev. Aj, aj, kaj nas je zadelo! Oprostite, vidite, uboga reva sem, star sem že, pa mi je hudo... Ampak če imate vi in tistile fantiči takšno korajžo, da greste nad Nemce, no, vsa čast vam, vsa čast! Pomagal vam bom, kolikor bom mogel!«

»Kako pomagal...?«

»Recimo, da se bodo Nemci peljali v tem vagonu... Veste, Nemci... Jaz pa lepo v oljno ležišče koles peska... in vagon ne bo dolgo vozil! Razumete? Oh, nič se bati, soldat, stari kondukter se bo že znašel!«

Do Novega mesta se jih je še nekaj potulilo iz vlaka. Popadali so iz vagona kot piškavi plodovi z drevesa. Ostalo nas je kakih osemdeset. Tudi v Novem mestu nismo zvedeli nič posebnega in pomembnega. Na peronu sta stala le dva žandarja in nekaj vojakov je spalo kar na tleh. Vse je bilo v temi in v zraku je še vedno visel smrad požara in neki poseben duh vojnega razdejanja. Toda ura je bila že nekaj čez polnoči in vojaki so dremali in spali. Pogovori so se končavali v zehanju in utrujenosti in prav kmalu jih je samotni vlak spet vozil skozi noč in dlje in dlje skozi noč. Kolesa so rožljala, lokomotiva je sopla in piskala, le dva neugnanca v kupeju sta si še podajala čutaro žganja. Bila sta že precej okajena, ker sta si obljubljala večno zvestobo in tovarištvo, potlej sta vzela medse še sprevodnika in sta mu dala piti. Pa tudi teh dveh je kmalu zmanjkalo

in ko sem stopil na hodnik, da se osvežim, je tudi sprevodnik kinkal. Toda bil sem utrujen in sem se vrnil v kupe.

Tudi meni so ugasnile oči. Ko sem jih zaradi hudega sunka spet prestrašeno odprl, sem se nemalo začudil, kajti noči ni bilo več. Skozi sivino nastajajočega jutra so se že videli griči, gole hoste, vasi in drevesa; ob blatni poti blizu proge sem zagledal šotor Ciganov in njihovo sestradano kljuse je žalostno povešalo glavo skoraj do tal. Velika jata vran je krožila nad praznimi njivami. Ob na pol razpadli kolibi se je pes srdito trgal z verige in bevskal proti vlaku. Žena progovnega čuvaja je najbrž pravkar vstala, kajti v samem spodnjem krilu je krmila kokoši, z drugo roko pa si je mencala še zaspane oči.

Sprevodnik nam je zaklical:

»Pripravite se, čez pol ure bomo v Karlovcu!«

MIROSLAV KOŠUTA:

MISLIL SEM

Mislil sem, da bo sam,
in je sam.

Mislil sem, da bo ležal,
in leži.

Z izkljuvanimi očmi.
Z izkljuvanimi očmi.

Vznak.
Vznak.
Vznak.

Mislil sem, da bo umrl,
pa je bil
ubit.

VEČER V VISOKI TRAVI

Tema globokih voda.
Hlad izsušenega studenca.
Večno ista pot utruja
kakor dolgo deževje skalo.

Nebo je svinčeno in votlo.
Visoka trava te obdaja.
Prst šepeče tako mehko,
ko da te kliče mati.

TUKAJ POČIVAJO

Tukaj počivajo obnemogli
vojaki. Rjasto listje
prekriva grobišče
odvrženih pušk. Kriki
lebdijo v zraku
kot odmevi rafalov. In še
in še prihajajo, z drobovjem
iz prsti, z žilami
iz močvirskih alg, z očmi
in usti in prsmi polnimi
zelenih žabic
in njih nemirne pesmi.

Stojim na mrtvi straži.
Zima bo. Čutim
žvepleni zrak. Veke
se povešajo, ko da snežni sen
lega nanje. Kdo govori
o poslednjih nabojih,
in kaj? Ne slišim ga.
Naj zavpije. Naj zatuli.

MAJSKO PISMO OČETU

Ne pišeš, vem, in ne boš pisal,
ampak tako, kadar skoz mesto grem
in gledam hiše, ki jim opeka
rase k nebu, ujeta
v vitke stebre iz betona,
berem tvoje besede, zložene
iz težkih, grobih črk.
Bo hudo to poletje?
Boš še zmogel
leseni križ, nadstropje
za nadstropjem, slan od stopnic,
od žaganja in žebljev?
O dobra voda, ki hladi ti vrat
in osvežuje kletev
na jeziku! V zamahu kladiva,
v gluhem odmevu padaš
kot siv prah na ulico
in na ljudi, ki zro v drobovje hiš
in večno mlade orle.

NADA GABOROVIČ

SEŽENJ DO NEBA

NADA GABOROVIČ JE PREJELA ZA DALJŠO NOVELO »SEŽENJ DO NEBA« III. KAJUHOVO NAGRADO. V NJEJ JE PRIKAZANA USODA PARTIZANA, KI SE JE ZATEKEL V PODZEMELJSKO JAMO. ZA PETAMI MU JE BELOGARDIST, NJEGOV NEKDANJI PRIJATELJ... TO JE UVODNA PREDLOGA, IZ KATERE RASTE NADALJNJA ZGRADBA NOVELE. — OBJAVLJAMO ODLOMEK OZIROMA ZAČETEK TE NAGRAJENE NOVELE.

Za njim je bila tema; pred njim se je svetlikalo. Vedel je, da mora priti do odprtine, ki pomenja prostost. Ko je bil še deček, je slišal govoriti stare, da so se v jami že v davnih časih skrivali ljudje pred Turki v širokih razpokah in izdolbinah, ki jih je kdo ve kako dolgo potrpežljivo poglabljal podzemeljski hudournik. Stekal se je v plitvo, široko kotanjo; beli, zrnati pesek je znenada umirjeno vodo obarval s čudno, skoro neresnično barvo. Bila je pravo nasprotje črnini teme, ki se je pričenjala takoj za kotanjo in se je končavala šele tik pod vrhom votlega hriba, v majhni kamniti izbi pod samim površjem.

Za hip je postal. Vnovič ga je obšel neprijeten občutek, da hropenje, ki se je kradoma trgalo iz njegovih prsi, ni samo njegovo, da hrope za njim še nekdo drug, ki prav tako premaguje oviro za oviro, se plazi po razpoki k vrhu in išče poti preko hudournika in čudnih jezerc z ledeno vodo, ki reže do kosti. Toda kadar je obstal in prisluhnil, se je lahko prepričal, da razbija samo njegovo srce in iztiskajo le njegova pljuča z zadnjimi močmi vlažni zrak.

Naglo je preskočil majhen slap, ki je škropil daleč naokrog. Razpoka se je zožila tako zelo, da je moral leči in se po trebuhu plaziti skozi preduh. Otipal je nekaj mehkega in se zdrznil. Hkrati se je spomnil, da je dospel do odpadkov netopirjev, ki so se naselili v izbi pod vrhom, da so lahko o mraku nemoteno odletavali na svoja nočna pota.

Obstal je.

Grozljiv odmev slapa ga ni več prehudo motil. Nehote se je nasmehnil, ko mu je ušla misel za nočnimi potepuhi, ki jim bo sam kmalu sledil. Polotil se ga je občutek, da je na varnem, po vsem tem preganjanju zares sam in tik pred rešitvijo. Vedel je, da je hrib obrasel z gostim grmičev-

jem in da do samotno posejanih domačij ni daleč. Kljub Nemcem in belim se je nameraval pretihotapiti do ene tistih kmetij, kjer bo našel zavetje, kot ga je že prej v najhujših časih.

Malo preden je dosegel konec kratkega rova, je za hip negibno obležal. Zajel je sapo in zahotelo se mu je spanja, vonjav zgodnjega poletnega jutra, svežih redi pokošene trave in pesmi koscev, ki so že zarana, pred svitom, krenili na travnik.

Spomnil se je, kako je, prvič najeti kosec, tajil žulje na rokah, čeprav so ga pekli, kot bi držal dlani nad žerjavico. Na pol se je obrnil stran, ko je prispel vrč z jabolčnikom do njega in mu ga je eden starih koscev trdo stisnil v desnico. Morda, se je nasmehnil, mu je uspelo preslepiti druge, toda očeta ni mogel.

Lotil se ga je prav tak občutek, kot ga je imel tedaj, ko je srečal očetove dobre, sive oči, ki so se resnobno zazrle vanj, čisto rahlo zaskrbljeno in morda malce trpko. Toda neki poseben žar je bil v njih in, brez dvoma, tudi skrit ponos. Skrit, molčeč ponos, kakršnega so zmožni le preprosti očetje. Pehanje za vsakdanji kruh jim je vsadilo v srce globoka čustva, ki jih ni lahko odkriti, pa tudi ne izruvati njihovih korenin.

Zaskelelo ga je, ko se je vrinila nova podoba: oče z razprostrtimi rokami, kot razpet na križ, na pohojenem snegu velika škrlatna lisa.

Ugriznil se je v ustnice in občutil okus po krvi. Nato je položil lice na mrzel, gladek kamen. Potem se je z zadnjimi silami, upehan, potegnil naprej.

Medlo svetlobo, proti kateri je lezel, je mahoma zamenjala jasnejša, določnejša. Silovito ga je objela radost, ker je dospel. Naproti mu je zavel nov zrak, svež in skoro dehteč, suh in brez primesi zatohlosti in smradu.

Njegovo pozornost je priklenilo nekaj novega. Na sredini skoro okrogle votline je poplesavala nenavadna, svojevrstna lisa. Ležal je na trebuhu in strmel vanjo kot prikovan. Skoro neresnična se je dozdevala beguncu, ki je iskal ped za pedjo izhod iz pečine, zašel v nevarne razpoke, ki so vodile od prepadov v živo skalo in se tam nenadoma nehavale, se zato moral vračati, iskati nove smeri in je mogel napredovati le zlagoma.

Koliko ur je minilo od tedaj, ko je smuknil, skrit za grmovjem, s kozje steze v votlino in se pognal v nenadnem navdihu ob hudourniku, v veri, da so izgubili za njim sled? Bil je mrak, kako uro pred trdo temo. Zdaj pa je poplesaval pravi sončni žarek na tleh naravne izbe. Zazdel se mu je kot vrnjeno upanje, trdna vera v prihodnost, izraz življenja. Prosojen, vendar viden; rahel in drhteč, kljub temu prisoten, pristen, resničen.

Žarek.

Zdaj razumem, je pomislil, ko je počasi potiskal orožje pred seboj, da bi ga ne oviralo pri izstopu iz rova, zakaj so stari častili sonce. Vlilo mi je zaupanje in mi dalo moči.

Spet je obrnil glavo v smeri rova. Trdneje je zgrabil jermen in zadržal sunek, s katerim je nameraval poriniti lahko strojnico v votlino. Bila je moč navade, da nikoli ne spusti orožja iz rok.

Izhod je bil tesen, vendar se ni prehudo mučil, ko se je naglo zrinil skozenj. V hipu je s pogledom objel prostor. Rahlo ga je zabolel sunek, ki mu ga je zadal šaržer v trebuh. Toda vse preveč je bil zatopljen v prisluškovanje tišini, da bi se zmenil za bolečino.

Šele ko se je prepričal, da je kamnita izba povsem prazna, brez vonja, in ko je otipal stene ter spoznal, da niso vlažne, se je vrnil nazaj k preduhu in napeto prisluhnil v somrak.

Od daleč je prihajalo bobnenje. Vedel je, da padajo vode hudournika bučeč z velike višine na pečine nekje tam na polovici poti. V to daljno, zamolklo hrumenje, tako močno udušeno zaradi številnih sten in stranskih rovov, da se je zdelo, kot da ga sploh ni, temveč je le prisluh, se je nenadoma pomešal nepričakovan, tuj zvok. Bilo je, kot bi nekje, sicer zelo daleč, vendar v resnici nekdo sprožil kamen, ki se sedaj trklja v globino kake razpoke.

Dane je mahoma okamenel. Postala ga je sama čuječnost. Negiben, nepremičen je prisluškoval predse. Toda nič se ni zgodilo. Šum se ni ponovil, zvoka ni bilo slišati znova.

Šele čez dolgo časa, ko je prepričal samega sebe, da je vse le prenapetost živcev, se je počasi, previdno okrenil, s strojnico pripravljeno na strel, stran od preduha. Stene votline so se mu zazdele kot stene ječe, iz katere komaj da lahko ubežiš. Bile so visoke, višje, kot si jih je predstavljal. Tudi pregladke so bile videti. Kazalo je, da so prespolzke za izmučenega človeka, ki se komaj drži na nogah.

Previdno je tipal vzdolž stene. Zatem si je ogledal tla. Skozi izlizane podplate ga je mrazilo in misel na noč, ko mu ne bo preostalo drugega, kot da leže na hladna tla, če mu ne uspe do tedaj beg, ga je spravljala v slabo voljo.

Pogled mu je počasi tipal navzgor po steni, do razbrazdanega, obokastega, stropu podobnega niza skal, sredi katerih si je kdo ve koliko jat netopirjev utiralo pot v noč, in ki je edina rešitev, če mu uspe doseči odprtino, skozi katero se je prikradel žarek.

Z očmi je meril razdaljo. Če si stopil na rame odraslega moža, si lahko prišel do odprtine. Tako sam pa...

Čutil je vznemirjenost, vendar se je skušal pomiriti in jo zatajiti. Kolikor je lahko izračunal, je bilo sonce v zenitu in do večera torej še dolgo. Kljub temu ni bilo časa za oklevanje.

Pričel je pazljivo otipavati stene. Končno je naletel na hrapave izbokline, po katerih mu je uspelo zlesti navzgor. Čutil je, da se starim odrgninam, ki mu jih je povzročilo tavanje po jami, pridružujejo nove. Toda ni popustil, čeprav so ga skelele roke in jih je komaj še čutil. Vedel je, da ne sme odnehati, kajti ničesar si ni smel oponesti, če mu spodleti. Boriti se do kraja, naj je še tako hudo. Tak je bil, ali se je vsaj trudil, da bi bil, odkar je kot gimnazijec spoznal, koliko odpovedi stane njegovo šolanje njegovega očeta.

Nenadoma je zaječal. Stopil je na ostro, obrušeno skalnato konico in začutil, kako je predrla podplat in mu ranila nogo. Nagubal je čelo, stisnil ustnice in zatajil vzkrik. Obrnil je obraz k izvoru svetlobe, ki je padala nanj. Žarek je izginil. Toda zdaj mu ni bilo več žal zanj. Samo seženj še in zgrabil bo robove, se pognal navzgor in zunaj bo. Nobena reč ga ne bo mogla zadržati.

Skoro glasno se je zasmejal. Misel na rešitev je bila tako vabljiva in tako blizu, da so bolečine odjenjale. Nenadoma se mu je zazdelo lahko, kar počenja. Dobro je bilo, da je hodil v trdo očetovo šolo in se naučil premagovati napore.

Zdaj se je držal plitve vdolbine le z eno roko. Z drugo je posegal za robom. Ni bil daleč. Ni mogel biti.

Odprtina je bila zbliza drugačna, ozka le na enem koncu, na drugem razširjena. Bila je precej podolgasta in se je neopazno izgubljala v špranjo. Kot otrok se je začudil sinjemu nebu, ki ga je videl nad seboj. Bilo je zelo blizu, tako zelo blizu, kot sploh ni verjel, da je lahko nebo kdaj. Poletno, jasno nebo, sama zaplata neba, in vendar pravo nebo, na katerem potuje sonce, ki se bo nagnilo čez čas preko vrhov gora in gričev.

Zopet bo dan bliže konec, je pomislil. Konec, ko bo vse spet drugače. Pričelo se bo novo, drugačno življenje.

Misli so se pretrgale.

Za hip je zastal, obvisel. Moral bo tvegati hudo bolečino in se zagnati naprej z vso močjo, če hoče doseči robove odprtine. Za drobec sekunde je okleval, nato pa se odločil in planil. Raztegnjen, s konico čevlja zagozden v plitvi razpoki, je obvisel in zbiral moč za poteg navzgor. Samo da spravi ramena skozi, potem si bo smel oddihovati po mili volji. Vendar šele potem, in privoščil si bo zelo dolgo minuto. Mora uživati nekaj hipov v občutku, da se je končalo srečno, preden se bo z enim samim zaletom pognal iz jame venkaj, na kratko, suho planinsko travo, ki obrašča skalovje. Obležal bo v grmovju in se šele potem, na večer, odpravil k ljudem.

Zadržal je sapo za poslednji naskok. Skušal je ukrotiti vznemirjeno srce, razburkano kri, osredotočiti možgane samo na trenutek, ki je pred njim in bo odločilen. Morda prežijo zunaj nanj, čeprav ni verjetno. To bi bilo najhuje. Toda človek bi se ne lotil nikoli ničesar, če bi se obotavljal in se predajal vsem mogočim možnostim.

Čisto nepričakovano, ne da bi vedel, od kod se je vzel, se je zaletel vanj nov občutek.

Nikar, si je skušal dopovedati. Zdaj ne smem misliti na prav nič drugega kot le na svoj skok. Nič me ne sme premotiti, da bi ne naredil vsega tako, kot moram.

Toda občutek je bil tu, bil je v njem. Občutek, da ni sam.

Razpet kot na križu je z zadnjimi silami volje prisluhnil. Odgovoril mu je en sam veliki molk. Pomirjen je sunil telo kvišku.

Tisti hip, ko je ujel rob, se z nohti zaril v skalo, je spoznal, kako je bil opeharjen. Prevaran kot otrok. Nemara da celo izgubljen. Poti ni. Ne tod. Ostaja samo vrnitev, od koder je prišel.

Toda nebo, je pomislil, ko je krčevito oklepal rob in mu je glava ležala v višini robov, preveč stisnjenih, premalo razmaknjenih celo za otroka, kaj šele zanj; nebo je vendar tako blizu. Zgrabil bi ga. Za lučaj kamna je oddaljeno. Ne več. Za seženj in nič več. In vendar je neskončno daleč.

Otrplo telo je popustilo. Omahnil je in se zadnji hip napel, da ni padel na skalnata tla kot vreča peska. Srečno je priletel na noge in se naglo pobral. Ko je tako strmel k odprtini, ga je popadla jeza, pomešana z ogorčenostjo in hkrati z novo odločitvijo. Saj ni res. Ne more biti. Naravnost smešno je, da je tako hitro klonil in popustil. Treba si je le poiskati trdno oporo za noge in potem sukati gornji del telesa tako, da bo mogoče smukniti skozi izhod. Natanko se je spomnil, da so stare zgodbe omenjale izhod iz jame. Drugega ne more biti na vrhu hriba, kajti glavni dohod je peljal le semkaj in nikamor drugam. Vse je oblezel in pretaknil. Hrib je koni-

čast, komaj da je v njegovem vrhu prostora za tole votlino, ki je človek zunaj prav gotovo ne sluti.

Misli so se mu sprostile in so pričele mrzlično preskakovati s predmeta na predmet. Zazdelo se mu je, da se spominja hkrati tisoč reči, o katerih ne bi nikoli niti slutil, da mu bodo prišle kdaj na um, ker so mu bile tuje. Preblisnilo ga je, da je morda zato, ker bo treba položiti orožje in priznati poraz. Hkrati pa je spet zadobival nad seboj oblast. Nekaj je rastlo iz dna, se vzdigovalo v njem in se na koncu izoblikovalo v jasno podobo: Jana.

Tako je spet pričel lesti po steni, ped za pedjo, trmasto odločen. Zdaj je vse otrdelo v njem. Zmeda se je umaknila redu, kakršnega je bil vajen. Pred njim je bilo samo eno: doseči. Povzpeti se brez oklevanja in omahovanja. Vztrajati in ne popuščati, dokler je kaj življenja v njem. Ne zaradi Jane, temveč zato, ker je človek poražen le tedaj, kadar sam prizna poraz.

Minute so lezle. Morda so bile celo ure. Strojnica se mu je opletala po hrbtu. Roke so bile razbrazdano živo meso. Kadarkoli je stopil na skalnato konico, ga je vnovič ranila natanko na isto mesto kot prvič. Toda ni se ji mogel izogniti, ker je bila edina trdna opora.

Ni vedel, kolikokrat je poskusil. Po tretjem ni več štel. Samogibno je plezal navkreber in padal, se vračal in poskušal vnovič. Potem se mu je zazdelo, da si mora malce oddahniti, in nato je poskušal spet in spet, ne da bi pomislil, da je že izgubljeno in nespametno, kar počenja. Ko bi ne bilo preudarnosti, s katero se je loteval poslov, ki mu jih je nalagal oče, bi se mu posmehovali vsi fantje na vasi, toda premagoval jih je zmerom znova. Za njim je ostajala najbolj ravna red, snope je vezal najurneje. Oče ni maral površnosti ali omahljivosti in očetove oči so za sina zmerom odprte, čeprav so čeznje nametali blatne ilovice.

Misel na očeta ga je dokončno umirila.

Tokrat ne bom skočil, si je čisto preudarno rekel. Pogledal je podse. Sklenil se je mirno spustiti ob steni. Mišice so mu drgetale in najmanjša neprevidnost bi bila lahko usodna. Pri padcu bi si lahko zvil nogo ali zlomil roko, potem se ne bi zlepa spravil od tod. Dlani in podplati pa se bodo zacelili.

Kljub vsemu, ga je preblisnilo, se nimam česa sramovati. Čeprav ni pravi čas, da mislim o tem, vem, da sem lahko zadovoljen s seboj. Tudi oče bi bil. Kljub neuspehu sem ostal zmagovalec.

Noga mu je previdno iskala opore. Ni bil več daleč od nje, kajti zdaj bi z zavezanimi očmi, v najtrši temi, našel vsako vzboklino in zarezo v skalnati steni. Sam ni vedel, kaj mu je še poslednjič sunilo glavo k odprtini. Morda je želel ujeti v zenice modrino neba.

Zdaj se poslednjič oprimem roba, poslej tega ne bom poskušal več, je zamrmral. Lastni glas mu je bil tuj, kot bi dobil drug prizvok. Telo se mu je napelo, kajti prvič je neznosno občutil bolečino.

Odkar se je odločil, da odjenja, je začel čutiti telo, bolečine, lakoto in rano na stegnu, kjer ga je oplazila krogla, ko je bežal. Vedel je, da bo moral imeti veliko volje, da mu ne spodrsne, veliko zbranosti, da bo našel pravo razdaljo za zalet. Do milimetra natanko mora preskočiti, odtrgati najprej dlani od roba, prijeti spodnji rob razpoke.

Sunek je bil nagel in odločen. Tako se je bliskovito spustil za preračunani del razdalje navzdol. V hipu, ko ga je zapekla ognjena bolečina

v dlaneh, je udarila v višini, kjer je še pravkar slonela njegova glava, krogla. Pošasten odmev, pomešan s smehom, bi prej, preden je pričel poskušati, učinkoval grozljivo, zdaj pa komaj, da je dojel njegovo navzočnost. Spretno, nič vznemirjen, se je spustil in skočil v mrtvi kot. V drobcu sekunde je razmislil, ali je resnica ali ne, kar je slišal, in vedel, kakšne pogoje ima. Ko je tako stal, tesno prižet k skali, mu je bilo jasno, da njegov zasledovalec ne bo tvegal odkritega boja v skalni izbi, marveč bo prežal na ugodno priložnost iz rova, po katerem je dospel za njim.

Ni mu preostalo drugega, kot da občepi na mestu, kamor je priletel. Od tod je mogel nadzorovati vhod in izkoristiti priložnost, ko bo prišlo do napada. In šele tedaj mu je odzvenel v ušesih nenaravni, čudni smeh, popačen zaradi odmeva.

»Mogel bi te sneti pri tvojem prvem poskusu, Dane. Potem bi se še kdaj lahko vrnil,« je nenadoma zaslišal udušen, zamolkel glas.

Dane je molčal. Včasih, kadar se mu je zazdela veriga nesreč, ki so zasledovale njegovo četo, le prehuda in prekrivična, je menil, da ni hujših stisk od teh, ki jim je bil priča. V tem trenutku pa se je zavedel, da mu je ledena roka obupa stisnila iz srca poslednjo kapljo krvi. Vse doslej se je postavljal po robu trpljenju, čeprav se je zadnje mesece stopnjevalo v neznosnost. Zdaj pa ga je groza zaradi spoznanja, da je bil v tako kratkem času zapored grenko prevaran, skoro upognila.

Ivan, je medlo pomislil. Obenem se je ostro zavedel, da ni več izhoda. Ne zanj ne za Ivana. Tudi upanja ni, ker ni pomiritve med njima, ampak ostala samo odločitev in s tem smrt za enega od njiju.

Vnovič mu je zoprno udaril na bobniče smeh, kot ga ne bi nikoli pričakoval od fanta, s katerim je prebil toliko dni; vendar je prav ta fant zdajle ležal ves napeto pozoren na preži v rovu.

Torej to je bilo, je mislil dalje, ko je počasi umirjal sopenje. Zato toliko nesrečnih naključij, zaradi katerih sem se moral zagovarjati v štabu kot komandir čete. Verjel sem v slučaje. Kako bi tudi mogel osumiti katerega svojih fantov, saj se mi je zdelo, da bi moral potem osumiti tudi samega sebe. Bil sem ogorčen, ko mi je komisar odkrito povedal, da mora biti vmes izdajstvo. Za Ivana bi dal roko v ogenj.

»Bil sem prepričan, da te bom s prvim strelom pokončal. Tebe, Dane. Pa se nisem mogel premagati. Sam dobro veš, da sem imel pogostoma premalo moči, da bi izpeljal, kar sem nameraval. Tako tudi tokrat nisem ravnal pametno, ko sem te hotel videti, kako poskušaš. Kako prvikrat v življenju poskušaš zaman, ne boš pa dosegel ničesar. Bilo mi je v užitek. Zares si me osrečil. Doslej si se mučil, pa konec koncev zmerom uspel. Tokrat pa je bilo zaman, in, kar je najlepše, že vnaprej, od vsega začetka obsojeno na neuspeh.

In to sem vedel povsem natanko, ko sem lezel za tabo.«

Morda imam pa vendarle privide, je mislil Dane. Saj bržkone ni res, ker ne more biti. Napor me je izmučil in vročica me zdeluje. Minilo bo in spet bom sam. Čeprav sem zadnje čase imel Ivana vse manj rad, ne maram takih prividov. Nočem jih, ker nikoli nisem bil rad nikomur krivičen.

Stisnil je z obema kolenoma strojnico in siloma na široko razprl oči. Toda nič se ni predrugačilo. Iz rova je molela cev. Je resnica in treba se bo sprijazniti z njo.

PETER LEVEC:

NAŠA LJUBEZEN

O domovina, smo te ljubili dovolj?
Kako bi te mogli ljubiti še bolj?
Saj tisočkrat mokri in lačni, prezebli
braneč te že vsak smo razor prehodili —
tipaje pred sabo ob temnih nočeh.
Na Pohorju in po zasavskih bregeh
smo trupla prijateljev naših zagrebli.
Je kje še kak drobec slovenske prsti,
kjer naša ni kanila kri?

O domovina, o domovina!
Na pragu glej mater,
ki čaka na sina,
čeprav je že lansko poletje ji pal.

Mati, naj te ne stre bolečina!
Ko zopet hodila boš preko dobrav
in sonce svobode bo žita zlatilo,
se spomni, da tamkaj tvoj sin je sejal.

Žito sejal, a zdaj svojo kri —
ker naša ljubezen ni krhka cvetica,
ker naša ljubezen je kakor pšenica,
ki revnim in lačnim naj kruh obrodi.

SPOMINI

Žar minulih vojnih let
v prsih nam budi spomine
nanje, ki so iz temine
v zarjo dvignili nov svet,
nanje, ki v naš čas zazrti
so odšli po poti smrti.

Dolge v noč šo šle kolone,
v smrt, da mi bili bi srečni.
Že za njimi sonce tone,
daljni so, nesmrtni, večni.

Včasih še srce vztrepeče,
naša misel gre za njimi —
in kot v vetru cvetje rdeče
v prsih valove spomini.

MILENA DOLGAN: **PARTIZANČEK**

KAREL GRABELJŠEK

VOJNA IN OTROK

(SKICA)

Otrok! Od kod ta otrok? Sedi sredi ceste in se igra. Bogvedi, kaj mu je tisti kup peska in prahu, ki ga grabi k sebi. Ves prašen je. Kakor vrabec, ki se kopa v prahu. Tudi večji ni dosti od vrabca. Droben, trileten otrok.

Deset in deset parov oči strmi vanj, deset in deset duš se sprašuje: Čigav je ta otrok, od kod se je vzel? Prej ga še ni bilo, zdaj pa kar nenadoma... Kakor da ga je nekdo zgubil, svetal drobiž, ki leži tamkaj, dokler ga kdo ne pobere, ga pohodi, pljune nanj...

»Kar tako ga puste, naj ga kaj povozi.«

»Takega otroka.«

Vsi ga gledajo, vsi mislijo nanj. Njegova navzočnost jih vznemirja. V tem času bi ga ne smelo biti tu. Kaj nima matere, da bi ga spravila v kraj? Hkrati pa jim pogled nanj blaži napetost in strah, ki sta se vpila vanje. Ko mislijo na otroka, pozabljajo nase, na tisto zaskrbljujoče, znova in znova ponavljajoče se vprašanje: Čemu so nas segnali sem, za to ograjo, kaj nameravajo z nami? S tem da gledajo otroka, se rešujejo lastnih pogledov, ko z njimi nemo in prestrašeno sprašujejo drug drugega, a si ne vedo ničesar odgovoriti.

Otrok pa se igra. Cesta je prazna, kakor da še nikoli ni stopila druga noga nanjo in nikoli ne bo, kakor da si jo je otrok vso prisvojil zase. A ta najbrž niti ne ve, da je na cesti, samo v tistem kupu peska so mu oči. Kaj mu mar cesta, kaj mu mar ljudje za mrežasto ograjo, še tista vojaka, ki stojita pred ograjo, ne. Kadar kakega zapoznelca spet porineta skozi vrata, se otrok niti ne zgane.

Igra se. Ljudje ga gledajo in hkrati strme na prašno cesto, ki se na obeh koncih zgublja v daljavo, prav tako prazna, kakor je prazna tu, pred njimi. Nenadoma se tam, kjer se oba robova ceste skoraj stikata, pokaže nekaj temnega, najbrž avtomobil, kamion, vojaški kamion, drugih v teh časih skoraj ni na cesti. Da je kamion, samo ugibajo,

predaleč je, da bi tisto moglo biti podobno kamionu, komaj se vidi malo večje od žoge, rekel bi: skala se je od nekod privalila na cesto. In se jim zdi, da se nikamor ne gane, da je kar tam, dolgo kar tam. Prazen trak sive ceste pred njim je zmeraj enako dolg. Le veča se tista skala, kamion, kakor da raste iz ceste.

Zasliši se brnenje, v daljavi se kadi. Zdaj vidijo, da se je trak pred kamionom za polovico skrajšal. In še krajši postaja. Ni ga več. Samo temen kamion jim še gori v očeh.

Srca jim začno vznemirjeno razbijati, obrazi jim okamene. Zaslutijo, da so jih zaradi tega kamiona nagnali sem. Še pred nekaj minutami niso ničesar vedeli o kamionu, zdaj vedo, ne vsega, še slutiti ne morejo vsega, slutijo pa, da se bo nekaj zgodilo, nekaj, kar je v zvezi s tem kamionom. Razbijajoča srca jim to pravijo, tesnoba v prsih, zeleni vojaki, ki pogledujejo zdaj h kamionu, zdaj nje. Pogledujejo jih s strogimi, grozečimi obrazi, v očeh ni niti iskrice človeške svetlobe.

Zopet zagledajo otroka. Še zmeraj se igra. Droben vrabček se kopa v prahu. Zdaj jih tesni še zaradi otroka. Kamion se mu bliža kakor velika, temna pošast, brnenje motorja se sliši kakor renčanje zveri. Samo še kakih štirideset metrov prostora je med kamionom in otrokom.

Razburjeni mahajo proti vojakoma, kriče, da sami sebe ne razumejo, kažejo na cesto. Nekateri grabijo za ograjo, za mrežasta vrata, železne drogove bi potegnili iz betona. Vojaka se vznemirita. Oba sta potegnila puški z ramen, cevi so grozeče namerjene v razburjene ljudi.

»Verfluchte!«

Eden izmed vojakov je zagledal otroka, a ne skoči, da bi ga potegnil izpred koles kamiona, ki se je otroku približal že na kakih deset metrov. Samo gleda ga in še enkrat zakolne:

»Verfluchte!«

Zavore pretresljivo zacvilijo, kamion se ustavi, samo korak ali dva od otroka. Za tem se ustavi še eden, prav tak kakor prvi, sivo zelen vojaški kamion. Z obeh poskačejo očeladeni vojaki, begajo ob kamionih, kriče nad ljudmi, ki se nerodno kobacajo za njimi. S psovkami in puškami, ki so jih spremenili v gorjače, jih silijo, da hitreje zapuščajo kamion. »Heraus, herunter, schnell, schnell!« se sliši kakor preklinjanje pobesnelih ljudi.

Otrok se je prenehal igrati. Vstal je. Za trenutek mu sinje oči obvise na ljudeh, ki skačejo s kamiona. Nato mu ljudje niso več mar. Zanima ga kamion, svetlo steklo na lučeh, kolesa, debele gume na njih, luknjičast hladilnik. Vse mora otipati s svojimi drobnimi, umazanimi ročicami. Ko se dotakne vročega hladilnika, mu ročica trzne, usta se mu skremžijo na jok, nato pa se za korak, dva umakne in začudeno strmi v veliko igračo pred sabo.

Ljudje za ograjo so pozabili nanj. Zdaj so jim mar samo ljudje, ki so jih pripeljali s kamionoma. Strah jih je gledati tja, a vendar ne morejo odvrniti oči od njih. Blatni, raztrgani, nekateri bosi, obtolčeni, krvavi in razmršeni so komaj, komaj še podobni ljudem. Po dva in dva skačejo s kamionov, če se eden spotakne in pade, potegne še drugega za sabo.

»Partizani.«

»Misliš, da so partizani?«

»Saj vidiš...«

Prazna kamiona ritenski zapeljeta nazaj, se obrneta in že ju zagrne oblak. Ujete partizane so spravili v vrsto, po dva in dva, kakor so drug na drugega privezani. Ljudem za ograjo zastaja dih, zastajajo sr-

ca, nemo strme skozi mrežasto ograjo, v tiste raztrgane ljudi, v njihove izmučene, nečloveške obraze. Smilijo se jim in jih je hkrati pred njimi strah.

Vrsta se premakne, zamaje, kakor turoben mrtvaški sprevod. Vojaka pred ograjo odpreta vrata, stečeta skozi, da bi odrinila ljudi od vrat. A nimata koga odrivati, med ljudmi se je kar sama naredila široka, prazna cesta.

»Kaj bodo naredili z njimi?«

»Postrelili jih bodo... zmeraj jih postrele...«

»Kar tu... vpričo nas?«

»Vpričo nas, da bomo gledali...«

Otrok je ostal sam. Okrog rok ima ovito vrvico, za vrvico pa je privezana škatla, najbrž tudi kamion. A ona dva velika sta otroku bolj všeč. Še zmeraj gleda za njima, usta se mu šobijo, obraz kremži, kakor vsakemu otroku, če mu vzamete igračo. A že se mu oči obrnejo k ljudem, ki jih ženejo mimo njega. Sprva jih samo gleda, debelo, osuplo, najbrž še nikoli ni videl toliko ljudi, takih pa prav glotovo ne. Ko je vrsta že mimo, ko vidi le še hrbte in premikajoče se noge, se nekaj zgane na njegovem obrazu, sijoče oči mu zablešče kakor rosna roža v soncu. Steče za vrsto in vleče škatlo za sabo. Nato spusti vrvico in še zmeraj teče. Premetava kratke nožice kakor podgromasta kokoš, ki se skuša skriti pred jastrebom. Opletajo se mu, spotakne se vanje, pade. A se že pobira s prašne ceste. Tenak krik, na pol joku, na pol vrisku podoben se mu izvije iz grla:

»Ata, počakaj, počakaj, ata!«

V daljavi še brnita kamiona, nekje v gozdu, najbrž pri železnici pokajo puške, drdrajo mitraljezi, vojaki surovo priganjajo utrujene ljudi: »Schnell, schnell!« a v tistem trenutku, kakor da je vse utihnilo, samo otroški glas se sliši:

»Ata, počakaj, počakaj, ata!«

Ljudi duši, zamašili bi si ušesa, zakrili oči, a so jim roke hrome, kakor od mrtvouda zadete, tilniki otrpli. Morajo gledati otroka, ne morejo se obrniti proč. Ta se še zmeraj opleta s svojimi kratkimi nožicami. Same noge in glava so ga, trupla skoraj ni videti. V glavi pa same oči, sinje, bleščeče se oči. Že dohiti zadnja dva v vrsti in se oklene enega izmed njih, z obema ročicama objame njegov veliki, blatni škorenj.

»Ata, počakaj, počakaj, ata!«

Tokrat je njegov glas tišji, bolj mehak, malce očitajoč. Še zmeraj se z rokami oklepa velikega škornja. Rdečica na obrazu mu žari, po licih polze solze, usta pa se mu odpirajo v nasmeh, v blažen, otročji nasmeh.

Tisti, ki se ga je otrok oklenil, se je ves stresel, noge so mu zastale. Mrtvaško bled je. A ostane tog, kakor da si ne upa ozreti se po otroku. Nato se le obrne, se skloni k njemu, da bi ga pobožal s prosto roko.

»Ata...«

Otroku zamrje glas, smeh na ustnicah zledeni, blesk v očeh ugasne. Pol minute, minuto nemo strmita drug v drugega, otrok in ujeti partizan. Otrokov pogled je osupel, razočaran. Spusti škorenj, ki ga je doslej objemal, in se odmakne za korak. Potem pa se spet zastrmi v odhajajočo vrsto.

»Morda pa ni...«

»Ni...«

Ljudem postaja laže, ohromelost popušča. Ko gledajo otroka, se zopet sprašujejo: Čigav je ta otrok, kako da ga puščajo tako samega? Kaj nima nikogar, da bi ga spravil v kraj? Otrok pa še zmeraj stoji, kjer je obstal. Ne joka, a tudi smehlja se ne več. Premišlja. Potem poišče škatlo in jo na vrvici vleče za sabo. Cesta je spet prazna, kakor da še nikoli ni stopila človeška noga nanjo.

TONE PAVČEK:

NOKTURNO

Dan se nagiba. Počasi in zlagoma kakor veslač
pred pomolom štedi vesljaje,
drsi monotono onstran pregraje
vida in čutov. Igre je konec. Vzemimo plašč
in slovo od današnje postaje.

Počasi in zlagoma se vzpenja mož
k sebi, v svet tesne samote.
Hrup pomola je vedno tišji, vse težje gmote
mraku, ki legajo nanj. Namesto rož
kratkotrajne lepote

počasi in zlagoma nosi v svoj hrib
breme svojega vsakodnevnega pota,
kjer vse je dvom in nestalnost, iskanje in zmota,
dokler ne oglasi se — o, blaženi hip! —
dolgo iskana nota

sozvočja velikih in malih stvari.
In samota postaja ko njiva, svetloba oplaja
prostor, kjer sem ko most, ki spaja
dvoje svetov, ko k meni
počasi in zlagoma
do nog, do dlani
večno morje prihaja.

GLAGOLI

Do boli misliti. Misliti tenko.
Znova domisliti domišljeni svet.
Žvečiti med zobmi grenko
preslico svojih in tujih let.

Rušiti. Rvati. Zbrati v steklene
drobce vsak dan svoj razbiti obraz.
Rasti. Z rastjo zasloniti jeklene
želode krogelj, sršeče v nas.

Biti. Ljubiti. Ne odstopiti od vesel
na čolnu prihodnjih otrok . . .
Ali plavati, plavati, kamor nas nese
neustavljivi tok.

PONAVLJANJE

Za drugimi, ki so bili in odšli pred nami,
po poti živega, ponavljamo dan na dan
iste stare besede, iste kretnje z rokami,
iste kletve in iste molitve; podedovan
besednjak misli in čustev nam služi
kot njim; ne da bi vedeli, stopamo z njim
v krogu, ki v svojem obodu druži
žive in mrtve trajneje kot zavesten spomin,
in za njimi ponavljamo besede ljubezni,
od adamske večnosti isti vzneseni slap
mlade vode, ki v zmeraj pripravljenih jezih
umirja (ali ubija) svoj let (ali pad);
ponavljamo govore in samogovore s sabo,
ponavljamo laž in resnico, našo resnico in laž,
ponavljamo dobro in slabo, naše dobro in slabo,
ponavljamo večno ponavljanja, ki jih naplavlja vek, naš
in ne samo naš, in puščamo njim, ki pridejo, podedovane
besede in kretnje kakor posode, ki vanje
natočijo svoje misli, svoje blodnje in sanje,
ker zanje uporabna od naših niti ena iver ne ostane . . .

SKLEPNA

Nehal sem jokati:

iz sanj nestvarnih, ki v stvarnosti
padajo v prah,
iz dlani, raskavih in razpraskanih kakor svet,
in kakor svet enako velikih ter majhnih,
ustvarjajočih uporno red in nered,
iz oči, ki sanjajo rože in gledajo strah,
iz vseh potopljenih ladij in odletelih ptic,
iz kletke telesa, iz ujetništva prostora,
iz jame ponižanj, kot izza rešetk in bodečih žic,
iz mraka more kot skoz skorjo mraza
mora
predreti enkrat korenina,
postati upanje, rastlina, ki na križpotju danes-jutri
pod slavolokom mladih juter
kot zeleneč bršljan ovije most k obali
prihodnosti,
kjer nas bo mnogo in kjer znova bomo,
samo tokrat od sreče, zajokali.

BESEDA O BISTVU NOB

Prebirala sem odgovore mladih na vprašanje: kako spoznavam vsebino NOB?

Ustavila sem se ob nekaterih odstavkih iz njihovih pisem in šolskih nalog, ki jih je objavljala revija Borec. Zdijo se mi značilni, ker se na svoj način ponavljajo v vseh pismih in nalogah. Navedla jih bom po vrsti:

1. ... »Zgolj iz učbenika nisem mogel doumeti ... in tega mi ni znal povedati niti učitelj ... da so takrat, ko sem se rodil, živeli ljudje, ki so hoteli živeti ...«

2. ... naivna predstava, ki mi je ostala iz osnovnošolskih let se je končno začela spreminjati nekaj s pomočjo revij in časopisja, s pomočjo velikih obletnic, partizanskih večerov — začela je dobivati bolj realne poteze, bolj življenjske ...

3. — toda samo po pripovedovanju si je težko ustvariti jasno predstavo o vsej borbi. Fotografija pomeni več. Resnično me je film, kot na primer Kozara, pretresel ...

4. — potrebni so ustrezni učbeniki za pouk o NOB ...

5. ... Večina predavateljev se omejuje na naštevanje dejstev, ne poudarjajo dovolj socialnih sprememb v naši revoluciji ...

Moja misel ob prvem odstavku je bila: ničesar ni mogoče do kraja dojeti samo iz učbenikov in marsičesa ne more učitelj tako jasno povedati, da bi vsakomur v razredu oživil popolnoma jasno predstavo o nekem dogajanju, oziroma o predmetu predavanja ali razgovora.

Obenem mi je ta odstavek vzbudil še eno misel: če vemo, da nekaterih stvari niti učitelj ni znal povedati mladini, ali je potem gotovo, da se je o NOB znal izraziti mlad anketiranec? Ali je znal povedati, kaj mu je najširša ali pa samo domača vzgoja nudila in kaj od vsega je sprejel? Ali ni v svojem odgovoru na nekatere stvari pozabil, ali pa se jih še ne zaveda?

Drugi odstavek pa je čisti odraz mladosti in odraščanja. Čisto običajno je, da so naše osnovnošolske predstave (katerekoli) pričele dobivati z leti

bolj realne poteze, bolj življenjske, a s tem še ni rečeno, da je bila vzgoja pomanjkljiva. To je bila pot razvoja in odraščanja.

Ob tretjem odstavku pa samo želja:

Z njimi vred si želimo dobrih filmov vsi.

Vendar gre v skrajnost naslednja želja, ki sem jo uvrstila na četrto mesto. Vprašujem: ali so res potrebni posebni učbeniki za pouk o NOB? Ali je res možno domovinsko vzgojo oddvojiti od vsega ostalega prizadevanja za rast in oblikovanje osebnosti naše mladine? Ali ni vse naše življenje trdno povezano s preteklostjo in še prav posebej z vsem, kar nam je dala NOB?

Mnogo je bilo napisanega, povedanega, oblikovanega in kakorkoli ohranjenega iz našega revolucionarnega boja, ki je neizčrpen vir novega ustvarjanja, a če gledamo razvoj te pripovedi, vidimo, da se je počasi spreminjala. Za primer bi vzela zgodbe in spomine v mladinskih časopisih (Ciciban, Pionir, Pionirski list, Kurirček). Koliko krvi in strašnih predstav so vsebovali v prvih letih po vojni in kako je ta pripoved postajala počasi umirjenejša, kakor se je umirjalo naše življenje. To ni pozaba vsega hudega, kar je naš narod prestal, to je želja, obvarovati otroka pred preveliko težo podobe brezčlovečnosti. Vedno bolj iščemo in oblikujemo izraz za notranje človeške odnose borcev za svobodo do življenja, do svojega okolja, do sveta —

in s tem se sklada tudi želja mladih, kakor se odraža v njihovi kritiki v 5. odstavku:

»Večina predavateljev se omejuje na naštevanje dejstev, ne poudarjajo dovolj socialnih sprememb v naši revoluciji.«

To kratko razmišljanje bi zaključila tako:

ponekod se želja mladih, njihova rast in prizadevanje vzgojiteljev skladajo, ponekod pa se ta skladnost šele razvija. Vsekakor sem prepričana, da s formalnimi sklepi o nalogah domovinske vzgoje ni mogoče doseči veliko, da ne rečem nič.

Preteklost in današnji dan, ki bi ju radi razložili mladini, se odražata v našem družbenem in osebnem življenju in samo iz tega bo mladina črpala. Ne mislim s tem, naj bi vsa namenska vzgoja odpadla, vendar mora biti ta v našem življenju čvrsto pogojena.

Ela Peroci

Boj za »staro pravdo«

Neke vrste anketa v Borcu o bistvu NOB je le nadaljevanje boja za staro pravdo, ki se pri nas vleče že od osvoboditve, torej dvajset let. To pot so ta boj sprožili mladi, ki — vsaj doslej — bistveno niso povedali ničesar novega.

Če gremo po vrsti, so se mladi lotili več vprašanj. 1. *Da se NOB premalo obravnava v šoli* (Borec 1964, str. 66—67), po drugi strani pa, *da je ponekod tega dovolj* (str. 166—169). Mislim, da je na to čisto pameten odgovor v anketi sami (str. 486), kjer je rečeno, da se vsebine NOB ne da deliti na peharje, ampak se da ustrezno povezovati pri vseh naukih in znanjih. To je zelo pametno povedano, ker vsebina NOB v šolah nikakor

ne bi smela spadati samo k pouku zgodovine, temveč tudi k drugim predmetom (slovenščina, zemljepis itd.). Pa dôbi literarnega zgodovinarja ali lingvista, ki bi na univerzi študiral tudi zgodovino najnovejše dobe! V tem je težava. Kolikor mi je znano, se na filozofski fakulteti slavisti lahko vežejo z vsemi mogočimi skupinami, samo z zgodovino ne! Nekoliko boljše je z geografi, a redkokdo od njih — vsaj pri mojih izpitih — ve, kje je Molnik, da celo tega ne, kam je spadala med okupacijo Šmarna gora, pod Nemčijo ali Italijo.

Pametna se mi zdi tudi misel v anketi, naj bi se uporabila za spoznavanje NOB predvojaška vzgoja. To bi bilo dobro, samo bojim se, kakšen bi bil ta pouk in kako bi potekal!

2. *NOB kot šolska snov.* Ta je »dolgočasna kot le kaj« in tudi »nezanimiva«. (Borec 1964, str. 68). Drugod je poudarjeno, da je ta snov za današnjega dijaka že zgodovina in da je njen pouk mnogo odvisen od posameznih pedagogov (str. 169), na nekaj mestih pa je poudarjeno, da je dijakom pri pouku tega predmeta potrebna analiza in sinteza dobe (str. 170) in sistematičnejša povezanost dogajanj (str. 352 in sl.).

Vse te misli so čisto pametne. Vsaka učna snov je lahko dolgočasna, lahko pa tudi ne. To je odvisno od učitelja, od njegovega znanja (in to v prvi vrsti) in raznih pedagoških prijemov, ki se pa vsi nikdar ne dajo naučiti. Res je tudi, na kar je opozorila anketa, da za snov iz NOB kaj rado zmanjka časa, ker je pač ta tvarina na koncu učnega programa, ki ga pa ne izdelujejo učitelji, temveč šolske oblasti. Prav glede tega so se že lomila kopja, namreč glede učnih programov, ki se zelo radi spreminjajo, čeprav se zgodovina ne, kot tudi, zakaj se učitelji rajši zadržujejo pri starejših obdobjih (hote ali nehote) in jim potem zmanjka časa za razdobje NOB in razdobje po vojni. Pametna je tudi misel, naj se pri predavanjih iz zgodovine NOB ne uporablja — zlasti v gimnaziji — preveč čustvena plat. Ta je pri doraščajoči mladini lahko naravnost smešna, utegne pa voditi v veliko neresnico. Niso bili prav vsi Nemci hudiči in še manj vsi Italijani plašljivi zajci, sicer bi bilo kaj lahko partizanom v Ljubljanski pokrajini. Tudi niso bili vsi partizani heroji in NOB — kot do skrajnosti intenzivna revolucija in osvobodilni boj — ne brez slehernih napak. Jasno je, da mora zato učitelj *temeljito* poznati zgodovino NOB, da bo govoril po resnici in pravici. Le s to se namreč nekam pride. Da pa bo seveda mogel učitelj prav govoriti, se mora sam neprestano učiti. Ni namreč tako malo znanstvene literature o NOB! Že večkrat sem poudarjal tole: dokler se bo moral učitelj pehati za postranskimi zaslužki in honorarji, ne bo utegnil študirati in bo prodajal samo tisto, kar se je nekoč naučil. Vsak pa se mora neprestano in vsak dan učiti, pa naj se to sliši še tako smešno in reakcionarno (srednjeveško).

3. Učbeniki. O tem bi lahko povedal kaj več sekretariat za šolstvo. Ne moremo reči, da bi nobenega učbenika ne bilo, še manj pa, da ne bi bilo dovolj znanstvene literature, iz katere bi se *učitelj* ne mogel pripravljati za svoja predavanja. Upam, da bo v enem letu — šteto od danes naprej, začetek oktobra — učiteljem poleg pregleda 2. svetovne vojne in zgodovine od 1945 do 1960 na razpolago še pregled NOB v Sloveniji do kapitulacije Italije, oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji (ki je že v tiskarni) in oris svetovne zgodovine med obema vojnama, čigar rokopis sem

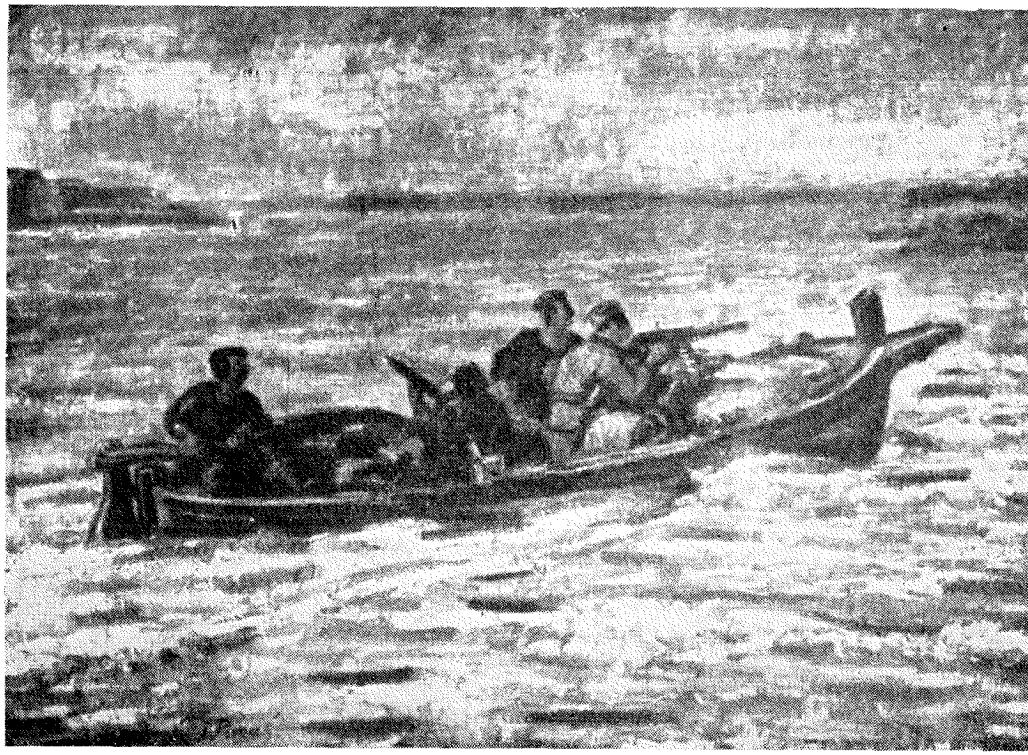

Z RAZSTAVE OB DVAJSETLETNICI BIVANJA CK KPJ, TOVARIŠA TITA IN VRHOVNEGA ŠTABA NA VISU: **VEKOSLAV PARAČ, PARTIZANSKI LEUT**

pravkar končal. Naprošen sem bil ponovno, ker se ni nihče javil na razpis, za pisanje — za izdelavo učbenika za 4. razred gimnazije. Čeprav nisem nikdar študiral niti pol ure pedagogike in ne poznam nobenega »pedagoškega« prijema, je pač moja moralna dolžnost — ker se nihče ni javil na natečaj, učbenika pa ni — da se lotim še tega pisanja, kljub ogromnemu poklicnemu delu. (Moja dolžnost na univerzi še malo ni samo predavanje zgodovine NOB!)

4. Iz vse ankete je moč razbrati željo mladih, da bi jim NOB — z vso svojo revolucionarno močjo in razsežnostjo — mogla služiti kot nekak vademekum pri njihovih korakih v sedanjosti. To je lepa in kar se le da pravilna misel. Bojim se pa, da bo njena uresničitev silno težka. S tem namreč prehaja mladina — ne da bi se tega zavedala — že na področje *etičnosti in etike NOB* in torej ne na področje samo golega in mehaničnega prenašanja dejanj iz preteklosti v sedanjost. O teh stvareh pa bi morali začeti pisati učeni filozofi, katerih pa za zdaj na žalost ne vidim.

Vzeto na splošno, se mi zdi anketa v Borcu čisto v redu. Zmotno pa bi bilo misliti, da je povedala nekaj, kar ne bi bilo že vsaj stokrat povedano, pa tudi napisano.

M. Mikuž

KOČO URDIN

SANJE

BILO mu je petindvajset let, mislil pa je, da teče peti dan njegovega življenja. Poležaval je med smrtjo in gozdom. Gori, po robu gozdičkov, so se poigravali lahni vetrovi noči... Obraz mu je bil širok, kmečki, duša pa usmerjena od zemlje, ker ga je mati rodila v brazdi. Doraščal je v bedi in lakoti, v mračni kmečki izbi, zmerom polni tarnanja in molitve za vsakdanji kruh. Pozimi je mamil volkove, ker je bila njegova bolest močnejša od njihove želje, da vdero v zimsko stajo. Ko mu je bilo deset let, so mu očeta na meji zaklali žandarji, potem pa je videl, da je bila reka, ki se mu je zdela bolj sinja od neba, zmerom kri, ki je vlekla valove prav do trhlega hišnega praga. Tedaj je zarjul ko medvedica, zadeta v pleče. Klateč se ko deževen dan, je prispel od nekod njegov ded Ognen. Imel je samo eno oko. Drugo so mu bila iztaknila turška bodala na Ilindan, med vstajo. Pokleknil je starec k vnuku — ene noge ni imel, ker mu jo je bila odsekala sablja — in rekel:

— Dragi moj vnuk, ne zarivaj rok v zemljo, pritekli bodo novi vrelci in našo vas bo odnesla voda. Pomiri se, otrok moj, ramena se ti morajo razširiti, da bi mogli zobje zdrobiti vrh gore, potem pa vstani; pogrezni se do kolen v železne sekire in zamahni, da bodo maščevani moje oko in noga ter glava tvojega očeta, ki so jo nosili žandarji po prisojah in na trg. Ko boš zapel v gnevu, pridi in odkoplji moj grob, poberi iz njega moje kosti in glavo, spravi jih na varno in reci: ali si ti jaz in tvoj oče in ali ti visi puška na rami prav tako lepo kakor jutranja zvezda na nebu.

Gori, na robu gozdička, je pihljal pomladni vetrič in gozdič je obmolknil okrog majhne skupine partizanov, ki je bila polegla med modrimi in večnimi sencami, stkanimi od trav do mračnih drevesnih krošenj.

Sanjal je svoj sen, kako so ga zgrabili:

Minilo je bilo pet dni, odkar je prišel v partizane. V temnem gozdičku čaka majhna skupina, da se združi z odredom, ki se zbira na Črni gori. Pravijo mu Borimečka. Z rokami zdrobi kamen, kadar hodi, mu zavida jelen. Lep je ko jutranja zarja. Gozd se mu umika s poti, gori zapre sapo, ker jo pozna do temeljev. Njegove misli preženo mrak. Vsi lokavi duhovi modrih gozdičkov ga kličejo, da jim svetuje, ker je videti, da je živel več stoletij, čeprav mu je šele petindvajset let. Že pet dni jedo suh kruh, čistijo puške in čakajo na kurirja. Iz vasi se sleherni dan širijo proti zelenemu kraljestvu divje racije in ko prihrume v temne sence, glasovi vojakov utihnejo.

Tovariši ga imajo radi, ko da je njihov brat. V partijo so ga sprejeli neki čudni ljudje, ki so prišli v vas, ko je luna zahajala za goro. In ko je popeljal skojevce, se mu je zdelo, ko da se mu za petami vleče požar sreče. Zdelo se mu je tudi, da so krenile za njim tudi hiše in vas in radost, tleča v upanju. Vas je bila velika, v njej pa sta bili vojska in policija. Zgrozili so se, ko so zvedeli, da je odšel Borimečka v partizane, za njim pa še drugi kmetje, ki jim niti kocine na bradi še niso bile pognale.

Začne deževati. Brzostrelko zavihti na ramo. Za pasom mu vise bombe. V roki drži revolver. Vas ga ima za lepotca. Nasmehne se lahnemu vetriču, ki pihlja ob robovih gozdičev. Hiti ko zver. Od gozda proti hribu, odondod proti potoku, potem pa vidi vas v reki. Dež pleše nad zameglenimi strehami, uličice se mu zde podobne širokim žilam. Z dvorišča se dviga visoko temno drevo, povsod ždi vodeni sen, čuden klic spokoja. Kakor lisica se plazi med hišami in gre mimo dvorišča Djordjevih. Z visokega plota stražijo ko sablja široke odprtine. V izbah živi vaška zloba, gospodar, ki je prodajal celo smrt zemlje. Stisne zobe in gre mimo ko senca pod oknom, ki mu skozenj posije na rame zlata svetloba, pa hiti naprej, na desno, gor, proti hribu, kjer stoji plevnjak njegovega brata, nizek, spleten iz črnega protja, pokrit s preperelo slamo, predeljen v dva dela. Plevnjak diši po moči volov. Iz njihovih nozdrvi se polni s hlapi in mehkobo. In ko odpre vrata, mu v temi zažare nasproti volovske oči in vidi, kako z desnega roga Belca odleti veliko ognjeno jabolko, zažge vlažno streho, potem pa se ko divjak prebije pod nizkimi črnimi oblaki redkega dežja in

pade na streho njegove hiše. Streha se vname, ko da jo požira na tisoče ognjenih hudičev. Zidovi razpadajo, temelji prasketajo v besnem smrtnem vrtincu plamenov. Ko da so v njih piščanci, otroci jokajo, njegova mati grizlja črno ruto v ustih, njegova žena je podobna volkulji, otroke spravi na varno, taščo si oprta na hrbet in odide iz rdečega ognjenega pekla. Ko se zave, da je onemel od bolesti, vidi, kako je temeljni kamen pobelel od gorja. Prime se za čelo in čuti, da ga obliva pot. Vzdigne roko, pa mu ko voda pade na tla.

Borimečka se prebudi.

Bil je ves v vodi. Izbuljil je črne oči, se zgrozil od teme, potem pa se je prerodil: sanje, zgrabile so me preklete misli, — dé sam pri sebi.

Videl je tovariše, kako spe. Na vzhodu je bila že napočila zarja. Potem je zaslišal znak s stražarnice in zbudil tovariše. Razporedili so se med bukvami s puškami v rokah in poljana je onemela, ko da je polna duhov. Kmalu je bilo vse pojasnjeno: prišel je kurir po skupino partizanov. Odred se je zbiral. Borimečka naj bi neutegoma prišel z vsemi na kraj, imenovan Modri studenec, toda komisar je imel posebno naročilo. Nekdo mora pustiti v vasi pismo. Skojevci naj prineso novo orožje.

Borimečka jih meri izpod obrvi — kdo izmed njih ostane? Kdo? Mladi so in neizkušeni — vi pojdite, jaz pa ostanem, pravi in vidi, kako legajo črni oblaki na gozd; kmalu se ulije nanje dež, vse potemni. Pritisne brzostrelko na prsi — vi gor, jaz dol, pravi in odhiti proti vasi... Ko senca se plazi mimo hiš in mokrih plotov. Gori, desno od reke, stoji plevnjak njegovega brata. Tam bo privezal pismo na Belčev rog in se vrnil, ko bo noč legla na vas. Orožje bo partijska organizacija poslala na dogovorjeni kraj.

Ves zasopel vstopi v stajo. Vola prežvekujeta. Dežuje, dežne kaplje kapljajo s slamnate strehe. Priveže pismo, potem pa zagleda skozi razpoko spodaj levo, v belem pesku kraj reke svojo hišo. Prižge si cigareto in začuti, kako mu sreča polni prsi.

Borimečka pomisli, da vrača dolg svojemu očetu in dedu. Pogled mu zaplava nad vasjo; malo prej je šel mimo hiše Djordjevih in zdelo se mu je, da mu je padla na rame zlata

svetloba, ko pa se obrne, vidi, da se mu sanja, samo dež in prvi žarki jutranje zarje so resnični. Sede v slamo, malce zadremlje, toda že ga nekaj zdrami. Zasliši pse, kako renče, potem pa lajež ko šumljanje vetra napolni vas. Nekaj mu zagrgra v grlu. Pripravi brzostrelko in čaka. Potem zadrhti. Vidi vojake in policaje, kako se lokavo premikajo, sklonjeni in previdni. Potlej poležejo okrog plevnjaka, obmolknejo in izpuste pse. Okrog njega vse oživi, vas se drami iz vodenega spanja. Vola sta vznemirjena. Potem pridejo vojaki in policaji in ga pozovejo, naj se vda. Molči, toda to mu ne pomaga. Začno streljati. Belec zastoka in ves okrvavljen pade, potlej pa začno streljati ko divji, dokler tudi on ne sproži.

Opoldne sta ležala v staji mrtva oba vola. Dišalo je po krvi, vojaki in policaji pa se še vedno niso bližali, ker jih je bilo pet kriknilo in obležalo z razprostrtimi rokami... Potem pa ga spet nekaj stisne, sliši, kako njegova mati moli in kako otroci jokajo — ali se bo vdal ali pa bodo oni padli — tako so mu zagrozili.

»Viš jih, lokavih junakov, dvesto na enega, eden na dvesto, tako je pri nas često,« je govoril sam pri sebi in škripal z zobmi, toda pritajil se je, ko so občasno streljali. Potem so začele po vratih razbijati otroške pesti: odpri, tata, mi smo — in znašel se je v kotu, v rokah je držal bombe, pa je bil sključen. Pred bajoneti so stali otroci, njegova mati, žena in brat. Z očesom je pokazal bratu na Belca, brat je prikimal. Potem se je Borimečka nasmehnil. Vedel je, da pride pismo tja, kamor je namenjeno... Ko so ga gnali proti vasi, se je vprašal, kdo ga je izdal, potlej pa je videl enega izmed Djordjevih s policaji. Desno, v belini peska, so švignili kvišku rdeči plameni. Videl je, da so mu zažgali hišo, njegove domače so gnali in jih suvali s puškinimi kopiti, njega... niti sam ni verjel, koliko krvi je imel v preiskovalnem zaporu na obleki.

Obsodili so ga na smrt skupaj s šestimi komunisti. Po ulicah velikega mesta so s prstom kazali nanj, njemu pa, ne da bi sam vedel, se je zdelo smešno, ko so pred sodiščem rekli: »Obsojen si na smrt z ustrelitvijo.«... Borimečka ni poznal smrti in ni ji verjel... Živeli so ko zveri v celici. Podoficir se jim je posmehoval, češ da bodo streljali počasi in da ne bodo gledali, kako mu lasje sive, Borimečka pa je stiskal zobe in se spominjal, da se na kolenih ne umira... Čakal je, da bo smrtna obsodba potrjena in nekajkrat so jih odgnali k prvemu zidu in jim rekli: »Tu vas bomo pobili...«

To ni bilo lahko.

Na nebu sonce, zgodnje poletje se je zlatilo, v gozdu so bili tovariši, oni pa naj bi umrli. Večkrat so mu prigovarjali, naj izda odred in jim pokaže pot do njega, pa mu bodo odpustili, da jih je pet ubil in tri ranil. Pljuval je v obraz kapetanu in se mu posmehoval, kakor se gozd posmehuje plašljivcem, potem pa so ga spet mučili... toda muka je bila pričakovanje.

Spal je ves prepoten. Sanjalo se mu je, da so ga oblekli v belo srajco, potlej se mu je zdelo, da mu nekdo slači srajco in srajca leti in... vidi, kako se spremeni v velik lepak, kako se prilepi na zid in vidi, da so na njem napisana vsa imena tovarišev in tudi njegovo.

Prebudil se je ves prepoten, sedel na pod in se zagledal v zid. Pomel si je oči in ničesar ni videl, čeprav je z očmi iskal tisti papir. Hotel je nekaj povedati o sanjah, pa mu je tovariš Mito rekel: »Ne govori, Borimečka, tudi jaz sem se zdaj prebudil, takoj ti povem, kaj se mi je sanjalo; vse so nas klali, samo jaz sem jokal, tebe pa so oprostili, ker si jim obljubil, da boš izdal...« Borimečku se je zmračil obraz in bil je presenečen. Potem sta zbudila še druge, toda na vrata je potrkal stražar in jim povedal, da je smrtna obsodba potrjena.

Odgnali so jih gor in jim rekli: »Popoldne, pred sončnim zahodom — vas bomo likvidirali; če kdo kaj želi... naj pove, pa bomo videli...« Borimečka je pljunil v oficirja, oficir pa se je zasmejal, zasmejal se je in rekel: »Tebe bom pa počil pred sončnim zahodom...«

Slekli so jih spodaj pred celico. Bajoneti in agenti so se postavili v vrsto... Mito je zadrhtel, zajokal, se dotaknil Borimečkove rame in ga prosil:

— Če se mi bo zvrtelo v glavi in če se bom začel zvijati od strahu, me podpri z ramo, dragi moj; šele osemnajst let mi je in nihče mi še ni pokazal, kako se umira...

Prevedel Jože Zupančič

DRAGO KORBAR

V RANEM JUTRU

V hudi zimi v začetku leta 1944 je tretji bataljon Prešernove brigade prenočeval v Robidnici. Spali smo v kmečki hiši, kjer smo se večkrat ustavili na pohodih z Gorenjske na Primorsko. Ves premražen in utrujen sem se zavlekel za topel kmečki zapeček in brezskrbno zaspal.

Iz spanja me je prebudil ropot v kmečki izbi. Zaslišal sem tudi rožljanje orožja in topot nog, v oknu pa so se pokazale bežeče sence. — Napadeni! me je spreletelo. Še v polsnu sem se po hrbtu zdrsal z zapečka v prazno izbo, v temi pa sem že segel z roko po puški. Toda roka je zagrabila v prazno. Puške ni bilo tam, kjer sem jo bil pustil. Pretipal sem bližnjo okolico, a zaman. Puške ni in ni bilo. Mrzlično sem iskal dalje. V kotu pod veliko stensko uro sem naletel na lahki mitraljez — italijansko »bredo«. Brez premišljevanja sem vrgel orožje na ramo in zbežal iz izbe. »Kdo za vraga je odnesel puško in namesto nje pustil mitraljez?« sem premišljeval med tekom. »Le kaj naj počnem s strojnico? Še nikoli je nisem imel v rokah.«

Po parobku pod hišo so se borci že razporejali v strelce. Poglobljena kolovozna pot jim je nudila še kar dobro kritje. Tik pod hišo je skupina tovarišev sestavljala težko italijansko »bredo«. Na senožeti onkrat vasice sem medtem že opazil Nemce.

»Z lahko ‚bredo' na skrajno desno krilo!« sem zaslišal ukaz komandanta bataljona Drena. Najbrž je mislil, da ima pred seboj izkušenega mitraljezca, ne pa pobiča, ki v življenju prvič nosi mitraljez! Toda za pojasnila ni časa. V morečem vzdušju pred bitko sem se hitro odpravil na odrejeno mesto. Med potjo sem naletel na Pogorelca, borca mojih let. Nosil je zaboj, poln municije za lahki mitraljez. Kmalu sva ugotovila, da je prav on pomočnik pri lahkem mitraljezu. Takoj sem mu ponudil strojnico, saj sam res nisem vedel, kaj bi — tak nevednež — z njo.

»Mitraljezu znam samo streči, še nikoli pa z njim nisem streljal,« mi je povedal Pogorelec. Potem sva se hitro domenila, da bom s strojnico streljal kar jaz, on mi bo pa stregel.

»Mitraljez ima prav tako muho in petelina kot puška,« me je hrabril pomočnik. »Vse ostalo bom napravil jaz.«

Kmalu sva se znašla na skrajnem desnem krilu našega položaja. Kotanjast kolovoz se je tamkaj spuščal strmo navzdol. Ob poti je stal velik kozolec, pod njim pa več debelih hrastov.

»Lahki mitraljez za tisti štor tam spodaj, desno od hrastov! Streljati šele, ko se oglasi težka breda!« mi je zvenel v ušesih komandantov ukaz.

Res sem desno od hrastov opazil velik štor. Spustila sva se po hribčku navzdol in obležala na snegu za štorom. Tam spodaj sva se počutila zelo neprijetno. Od vseh sva bila Nemcem najbližja. Mitraljez sem postavil na štor. »Tu je ‚nišan', to je muha in tukaj petelin« me je v naglici poučeval pomočnik. Najina šola je bila nadvse kratka.

Na levi so po kolovozu iz vasi že prihajali trije Nemci. Drugi borci na položajih jih niso mogli opaziti. Nemce je skrival hribček, v katerega je bila vsekana pot. Merim in čakam! Loči nas samo še borih 100 metrov.

»Ta, ta, ta, ta...« pretrga mučno tišino težka Breda! Znamenje za začetek. Pritisnem na petelina. »Brrr-brrr« je zaropotalo in nožice mojega mitraljeza na štoru so nemirno poskakovale. Tedaj se je začelo povsod! Ropot mitraljezov so dopolnjevali streli iz pušk. Zasmrdelo je po smodniku. Nagonsko obračam mitraljez na štoru in streljam, nato pa se stisnem za štor. Pomočnik je medtem hitro izmenjal saržerje, potem pa sem se spet dvignil in streljal.

Nemci pa so kaj hitro ugotovili položaj najinega mitraljeza! »Ciju-ciju-ciju-«, nama je začelo žvižgati okoli ušes in od štora so frčale treske. Prav nič nisem mislil na nevarnost. Mitraljez sem znova postavil na štor in spet sem streljal. Pri tem sem bil do prsi odkrit in tako prav lepa tarča vsem sovražnim strelcem. Če se danes spomnim na to, me oblije mrzel pot. Kajti tedaj sem pozabil na vsa vojaška pravila. Prevzelo me je orožje. Tako delam izmenoma: nekaj časa streljam, hip nato pa spet ležem v kritje za debel štor. Iz tega kritja opazujem vzpetino za seboj. Od hrastov desno od naju frčijo koščki lubja, iz presušenega zemljišča pa se dvigajo majhni dimčki prahu, kot bi nanj padale težke deževne kaplje. Čudno! Ob vsem tem pa mi še na misel ne pride, da je ves ta svinčeni dež namenjen pravzaprav nama...

Pravkar sem spet legel v kritje, ko je nad nama zadonel močan glas: »Fantje! Ne bojte se teh švabskih psov! Po njih!« Vpil je Črt, komisar Prešernove brigade, ki je z dvignjenimi rokami in odpetim vojaškim plaščem vihral po vzpetini nad najinim štorom in bodril borce.

Nemci na desni so nevarno dvignili glave! To me je močno zaposlilo. Spet streljam! Ko nato skočim v kritje, se ozrem. Komisar Črt je obležal prav tam, kjer sem ga malo prej videl stati. »Za vraga, prav čudno kritje si je izbral,« sem razmišljal. »Vsaj na drugo stran roba naj bi se prevalil. Tako pa se je tam gori povsem izpostavil svinčenemu dežju.«

Znova sem pomeril in streljal. Zato o komisarjevem početju nisem utegnil dalje razmišljati. Cev mitraljeza je bila že vroča in brez olja. Naenkrat je nehal delovati... Sabotira! Le z največjo težavo ga je pomočnik razstavil in izvlekel iz njega tulec izstrelka, ki je bil »zaskočil«. Spet je

LEKSANDAR LAKIČ: **NOŠENJE RANJENCEV**, tempera in tuš, 1949

deloval, toda spustil sem samo še nekaj strelov in mitraljez je znova sabotiral. To pot orožja nisva mogla več razstaviti. Umik! Ogledovala sva strmino za nama. Komisarja ni bilo več na robu, okrog naju pa je še vedno padal gost svinčen dež.

Prvi se je nemo dvignil Pogorelec. V desni je držal odpeto naramnico zaboja z izpraznjenimi šarže rji, v levici pa je stiskal puško. Vse skupaj je vlekel za seboj in bežal. Nad njim, pred njim in za njim, vsepovsod so udarjali smrtonosni izstrelki. »Zdaj zdaj bo padel,« me je stiskalo pri srcu. Še skok, dva, in Pogorelec se je zavalil za steber bližnjega kozolca. Bil je rešen. Tako, zdaj je prišla vrsta name!

»Kar bo, pa bo!« sem si rekel, zgrabil mitraljez in stekel skozi svinčeni dež. Nič več nisem mislil, samo tekel sem, tekel. Znašel sem se za stebrom kozolca. Še en skok in že sem bil na poglobljenem kolovozu. Skoraj padel sem v naročje pravega mitraljezca. Izročil mi je mojo puško, jaz pa njemu mitraljez, medtem pa mi je pojasnil, kje je bil. S skupino borcev iz naše čete se je udeležil pogreba padlega borca. Ko pa so zaslišali, da je tukaj divja bitka, so naglo prihiteli na pomoč.

Šele tedaj sem opazil, da na tleh leži Črt, komisar brigade. Negiben, mrtev! V tem trenutku šele sem razumel, kako je bilo s Črtom tam na vrhu hribčka. Črt tedaj ni ležal v kritju, Črt je padel, zadet v glavo. Ena sama krogla mu je v trenutku vzela življenje. V glavi se mi je zvrtelo, in šele tedaj sem se zavedel, da sva s Pogorelcem pravkar doživela nekaj strašno hudega.

V zgodnji jutranji uri smo Nemcem preprečili vdor proti Novakom in Cerknemu, pri tem pa je bilo žrtvovano Črtovo življenje.

Še danes pred seboj vidim povsem jasno živo sliko: vidim Črta, komisarja brigade, junaka visoke postave, kako z dvignjenimi rokami in odpetim vojaškim plaščem vihra po vrhu hribčka in z donečim glasom bodri borce: »Fantje! Ne bojte se teh švabskih psov! Po njih!«

Lik tega neustrašnega in svobodoljubnega borca bo za vselej ostal v mojem srcu, v mojem spominu, v mojih očeh!

JOŠT ROLC

V ZASEDI S FRANČKOM

Ko se danes, po dveh desetletjih, spominjam svojih doživetij iz borb 15. brigade, ne morem mimo dogodka, ki mi je ostal v najlepšem spominu predvsem zaradi Frančka. Zdaj, ko njegove kosti že dvajset let trohnijo v slovenski zemlji, za katero je dal svoje mlado življenje, čeprav ni bil njen sin, se oddolžujem njegovemu spominu s tem skromnim prispevkom.

Njegovo pravo ime je bilo menda Franjo. Bil je star partizan, čeprav ni imel dosti čez 20 let. V brigadi se ga je prijelo ime Franček, verjetno zaradi njegove majhne rasti. Doma je bil nekje na Kordunu. Bil je temnopolt fant. Široka ramena in malce krive noge so mu dajale videz okornosti; med hojo se je pozibaval in roke so se mu spuščale k tlom, kot bi vozil samokolnico. Toda bil je presenetljivo uren. Črni kodri so mu nenehno silili izpod titovke, ki je menda nikdar ni snel z glave. Tudi spal je z njo. Na sebi je imel črno esesovsko bluzo, na bokih že precej zamaščeno od mitraljeznega maziva, zelene hlače italijanskega podoficirja in za nekaj številk prevelike škornje nemškega infanterista. Prav ti škornji so mu delali precej preglavic, vendar se ni hotel ločiti od njih, ker si jih je, kakor je trdil, krvavo priboril. Praznino v njih je zamašil s suknjenimi obujkami, s slamo ali s steljo, kar mu je bilo pač bolj pri roki. Te vložke pa je vsak dan zamenjal.

Njegove najdražje so ustaši zločinsko pobili in dom požgali. Tako se je znašel sam v ognju osvobodilnega boja.

Ne spominjam se več, kako je prispel v 15. brigado, kjer so ga vsi poznali in imeli radi v svoji sredi. Med premori nam je večkrat krajšal čas s svojimi šegavimi domislicami, ki jih je stresal kot iz rokava in si tu in tam sposodil katerega izmed tovarišev, zlasti pa tiste, ki se niso odlikovali s preveliko okretnostjo ali vnemo v borbi.

Jesen 1943. leta nas je nagradila z lepimi sončnimi dnevi. Bela krajina je bila že dober mesec svobodna. Vasi in mesta med Gorjanci in Kolpo so spet zaživele po treh letih italijanske okupacije. Vsepovsod je odmevala partizanska pesem. Ljudje so spet sproščeno opravljali zadnje posle v steljnikih in vinogradih. Številne brigade so prihajale in odhajale z bojišč pri Ljubljani in onstran Kolpe. Gostoljubna deželica je nudila borcem vse, kar je premogla. Tu je našel svoj drugi dom in zavetišče prenekateri partizan. Ljudska oblast je vzpostavila normalno življenje in red, in vse je teklo tako, ko da ne bi bilo na vseh straneh sovražnika. Le požgani domovi in drugi ostanki divjaštev fašistov so bili neme priče nedavnih borb in okupacije. Počutili smo se brezskrbno, ko da bi živeli v neki drugi državi. Ta lepi gostoljubni košček slovenske zemlje je zaslovel kot »mala Rusija«, obljubljena dežela partizanov.

Kljub brezskrbnemu vzdušju borci niti za trenutek niso zanemarili svojih dolžnosti. Brigade in odredi so bili vedno budni in v pripravljenosti.

Petnajsta se je medtem že večkrat proslavila, čeprav je bila še mlada brigada. Njen sloves so na lastni koži občutili zlasti ustaši, saj niso in niso mogli preprečiti borbenih pohodov brigade, ki je skupaj s hrvaškimi enotami obvladala vso bližnjo in daljno okolico ob meji. Na teh pohodih skoraj nismo imeli izgub. Po takšnih pohodih smo se vedno s pesmijo ob zvokih harmonike zadovoljni vračali nazaj v Belo krajino — na počitek, kakor smo rekli.

Tistega dne — po takšnem pohodu — smo se ustavili na Grabrovcu nad Metliko. Jesensko sonce je oblivalo pobočja vinogradov in logov ter blagodejno grelo utrujene borce, ki so po obilnem obedu polegali po prisojnih sadovnjakih. Večina je že spala. Tu in tam je kdo še imel opravka s čiščenjem orožja ali pa s preiskovanjem svoje srajce zaradi »tankov«, kakor smo imenovali uši. Teh smo se v »mali Rusiji« navadno hitro znebili, kajti tam je bila dobro organizirana »razkuževalna akcija«.

Tudi jaz sem pospravljal svoj nahrbtnik, ker sem bil pravkar očistil svojo italijansko karabinko, ko me zdrami povelje našega desetarja: »Desetina, zbor!«. Ne preveč urno smo se razvrstili v sadovnjaku za zadnjimi hišami. Franček je vneto priganjal najpočasnejše. Tudi druge enote so se postrojevale.

»Fantje, spet bo pokalo,« je nekdo strokovnjaško vzdihnil v vrsti.

»Nič posebnega ne bo, kvečjemu proti Kordunu jo mahnemo po tobak in sol,« so menili strastni kadilci.

Toda vsa ugibanja so bila kmalu odveč. Prišel je komisar čete Korl, simpatičen Šentjernejčan svetlih las, znan v bigadi kot dober harmonikar. Poklical je na stran Frančka in se nekaj zaupnega z njim pogovarjal, nato pa je prišel pred našo desetino in nam s preprostimi besedami odkril vzrok nenadnega zbora. Povedal nam je, da gremo v zasedo na cesto Metlika—Suhor, ker je pričakovati, da bodo skušali Nemci še ponoči prodreti iz Novega mesta prek Gorjancev v Metliko. Nato nas je še seznanil, kje se bo držal bataljon in kje drugi deli brigade. Po opravljeni nalogi naj bi se vrnili v Bušinjo vas.

Torej bo prav našo desetino doletela važna naloga, da se prva postavi po robu nemški predhodnici. To ni povzročilo nobenega vznemirjenja in

sleherni izmed nas se je nadejal, da se ne bo vrnil praznih rok. Kljub temu pa smo občutili neko pritajeno skrb, ali bolje povedano — odgovornost. Komisar nas je navduševal za boj, čeprav ni imel dosti razloga za to, saj je bilo med nami še preveč samozavesti. Bili smo imenitno oboroženi.

Ko je komisar končal, nas je Franček poklical še nekaj korakov stran in nam še enkrat ponovil našo nalogo v zasedi. Nazadnje ni pozabil pripomniti: »Da bo konspiracija, dečki!«.

Zvili smo svoje deke, si nadeli nahrbtnike in odšli v koloni po eden za njim.

Sonce se je že dotikalo temnih obrisov kočevskih gozdov, ko smo prisopihali na odrejeno mesto. To je bila z redkim drevjem poraščena reber, kakšnih sto metrov nad cesto. Ogoreli vinogradi po blagih holmih proti severu so nas za dva dobra streljaja delili od Bušinje vasi. Sivo bela cesta se je leno nagnila navzdol proti Trnovcu in dalje proti Metliki, na jug. Kakor dolga kača se je vila pred nami, vsako minuto manj razločna. Še preden nas je Franček razporedil, se je zmračilo. Cesto smo bolj čutili kot videli.

Kakor duh je Franček oprezno tekal od borca do borca, legal na zemljo in preverjal ali se s položaja, ki ga je odredil, dobro vidi na cesto.

Vsak zase je uredil zaklon iz kamenja in dračja. Nahrbtnike smo položili predse in naslonili nanje puške. Počasi se je vse umirilo.

V grobni tišini sem gledal na cesto. Onkraj nje so se njive in vinogradi spuščali v dolinico in se spet dvigali proti Lokvici. Mehko vzvalovan svet se je raztezal proti Kolpi. V nobeni vasi ni bilo čutiti življenja, nobena luč ni svetila. Nekje je zalajal pes. V daljavi je bobnelo. Morda zavezniki bombardirajo nemška mesta in tovarne ali pa Nemci s topovi bruhajo ogenj na naše položaje pri Ljubljani? Zvezde so se trepetaje razsule po vesolju in mežikale v temo. Lotilo se me je neko posebno občutje, zahrepenel sem po domu. Misli so me kakor na krilih odnesle stran od resničnosti, v kateri sem postal malone iz otroka — borec, vojak. Še kot majhen fantič sem se navduševal za vojaški stan, naivno zamišljajoč sebe s puško in čelado. Vse pred mano je bežalo, jaz pa sem zmagoval. Korakal sem strumno v dolgi vrsti borcev zmagovalcev. Zmagovati? Ali ni prav nocoj edinstvena možnost, spremeniti otroško fantazijo v stvarnost? Saj vendar zato ležimo tukaj z otrplimi udi na vlažnih tleh in prežimo iz zasede na resničnega sovražnika.

Premetaval sem se z boka na bok. Kamenje in nadležno drobno robidovje pod mano me je neprijetno žulilo. Skozi vejevje sem sledil Frančku, ki je z mavzerico v roki hodil po položaju. Njegova prisotnost me je navdajala s pogumom.

»Samo da bi že prišli, hudiči!« sem šepnil sosedu, soborcu. Nemara je zadremal, ker ni nič odgovoril. Želel sem slišati vsaj kakšno besedo. Tišina v takšnih trenutkih pekli huje kot ogenj. Kar naprej sem nemo buljil navzdol proti cesti in lovil na ušesa vsak šum. Nenadoma je pritekel stražar iznad ovinka ceste pod Suhorjem. Franček mu je pohitel naproti. Vsi smo se radovedno ozrli k njima. Nekaj sta šepetala in krilila z rokami, kot bi kazala proti Gorjancem. Torej Nemci že prihajajo!

»Pripravljeni!« je skoraj naglas pretrgalo tišino Frančkovo povelje. »Po cesti se bližajo švabi z avtomobili. So že nad Suhorjem. Pazite na moj znak. Ko bo kolona vsa pod našimi puškami — ustrelim. Tedaj udari po švabih!« je kratko zapovedal.

Že prej nas je bil poučil, kdo bo kam meril. Sovražnik naj bi dobil vtis, da nas je veliko več kot desetina. Ropot strojev je bil vse bolj razločen.

Izza ovinka pri vrhu se je izluščila črna gmota. V prvem trenutku si nisem znal prav razložiti, kaj so te črne pošasti, ali so tanki ali tovorni avtomobili.

»Transporterji«, je pridušeno završalo od borca do borca »Kakšen zlodej je pa to?« sem vprašal soseda. Nikdar v življenju nisem slišal za takšno borbeno vozilo. Toda nobena tehnična instruktaža bi me ne mogla seznaniti s to stvarjo hitreje kot Nemci, ki so v naslednjih sekundah paradirali pod ognjem naših pušk in mitraljezov. Peljali so se na tovornih avtomobilih, ki imajo namesto zadnjih koles gosenice.

Še preden sem se prav zavedel, so se že tri temne gmote s silnim ropotom premikale po cesti tik pod nami. Zareze zatemnjenih luči so se zlovešče svetile, kot oči prežečih pošasti iz grozljivih zgodb. Škrtalo je, kot bi se lomilo železo. Ta ropot in vonj po izgoreli nafti me je za trenutek vrgel iz ravnodušja. Jasno sem slišal utripe svojega srca in čutil, kako mi nekaj stiska drobovje kot mora. Z znojnimi rokami sem krčevito stiskal puško in se počutil kot nebogljeno bitje pred pretečo nevarnostjo.

Franček je upognjen skočil k puškomitraljezcu in repetiral. Na cesti, niti 100 metrov pod nami, sem opazil na velikem vozilu vojake s čeladami. Sedeli so po štiri v vrsti drug za drugim kot v šolskih klopeh, zravnani, ne sluteč, da bodo že naslednji hip tarče partizanskih strelov.

Kakor maček je iznenada skočil Franček pokonci, se razkoračil s puškomitraljezom in sprožil rafal. »Navali!« je bolj zatulil kot poveljeval skozi prasketajoče pokanje, kot bi želel prevpiti pekel, ki je napolnil ozračje. Na mah sem se znebil malodušja, spreletela me je bojaželjna strast. Nisem se zmenil za žvižgajoče rafale in pokanje dumdumk nad glavo. Streljal sem v temne sence fašistov, ki so skakale iz vozil.

»Huraaaa! Zalomi, prva četa! Hajde, treća četa — hvataj žive!« je kričal Franček z nečloveškim glasom. Podzavestno sem tudi sam kričal in preklinjal švabe, posnemajoč svojega desetarja, in vmes streljal kot za stavo. Že hripav od silnega kričanja tudi svojega glasu nisem več prepoznal.

Prvi transporter je presunljivo zaškripal in se nagnil na levi bok. Tudi drugo in tretje vozilo se je kmalu zaustavilo v obcestnem jarku. Streljanje pa se je z vsakim trenutkom bolj stopnjevalo. Kazalo je, da Hitlerjevi vojščaki nočejo poceni prodati svoje kože. Iskali so kritje za vozili in kričali nekaj za nas nerazumljivega. Zagotovo so nam vračali »komplimente« v isti meri, kot smo jim jih izkazovali mi.

»Z bombami nadnje, dečki!« je med streljanjem zapovedal Franček in v istem trenutku zalučal rdečo italijansko ročno bombo, ki se je v ognjenem blisku raztreščila ob srednjem transporterju. Gromovite detonacije presekajo ozračje, da bobni tja do vrha Gorjancev. Z zateglimi klici »Juriš — huraaaaa!« se poženemo navzdol proti cesti, skačemo na transporterje... Tudi sam sem dobil vtis, da nas je precej več kot desetina.

Splezam na visoko karoserijo. Spotaknem se ob mrtvega vojaka, ki leži pod klopjo. Ob njem je čisto nova puška mavzerica, kakršne sem si tako vroče želel. Brž jo pograbim, da me ne bi kdo prehitel. Bila je še nabita. Lastnik je ni imel priložnosti uporabiti, vsaj ta večer ne. Od veselja in navdušenja takoj ustrelim za bežečimi Nemci . . .

Franček nas je kar naprej priganjal na nov juriš. To ni bil več juriš, temveč zasledovanje poraženega sovražnika. Z novimi močmi smo se pognali po njivah v smeri proti Semiču, kjer so se v neredu umikali preživeli Nemci. Noč jih je rešila pred popolnim uničenjem. Kmalu ni bilo slišati niti strela več z njihove strani.

Ne vem koliko časa smo se podili za njimi. Zmanjkalo mi je že sape, na hrbtu pa me je žulila karabinka. Ves zasopel sem se spotikal in padal po njivah že ves opraskan od grmovja in spet drvel naprej, dokler nisem zaslišal poziva na zbor.

Temeljito smo preiskali vsa poškodovana vozila, pobrali orožje in opremo. Neki Belokranjec si je poveznil čelado na glavo in vzkliknil: »Fuj Hitler!« — pri tem pa je iztegnil desnico. Vsi smo se mu smejali. Zavladalo je pravo otročje razposajeno veselje. Na sprednjem sedišču sem našel lep bel kožuh, nemara last komandanta vozila, pod sedežem pa veliko ovalno pločevinasto škatlo, polno bonbonov. Nekdo je staknil v drugem transporterju zavoj ženskih svilenih nogavic in perila, drugi čokolado in cigarete.

Vedeli smo, da se ne smemo dolgo zadrževati na cesti. Iz pločevinastih kangel, ki smo jih našli na vozilih, smo hitro zlili bencin po vseh treh karoserijah in motorjih ter zažgali. Umaknili smo se više v reber nad cesto, ker nismo bili prepričani, da ne bo preostala municija, ki je v temi nismo našli na vozilih, povzročila eksplozije.

V siju gorečih transporterjev smo se zbrali na vrhu hriba. Franček se nam je predstavil z novo nemško bluzo in zaplenjeno brzostrelko. Galantno je molil predse svetlo kovinsko dozo in ponujal nemške cigarete. Nihče ni odklonil. Tudi sam sem si prižgal cigareto, čeprav nisem bil kadilec.

Zadovoljni z opravljeno nalogo smo se težko natovorjeni s plenom odpravili za Frančkom skozi vinograde proti Bušinji vasi. Večkrat smo se ustavili in se zazrli v dogorevajoče plamene na cesti. Prijetno nas je omamljala pojemajoča svetloba in čudovite sence naših postav v njej. Krepko sem stiskal jermen svoje nove mavzerice. Nič nisem čutil utrujenosti od prestanih naporov. Franček na čelu desetine je nekaj mrmral, glas se mu je polagoma prelil v otožno melodijo »Na Kordunu grob do groba . . .«.

Že naslednji dan je bobnelo po vsej Beli krajini. Začela se je nemška ofenziva.

VOJO DIMITRIJEVIĆ:
RANJENI PARTIZAN, olje, 1955

KULTURNI OBZORNIK

EDVARD KOCBEK: SLOVENSKO POSLANSTVO

Eno najzanimivejših pričevanj udeležencev osvobodilnega boja v Sloveniji, sicer samosvoje prikazano, a originalno oblikovano, je bila pred leti izšla »Tovarišija« Edvarda Kocbeka. To delo pisatelja, ki je medtem doživel neuspeh s svojo naslednjo partizansko knjigo, a je lani za svojo novo pesniško zbirko prejel Prešernovo nagrado, je zdaj dobilo nadaljevanje: zaključni dve poglavji še neobjavljenega partizanskega dnevnika »Listina«, ki pa je spet nadaljevanje Tovarišije. Ne gre torej za popolno nadaljevanje Kocbekovih avtobiografskih spominskih zapisov, temveč za odlomek, ki pa vendar obsega celotno knjigo. To knjigo z naslovom »Slovensko poslanstvo« in podnaslovom »Dnevnik s poti v Jajce 1943« je nedavno izdala Mohorjeva družba v Celju v počastitev dvajsete obletnice zasedanja AVNOJ. Podnaslov knjige že sam pove, da zajemajo Kocbekovi spomini avtorjevo pot na zasedanje AVNOJ v Jajcu. Vendar pa so v tej izdaji Kocbekovi spomini bistveno dopolnjeni s slikovnim gradivom, z dokumentarnimi risbami, ki so delo Božidarja Jakca. Ta slikovni del pa predstavlja v tej knjigi enakovreden del besedilu, zato lahko govorimo o Kocbekovi in Jakčevi knjigi o poti slovenskih delegatov na zasedanje v Jajcu.

Jesenski čas 1943 je bil buren čas po italijanski kapitulaciji. Na velikem delu osvobojene Slovenije so bili to kratki dnevi zmagoslavja, katerim pa je sledila velikopotezna nemška ofenziva. Po ofenzivi meseca novembra, so se slovenski delegati odpravili na pot v Bosno. Zasedanja AVNOJ se je udeležila močna slovenska delegacija, v kateri so bili poleg Borisa Kidriča še Avšič, Brecelj, Novak, Lunaček, Šlandrova, Rus, Vidmar in drugi. Sicer pa so te stvari znane — nekateri udeleženci pohoda so v raznih priložnostnih sestavkih že opisali svojo pot v Jajce. Pa tudi Edvard Kocbek je že deloma objavil svoje dnevniške zapiske s te poti. Vendar pa je prikaz celotne poti, dogodkov okrog nemške ofenzive pred njo, z opisi dogodkov na samem zasedanju v Jajcu, v enotni zaokroženi izdaji, povsem nekaj drugega in kot celota mnogo impresivneje učinkuje. Razen tega gre za izdajo v samostojni knjigi in za izdajo, ki je povrh vsega še tako bistveno dopolnjena s slikovnim gradivom Božidarja Jakca.

Pri vrednotenju knjige same pa moramo seveda presojati tekstni del posebej in slikovno gradivo spet zase. Kocbekova knjiga je napisana v obliki dnevnika. Njegova pripoved je zanimiva, še zlasti zato, ker se ne zaustavlja samo ob zunanjih dogodkih, temveč skuša prodreti globlje. Bistvo dnevnika je prav gotovo v izpovedi in zato so zapisi doživetij in zunanjih dogodkov vseskozi prepleteni z avtorjevimi razmišljanji in spoznanji. Zunanji dogodki in doživetja najdejo v pisateljevi notra-

njosti odmev, ki ga pisatelj nato reproducira in ustvarja tako posebno atmosfero, ki veje iz pričevanj. Le-ta torej niso samo zapisi dogodkov, samo njih registracija, temveč so to zapisi, pregneteni z odsevi avtorjevega notranjega, miselnega in čustvenega sveta. Zato je ta Kocbekov dnevnik bolj kot zapis dogodkov zapis notranjih doživetij ob zunanjih motivih. Posebej pa je omeniti, kar bralca vsekakor prevzame: prikaz osebnosti Borisa Kidriča. Tam, kjer direktno piše o njem, in tam, kjer na opisu pohoda v Bosno samo čutimo navzočnost izredne Kidričeve osebnosti.

Enakovreden del knjige je slikovno gradivo. Skorajda ni strani, ki ne bi vsebovala podobe, nekatere strani pa imajo v celoti samo podobe. Te so deloma reprodukcije že znanih podob, deloma so izvirne priloge, tiskane z originalnih plošč. Slikar Božidar Jakac je napisal nekaj spremnih besed k svojim slikam. V njih omenja, da sta Kocbekovo literarno in njegovo slikovno pričevanje nastajali takrat neodvisno drugo od drugega. Takrat sta vsak po svoje izražala nenehno notranjo potrebo po službi zgodovini, danes pa lahko ugotavljata, da sta prav s to osebno zvestobo skupno služila resnici dogodka in njegovi zgodovinski veličini. Jakac zaupa bralcu, da so njegove podobe nastale v najbolj nemogočih položajih in razpoloženjih, v temi bunkerjev, v mrazu in dežju, sredi potov in nevarnosti in v nepreračunljivih okoliščinah. Čeprav se morda nekaterim slikam pozna naglica njih nastanka, vendar lahko ugotovimo, da gre za zrelo likovno pričevanje o velikih dneh slovenske zgodovine. *S. R.*

MATEVŽ HACE: TIHOTAPCI

Skoraj gotovo bi bilo odveč predstavljati Matevža Haceta kot človeka in kot pisatelja. Preveč je znan nekdanjim borcem kot komisar XIV. divizije, prijatelji domače književnosti pa ga poznajo kot oblikovalca partizanske motivike. Naj pa o njegovem literarnem udejstvovanju vseeno zapišemo, da sodi Hace med najplodovitejše partizanske pisatelje, saj je doslej izdal že šestero knjig. To so: »Komisarjevi zapiski« — dva dela, »Partizanske slike«, »Gozdne steze«, »Naši obrazi« in kot zadnja »Ljudje na prelomnici«.

Že iz teh nekaj skormnih podatkov lahko ugotovimo, da je Haceta kot pisatelja rodil naš osvobodilni boj in da je partizanski tematiki ostal zvest v vseh svojih literarnih delih. Toliko pomembnejši je zato korak naprej, ki ga je Matevž Hace napravil s svojo najnovejšo knjigo »Tihotapci«, ki jo je pravkar izdala Državna založba Slovenije v svoji popularni knjižni zbirki Kiosk.

O zbirki Kiosk smo že ugotovili, da je morda edina od vseh tovrstnih knjižnih zbirk ostala zvesta svojemu osnovnemu programu, nuditi kvalitetna dela domačih in tujih avtorjev v dostojno opremljenih knjigah širokemu krogu bralcev po dostopnih cenah. Izdaja novega izvirnega domačega teksta bo nedvomno obogatila to zbirko, v Hacetovem literarnem snovanju pa bo gotovo pomenila prelomnico. Hace je namreč s to knjigo, ki vsebuje povest o njegovi rodni Loški dolini, prešel na drugo snov, to pot na predvojno problematiko domačih krajev. Da je bil ta prehod tudi uspešen, pa je druga razveseljiva ugotovitev. Dosedanja kritika novega Hacetovega dela, kritika, o kateri na splošno ne moremo trditi, da bi bila do domačih del posebno prizanesljiva, je sicer ugotovila napake Hacetove povesti, poudarila pa je tudi pozitivne vrednote, ki dajejo »Tihotapcem« značaj dobre ljudske povesti. Tej ugotovitvi se lahko mirno pridružimo. Lahko celo ugotovimo, da je ta povest presenetljivo dobra.

V povesti »Tihotapci« razgrinja pisatelj podobo Loške doline v zadnjih letih pred drugo svetovno vojno. Osrednjo nit njegove pripovedi tvori nedvomno razburljivo življenje tihotapcev, kmečkih fantov in mož iz Loške in Cerkniške doline, ki so čez nekdanjo jugoslovansko-italijansko mejo tihotapili konje na pivško stran. Pojav tihotapljenja konj je bil v predvojni stiski slovenskega po-

deželja nedvomno poseben družbeni pojav v tem takrat obmejnem predelu, pojav, ki je sicer v te kraje prinesel nekaj življenja, nekaj denarja, pa tudi marsikatero gorje. S tihotapljenjem konj so seveda tihotapci dobro služili, dobro so zaslužili tudi gostilničarji, opomogli so si financarji in graničarji, kajti brez podkupovanja ne bi moglo iti čez mejo tudi po več kot sto konj hkrati. Tihotapljenje pa je seveda prineslo marsikaj zlega, zlasti pijančevanje, vdajanje brezdelju, zanemarjanje kmetijstva. Pisatelj je v to tihotapsko tematiko vpletel dve, tri ljubezenske zgodbe. Dotaknil se je tudi delavskega gibanja v Loški dolini, političnih konfliktov in družbenih trenj. Sicer je vsa povest sestavljena iz več ali manj samostojnih epizodnih zgodb, ki jih deloma povezujejo v celoto samo imena glavnih udeležencev. Res je tudi, da so prikazi političnih dogodkov povsem ločeni od tihotapske motivike in da se težko vraščajo v osnovni motiv celotne zgodbe. Tudi prikaz delavskega gibanja neorgansko izpada iz celotne pripovedne niti.

Hace dobro pozna svoje domače kraje in problematiko predvojnih let, pozna ljudi in zato podaja sliko Loške doline in njenih prebivalcev življenjsko resnično in prepričljivo. Tudi izredna razgibanost pripovedi, mestoma prav plastična in sugestivna, je delu v prid, saj bralca h knjigi pritegne. Sicer je pripoved skrajno preprosta in stvarna, prav nič izumetničena. Včasih se pisatelj res ne povzdigne nad kronistično pripoved, zato pa ima povest na drugih mestih vse elemente prepričljive umetniške tvorbe. Tudi izrazito ljudski duh pisatelja, ki stoji blizu svojim ljudem in katerega čutimo ves čas prikazovanja zgodbe — včasih pisatelj celo sam stopi iz ozadja — je delu v prid.

Če torej strnemo teh nekaj ugotovitev, lahko rečemo, da smo z novim Hacetovim delom, s povestjo »Tihotapci«, dobili plastično oblikovano in zanimivo napisano povest iz življenja v Loški dolini v času med obema vojnama. Povest, ki ima sicer tudi napake, zlasti oblikovne, ki pa vendar izzveni tako, da daje bralcu široko panoramo dogajanja na tem koščku slovenske zemlje. Zato predstavlja najnovejše Hacetovo delo nedvomno velik uspeh, ki je toliko večji, če hkrati z delom presojamo tudi pot, ki jo je Hace doslej prehodil kot pisatelj. *S. R.*

ROMAN »08/15 DANES«

Pri nas poznamo dva dobra, sodobna zahodnonemška pisatelja, ki v svojih delih svoje rojake in ves svet drastično opozarjata na napake preteklosti in nevarnosti novega nemškega militarizma, proti kateremu odkrito nastopata. Medtem ko Hans Habe zajema v svojih delih širšo družbeno problematiko sodobne Nemčije, se Hans Hellmut Kirst omejuje na obravnavanje problematike v nemški vojski pred vojno, med njo in danes. Prav zato so Kirstovi romani iz vojaškega življenja toliko tehtnejša opozorila in svarila pred nemškim militarizmom ter nevarnostjo nemškega revanšizma. Hans Hellmut Kirst je zdaj star nekaj nad štirideset, kar pomeni, da je bil ob začetku vojne dopolnil deška leta in stopil v življenje ter vojno. Nedvomno je vojna pustila močno sled v njegovi osebnosti, kajti nemškemu vojaškemu ustroju, napakam nemške soldateske, zablodam in nevarnosti nemške vojaške kaste je posvetil več svojih leposlovnih del, v katerih je z vso osebno prizadetostjo nastopil proti nesmiselnosti in maščevalnim idejam nemškega vojnega stroja. Razumljivo je, da je s svojimi deli vzbudil v Nemčiji veliko razburjenje, pa tudi priznanje, čeprav verjetno tega manj. Toda svet je vendarle široko prisluhnil njegovim romanom in njegovim zgodbam, posnetim po resničnih dogodkih, ter mislim in idejam, izraženih v njih. Zato je Kirst za svoj roman »Tovarna oficirjev«, v katerem razgalja militaristično vzgojo in nasilje militarizma, prejel priznanje mednarodne Knjižnice miru. V Nemčiji pa je s svojim naslednjim romanom »08/15 Danes« prav tako vzbudil široko polemiko za in proti. Razmere v Nemčiji gredo seveda svojo pot, kljub protestom in ogorčenju posameznikov, kljub

opozorilom svetovne javnosti. Toda svarilni glas naprednega nemškega pisatelja Hellmuta Kirsta ni zato nič manj pomemben.

V svojem romanu »Tovarna oficirjev« je pisatelj sam zapisal o vojašnici, kjer je bila med vojno oficirska šola, tole: »Vojašnica še vedno stoji na obzorju. Ko je prenehala biti vojaška šola, je postala najprej ujetniško taborišče za nemške vojake. Nato so se vselile vanjo ameriške čete. Kasneje se je spremenila v taborišče za begunce. Kmalu se je v zapuščena poslopja vselil začasno bataljon deželne zaščite. Toda ne dolgo zatem so vso vojašnico prenovili in naredili iz nje obveščevalno šolo nove nemške vojske. In zdaj se spet sveti in blešči — kot takrat. Kot takrat? Bog nas obvaruj pred tem!« Ta svoj credo je Kirst izrazil tudi v svojem zadnjem romanu »08/15 Danes«, čigar slovenski prevod je nedavno prišel na knjižni trg. (Izdala založba Lipa v Kopru, prevedel Boris Verbič, opremil Jože Centa.) Sam je izjavil, da je to knjigo namenil ljudem, ki se boje, da bodo nekega dne spet prepuščeni na milost in nemilost tistemu brezdušnemu stroju, ki v svojih izrodkih grozi zadušiti vsako človeško individualnost. V uvodni besedi k romanu pa je zapisal, da je bil dogodek, ki ga opisuje (obsodba nemškega vojaka, češ da je napadel svojega predstojnika) posledica napak, ki jih je storil Bundeswehr. Nekateri njegovi pripadniki so, kakor kaže, zamenjali idealizem z iluzijo in disciplino z mrliško pokornostjo, kar je bilo malone značilno za vojsko, ki ki je Bundeswehr sledil. Izkazalo se je, da so bile posledice tudi tokrat hudo nevarne. Tako so nameni, ki jih je pisatelj zasledoval s svojim romanom jasni in nedvomni: ironizirati, kritizirati, predvsem pa opozarjati Nemce in ves svet na to, kaj se dogaja v novi nemški vojski, ki prevzema stare tradicije in ki se kmalu ne bo več razlikovala od hitlerjevske vojske, ki jo ima ves svet v tako strašnem spominu.

Tistemu, ki ga bo začudil naslov romana, naj pojasnimo, da predstavlja kratica oznako za izdelek nemške vojne industrije, strojno puško, in da je že naslov romana močno simboličen. Tistim, ki Kirsta še ne poznajo, pa naj povemo, da smo od njega dobili že pred več leti roman v treh delih s podobnim naslovom: »08/15«. V tej trilogiji, katere osrednja osebnost je bil poddesetnik Asch, nekakšen nemški Švejk, nas je pisatelj seznanil z usodo nemških vojakov na fronti in ob kapitulaciji. Že s tem delom je Kirst, čeprav v izrazito satirični obliki, razgalil nemški militarizem. V naslednjem romanu »Tovarna oficirjev«, ki je mnogo tehtnejši, pa je obdelal po resničnem dogodku tragedijo, ki se je zgodila v oficirski šoli med vojno. Roman »08/15 Danes« pa predstavlja nekakšno nadaljevanje istoimenskega romana. Le da so predmet njegove pripovedi vojaki in oficirji današnje nemške vojske in razmere v današnjem Bundeswehru.

Zgodba sama pa še zdaleč ni zabavna, čeprav je pisatelj izrazit satirik, ki zna skozi smeh povedati bridko resnico. Nekdanji desetnik Asch, ki je medtem postal ugleden civilist, celo župan, je zdaj samo ena od poglavitnih oseb. Aschevo pavlihovsko vlogo je prevzel drug poddesetnik Kamnitzer, ki prav tako uganja norčije, ki se ne boji nikogar in zna ugnati vsakogar v kozji rog. Osrednja osebnost pa je vojak Martin Recht, pohleven in boječ fant, tarča vseh naredniških šikan. Na koncu ga celo obsodijo zaradi domnevnega napada na predstojnika. Seveda nam pisatelj pri tem na široko razgrne razmere v sedanji nemški vojski in prikaže celo galerijo likov, od vojakov, podoficirjev do oficirjev in generalov, konflikte med njimi pa konflikte med pripadniki grenadirjev in letalstva, med vojaki in civilisti. Vsi ti spori in prepiri so posledica malenkostnih nasprotij, toda iz njih je pisatelj spletel široko zasnovano zgodbo, pri čemer mu je šlo predvsem za to, da ironizira napake ljudi, sistema in družbe ter opozori na nevarnosti, ki nastajajo z rastjo nove nemške vojske. Iz pisateljeve zanimive pripovedi, v kateri je zdaj močno resen, zdaj smešen, zdaj satiričen in včasih tudi tragičen, veje predvsem pisateljevo opozorilo na nevarnost novega militarizma.

Ni odveč omeniti, da je roman zanimiv in da se lepo bere. Morda je v začetku res nekoliko dolgovezen in je ekspozicija nekoliko dolga. Seveda pa ostaja poglavitna njegova idejna vrednost — opozorilo pred militarizmom nove Nemčije.

S. R.

Gledališki nesporazumi in nasprotja

Staro spoznanje je, da so med zamislijo in uresničitvijo, ali konkretneje — med načelno repertoarno utemeljitvijo in izvedbo — kaj pogosti nesporazumi ali vsaj nasprotja. Kakor je v navadi, se v slehernem začetku pojasnjuje, utemeljuje in usmerja, še zlasti v gledališču, ki je razdeljeno na sezone. Če temu sledijo razočaranja, kaj se more: čeprav manjkajo moči, volja je hvalevredna.

V prvi številki letošnjega Gledališkega lista ljubljanske Drame je na peti strani zapisano tudi tole: »Naš čas in svet, ki v njem živimo, zahtevata duhovno, moralno bojevito in nepodkupljivo kritično kulturo in umetnost, pa najsi je to literatura ali gledališče, likovna umetnost ali glasba.« Nekaj vrstic spodaj pa: »Gledališče mora biti sodobno, če noče postati muzej ali pa skladišče ganljivo visokostnih čustev.« Lepe besede, ki pa so žal morale doživeti razvrednotenje že s prvo premiero v ljubljanski Drami, s predstavo Arthurja Adamova POMLAD 71. Veliko pričakovanja je bilo pred premiero, ki pa je bilo nagrajeno z delnim razočaranjem.

To razočaranje pa korenini v enem samem vprašanju: zakaj je morala priti na oder ljubljanske Drame ravno Adamova POMLAD 71? Ko pa se je izkazalo, da ni prinesla v slovensko gledališko kulturo nič takega, česar bi že ne bili poznali iz povojnih uprizoritev zgodovinskih tragedij, kronik in agitk.

Po predstavi POMLAD 71 ostane v gledalcu vtis, ko da je obiskal slikovito živo galerijo, v kateri so mu v smiselnem zaporedju prikazane podobe predočile potek dogodkov od 18. marca do 28. maja 1871. leta v Parizu, ko so delavci vzpostavili svojo oblast in potem tragično končali pred zidom pokopališča Père Lachaise. Toda pripomniti je treba, da je tak vtis zapustila predstava v celoti, s scenskim, režijskim in igralskim deležem; vse te sestavine pa so prerastle tekst, ki bi v Ljubljani ne bil deležen pozornosti, če bi prišel z vzhoda.

Iz pedantno oblikovanega kronološkega zaporedja dogodkov od nastanka do propada pariške komune se v Pomladi 71 izlušči nekaj vidnejših likov, katerih osebna usoda postane sestavni del komune, boja zanjo in propada. Toda njihove fiziognomije so blede, očrtane s površnimi in pomanjkljivimi potezami, da bi nas prepričale in da bi s svojo pojavnostjo, angažiranostjo v revolucionarnem boju in tragičnim koncem predstavile in razkrile kaj več kot registracijo dogodka. Avtor je prav tako v Gledališkem listu pojasnjeval svoje delo in piše, »da bi v dramskem slogu poudaril to, v čemer je bila njena (Komunina) dramatičnost: njeno kratko življenje; in to v neprenehoma stopnjujoči se naglici dogodkov, v naravnost osupljujočem številu raznih del.« Omenjeni pojavi bi utegnili izzvati dramatične situacije, ki pa jih v Pomladi 71 ni opaziti, pač pa je prisotna zunanja naglica, ki pa ne seže v intimnejše konflikte. Element, ki ga omenja avtor, je bil predvsem tragičen, ker je imel hude posledice. Dramatična napetost je bila nakazana kot možnost v nekaterih situacijah med šiviljo Jeanne-Marie, njenim možem, urednikom Robertom Oudetom in internacionalistko — Poljakinjo Poljo Krikowsko. Ali v razmerjih med lahkoživo kantinerko Henrietto, vojakom Charlotom in materjo kavarnarico. Nekaj dramatičnosti so prinesli nekateri posamezni liki, kot zdravnik nevtralec Henri Lagarde, ali internacionalistka Sofja Nikolajevna — z usodami, s tragičnim koncem za veliko stvar, ki pa je propadla zaradi silnejšega pritiska reakcije, zaradi tega, ker čas še ni bil zrel in še katerih vzrokov, ki jih ve povedati zgodovina. Vsem likom manjka izoblikovanosti, dodelanosti, tega, da bi jih čutili kot resnične ljudi, posameznike, hkrati pa kot sestavne dele tiste množice, ki naj bi predstavljala Komuno. Tako poteka v prvem in drugem dejanju, šele ob koncu tretjega dejanja, ko se dogajanje premakne k sklepom usod, smo priče nekaj več dramatičnosti in nekaj pretresljivosti. Samo nekaj; kajti

Pomlad 71 je v veliki meri tudi premalo pretresljiva. Tako prikazane dogodke je naša polpretekla zgodovina tako v človeški tragiki in usodnosti prerasla. V enem samem primeru smo videli, da so pomembni dogodki napravili iz povsem običajnega, na videz lahkoživega človeka prizadetega soborca, to je bila Henriette z zastavo revolucije v rokah, pa naj je prizor, ko dviga zastavo v močnem pramenu reflektorja še tako patetičen.

Te realistične podobe v kroniki pariške Komune pa povezujejo groteskni prizori »lutk«, ki naj bi bile nekakšni krmarji in usmerjevalci zgodovine v danem času in prostoru. Nesmiselnost in nepotrebnost teh prizorov se kaže že v nastopajočih osebah: Komuna, Bismarck, gospod Thiers, Narodna skupščina (igra jo ženska), Francoska banka in pomirjevalec. Tako grajeno dramo imamo v slovenski dramski literaturi že iz druge polovice tridesetih let; to je namreč Kreftova Velika puntarija. Tudi v Kreftovi zgodovinski kroniki so puntarski dogodki prikazani realistično, krmarji zgodovine in tako imenovani oblikovalci človeških usod v zagrebških dvorcih pa so podani v groteskni luči. Primerjava obeh del bo zanimiva še zlasti zato, ker je za letos napovedana tudi Kreftova Velika puntarija v ljubljanski Drami. Oblikovni principi obeh kronik so sila podobni, ne samo že omenjeni groteskni prizori, ampak celotna zasnova dram, ki je zaradi podobne tragike tako kmečkih uporov kakor pariške Komune, zelo sorodna. Podrobnejšo primerjavo prepustimo za tedaj, ko bo uprizorjena Velika puntarija.

Velikansko delo je pri uprizoritvi POMLADI 71 opravil režiser in scenograf ing. arch. Bojan Stupica. Scenski in režijski elementi so bili, lahko rečemo, eno: tako gibljivo in tako funkcionalno (v resnično pravem pomenu besede) prizorišče se malokdaj vidi. Iz vsega gradiva in množice nastopajočih je ustvarjal slike, podobe, v katerih so prevladovali sivo rdeči barvni toni. Podobe, ki ostanejo v spominu — postavljanje barikad in po propadu rušenje istih barikad, prizori, ko so padali komunardi, predvsem pa sklepni prizor, ki so ga resnično pretresljivo podali Stane Sever, Sava Severjeva in Majda Potokarjeva; član narodne garde Tonton (Sever) odhaja pred puške versajskih vojakov, kavarnarica (Sava Severjeva) pa mu skuša to preprečiti.

Predstavo je upodobil skoraj ves ansambel ljubljanske Drame, pomnožen z nekaterimi novimi imeni igralcev in igralk, ki jih bo treba v prihodnje pozorneje in kritično spremljati. Svoje igralske darove in oblikovalno voljo so tudi to pot potrdili Lojze Rozman, Bert Sotlar, Majda Potokarjeva in Rudi Kosmač. Rudi Kosmač je vnesel v mozaik svojih igralskih stvaritev še eno pomembno figuro, pretkanega reakcionarnega župnika. Mojstrski so bili nastopi Staneta Severja in Save Severjeve. Eno svojih najboljših vlog ali vsaj najopaznejših je podala Helena Erjavčeva v vlogi šivilje Jeanne-Marie. S premišljeno igro je nastopal Andrej Kurent kot zdravnik Henri Lagarde. Prav tako Maks Furijan kot špekulant, trgovec Martin Bernard. Kljub tako številnemu ansamblu, izmed katerega bi bilo potrebno opozoriti še na nekatere kreacije te zgodovinske kronike, pa množični prizori niso napolnili odra in niso prepričali gledalcev; še jih je bilo premalo, da bi predstavili voljo in moč množice.

Veliko razdajanje svojih igralskih moči je izpričala Štefanija Drolčeva, ki je simbolizirala Komuno in revolucionarne parole interpretirala s takšnim ognjem, da je človek pomislil, kako se razmetavajo moči tako velike igralke.

Če se povrnemo k izhodiščnemu razmišljanju o nesporazumih med zamislijo in realizacijo: programska usmeritev s Pomladjo 71 ni bila izpolnjena; nepomembno gledališko delo, ki naj bi bilo moderna zgodovinska kronika, v resnici le bleda vaja v primerjavi s tovrstno gledališko klasiko, je bilo deležno velike oblikovalne volje kolektiva ljubljanske Drame na čelu z režiserjem in scenografom Stupico. V njegovi postavitvi so slikovitost in dinamika prizorov prerastli besedilo. Igralski zbor ljubljanske Drame je nenavadno močan, če ga ima v rokah močna režiserjeva roka. Zato zasluži boljših in pomembnejših besedil.

Francè Vurnik

IZ MEDNARODNE ARENE

Po vzoru Jugoslavije

PREDSEDNIK Socialistične federativne republike Jugoslavije Josip Broz Tito je ob koncu druge konference držav ali vlad nevezanih držav v Kairu sprejel v prostorih jugoslovanskega veleposlaništva predstavnike osvobodilnih gibanj Afrike. Najprej je sprejel skupino predstavnikov osvobodilnih gibanj iz portugalskih kolonij: tako imenovane Portugalske Gvineje, Kapverdskih otokov, Mozambika in Angole, kasneje pa predstavnike osvobodilnih gibanj iz Južne Rodezije, Južne Afrike, Jugozahodne Afrike, Bečuane, Batuta in Svazija.

Kot je že omenjeno, je predsednik Tito najprej sprejel na prijateljski obisk predstavnike Konference nacionalnih gibanj za osvoboditev portugalskih kolonij pod vodstvom generalnega sekretarja Marcelina dos Santosa, nato predstavnike Afriške stranke neodvisnosti Gvineje in Kapverdskih otokov, Osvobodilnega gibanja fronte Mozambika (FRELIMO) in Narodnega gibanja za osvoboditev Angole (MPLA). Med njimi je bil tudi generalni sekretar Afriške stranke neodvisnosti Gvineje in Kapverdskih otokov Amilcar Cabral, ki je v imenu vseh osvobodilnih gibanj pozdravil konferenco šefov držav ali vlad nevezanih dežel.

»Ljubo mi je,« je začel predsednik Tito, »da vidim vas, predstavnike osvobodilnih gibanj. Mi zelo pazljivo spremljamo vaš boj in vaše napore in vas popolnoma razumemo, kakšne težave morate premagovati,« je rekel Tito, ko je pozdravil svoje goste.

»Tudi Jugoslavija je morala premagati podobne težave, da se je osvobodila,« je nadaljeval predsednik Tito. »Mislim,« je poudaril Tito, »da je enotnost najpoglavitnejša zadeva v vašem boju za dosego enotnega cilja — hitre likvidacije kolonializma. Mi smo v boju proti fašizmu na našo zastavo zapisali parolo »Bratstvo — enotnost«. Edino s tako parolo smo lahko zbrali večino ljudi. To je bila zastava naše zmage.«

Izražajoč razumevanje za težave, pred katerimi so ta gibanja v Afriki, je Tito poleg drugega omenil tudi zemljepisni faktor, ki nedvomno otežkoča priliv pomoči njihovemu boju.

PREBIVALSTVO KAIRA JE NAVDUŠENO POZDRAVLJALO PREDSEDNIKA TITA

»Toda to vam ne sme jemati poguma. Tudi mi smo bili v težavnem položaju in v treh letih nismo mogli od nikoder dobiti pomoči,« je rekel Tito, ko je znova izražal prepričanje, da bodo osvobodilna gibanja v portugalskih kolonijah premagala tudi te težave.

Ko je predsednik Tito nato izrazil vtise o delu druge konference neangažiranih dežel v Kairu, je med drugim rekel: »Konferenca nevezanih je pokazala, da je ogromen del človeštva na vaši strani.« In ko je govoril o pripravljanju zaključnih dokumentov konference, v katerih se zahteva neodložljiva dekolonizacija, je dejal: »Vi ste vojaki pri opravljanju teh zahtev. Globoko smo prepričani, da vam je potrebna ne samo moralna, temveč tudi gmotna podpora. Zakaj, vojak se ne more bojevati brez orožja.«

Predsednik Tito se je potem zanimal za položaj v teh deželah in za perspektive osvobodilnega boja.

V imenu Konference nacionalnih gibanj za osvoboditev portugalskih kolonij se je najprej zahvalil predsedniku Titu generalni sekretar Marcelino dos Santos. Izrazil je zadovoljstvo predstavnikov osvobodilnih gibanj, ker so imeli priložnost videti in slišati »človeka, ki je prešel enako pot v obrambi idealov svobode in pravice«.

»Nam so,« je nadaljeval Dos Santos, »dobro znana vaša stališča do portugalskega kolonializma. Kadar smo s predsednikom Titom, vemo, da smo z bratom, soborcem v našem boju za svobodo.«

Dos Santos je kot član vodstva gibanja FRELIMO v Mozambiku seznanil predsednika Tita z razvojem gibanja v tej deželi in zlasti poudaril, da je to gibanje 25. septembra letos začelo z oboroženim bojem proti portugalskemu kolonializmu. Govoril je tudi o naporih, da bi dosegli enotnost v vsaki teh portugalskih kolonij, zlasti za ustvaritev njihove široke fronte.

»Naša navzočnost na kairski konferenci, kakor pred tremi leti na beograjski, je za nas splošna zveza narodov sveta, ki je odločna, da se bojuje proti kolonializmu in imperializmu, za ohranitev miru in bratstva med narodi,« je rekel na koncu Marcelino dos Santos.

Predsednika Tita je nato toplo pozdravil Amilcar Cabral, generalni sekretar Afriške stranke neodvisnosti Gvineje in Kapverdskih otokov.

»V začetku smo mislili,« je rekel Cabral, »da pri nas ni pogojev za

oboroženi boj proti portugalskemu kolonializmu. Toda moram povedati, da je bil primer Jugoslavije tisto, kar nam je pokazalo, da je oboroženi boj mogoč. Jugoslavija je v najtežavnejših pogojih vodila uspešen boj proti fašizmu, ko je združila jugoslovanske narode.«

Cabral je pripovedoval predsedniku Titu o boju naroda Gvineje in Kapverdskih otokov, ki so zbrani okoli Stranke neodvisnosti, in je poudaril, da je bila v nepolnem letu in pol osvobojena skoraj polovica ozemlja. Osvoboditelji Gvineje in Kapverdskih otokov ustanavljajo regularno armado in narodno milico in vse to kombinirajo z gverilskim načinom vojskovanja.

Amilcar Cabral je rekel, da bi bila likvidacija portugalskega kolonializma v njegovi deželi lahko mnogo hitrejša, če bi gibanje dobilo ustrezno gmotno pomoč. »Naš narod in stranka se bojujeta ne samo za neodvisnost, temveč tudi proti neokolonializmu in po vzoru dežel, kakor je Jugoslavija, tudi za socialno osvoboditev.« Cabral se je s toplimi besedami zahvalil Jugoslaviji za pomoč osvobodilnemu gibanju Gvineje in Kapverdskih otokov.

Potem je znova spregovoril predsednik Tito: »Mislim, da so vaše perspektive realne, ker se vse bolj zaostruje boj proti kolonializmu, za definitivno dekolonizacijo.« Poudarjajoč, da je kairska konferenca močno naglasila pomen tega problema, o katerem bodo razpravljali tudi v Združenih narodih, je tovariš Tito izjavil, da bodo proučevali možnosti, na kakšen način bi Jugoslavija in druge prijateljske dežele nudile osvobodilnim gibanjem še večjo gmotno pomoč.

Mario de Andrade, predstavnik osvobodilnega gibanja MPLA, pa je seznanil predsednika Tita z bojem za osvoboditev Angole in z uspehi in težavami tega osvobodilnega gibanja.

Prizori prisrčnega zaupanja in prijateljstva, do katerih je prišlo ob srečanju predsednika Tita s prvo skupino predstavnikov osvobodilnih gibanj, so se nadaljevali tudi potem, ko je Tito sprejel predstavnike vseh osvobodilnih gibanj z južnega predela afriške celine: iz Južne Rodezije, Južnoafriške unije, Jugozahodne Afrike, Basuta, Bečuane in Svazija. Jugoslavija je zelo zainteresirana — je rekel Tito —, da kar največ sliši o njihovih deželah in boju osvobodilnih gibanj v teh deželah.

Najprej je pozdravil predsednika Tita predsednik Panafriškega kongresa iz Južnoafriške unije. Govoril je o nasilju, ki je v tej deželi, in izjavil, da so samo v lanskem letu zaprli okoli 5000 borcev za svobodo. Proti rasističnemu režimu v Južnoafriški uniji — je poudaril ta predstavnik — se je mogoče bojevati samo na oborožen način.

Predstavniki iz teh dežel so predsedniku Titu prikazali položaj in zlasti podrobno opisovali nasilje, zapiranja in deportacije. Kolonialne vlade v Jugozahodni Afriki prisilno preseljujejo v določene predele domačine. Vodje osvobodilnih gibanj v teh deželah so malodane vsi zaprti, da bi na ta način onemogočili akcijo za osvoboditev. Predstavniki pa so tudi poudarili, da skušajo kolonialne oblasti ustanoviti svoje agenture med afriškimi prebivalci z ustanovitvijo tako imenovanih političnih strank.

Ko je predsednik Tito poslušal svoje goste, je takoj ugotovil, da je tak poskus razdvajanja ljudi izrazit primer neokolonializma. Tudi tokrat je predsednik Tito rekel, da se je na kairski konferenci popolnoma izrazila podpora za osvoboditev od kolonializma in neokolonializma.

Predsednik Tito je ob koncu srečanja izrazil, da bo Jugoslavija tudi v prihodnje nudila popolno podporo tem gibanjem in v Združenih narodih delovala za prenehanje kolonializma.

A. B.

DVAJSETLETNICA

Ko danes razmišljamo o minulih dogodkih, še posebej o pomembnih mejnikih, ki nas živo spominjajo na vse, kar smo doživeli, pa naj je bilo dobro ali slabo, hudo in zahtevno, povezano z biti ali ne biti, moramo prav gotovo priznati tole: leta oborožene revolucije so bila najlepša v našem življenju, zato so se najgloblje vtisnila v spomin slehernega, ki jo je doživljal ali sodoživljal.

V današnjem in jutrišnjem svetu se sodobni človek srečuje s problemi, ki so ustvarili nove razsežnosti odnosov, še posebej od dneva, ko je padla v Hirošimi prva atomska bomba. Seveda to ni bil konec, marveč šele začetek vsega, kar grozi in hkrati obeta. Človek je ustvaril s svojim umom moč, ki je ne more več obvladati s silo, marveč samo z umom in razumom. V tem je tudi velika odločitev na razpotju današnjega časa.

Ob vsem tem pa postaja naša dvajsetletnica izredno pomembna, saj je bil naš boj usmerjen v mir in svobodo. Danes pa velikokrat zaradi bližine dogodkov zgodovinsko in človeško ne znamo ceniti vsega, kar smo doživeli in preživeli. Hkrati pa je to samo ob sebi razumljivo, ker bo tudi čas na tem področju prinesel svoje. To pa zahteva sistematično delo pri zbiranju zgodovinskega gradiva, pisanje spominov, kronik in podobno. Iz obsežnosti pričevanj pa zgodovinarju ne bo težko najti resnico.

Ljudje v življenju pogostokrat hlastamo za velikimi rečmi, za zvenečimi besedami, včasih nas naravnost omamljajo zunanji dogodki. Nekje v nas pa ostajajo drobni mozaiki spominov majhnih človeških dejanj, za katera je bilo treba imeti enako mero hrabrosti, dobrote in poštenosti, kakor za vsako drugo, samo na videz večje in pomembnejše dejanje. Ne gre pri vsem tem za prevrednotenje enega ali drugega, gre za dejanja ljudi, ki so že sama po sebi velika in humana in kot taka sestavljajo obče človeško zakladnico.

O vsem tem pa naj bi pripovedovala vešča in tudi manj spretna peresa. Ob vseh velikih in majhnih dejanjih znova dobiva vsak zgodovinski dogodek svoj osnovni človeški okvir, napolnjen z doživljanjem tisočev borcev v naši revoluciji. Pomembna praznovanja pa nam bi morala biti samo nova vzpodbuda, da bi vse minulo čim bolj živelo v sedanjem času.

Zadnjič mi je nekdo pripovedoval, da je s starimi znanci obiskal svoj kraj. Sprejeli so jih prav kakor nekdanje čase, kakor da se ni nič spremenilo, prav tako, kakor bi se bili poslovili včeraj. Prav tako je bilo, kakor bi bili prišli z akcije. Ko so sedeli v kmečki izbi in se pogovarjali, je

mama prinesla nekaj skrbno zavitega. Nihče ni vedel, kaj ima in kaj bo storila. Na mizi je obležala razvita lepa partizanska kučma. Potem je povedala, da jo je njihov soborec in partizan pustil pri njej s prošnjo, da naj mu jo shrani, češ da bo prišel ponjo po vojni. Ni ga bilo. Kučma je ostala shranjena pri njej, še vedno ga čaka.

Bil je starec, ki je imel sina. Padel je. Pokopali so ga na pokopališču skupno s sovražnimi vojaki, ki je bilo zastraženo. Ko je to zvedel, je sklenil, da ga bo pripeljal domov, čez reko in čez zastraženo progo. Sina je pripeljal domov.

Vse to, kar se je zgodilo, pa ne bi smelo iti v pozabo, temveč mora ostati zanamcem v podobi teh drobnih, velikih človeških dejanj.

Človek je od nekdaj delil skrbi z drugim, bil je z njim solidaren v boju za pravice delovnega človeka. V sodobnem svetu smo vsi tudi zaradi tehničnega napredka še bolj povezani. Povsod, kjer ljudje trpijo, jim skušamo tako ali drugače pomagati. Spomnimo se samo solidarnosti ljudi vsega sveta ob nesreči v Skopju. Ob takih in drugih dogodkih so istih misli milijoni in milijoni ljudi na vsem svetu.

Tako zgodovina drugih kakor naših narodov ob svojem zgodovinsko pogojenem času odmeva v svetu. Pri tem ni treba posebej poudarjati, kako je ves svet strmel ob borbi naših narodov proti takemu vojaškemu gigantu, kot je bila fašistična Nemčija s svojimi pomagači. Čeprav smo bili vezani samo nase, vendar od vsega začetka nismo bili sami.

Prvi med pomembnimi mejniki, ki jih praznujemo letos in drugo leto ob dvajsetletnici osvoboditve naše države, je bila osvoboditev Beograda. Kolikokrat so se že samo na tem zgodovinskem bojišču srečale vojske, toda ta zadnja bitka nam je najbližja.

V našem spominu ostaja odmev ofenziv, topovskega ognja, pohodov in umikov, pa zopet napadov, v našem čustvovanju pa ostaja spomin na soborca, ki je danes še stopal ob tebi in s teboj delil vse dobro in slabo, jutri pa je odšel na dolgo pot. Ta borec, ta človek, je ostal nad vsem.

Morda bomo v tem letu, ko bomo proslavljali pomembne dneve iz bojnih dni, češče zastavili naš korak v tiste kraje, med tiste ljudi, ki so nas vedno dobro in prijazno sprejemali, pa najsi je bilo ob katerikoli uri dneva in noči. To je naša dolžnost. Morda bo kdo med nami težko našel pravo besedo, da bi povedal, zakaj ga ni bilo, zakaj je bil zadržan, kakor radi pravimo. Toda ta misel ne more biti zadržek, da ne bi šli na pot.

Spomini bodo oživeli in vsi se bomo počutili bolj skupaj.

Živimo v času, ko mora človek z umom in razumom obvladati silo, ki jo je ustvaril. Pravijo, da to orožje predstavlja ravnotežje, da ne zdrvimo v prepad, od koder ni vrnitve, da ne napravimo kolektivnega samomora. Toda samo to dejstvo ne ohranja miru, samo ljudje delajo mir.

Včasih smo govorili, da strah rodi pogum! Ali pa ne bi z enako upravičenostjo dejali: »Strah vodi tudi k modrosti, to pa terja naš čas v kar največji meri!«

Ob vseh teh dilemah sodobnega sveta pa naš praznik samo pridobiva v zgodovinski in človeški pomembnosti.

Ko smo bili še na borbenem položaju, smo večkrat govorili: »Sedaj se bo začela borba.« Toda boj je še tu, samo drugače se borimo za iste cilje.

Vojko Novak

SPET SE BODO ZBRALI, A NJEGA NE BO...

MINULI MESEC STA UMRLA KOT ŽRTVI PROMETNE NESREČE PREDSEDNIK IZVRŠNEGA SVETA SR SRBIJE SLOBODAN PENEZIĆ IN PREDSEDNIK ORGANIZACIJSKO-POLITIČNEGA ZBORA SKUPŠČINE SR SRBIJE SVETOLIK LAZAREVIĆ.

BILA STA REVOLUCIONARJA IN BORCA, DVA SVETLA LIKA NAŠE REVOLUCIJE, ČLOVEKA IN JUNAKA, KAKRŠNIH ZGODOVINA NE POZABI.

MED VOJNO JE BIL SLOBODAN PENEZIĆ KOMISAR 2. PROLETARSKE BRIGADE, SVETOLIK LAZAREVIĆ PA KOMISAR BATALJONA V TEJ BRIGADI.

MED ŠTEVILNIMI ZAPISI OB NJUNI TRAGIČNI SMRTI SMO NAŠLI TUDI SESTAVEK, V KATEREM OPISUJEJO SLOBODANA PENEZIĆA NJEGOVI SOBORCI.

Bilo je 1941. leta. Enote narodnoosvobodilne vojske so se umaknile iz Srbije, položaj je bil nejasen in mnogih se je lotila malodušnost. Takrat se je pred vrstami kosmajskega odreda v vasi Vraneš pojavil visok, mlad človek s šajkačo na glavi. Mladenič je stopil pred borce in pričel svoj govor z nenavadnim stavkom:

— Mi se borimo proti vojski in moramo biti tudi sami vojska...

Visoki mladenič ni dolgo govoril. Predvsem je od borcev zahteval disciplino. Med borci je bil tudi narodni heroj Kostja Burašinović.

— Kdo je ta tovariš? — je vprašal borca poleg sebe.

— To je Krcun, — se je glasil odgovor.

Slobodan Penezić-Krcun je že nekaj mesecev kasneje postal član političnega oddelka druge proletarske brigade, kasneje pa namestnik komisarja brigade in sekretar partijske organizacije.

Novi sekretar je kmalu osvojil borce. Njegovo navzočnost je bilo čutiti povsod. Posebno veliko skrb je posvečal ranjencem.

Kadarkoli je brigada zajela sovražni pratež, se je takoj pojavil tovariš Krcun, oddvojil najboljša živila in dejal: »To je za ranjence!«

Spoštovanje soborcev si je Slobodan Penezić pridobil tudi zaradi svoje izredne osebne hrabrosti.

Spominjam se nekega dogodka:

— V peti sovražni ofenzivi, med prebojem, je bila druga proletarska brigada na čelu kolone. Štab brigade, v katerem je bil tudi Slobodan Penezić, je prešel potok Vrdničko in se na planoti Zelengore srečal iz oči v oči s skupino tridesetih Nemcev. Srečanje je bilo tako nepričakovano, da se v prvem trenutku ni znašla niti ena niti druga stran. Zbegano so se gledali, ne da bi se premaknili. Prvi se je zganil Krcun, napolnil brzostrelko in zakričal:

— Na juriš, tovariši!

Izkušeni vojak Slobodan Penezić je bil v borbah neštetokrat v neposredni življenjski nevarnosti. Borci druge proletarske brigade se še živo spominjajo dogodka, ko je njihov komisar sebi in komandantu — šlo je za delček sekunde — rešil življenje.

— Bilo je v četrti ofenzivi. Druga proletarska je branila položaj pri vasi Jasenjanih v Hercegovini. Čez dan je italijansko letalstvo nepretrgoma zasipalo naše položaje z bombami, ponoči pa je nadaljevala bombardiranje sovražna artilerija.

Mračilo se je že, ko je komandant brigade skupno s Slobodanom Penezićem in Mirkom Šafrancem vstopil v eno izmed vaških hiš. Po napornem dnevu so si želeli malo odpočiti. Toda ne za dolgo. Italijanski bombniki so napadli vas. Nenadoma je Slobodan Penezić zaslišal nad glavo čudno prasketanje. Pogledal je. Skozi streho hiše je nekaj padalo.

— Bomba! — je zakričal. Z neverjetno hitrostjo mu je uspelo, da je še pravočasno skočil skozi okno. Za njim se je pognal komandant. Komaj sta se dobro znašla zunaj, že je bomba eksplodirala in porušila hišo. Član političnega oddelka Mirko Šafranac je bil prepozen in je našel smrt pod ruševinami.

Vsakega prvega marca se zberejo preživeli borci druge proletarske brigade. Na ta dan, pred dvaindvajsetimi leti, je bila formirana njihova brigada. Pokojni Slobodan Penezić se je posebno trudil, da bi se ta tradicija ohranila.

— Srečanje bo, pa četudi ostaneta samo dva! — je rekel na zadnjem sestanku. Takrat ni vedel, da je to njegovo zadnje srečanje z vojnimi tovariši...

M. D. BONČ-BRUEVIČ

SREČANJE Z LENINOM

Vojna založba ministrstva obrambe SZ je letos v zbirki »Vojni memoari« izdala spomine leta 1956 umrlega upokojenega generallajtnanta sovjetske armade Mihaila Dmitrieviča Bonč-Brueviča. Pisec je dal svojemu delu naslov po znanem geslu iz razdobja pred Oktobrsko revolucijo »Vso oblast sovjetom«.

Ob začetku I. svetovne vojne je Bonč-Bruevič v činu polkovnika poveljeval polku. Toda kmalu so ga premestili v štab armade in mu dali generalski čin. Februarski prevrat leta 1917 je dočakal kot načelnik štaba severne fronte, Oktobrsko revolucijo pa kot poveljnik garnizije v Mogilevu, kjer je bil tudi štab ruske armade ali Stavka. Brat Bonča-Brueviča, Vladimir Dmitrievič, je bil že dolgo poklicni revolucionar in eden izmed najbližjih Leninovih sodelavcev. Razen tega se je zaradi svojega patriotizma in nepopustljivosti kot vodja protiobveščevalnega oddelka fronte že prej hudo zameril dvoru, kot tak pa je tudi lahko posebno temeljito videl vso gnilobo carizma. Nekaj zaradi brata, še več pa zaradi svojih spoznanj, je začel sodelovati z vojaškimi komiteji in sovjeti, po oktobrski revoluciji pa je bil načelnik Stavke, ko je bil vrhovni komandant že boljševik Krilenko. Potem je armada razpadla, Stavka je bila ukinjena, Bonča-Brueviča pa je skupaj z njegovimi sodelavci, patriotskimi generali, poklical k sebi Lenin v Smolnij.

Od tedaj dalje je delal Bonč-Bruevič v najvišjih organih in ustanovah Rdeče armade. S svojim znanjem je pomagal pri rojstvu Rdeče armade in pri njeni organizaciji. Ruski belogardisti so ga dolžili, da je on kriv, da je Rdeča armada postala iz tolpe proti koncu 1917 čez pičlo poldrugo leto že moderna, dobro izvežbana vojska, in da je Bonč-Bruevič skupaj z drugimi bivšimi carskimi generali, potem pa boljševiškimi sodelavci, kriv njihovega poraza.

Objavljamo odlomek, ki opisuje srečanje z Leninom .

Naš spremljevalec je brez posebnih ceremonij suval s komolci in poudarjal svoje že same po sebi dovolj zgovorne kretje z mastnimi mornarskimi izrazi. V razpeti mornarski bluzi, s trakovi čepice, ki so mu padale na gole, široke prsi, čeprav je bil že zimski čas, z ročnimi granatami, brezbrižno zataknjenimi za pas, je tak, kot bi poosebljal tisto neustrašeno svobodoljubnost mornarjev baltinjske flote, ki jim je uspelo že poleti in jeseni 1917 mnogo pomagati revoluciji.

»Prišli so tovariši generali,« je rekel, ko se je ustavil pri nekih vratih, ki se mi niso zdela drugačna od drugih. Nato je olajšano vzdihnil. Šele zdaj sem razumel, kakšno neverjetno moč in vztrajnost je imel ta korenjak, da nas je tako hitro privlekel skozi človeški vrtinec, ki je takrat klokotal v Smolnem. Komaj sem uspel pogledati na tablico nad vrati, kjer je bila zapisana številka sobe — bila je soba številka 75 — že sem stopil čez prag, potem ko je naš spremljevalec-mornar uslužno odprl vrata. Zagledal sem svojega brata, ki je vstal ves vesel.

»Tebe in tvoje kolege nestrpno pričakujejo,« je rekel Vladimir Dmitrijevič, potem ko sva se poljubila. Ne da bi dovolil komurkoli izmed nas

oddahniti se, nas je odločno popeljal v manjšo sobico. V tej je bila vsa oprema velika nepobarvana miza in zanikrn stol brez naslonjala pri vhodnih vratih, najbrž za stražarja. Na mizi je ležal razprostrt zemljevid v merilu 1:10 vrst[1]. Na tem zemljevidu je bil Petrograd, Finski zaliv, Narva, Čudsko jezero in območje na jugu od teh krajev. Vse to sem videl, ko nas je brat pustil v sobi same, sam pa je odšel skozi druga vrata.

Minilo je nekaj minut in tista vrata, pravkar še trdno zaprta, so se odprla. V sobo je prišlo nekaj ljudi s tistim značilnim videzom, kakršni so bili v predrevolucijskih letih poklicni revolucionarji: utrujeni obrazi, zanikrna obleka, enostavnost in preproščina v obnašanju...

Kot prvi je sunkovito vstopil čokat manjši moški z ogromnim čelom, ki ga je še večala pleša. Imel je zelo prodirne in živahne oči ter svetlo rjavo bradico z brki. Skromen, skorajda ponošen suknjič, kravata z vzorcem kot bel fižol, ki so jo potem spoznali milijoni ljudi, pošvedrani čevlji, zelo živahne roke, katerih prsti so stiskali kot klešče — vse to mi je pomagalo, da sem v prihajajočem takoj spoznal Vladimirja Iljiča Lenina. Prav takega mi je bil organizatorja boljševiške partije brat večkrat opisal. Takega sem si zapomnil tudi po redkih fotografijah, ki jih je imel brat Vladimir. Takoj za Leninom je stopil Sverdlov, ki so mu zakrivala lepe oči stekla očal. Nosil je povaljan usnjen plašč, od katerega se ni nikdar ločil. Za njim prevzetni Trocki, ki sem ga spoznal po nestrpnih kretnjah in ostri, predrzni bradici. Nazadnje je prišel meni neznan, velik, zelo suh partijec v vojaški suknjeni bluzi in prav takih mahedravih jahalnih hlačah, nekako podoben don Kihotu. Uganili smo, da je to Podvojskij, o katerem sem bil že slišal kot o članu kolegija za organizacijo Rdeče armade.

Potem ko sem stisnil roko, ki mi jo je nervozno podal Lenin, sem mu predstavil generale, ki so prišli z menoj.

Vladimirju Iljiču se je očitno mudilo. Nekako mi je le uspelo opraviti obred predstavljanja svojih sodelavcev v štabu predsedniku sovjetske vlade. To se mi je posrečilo napraviti s prav tako odločnostjo, ki je odlikovala to noč Lenina. Tvegal je, da si bomo mislili o njem, da je neolikan, čeprav je bil, kot sem se kasneje prepričal, lepo vzgojen in vljuden človek. Vladimir Iljič je naglo stopil k zemljevidu, razprostrtem na mizi, in skoraj zdrdral meni in drugim bivšim generalom, da Nemci prodirajo k Narvi, nekakšni njihovi konjeniški oddelki pa so se že pojavili blizu Gatčine.

»Vi in vaši tovariši,« je nadaljeval Lenin, »se morate takoj začeti ukvarjati z ukrepi za obrambo Petrograda. Vojske nimamo. *Nobene,«* je poudaril. »Petrograjski delavci bodo nadomestili oborožene sile.«

»Jaz mislim, tovariš Lenin, da proti Narvi ne morejo prodirati velike nemške sile,« sem rekel.

»Zakaj tako mislite?« je vprašal Lenin in uprl vame svoje ostre oči.

»No, napravimo enostaven račun,« sem odgovoril. »Večji del divizij so Nemci že zdavnaj poslali na zahodno območje vojaških operacij. Razen tega ne bi mogli Nemci niti tistih sorazmerno nevelikih sil, ki jih imajo na območju blizu naše prestolnice, tako hitro premakniti k Narvi in

[1] Stara ruska dolžinska mera — 1066 metrov.

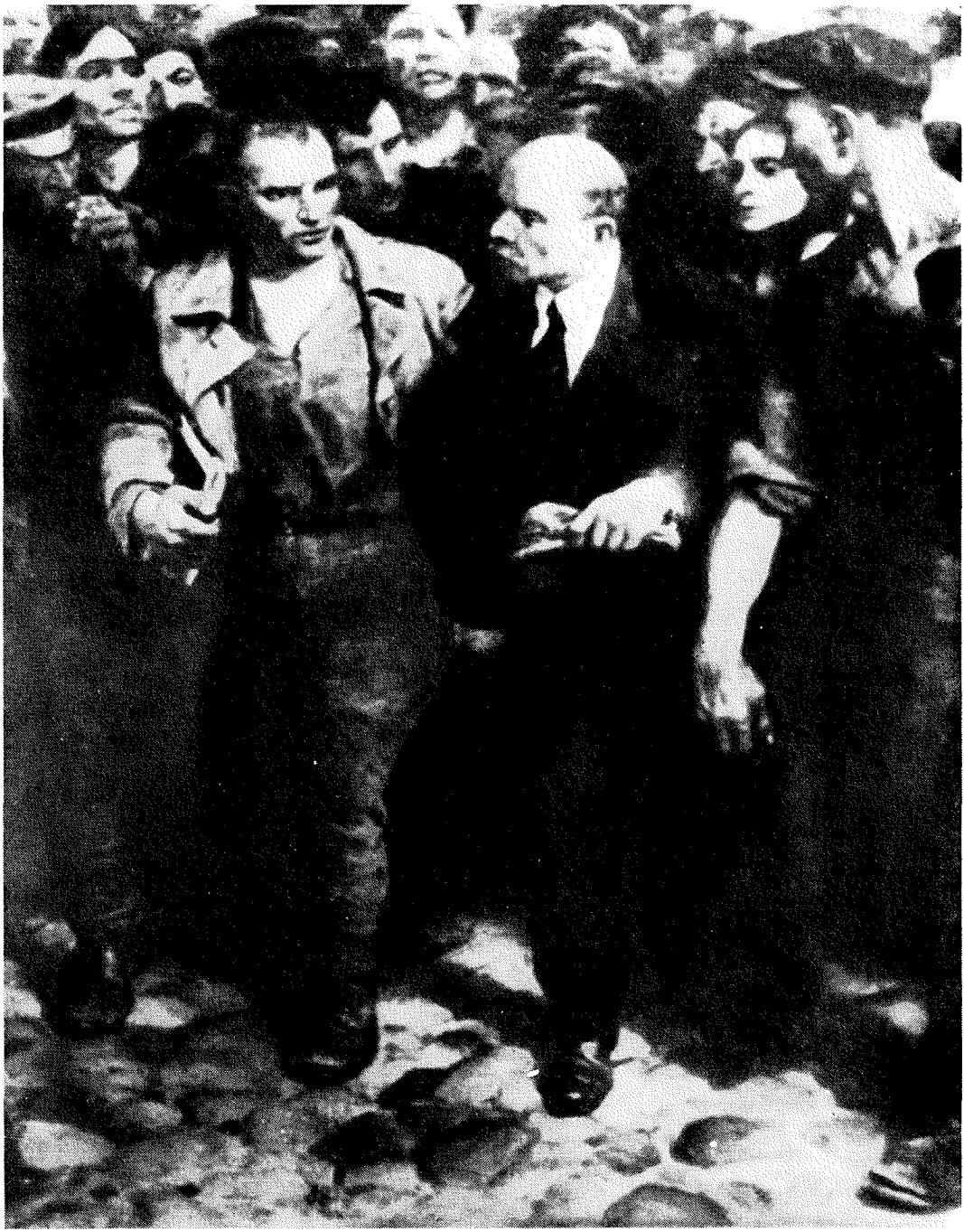

LENIN MED DELAVCI

Pskovu. Torej so Nemci začeli prodirati, ker menijo, da se jim ne bo nihče upiral; zato prodirajo z malenkostnimi silami.«

»Popolnoma se strinjam z vami. Nemško napredovanje proti Narvi ocenjujemo mi prav tako in se zato pripravljamo na odpor s četami, sestavljenimi iz samih delavcev,« je rekel Lenin. Oprostil se je, da ima nujne opravke, in odšel.

Pri pogovoru je bil navzoč moj brat Vladimir Dmitrijevič. Mene in ostale generale je popeljal v sobo št. 76 in nam predložil, naj se v njej nastanimo ter začnemo pripravljati najnujnejše obrambne ukrepe.

»Ali slišiš?« me je vprašal. Skozi dvojna, popolnoma zasrežena stekla so prodirali v sobo nekakšni ne povsem razumljivi zvoki, mimogrede rečeno podobni istočasnemu tuljenju mnogoštevilnih tovarniških siren.

»Tovarne revolucionarnega Petrograda tulijo bojni alarm,« je brat potrdil moja ugibanja. »Še to noč bo Centralni komite poklical k orožju petdeset tisoč delavcev. Edini zadržek je izdelava operativnih načrtov in organizacija potrebnih odredov.

Popolnoma sem razumel, kako nujno potrebno je izkoristiti vsak trenutek, zato sem takoj prosil brata, naj me zveže s tistimi, ki bi mi lahko dali točne podatke o tem, kaj se dogaja pri Gatčini in Narvi. Ne glede na neizbežna protislovja v pripovedovanju očividcev in poročilih predstavnikov vojaških enot ter krajevnih sovjetov, ki so se umaknili, smo jaz in moji tovariši lahko kmalu ugotovili značaj nemškega prodiranja in približne njihove sile v območjih, ki so nas zanimala. Kaj kmalu smo sestavili osnovni načrt ukrepov za obrambo Petrograda.

Medtem se je v eni izmed sosednih sob začelo izredno zasedanje razširjenega prezidija Centralnega izvršnega komiteja. Predsedoval je Sverdlov. Mene in ostale generale so prosili, naj se udeležimo tega zasedanja. Jakov Mihailovič je napravil za nas prostor zraven sebe in mi predložil, naj povem zbranim o glavnih ukrepih, ki jih priporočamo kot vojaški strokovnjaki.

Razen boljševiških voditeljev so bili na zasedanju navzoči tudi levi eseri[1]. Tako sem užil sumljivo zadovoljstvo, da sem prvič v življenju videl slovito Marijo Spiridonovo, voditeljico levih eserov. Nelepa, z ozkim čelom in z gladkimi lasmi, kot bi nosila lasuljo, je napravila name vtis hudobne in maščevalne, histerične ženske.

Ko sem končal svoj kratki, toda težki referat, sem rekel, da je po mnenju nas vseh, štabnih sodelavcev, potrebno zjutraj, 23. februarja, poslati proti Narvi in južno od nje izvidniške skupine, močne od 20 do 30 ljudi. Te skupine je treba poslati po železnici kar se da bliže Narvi in južneje, vse dokler ne bo prišlo do stika s sovražnikom. Vsaka skupina bo imela svoj odsek za poizvedovanje o namenih in dislokaciji sovražnika. Vse izvidniške skupine morajo med seboj vzdrževati zvezo in pošiljati v Smolnij neposredne ter ekspresne brzojavke.

Za podporo izvidniškim skupinam smo sklenili poslati odrede, ki naj bi šteli od 50 do 100 ljudi. Za formiranje izvidniških skupin in odredov za podporo naj poskrbi štab za obrambo Petrograda in okolice. Ta naj bo podrejen Komiteju obrambe, ki že deluje v Smolnem, vodi pa ga Lenin.

---

[1] eseri je izvedenka iz kratice SR, kar pomeni »socialisti-revolucionarji«.

Štab obrambe je vso noč formiral, oboroževal in oskrboval po mojih navodilih z vsem potrebnim izvidniške skupine in odrede za podporo. Z Lukirskim sva oskrbela pismene ukaze prvim in drugim. General Sulejman je dajal navodila vodjem izvidniških skupin z ozirom na nalogo vsakega izmed njih. Ratelja sem poslal na postajo zato, da bi formiral nov transport namesto tistega sestavljenega, v katerem smo se pripeljali iz Mogileva. Bilo je jasno, da dolgo ne bomo ostali v Petrogradu. Novi štab je moral računati na to, da bo prebival tam, kjer se bo pokazala potreba.

Niti pol ure si nismo uspeli odtrgati za spanec in počitek, toda dosegli smo, da so odšle na fronto Narva—Sebež vse izvidniške skupine, in to še tisto noč ter naslednji dan. Formiranje odredov se je nadaljevalo tudi še 24. februarja. Tako se je rodila »zavesa« kot oblika obrambe revolucionarne Rusije pred zahrbtnim napadom militaristične Nemčije...

GITICA JAKOPIN

ODLOČITEV

(ODLOMEK IZ NOVELE)

Mati je pritekla po starih uvitih stopnicah, na prag podstrešne čumnate je pritekla in bolj zavzdihnila kot zaklicala:

»Beži!«

Mila se je ozrla k posteljici, v kateri je spala Vidika. Toda mati se je prijela za glavo in zaječala:

»Beži — kaj jih ne slišiš, saj so že v hiši!«

Mila je težko zasopla. Nekakšni divji, zamolkli glasovi so se ji začeli prelivati v ušesih, toda noge so delovale mimo njene volje. Čutila je, da je po stopnicah brez šuma planila v vežo; mati, ki je obstala v odprtih vratih, je spodaj v veži bolj s svojim strahom kot s čuti prestregla njene urne, tihe stopinje, in še prisluhnila: da, zdaj je zanihalo v zraku, velika dvoriščna vrata so se odprla in zaprla, za druge brez glasu, zanjo s tisoč jeziki, z jokom in kriki.

Mila je tedaj že tekla za hišo vkreber. Hladno jelševje z omlahavelimi, na konceh posivelimi listi se je voljno odgrinjalo in vstajalo za njo, ko se je zmedena in izgubljena, a hkrati tiha in urna, kot umna, mlada, močna žival na begu, zamikala v temačno zavetje gaja na griču za domačo hišo.

Na vrhu si je našla postojanko, s katere je videla domače dvorišče. Potuhnila se je in čakala; sama ni vedela, da je bila za staro bukvijo zdrsnila na kolena, z obema rokama objela vlažno deblo in se z obrazom prižela obenj. Vedela je samo za svoje oči. Gledati mora. Izvedeti mora, kaj je doma — zdaj, ko je ona bežala. Drugega ne morejo iskati kot njo, zaradi Franca, ki ga je pred tedni pogoltnilo prav takšno mokro, megleno jutro. Punčko je pustila v posteljici. Saj ne, da ne bi bila pomislila nanjo, a šlo je za sekunde. Ali ni mati rekla: »Kaj jih ne slišiš, saj so že v hiši?«

Mila je gledala in hipoma jo je prešinilo spoznanje:

»Vseeno bi jo bila morala vzeti s seboj! Kaj sem le mislila, da je nisem vzela s seboj?«

Boleče se je zdrznila — nekdo je tam spodaj iz veže prišel na dvorišče: dva nemška vojaka sta pred seboj prignala mater, in mati... in mati... Ah, ne, saj to ni mogoče... tako zverinski ne morejo biti, da bi vzeli še Vidiko... ljudje so že govorili, da so strašni, ampak tako strašni ne morejo biti...

S svojo trezno pametjo in materinskim srcem Mila tedaj ni več dojemala prizora v kotanji domačega dvorišča pod seboj. Toda njene oči so dobro videle, kaj se dogaja. Nekdo je zapregel, mati je Vidiko dvignila na voz, potem je še sama zlezla gor, sedla in Vidiko stisnila k sebi, voznik je pognal in voz se je premaknil. Ob vozu sta stopala vojaka, s čelado na glavi, z naperjenim orožjem v rokah, eden na levi, drugi na desni strani. Kolesa so se globoko pogreznila v razmehčano pot, ko je voz zavil na strmi breg, Mila je čutila mlaskajoče razmikanje mehkega temnega blata na kolovozu, zdelo se ji je celo, da sliši konja, kako sope v ritmu s kresanjem kopita ob kopito, morda zadene kje tudi ob kamen... Toda matere ni slišala in Vidike ni slišala, niti najmanjšega glasu, ne joka, ne klica, ne stoka, ničesar več...

To je bilo prejšnji teden, je pomislila Mila. Sedela je na postelji v temni izbi, roke so ji počivale v naročju in glavo je pobešala, zbrana, skoraj napeta, kakor da tehta nekaj važnega. To, kar sem še videla, je pomislila Mila, je zdaj edino, kar mi je ostalo, edino resnično in oprijemljivo, edino, ob čemer bi se moglo nadaljevati, če je še kaj nadaljevanja. Mirno in trezno moram premisliti, si je zdaj rekla Mila. Vse moram pretehtati, da spet ne naredim napake. Da, napaka je že bila storjena, si je pokimala Mila. Nič se ni premaknila, ko je sedela v zadnji izbi pri sestri, na svakovem domu, kjer so jo skrivali in tiščali na temnem, kot da je kuga. Nič se ni premaknila, toda v sebi je vila roke, je vpila do ohripelosti, je z glavo butala ob zid. Kje na svetu je človek, ki bi ji mogel odpustiti, da je pred dnevi zbežala pred Nemci in pustila mater, staro, nebogljeno mater, da očuva sebe in otroka? Sebe in otroka? Ah, ne, četudi sebe ne. Če bi bila skrajna sila, tudi če sebe ne! Mila se je zgrozila, a si je morala priznati, da bi mamo žrtvovala — če bi bila skrajna sila. Ampak njen otrok, njena drobna, krhka deklica, njena punčka, ki ni nikdar hotela ostati brez mame, ne ob nedeljah popoldne, ne zvečer, ko so že vsi polegli, zmeraj je z ljubosumnimi, boječimi očmi iskala mamo... samo da ne bi mama kam odšla, kajti Vidika se boji teme, in če se tema skloni nadnjo in jo hoče zgrabiti za grlo, mora priti mama, samo mama lahko prežene hudobno temo in ji vrne sanje...

Tako dobrega in prizanesljivega človeka, da bi njej odpustil ta greh, ne more biti na svetu. In tudi če bi bil — in tudi če bi ji vsi ljudje na svetu, dobri in slabi, tisti, ki jo imajo radi, in tisti, ki ji želijo vse húdo — če bi vsi ljudje na svetu rekli, da ji odpustijo, da ni v resnici zagrešila nič tako strašnega, da ni to nič takšnega, kar se ne bi dalo popraviti, ji s tem vseeno ne bi bilo še nič pomagano. Odpustiti si nikdar in nikoli na svetu ne bi mogla ona sama, odpustiti ji ne bi mogel Franc in odpustiti ji ne bi mogla njena drobcena Vidika.

Čeprav je šlo za sekunde, je takrat v srcu dobro vedela, kako se Vidika boji. Boji se vsega, kar ni mama, strah jo je biti povsod, kjer ni mame zraven, z nezaupanjem gleda na vse, o čemer ji ni govorila mama. Da je

zaspala, je ona, Mila, vselej sedela poleg nje in jo držala, dokler se ji vroča ročica ni sama izmaknila iz dlani.

To je res, Vidika se boji. Samo Sultana se ni bala in stare tigraste mačke. Sultan jo je imel tako rad... Mila si je prizadevala, da bi do kraja razpletla to svojo obrobno misel, zavestno se je slepila z upanjem, da bi ji moglo kaj pomagati, če jo razplete do kraja, da bi potem morda prišla vsaj za pol koraka naprej. Hkrati pa je tudi dobro vedela, da je to samo utvara, da je vse zaman, da je vse izgubljeno, da je po svoji krivdi izgubila še tisto borno slast, še tisto edino zadoščenje deljenega trpljenja, ki bi ji bilo ostalo, da ni zbežala, da ni svoje punčke brez glave pustila na cedilu... Saj lahko pride veliko hudega, lahko pridejo strašne reči, lakota, žeja, mraz, vsakršno pomanjkanje, bolezen, slabost... in tudi smrt. Toda... ali more biti vse to skrajno húdo, ali v tem more biti obup, če si s svojim otrokom skupaj, če mu lahko kaj olajšaš, in čeprav samo z dotikom, samo z besedo in svojo bližino?

Če si s svojim otrokom skupaj.

Ampak zdaj je otrok sam, njena Vidika je sama. Na to se še lahko pomisli, a le od daleč... Ne more pa pomisliti na to, kako ji je zdaj sami, kje je in kako ravnajo z njo.

»Mila.«

Mila ni nič opazila, da se ji je nekdo tiho približal. Bila je sestra. Z zastrtim pogledom je merila Milo.

Mila se ni zganila. Ni se mogla pripraviti do tega, da bi bila dvignila glavo in se ozrla na sestro. Molčala je, sedela kakor prej, tiha, negibna, s povešeno glavo.

»Mila.«

V sestrinem glasu je bilo nekaj novega. Mila se je zdrznila. »Je kaj od mame?« je vprašala. »Listek so poslali,« je nekam nerada iztisnila sestra. »Listek?« Mila se je zdramila. Oči so ji zasijale. Planila je pokonci. »Daj ga že brž!« je kriknila.

Na listku je bilo zapisanih le nekaj besed. S svinčnikom. Pisava vsa vijugasta in nekam zabrisana, a nepreklicno, neizpodbitno materina. Napisala je: *Mila, otrok ves čas joče za teboj.* In podpis: mama.

»Mati so menda znoreli, da pišejo kaj takega! Ko dobro vedo, da nas lahko vse postrelijo! Oni so stari, stari ženski in otroku ne bo nihče ničesar storil...«

Sestra je rezko obmolknila. V takšnih hudih urah, pa naj bi človek pazil na vsako besedo! Namrščila se je in od strani nezaupljivo ošinila Milo.

»Tudi naš misli, da ne bi prav storila, če bi sama lezla v še hujšo nesrečo. Dosti je, da so odpeljali mamo in Vidiko, in njima, to tako veš, da ne bodo storili nič žalega! Nazaj jo bodo dali, kaj pa naj bi tudi počeli s petletnimi otroki...«

Sestri je to pot počasi usahnil glas. Čutila je, da vse te besede zaležejo toliko kot nič. Ostanejo samo besede. In Mila ji lahko vsak čas reče, kar si gotovo ves čas misli: »Tebi je lahko govoriti, kaj pa ti veš, kako je to, ko nisi sama poskusila...«

»Dva transporta so že odpeljali v Nemčijo. Ko bi le vedela, ali gre Vidika že z naslednjim...«

»Zdaj si si pa spet to vtepla v glavo! Tisto so bili večji otroci, šolarji, ne pa takšni, majhni, ki so težko brez...«

Kaj pa naj ji še reče — saj je narobe vse, kar ji pride na jezik! Mila vsako besedo napak razume in za húdo vzame!

»Pa tudi če bi jo odpeljali v Nemčijo, ji od tu še zmeraj lahko bolj pomagaš, kot pa če si sama na istem, če ne še na slabšem kot ona, revica. Saj se bo vse to poleglo, potem morda lahko naredimo prošnjo in jo kako dobimo ven, pakete ji lahko pošiljamo...«

Za kratek čas je premolknila, potem je izrekla naravnost:

»Daj si dopovedati, Mila, da nas vse lahko uničiš, če si umisliš, da bi šla za otrokom! Morda je še videla ne bi... Če počakaš in malo potrpiš, boš pa lahko še marsikaj storila zanjo!«

Mila jo je nemo pogledala, vendar je sestra razumela, kaj ji hoče reči. »Samo če takrat ne bo že prepozno,« je govoril Milin pogled. To je ta njen pogled zavpil, zatulil, zajokal z nečloveškim glasom. In potem je še prezirljivo dodal: »Tebi je lahko govoriti...«

Pa je vseeno še poskušala. »Obljubi mi, Mila, da ničesar ne ukreneš, ne da bi prej povedala? Saj veš... saj moraš razumeti, da je od tebe odvisna usoda nas vseh... Mila? Obljubiš?«

TONE PAVČEK

PROŠNJA

Dajte vse rože tega sveta,
vse rože,
ženam, ki bodo rodile!

Jagode prošenj so dozorile
na ustnicah malih otrok,
dečkov in deklic, nikoli rojenih:
Radi bi tekli po tratah zelenih
za pisano srečo metuljev rumenih,
radi bi rastli ko trave, ko jelke,
zrli v oblake, poslušali pesmi
rojstva, ljubezni, ljubezni, življenja
in ne samo smrti,
ne samo smrti...

In onemeli so vame zazrti
drobni obrazi malih otrok
in spet se je zganil gozd drobcenih rok,
kot bi se ustne velike zganile:

Dajte vse rože,
dajte vse rože
materam, ženam,
da bodo rodile.

Mila je pokimala. Sestra je še postala med vrati, potem se je umaknila, in Mila, ki je ves čas upirala pogled v kljuko, je videla, kako se je držaj prav počasi, previdno zravnal v vajeni položaj... samo kjer mora biti, mu je dobro in prav...

Mila se je nasmehnila. V glavi so se ji zvrstili prizori zadnjih dni, to pot drugačni. Gledala je sebe in druge, v njeni domišljiji so bili vsi nekam veseli in razburjeni, vsi, tudi ona... Videla je Franca in Vidiko, bili so v veliki izbi na moževi domačiji, luč je sijala in na mizi se je kadila večerja. Franc je vzel Vidiko v naročje in jo pobožal, popestoval za lahko noč. Vidika se je zasmejala z visokim glasom, tigrasti mladi muc se je pretegnil izpod zapečka in jo po golih nožicah ošinil s svojim mehkim, prožnim repom. Mila je pogledala Franca, v istem hipu se je tudi on ozrl k njej, v njunem pogledu je bilo vse, njegov je vabil njo kakor magnet, njen je neustavljivo vabil njega. Mila se je nasmehnila in tiho rekla: »Že grem. O, saj že grem. Ne bodi no tako nestrpen...«

Naglo je vstala s tuje postelje. Obula je visoke čevlje in si oblekla plašč, glavo si je pokrila s toplo ruto. Podstrešna sobica, kamor so jo spravili, je imela dvoje vrat; ena zaprta tako, da so se dala na kljuko odpreti samo od znotraj, na zunanji strani je bila le bunčica. Mila si je odprla, privzdignila je vrata in jih sunkoma močno potegnila k sebi. Vedela je, kako se jih da tudi od zunaj prav tiho zapreti, in res so prijateljsko zdrsnila v podboj. Še po stopnicah, ah, spet tako tiho, čisto tiho, kot da ne hodi ona, ampak njen duh. Niti za hipec ni pomislila, da bi lahko koga srečala, da bi ji kdo lahko ubranil, kar namerava. Vse se ji je kazalo jasno in preprosto. Videla je vso svojo pot, zato so jo noge vodile varno in brez najrahlejšega dvoma ali zadržka. Zadnja vrata so bila zapahnjena. Namazani zapah se je odsunil, preden se ga je dotaknila njena roka... ali pa se ji je samo tako zazdelo? Temno dvorišče, sence vse tihe in globoke, sami varuhi, zaščitniki.

Kmalu je bil sestrin dom že daleč za njo. Hodila je naglo in brez napora, noge se ji morda sploh niso dotikale tal. Šla je skozi gozd, potem čez jaso in po cesti mimo izumrlih hiš. Robova ceste sta na obeh straneh brzela mimo nje, kot v sanjah je s končkom očesa le tu pa tam ujela bežni lesk rosne praproti ali komaj resnični šelest dveh vejic, ki sta se nehote dotaknili ena druge. Nikjer ni bilo nobenega kamna, nobene luže, čeprav je pred kratkim močno deževalo; njena pot ni poznala ne hriba ne doline, tekla je ravna, gladka, čista, vabljiva, spotoma se je odvijala pred njo.

»Stoj!« jo je na koncu poti ustavil glas.

Mila je obstala.

»Kaj hočeš?«

»K otroku grem. K Vidki,« je jasno povedala Mila. »Tu je, pa sem prišla za njo.«

Stražar je odmajal z glavo. »Kam le tiščiš, baba neumna,« si je rekel v svojem jeziku, potem se je ozrl in nekaj zaklical. Prišel je še nekdo in Mili z roko pokazal, naj stopi za njim.

Voljno je za njegovim ubrala korak, in velika vrata so se zaprla za njo.

Kako naj bi bila vedela, da se ji nikdar več ne bodo odprla nobena in da tudi Vidike ne bo uzrla nikdar več...

MILE PAVLIN

ČRNIKASTI ODSEV BAJONETOV

Obstal je, ves otrpel od groze. Niti noge ga niso hotele več ubogati, zdelo se mu je, da mu bo v prsih zamrlo srce, tako ga je stisnilo. Prekleti plot, je pomislil naslednji trenutek. Moral bi ga preskočiti... Ne, nazaj in okoli hiše moram, ga je prešinilo. Če skočim čezenj, me bodo zagledali. Tako bi jih opozoril nase...

Potegnil se je nazaj, v globino sadovnjaka, se skušal skriti ob deblu raskave jablane. Ko se je spet obrnil, jih je spet zagledal, zdaj tudi z druge strani hiše. Prišlo mu je na misel, da bi ostal kar tu, v sadovnjaku. Morda bodo samo šli skozi vas in ne bodo niti pogledali sem, saj morda niti ne slutijo, da je doma.

Toda vrsta črnih postav, s črnimi čepicami in križi na njih, se je povila okoli hiše. Nekaj jih je stopilo tudi v sadovnjak. Nekatere med njimi je takoj spoznal. Bili so vojaki njegove čete, ki jo je bil zapustil komaj pred nekaj dnevi. Začel je begati od debla do debla kot zver v kletki...

»Stoj! Izdajalec!«

Glas se mu je zazdel znan, in ko se je sunkovito obrnil, da bi pogledal, kdo kriči za njim, je zagledal režeči se obraz narednika, svojega nekdanjega vodnega komandirja. Tistega, ki ga je ves čas preganjal, mu očital brate partizane in njegovo lastno partizanstvo.

»Aha, spet sva skupaj, prekleti pes rdeči! To pot se ne boš izmazal!«

Planili so nanj, ga podrli po tleh in preden se je ovedel, je začutil na rokah okove. Pehali so ga, brcali z okovanimi čevlji v hrbet, po obrazu in kamor je padlo, mu gazili po rokah, grozili z bajoneti in udarjali s puškinimi kopiti.

»Ne še zdaj... Zaslišati ga je treba! Morda bo kaj povedal...«

Zdelo se mu je, da govorijo nekje daleč in glasovi so se pomešali s šumenjem krvi v njegovih možganih in ušesih.

Z udarci so ga spravili pokonci. Zagledal jih je nekaj, ki so imeli puške z bajoneti, pripravljenimi za sunek. Nekdo mu je vrgel vrv okoli vratu in jo zadrgnil, da mu je pošla sapa in so mu rdeči krogi zaplesali pred očmi. Dva sta vzela vsak svoj konec vrvi v roke, njega pa so pahnili okoli hišnega vogala. Lovil je tla z zibajočimi se koraki. Gnali so ga proti grmovju. Me bodo kar tukaj, blizu vasi, se je ustrašil in znova se mu je stisnilo srce. Zaželel si je, da bi bil nekje daleč, da ga ne bi videle mrtvega mati in sestri. Še pred nekaj minutami bi tisto grmovje za vasjo pomenilo zanj rešitev, zdaj pa... Vedel je, kaj so navadno legisti počenjali z ljudmi v grmovju zraven vasi.

Zdelo se mu je, da še vedno sliši bratove besede: »Pohiti, Martin! Vsak hip bodo tukaj!« Te besede je izrekel brat, potem ko je planil ves zadihan v hišo in povedal, da gredo od Toplic sem Italijani in belogardisti.

Takrat je Martin pomislil, da so še daleč in da bo še utegnil vzeti s seboj suknjič. Spominjal se je še od prejšnjega leta, kako hladne so noči v hosti tudi poleti. Brat je izginil, Martin pa je skočil po stopnicah v izbo. Mimogrede je še pogledal skozi okno. Nikjer ni bilo še nikogar. Kdove kje so še, je še pomislil in začel še kar počasi iskati suknjič. Ko ga je našel, si ga je vrgel čez laket, zakaj zunaj je bilo že vroče in sonce je stalo že visoko. Takrat je zunaj počilo nekaj strelov. Ozrl se je skozi okno in zagledal... Prej prazen travnik je bil zdaj poln vojakov... Skočil je po stopnicah, preskočil po več stopnic hkrati, mimogrede pomislil na sestri in mater, ki so na njivi, ter planil iz hiše...

Zdaj bratovih besed ni bilo več. Slišal pa je nerazločno šepetanje in mrmranje. Ko se je spet ovedel, je spoznal, da je že v gozdu, sredi gruče svojih nekdanjih sobojevnikov. Pred njim je stal četni komandir s pasjim bičem v rokah. Zamahnil je, Martina je zapeklo počez čez obraz.

»Aha, smo skupaj! Peljite ga v Toplice na komando. Tam naj mu izprašajo vest. Potem pa...« In je napravil z roko kretnjo, kot bi zavil kuri vrat.

Pobegniti bom moral, takoj zdaj, ali pa je z menoj konec, je pomislil Martin. Drugič mi ne bodo nasedli kot so mi prvič. Toda jaz norec sem se pustil že drugič ujeti...

Medtem so ga vodili po prašni cesti, čez polje. Kolona vojakov je hitela nasproti, nekateri so se ustavljali in spraševali stražarje, kdo je ta, ki ga peljejo. Martinu pa so drvela skozi spomin zadnja leta njegovega življenja.

Ko so se pojavili v teh krajih prvi partizani, so takoj prišli v njihovo hišo. Seve, oče je bil med prvo vojno ujet v Rusiji in je potem, ko se je vrnil, veljal za komunista. Kmalu so partizani postali stalni gostje, in ko je minila prva vojna zima, je bil Martin z obema bratoma partizan. Tisti meseci so tekli kot kratke, toda lepe sanje. Začela se je ofenziva. Komandir je četo, v kateri je bil Martin, nekega dne razpustil in svetoval, naj se vsak znajde, kakor ve in zna. Kam naj bi odšel drugam kot domov?

Sestri sta mu nosili jesti, ko je ležal v grmovju nad vasjo in poslušal streljanje v hribih. Očeta so že vzeli Italijani in je že čakal, kdaj mu bodo

DJORDJE ANDREJEVIČ-KUN:
OB REKI, risba, 1944

sodili. Nekega dne sta prišla še oba brata, ki se je njuna enota v ofenzivi razpršila. Mimo vasi so hodile italijanske kolone. Čakali so, kdaj bo vsega tega konec in bodo spet odšli nazaj vsak v svojo četo.

Tako je preteklo nekaj tednov. V hribih je počasi vse utihnilo, kolone so le redkokdaj zašle skozi vas. Slišati je bilo, da se partizani spet zbirajo. Bratje so že začeli poizvedovati za zvezami. Poletje se je nagnilo v jesen. Počutili so se varne in so včasih tudi podnevi smuknili v vas, če so kaj potrebovali.

Nekega nedeljskega popoldneva jih je na vročem soncu zažejalo in so si zaželeli vina. Nekaj časa so se prerekali, kdo pojde ponj, dokler se ni Martin, ne da bi kaj posebnega mislil, sam ponudil. Spustil se je do hiše, sedel za mizo in prosil mater za steklenico, ko so v veži zabobneli koraki. Naglo se je ozrl skozi okno. Na vrtu je bila gruča vojakov, med njimi pa

tudi nekaj oboroženih civilistov. To so tisti, je pomislil, in streslo ga je. O belih je že večkrat slišal, in to nič dobrega. Zdaj ni več mogel nikamor in sklenil je, da se bo potuhnil.

Prvega, ki je stopil v hišo, je takoj spoznal. Skupaj sta bila partizana, v isti četi; nekoč mu je celo napravil manjšo uslugo. Njune oči so se srečale.

»Pote smo prišli,« je rekel oni, »in po oba brata. Vemo, da se skrivate okoli vasi. Nič se ne bojte, šli boste z nami. Vem, da ste bili zapeljani, no saj smo bili vsi taki. Zdaj je drugače, zdaj imamo svojo, slovensko vojsko. Če boš stopil k nam, te bodo Italijani pustili pri miru...«

Spraševali so ga po bratih, pa jim je natvezil, da sta že pred nekaj dnevi odšla nazaj k partizanom, on pa da ni hotel, ker tam ni bilo nič dobrega. Kaj naj bi rekel drugega, ko je bila to edina možnost rešitve...

Odpeljali so ga proti Toplicam, potem ko so potolažili jokajočo mater in obe sestri. Njemu pa so obljubovali hrano, pijačo, ženske in dobro plačo, pa še to, da bo v Novem mestu samo stražil pri nekem mostu. Ponujali so mu cigarete in pijačo.

V Novem mestu ga je zasliševal neki kaplan in neki oficir, včasih so prišli zraven tudi italijanski oficirji. Ponovil je svojo izpoved, mimogrede tudi nekolikanj pozabavljal čez partizane. Grozili so mu, da ga bodo izročili Italijanom, ti pa ga bodo ustrelili, če ne pristopi k njim. Hitro se je vdal in podpisal prošnjo, pri tem pa mislil, kako jim bo ušel.

Toda trajalo je precej časa, preden so ga spustili iz ječe in ga odgnali v vojašnico. Tam je spet dolgo cepil drva in nosil vodo, nato se je z drugimi vred učil korakanja. Bil je že sneg, ko so jih oborožili. Takrat se je slišalo, kako so partizani napadli Suhor in ujeli vso posadko. Jezil se je, ker ni bil zraven. Zdaj je bil že partizan...

Tako pa so jih držali vso zimo v vojašnicah, le včasih so šli na pohode proti partizanom. Nekajkrat je prišlo do streljanja, tudi on je moral streljati, pazil pa je, da so krogle letele v zrak in niso nikogar zadele. Drugače so bili malo manj kot jetniki, samih jih niso pustil nikamor iz mesta. Večkrat je opazil, kako ga nadzorujejo. Z domom ni imel nobene zveze, le to je zvedel, da partizani spet hodijo po vasi, kot so hodili pred ofenzivo. Spomladi so ga prestavili v bližino Ljubljane, šele poleti se je vrnil nazaj v Novo mesto. In šele tedaj je spet začel upati, da se bo rešil sramotne službe. Saj so ga nekako nehali nadzorovati, le tisti narednik ga je še vedno povsod spremljal z očmi. Začeli so jih spuščati na krajše dopuste v postojanke blizu njihovih domačih vasi. Martin je prišel na vrsto med zadnjimi. Tri dni dopusta v Straži...

V Straži je imel sorodnike in takoj prvi dan jim je potožil svojo nesrečo. Zvedel je, da je oče dobil dvajset let ječe, starejši brat je padel že spomladi nekje v Beli krajini, mlajši pa je doma kot terenski politični aktivist. Zvedel pa je tudi to, da so partizani čisto blizu, morda že v hosti proti Drganjim selom. Odločil se je...

Italijane, ki so stražili na mostu čez Krko, je prosil, da so ga pustili čez. Obljubil jim je vina, mesa in kruha. Ko je bil v Vavti vasi, je švignil med hišami in sadovnjaki proti hosti. Na robu hoste je odlomil vejo in

nanjo privezal robec. Toda partizanov ni srečal. Šele v Drganjih selih so mu ženske povedale, da pride vsak hip mimo patrulja. Počakal jo je v neki hiši. Vodja patrulje je bil njegov sovaščan, ki je vedel, kako so ga ujeli. Srečanje so zalili s čutarico šmarnice, potem pa so ga odpeljali v taborišče.

Dva dni je Martin pripovedoval, kaj je videl in slišal. Obveščevalci so pisali in zadovoljno kimali z glavami. Potem so mu dejali, da ga bodo poslali v brigado. Prosil jih je, če bi mu dovolili ostati teden dni doma, da se odpočije, očisti mrčesa in najé. Komaj tri dni je bil pod domačo streho . . .

Zdaj so ga že drugič v življenju tako gnali proti Toplicam. Hodil je kot v sanjah, včasih kradoma pogledal okoli sebe. Toda hosta je bila daleč, vsepovsod polno vojakov, roke je imel zvezane in vrv okoli vratu. Tista ura, kolikor je daleč do Toplic, mu je minila hitro kot še nikoli v življenju nobena ura. Tudi v Toplicah je mrgolelo vojaštva. Spet bo ofenziva, je pomislil Martin. Gruče vojakov so postopale po vasi in mu grozile s pestmi in noži, ko so ga gnali proti kopališki restavraciji. Tam so imeli nekakšen štab. Samo Italijani, le dva bela oficirja med njimi. Poznal ju je, tudi onadva sta njega.

»Spet smo skupaj, Martin! Lepo priznaj vse skupaj . . .« je rekel eden.

»Kaj naj priznam, saj vse veste?«

»Kako si pobegnil od nas, kdo ti je pomagal. Saj vemo, da si bil partizanski obveščevalec. Komu si dajal podatke? Če boš vse po pravici povedal, te bomo dali Italijanom čez, sodili ti bodo zaradi dezerterstva, toda ostal boš živ. Po vojni ti spregledamo. Drugače pa . . .« Spet je oficir pokazal kot bi kuri zavil vrat.

»Kaj naj priznam? Nisem bil . . . Hotel sem samo domov, ko toliko časa že nisem bil. Rad bi se bil najedel in napil, no pa k dekletu bi skočil pogledat. Ujeli so me . . .«

»In te pestovali, pustili domov? Druge pa takoj ustrelijo! Povej ali pa?«

Spogledali so se. Oficir je rekel:

»Nimamo preveč časa, da bi se ukvarjali s takim . . . Odpeljite ga!«

Spet so ga gnali skozi Toplice, zdaj nazaj proti hosti, proti pokopališču. Nič več ni mislil, ves je otopel. Samo na mater in obe sestri je mislil. Kako bodo žalostne, posebno še mlajša, ki ga je imela najrajši. Oče v Italiji, starejši mrtev, zdaj pa še on. Solze so mu prišle v oči, pa se je premagal. Naj ne mislijo, da joka zato, ker mu je žal.

Že so bili ob zidu. Prvo, kar je Martin zagledal, je bilo truplo brez čevljev, z obrnjenimi žepi na obleki. Spoznal je mrliča. Tisti dolgi, postarani Notranjec, ki je bil preveč star, da bi šel v brigado in so ga bili pustili v terenski četi. Ko je prišel drugič k partizanom, sta se še pogovarjala. Najbrž so ga kje ujeli . . .

»Stoj!«

Ozrl se je začudeno okoli sebe. Na pokopališkem zidu se je nekaj črnikasto zalesketalo. Bajoneti v popoldanskem soncu. To je bilo zadnje, kar je videl in zaznal razen tope, pekoče bolečine, ki ga je vsega prevzela in mu pognala v pogled hladen mrak smrti.

MATEVŽ HACE

STREHARJEV MIRKO

»Slišiš, Mirko, zdi se mi, da nekdo trka na vrata,« je dejala Streharjeva mati sinu Mirku, ki je kljub pozni uri bral za mizo knjigo.

Mirko je odložil knjigo in šel odpirat vrata.

»Si ti Streharjev Mirko?« je vprašal visok človek.

»Sem. Kaj pa želite?« je odgovoril Mirko.

»Rekli so nam, da nam boš za vodiča v okrožno bolnico. Tri ranjence nosimo. Pred zoro moramo prečkati dolino.«

»Zdaj je ura že enajst in do treh čez polnoč bomo tam, če ne bo zased,« je dejal Mirko.

Mati je prišla ven z velikim loncem mleka. Ranjenci so ležali na nosilih ob hiši in z dolgimi požirki pili mleko. Streharjeva mati je dala spremljevalcem kruha in suhih krhljev. Ob nosilih so molče stali borci. Za vsakega ranjenca jih je bilo po osem. Na vsake pol ure so se menjavali.

»Bog vam daj, da bi srečno prinesli ranjence v bolnišnico,« je šepnila, ko so jih dvignili in odšli po strmini za hišo. Borci so se nekaj potiho pogovarjali.

Mirko je bil star šestnajst let. Bil je visok, vitek, molčeč, bister in zelo okreten fant. Že več kakor leto dni je bil partizanom in ranjencem za nočnega vodiča. Pred kolono je hodil počasi, previdno, kakor na svečanosti. Ob nenadnem šumenju dreves v globeli se je zganil.

»Se kaj bojiš?« ga je vprašal komandir, ki je vodil ranjence in spremstvo.

»Bojim se bolj za ranjence, kakor zase,« je tiho odvrnil Mirko in obstal. »Zdi se mi, da doli pri cesti nekaj šumi. Počakajte, pogledal bom, kaj je.«

BOŽIDAR JAKAC: **V PARTIZANSKI BOLNIŠNICI,** risba, 1943

Vsi so obstali in vzeli puške v roke.

»Lezite!« je šepnil komandir.

Mirko se je sklonil, stekel po strmini k cesti. Pobral je nekaj kamnov in jih zalučal dol. Kamen je padel na nekaj železnega. Nekdo je po nemško zaklel in v zrak je švignila raketa, zaropotal je mitraljez, dolgo in zateglo. Mirko je sklonjen prihitel nazaj, kjer so počivali ranjenci in spremstvo.

»Velik ovinek bomo obšli. Na cesti je zaseda.«

Bila je mrzla novembrska noč. Začelo je snežiti. Steza je bila spolzka. Ostra kraška burja je brila. Šele ko so z odprte gmajne prišli v zavetje temnega gozda, je burja prenehala. Počivali so in zrli na velike, mogočne jelke.

Mirko je nenadoma dejal: »Tako rad imam ta drevesa in gozdove. Moj oče in ded sta prevažala iz teh gozdov krclje. Še eno uro in v bolnišnici bomo,« je dostavil.

»Imaš kaj orožja?« ga je vprašal komandir.

»Nič,« je otožno in nekam zamolklo dejal Mirko. »Puško in strelivo sem izročil rajonu. Rekli so mi, da sem še premlad za orožje in da bom za vodiča, ampak brez orožja.«

Komandir je segel za pas in mu izročil dve bombi. Mirko je kar zadrhtel od veselja, da so mu zaupali orožje.

Mesec se je prikazal izza oblakov in posvetil na ranjence in spremstvo. Komandir pa je kazal Mirku, kako se ravna z bombo.

Dvignili so se in šli naprej po gozdni stezi. Spremljal jih je rahel šum gozda in mesečina, ki je legla kakor srebrna tančica na vrhove dreves. V daljavi je skovikala sova, turobna gozdna prebivalka.

Komandir se je sklonil k Mirku in mu dejal: »Glej, mladi fant, srečno si nas vodil mimo nemških zased. Nocoj si nam rešil dragocene ranjence. Povej, no, kdo te je naučil, da si po šumenju spoznal, da je zaseda ob cesti?«

Mirko se je zazrl v komandirjev obraz in mu tiho odvrnil: »Menda mi je že v krvi. Oče me je jemal v gozd, ko sem komaj začel hoditi. Govoril mi je, kakšen je šum ptic v zraku, kakšen šum sproži gozdna divjad, jeleni, srnjaki, in kakšno šumenje povzroča v gozdu človek. Ob cesti, ki smo jo hoteli prečkati, ni bilo še nikoli zased. Morali so nekaj vedeti. Tridesetkrat sem srečno vodil partizane in tiho je bilo, kakor v šoli pri pouku. Zdaj se bom ogibal ceste v globeli.«

Prišli so do straže pred bolnišnico. Tam so Mirka že dobro poznali. Komandir se je obrnil k Mirku, rekoč:

»Veš, Mirko, dva hrabra bataljonska komandanta in brigadnega komisarja smo srečno prinesli sem po tvoji zaslugi. Ne bomo te pozabili. Vidiš, dve pištoli imam, zato ti bom dal eno, da boš oborožen, kakor je treba. Pogumen si!«

Vsi iz spremstva so Mirku ob odhodu stisnili roke.

Meseci so tekli in Mirko je večkrat na teden vodil partizane in se boril s snegom in viharjem. Vodil jih je, kadar je bila mesečina ali v deževnih nočeh, ko je od vseh curljalo. Vodil jih je, ko so strele švigale in udarjale v visoka drevesa. Varno je vodil partizane mimo sovražnih zased in patrulj. Vodil je ranjence, ki so glasno stokali, in take, ki so kljub hudim bolečinam in velikim ranam stiskali zobe in molčali. Njegova mati je vselej pogostila ranjence z mlekom in kruhom. Na rajonu so bili vedno zadovoljni z njim.

Vsakikrat, ko je bil Mirko za vodiča, je njegova mati doma bedela in v knjigi naredila novo črto.

»Sedemdesetkrat si že vodil,« mu je rekla nekega večera.

Neko junijsko jutro se je Mirko vračal iz gozda. To noč je spremljal deset težkih ranjencev. Bil je že blizu doma in brezskrbno je hodil ter poslušal ptičje petje.

Tedaj se je v grmovju nekaj zganilo, zaregljal je mitraljez. Mirko je še vrgel dve bombi proti sklonjenim Nemcem s čeladami, potem pa je padel kakor spodsekano drevo.

Prav tedaj je posijalo sonce izza vrhov in oznanilo lepo, mlado jutro.

Ozdravljeni ranjenci večkrat postojijo ob beli hišici v strmini, da bi počastili spomin na zvestega vodiča Mirka.

TADEUSZ ROŽEWICZ

PESMI

PREVEDEL LOJZE KRAKAR

TADEUSZ RÓŻEWICZ (ROJ. 1921) JE NAJVIDNEJŠI PREDSTAVNIK POLJSKE PESNIŠKE GENERACIJE, KI SE JE UVELJAVILA PO DRUGI SVETOVNI VOJNI. TRAGIČNA VOJNA DOŽIVETJA SO MU ŠE ZMERAJ BOGATA ZAKLADNICA, IZ KATERE ČRPA MOTIVE IN POBUDE ZA SVOJE PESMI, PISANE V SKORAJ PROZAIČNI, A VENDAR MOČNO SUGESTIVNI GOVORICI.

TOŽBA

Obračam se na vas duhovniki
učitelji sodniki umetniki
čevljarji zdravniki referenti
in nate moj oče
Poslušajte me

Nisem mlad
naj vas ne zapelje
vitkost mojega telesa
niti nežna belina vratu
niti jasnina odkritega čela
niti puh nad sladko ustnico
niti kerubinski nasmeh
niti gibek korak

nisem mlad
naj vas ne gane
moja nedolžnost
niti moja čistost
niti moja šibkost
krhkost in neposrednost

star sem dvajset let
sem ubijalec
sem orodje
slepo kot meč
v rabljevi dlani

ubil sem človeka
in z rdečimi prsti
sem božal bele ženske prsi

Pohabljen nisem videl
niti neba niti vrtnice
ptice gnezda drevesa
Svetega Frančiška
Ahila in Hektorja
Šest let
je puhala iz nosnic para krvi
Ne verujem v spremenjenje vode v vino
ne verujem v odpuščanje grehov
ne verujem v vstajenje telesa

KRIČAL SEM PONOČI

Kričal sem ponoči

mrtvi so stali
v mojih očeh
in se tiho smehljali

rezilo iz teme
se je zadrlo vame
mrzlo mrtvo

odprlo je
mojo notranjost

KITKA

Ko so obrili že vse ženske
s transporta
so štirje delavci
z lipovimi metlami pometli
lase na kup

Pod čistimi šipami
ležijo strdeli lasje ljudi
podušenih v plinskih celicah
v teh laseh so igle
in koščeni glavniki

Skoznje ne pride svetloba
ne mrši jih veter
ne dotika se jih dlan
niti dež niti usta

V velikih skrinjah
se lepijo suhi lasje
podušenih
in siva kitka
mišji repek s pentljo
za katero vlečejo v šoli
poredni fantje

(Muzej v Auschwitzu, 1948)

PRIČA

Ti veš da sem tu
toda ne vstopi nepričakovano
v mojo sobo

lahko bi videla
kako molčim
nad belim listom

Ali lahko pišemo
o ljubezni
kadar poslušamo krike
ubitih in pohabljenih
ali lahko pišemo
o smrti
kadar gledamo obrazke
otrok
Ne vstopi nepričakovano
v mojo sobo

Zagledala boš nemo
in skrušeno
pričo ljubezni
ki premaguje smrt

PRVA LJUBEZEN

1

Star sem bil šestnajst let
šel sem skoz park
prislonil čelo k drevesu
in jokal

Nihče mi ni storil nič hudega
v parku je bila tišina
od kod ta jok

Nihče me ni vprašal zakaj
nikomur nisem povedal

Tekel sem domov
in kričal
lačen sem lačen
toda bil sem zaljubljen

S smehom sem napolnil dom
nihče me ni vprašal
zakaj se smejem

Videl sem Marijo
videl sem Marijo

Vidim Marijo

Grem v šolo
v temno modrem plaščku
s sinjo kapuco

hodim po majskem soncu
med žarki dežja
skozi moj spomin se svetlika ona
kakor skoz reko dima
iz leta v leto
vse do konca
vedno bolj jasno

2

Star sem bil osemnajst let
tekel sem po polju
v rumeni svetlobi
septembrskega sonca

ko so zletela čezme letala
sem padel

O moreča podoba
mehaničnega neba
z ustnico sem se dotikal zemlje

Star sem bil osemnajst let
ko sem prvič videl
slečeno Marijo

Nikoli ne izpovem
groze
njenega zadnjega diha
potisnjenega v pljuča
in ne izpovem drgetajočega
joka mladega življenja
drhtenja dekliškega telesa
ko se je bližala smrt
ne ljubezen

Goreči zrak je strgal z nje krilo
na polju je ležala
naga
v dimu in krvi
moje spuščene roke
roke ki se niso dotaknile
njenega živega telesa
moje kvišku dvignjene roke

Morilec letel je vse više
posrebren že sijoč
kot igla ki šiva nebo
nerealen

Ležala je slečena
v tulečem zraku in ognju

ležala je pod poševnim
rumenečim soncem
sredi obzorja zavitega v dim
sredi prvega dneva
vojne
noge iztegnjene
vzdolž neskončnih brazd
bile so kot mrtve bele ovce

3

Zemlja
za en dih lažja
mrtva prazna

4

Solza osemnajstletnika
pod nebom
na zemlji
solza ki pada v ta dan
skozi vse čase
skozi planete in zvezde
solza ki dolbe nebo in zemljo
ki pada
na prestolnice kapitalističnih dežel
na večno mesto Rim
solza ki pada
skozi temo noči
skozi sinje obale
skozi oranžne gaje
solza ki pada
na lase zaljubljenih
kadar se združijo v eno
kakor voda neznanih rek

Morilec letel je vse više
posrebren sijoč
brez imena brez obraza

Toda jaz sem za zmeraj spoznal
tiste ki so ga poslali
da bi ubil Marijo

RAVNINA

IV

Kadar ponoči
v svojem domu
deset let po vojni
zaslišim korake
neham pisati pesem
in vztrepetam
Že petnajst let
neprestano hodijo pome
hodijo pome ponoči
slišim njihovo dihanje
toplo in smrdljivo
duh mrhovine
na majski trati

slišim škripanje čevljev
in črnih jermenov
Odložim pero
in zadržim dih

Jaz človek
s številko označen za pokol
jaz eden od mnogih
si brišem s čela pot
kadar zaslišim ponoči korake
In zaprem oči
ki so videle mnogo preveč

O človeško telo
najlepši prah

PESNIK IN BORCI

TV Scenarij: Aleksander Marodić
Ivan Ribič

V BUNKERJU POD GOSTILNO »FORTUNO«

V kotu sedi sam zase Karel — Pesnik. Zamišljeno se sklanja nad svojo beležnico, v katero zdaj zapiše nekaj besed, zdaj spet prečrta celo vrstico in se zamisli... Za Karlom se pojavi Milena in se zastrmi v njegovo beležnico... in bere...

Milena: »— — Takrat, ko je prvič ročice razprl... takrat si v radosti plašno vztrepetala... Samo da mi ne bi, da mi ne bi umrl — —«

Bojan, Janko in Polde, ki so zbrani okrog mize, na kateri ležijo razstavljeni velikokalibrski revolverji, prisluhnejo, se drug za drugim zazirajo proti kotu, kjer Milena obzirno vzame Karlovo beležnico in nadaljuje z branjem. Bere preprosto, brez narejenega patosa, a prav zato sugestivno...

Milena: »— — Takrat, ko na prsih je tvojih še spal... takrat si mu nežno, v solzah šepetala: Glej, kmalu iz tebe cel fant bo postal!... Postal je tak fant, da bi gore premikal, nikdar se ni klicu svobode izmikal — —«

V Milenin glas in v Karlovo pesem vse bolj zamaknjeni obrazi Bojana, Janka in Poldeta:

Milenin glas: »— — Tako si mu segla poslednjič v roko in v tebi je tlelo: Da! Vrnil se bo!«

Milena počasi poveša roko z beležnico, vse bolj je prevzeta, glas ji prihaja iz vse bolj stisnjenega grla...

Milena: »— — Zdaj veter raznaša besede njegove, prisluhni natanko, da čuješ glasove...«

Milenina roka se je povesila, Karel ji vzame beležnico in jo precej malodušno položi predse...

Karel: »To ni vse. Ni, pa ni!«

Milena: »Ne —?«

Karel: »Saj vidiš — pesem nima pravega konca... Misel je le na pol povedana...«

Nenadoma pa skoraj trepetaje dvigne pogled, se zazre mimo Milene proti Bojanu, Janku in Poldetu...

Karel: »Saj vem, da je neumnost — ampak že ves dan me muči nekakšna... nekakšna temna slutnja!«

Janko: »Pa menda ne bomo začeli verjeti v slutnje!«

Karel: »Kaj pa vem, kaj mi je, ampak tako čuden sem, da — — Kakor da se bo nekaj zgodilo, nekaj hudega, tako mi je, no!«

Polde: »Živce, Karel, živce na vajeti!«

Milenin obraz je vse bolj zaskrbljen, v očeh tesnoba. Kakor da jo Karlova pobitost prevzema s podvojeno silo.

Bojan se nekam prisiljeno nasmehne:

Bojan: »Pusti slutnje, Karel, to ni za nas!«

Odločno pokaže Janku in Poldetu na razstavljene revolverje, dvigne roko — in jo hitro spusti navzdol.

Janko in Bojan zgrabita vsak svoj razstavljeni revolver in ga z malone rokohitrsko veščino hitita sestavljati...

Bojan gleda na štoparico.

Janko prvi sestavi revolver.

Bojan: »Za dve sekundi si prehitel samega sebe!«

Polde pa se še nekaj časa muči, preden more stegniti roko in pokazati Bojanu sestavljeni revolver...

Bojan: »Kaj pa je danes s teboj?« (Pogleda na uro:) »Tri sekunde pod svojim časom si —!«

Polde (se prisiljeno nasmehne): »Vidiš, pa je Karel le prav slutil, da se bo zgodilo nekaj slabega —«

Do Bojana, Janka in Poldeta pride Milena. Vsa resna nekaj časa motri Bojana, ki zdaj sam razstavlja svoj revolver. Precej časa se obotavlja, preden zmore spregovoriti...

Milena: »Bojan...«

Bojan jo začudeno pogleda, presenečen zaradi njenega hripavega glasu in nepremično vanj uprtega pogleda...

Milena: »Kdo je pravzaprav ta tip — —«

Bojan: »Koga misliš?«

Milena: »No, ta Gruber... zaradi katerega sta šla v akcijo... Miško in Dule — —«

Bojan: »Gruber je gestapovski instruktor!... Renegat. Če mu ne preprečimo naloge, zaradi katere je prišel...« (Hipoma je trd, grozeč, neizprosen:) »... bodo padali talci v stotinah — — A kaj ti je pravzaprav?«

Milena: »Miško... in Dule... bi morala že opraviti, ali ne?«

Bojan: »Kje pa! Še najmanj eno uro ju ne bo!«

Milena še nekaj časa gleda Bojana, kot bi le počasi dojemala njegove besede, potem se molče obrne, počasi odide nazaj k zamišljenemu Karlu, séde na poveznjen zaboj in se spet zastrmi v Karlovo pesem...

Karel, kakor da ni opazil njene bližine, polglasno sam zase ponavlja...

Karel: »Tako si mu segla poslednjič v roko, in v tebi je tlelo: Da! Vrnil se bo —!«

Zdaj šele se zave Milenine prisotnosti. Pogleda jo, se ji medlo nasmehne...

Karel (grenko): »Vidiš, drugi se borijo, jaz pa... jaz pa pišem te uboge verze!«

Vznevoljeno se obrne proč od beležnice.

Milena: »Kaj misliš, da nam pesmi niso potrebne? Kaj bi brez njih v tem času?«

Karel: »Potrebni so nam borci!«

Milena: »Borcem pa so potrebne pesmi, Karel... Pesem je kakor zastava...«

Karel: »Rajši bi nosil zastavo!«

Milena: »Saj jo nosiš, Karel!«

Karel jo pogleda skoraj hvaležno. Zamišljeno in nežno spet seže po beležnici...

Milena se zgane, da bi vstala, a obmiruje sredi giba, se skoraj plaho zazre v prostor.

Janko se ne ukvarja več z revolverjem. Zdaj s slabo zatajevano živčnostjo v hoji korači sem in tja. Zdaj si je pričel tiho žvižgati...

Bojan nevoljno pogleda Janka.

Bojan: »Ne žvižgaj!«

Janko: (razdraženo): »Je to direktiva?«

Bojan (ostro): »Je, če tako hočeš!«

Polde (Janku): »Ne bodi nervozen, Janko!«

Janko: »Jaz — nervozen? Vi ste nervozni, ne pa jaz!«

In prične spet koračiti sem in tja. A požvižgava ne več.

Milena še vedno gleda proti Bojanu, Janku in Poldetu. Spet se zgane, kot da bo vstala, pa obsedi in roki ji mrtvo obležita v naročju.

Karlov tihi glas vztrajno ponavlja: »Tako si mu segla poslednjič v roko, in v tebi je tlelo: Da! Vrnil se bo —!«

V VEŽI STARE HIŠE

V polmraku veže je razločiti M i š k a, ki napeto gleda skozi z železnim ornamentom prepreženo steklo težkih hišnih vrat... Zdaj je nekoga opazil. Prestopi se, pogled se mu še bolj zaostri...

POGLED IZ VEŽE NA NEPROMETNO MESTNO ULICO

Malo prometna ulica. Nasproti je videti vhod v delikatesni »Buffet«. Po ulici navzdol prihaja V l a d o... zavije s pločnika... korači čez ulico proti veži, v kateri čaka Miško (t. j. proti kameri).

V VEŽI STARE HIŠE

V vežo stopi Vlado in prikima Mišku...

Vlado: »Prihaja.«

Od nekod z mračnega stopnišča pride D u l e... Pomenljivo pogleda Vlada.

Dule: »Gruber?«

Vlado: »Vsak čas bo prišel.«

Dule: »Sam?«

Vlado: »Italijanski oficir je z njim. In dve... no, nekakšni cipici sta z njima.«

Miško: »Hudič!«

Vlado (samo skomizgne z rameni, češ, ni za pomagati!

Miško: »No da, bomo že nekako... Ti pa le pojdi zdaj!«

Vlado: »Avto že čaka. Zadnja vrata bodo odprta. Na obeh straneh.«

Dule (mu prikima): »V redu, Vlado!«

Vlado: »Srečno!«

Odide.

Miško in Dule pa se s pogledi nemo zastrmita skozi vratno šipo proti ulici.

POGLED IZ VEŽE NA NEPROMETNO MESTNO ULICO

Po pločniku onkraj ulice se bliža italijanski policijski oficir, dvoje močno našminkanih deklet, ki se razigrano smejita, in visok moški v civilu, a oblečen v usnjen plašč — Gruber.

Deset, petnajst korakov pred vhodom v »Buffet« družba obstoji... Italijanski oficir se rokuje z dekletoma in z Gruberjem — poslovi se, odide.

Dekleti se zdaj, vsaka s svoje strani obesita Gruberju za roko. Nasmejani in živahni kreneta proti vhodu v »Buffet«.

NA PLOČNIKU PRED VHODOM V »BUFFET«

Gruber in lahkoživki prihajajo po pločniku (proti kameri). Gruber je mogočen možak, z drznim, moško grobim obrazom. Brazgotina, ki se mu vleče čez čelo proti desni obrvi, samo še poudarja njegovo grobo moškost. Zdaj opazi napisano tablo delikatesnega »Buffeta«.

Gruber: »Und jetzt ein echtes Cinzano, nicht war, meine Damen —?«

Dekleti z ordinarnim smehom pritrdita.

Glasna druščina zavije v »Buffet«.

V VEŽI STARE HIŠE

Miško in Dule kot uročena gledata skozi steklo na ulico.

Dule: »Si prepričan, da je on?«

Miško: »Gruber? Madona, saj je takšen, kot bi s fotografije stopil!«

Dule: »Seveda, Vlado se pa tudi ni zmotil...«

Miško: »Greva?«

Dule: »Pusti, naj prej kaj popije, se bo teže znašel!« (Zamišljeno:) »Kaže, da se čuti varnega... da nima spremljevalcev — —«

Miško ga vprašujoče pogleda.

Miško: »Misliš, da... da bi šla kar za njim? V buffet?«

Dule (hipoma odločno): »Seveda! Precej laže bo. Preden se bodo znašli — —«

Miško: »Kaj pa potem še čakava?«

Dule: »Saj že grem!«

Se hoče prestopiti, a ga Miško zadrži. Dule ga začudeno pogleda.

Miško: »Pusti mene, Dule...«

Dule: »Kaj pa ti je? Sklenili smo vendar, da...«

Miško (skoraj proseče): »Vem... ampak Milena... Nanjo ne misliš —?«

Dule: »Neumnost!... Kakor da ti tvegaš manj kot jaz — —« In hipoma odločno, trdo: »Ta gestapovski gad je moj!«

Odločno se otrese Miškove roke in odide.

Miško gleda za odhajajočim Duletom. Nepremičen je, kot soha.

POGLED IZ VEŽE NA NEPROMETNO MESTNO ULICO

Dule odločno stopa čez ulico... pride na pločnik... pred vhodom v »Buffet« za kratek čas postoji, nato pa odločno seže po kljuki, odpre vrata, vstopi — —

V VEŽI HIŠE

Skozi šipo vhodnih vrat nepremično zre Miško. Pogoltne slino... potem pa se hipoma zgane, odide iz veže na ulico.

V NEPROMETNI ULICI

Miško pride iz veže. Desnico tišči globoko v žepu. Po nekaj korakih obstoji, z oprezujočim pogledom nadzira ulico...

Odmevi revolverskih strelov iz »Buffeta«.

Miško se zastrmi čez ulico proti vhodu v »Buffet«, iz katere se spet oglasijo revolverski streli, trušč razstreljenega stekla in histerično žensko vreščanje.

Miško se ozre v desno, se zdrzne:

Bližata se dva karabinjerja, ki po nekaj korakih precej neodločno obstojita, a snameta puški z ram. A že spet oživita: brž repetirata puški — in stečeta proti »Buffetu«.

Miško z bliskovito kretnjo izvleče revolver, strelja proti karabinjerjema.

Prvi karabinjer se zgrabi za stegno... se opoteče do zidu in strelja proti Mišku.

Skoraj hkrati z njim strelja tudi drugi karabinjer.

Miško se umika za ogel hiše, strelja proti karabinjerjema in zakriči proti »Buffetu«...

Miško: »Dule!« — —

Dule plane iz »Buffeta«.

Miško zamahne z roko.

Miško: »Pazi! Na desno, pazi!«

Dule se za korak umakne v zaklon odprtih vrat »Buffeta«, hitro menja šaržer, strelja proti karabinjerjema in hkrati zakriči proti Mišku...

Dule: »Beži!«

Miško pritisne na petelina, igla udari v prazno.

Miško izdere prazni šaržer, vdeva polnega.

Streljanje karabinjerskih pušk. Škloc udarne igle.

Dule skoči čez pločnik, teče čez ulico proti Mišku, hkrati strelja proti karabinjerjema . . .

Miško dvigne revolver, da bi streljal, pa mu roka obstane sredi giba, pogled se mu zmrači.

Dule, ki teče proti Mišku, nehote skriva karabinjerja, ki vztrajno streljata.

Dule teče še nekaj korakov — iznenada pa obstane sredi naleta . . . klecne na kolena.

Dule kleči, oči se mu ožijo, a še dvakrat, trikrat ustreli proti karabinjerjema . . . Toda zdaj nagne glavo . . . omahne. Njegove oči vidijo samo nebo z belim oblakom . . . ki vzvalovi . . . Iz puhastih oblačnih kopren se pojavlja Milenin obraz . . .

Miško strelja proti karabinjerjema . . . Po nekaj strelih se požene naprej, proti sredini ulice, kjer je bil obležal Dule, a obstoji kot vkopan:

Iz stranske ulice teče močna patrulja karabinjerjev. Snemajo puške . . . prvi že streljajo — — —

Miško strelja proti karabinjerjem in se umika, ko da mu je vsak korak muka.

Čelna vrsta je že pri padlem Duletu . . . in že zdrvi mimo — — dalje, proti Mišku.

Miško se zasuče, plane po stranski ulici, se še enkrat ozre, strelja, plane za hišni ogel — — —

Revolverski streli.

V STRANSKI ULICI

Miško plane do avtomobila, odpahne vrata, izgine v notranjost voza.

V AVTOMOBILU

Vlado pritisne na plin. Skozi prednjo šipo avtomobila je videti »bežeče hiše«, ko avtomobil z največjo hitrostjo odpelje . . .

Cviljenje gum. Streli za avtomobilom.

Miško se obrne na sedežu, se zazre skozi zadnje okno:

Na ulico se z dveh strani zgrinjajo karabinjerji . . . dvigajo puške . . . Prvi streljajo za avtomobilom.

Streli iz pušk.

Miško dvigne revolver, razbije s cevjo šipo, hoče streljati — preden pa ustreli, trzne, se upogne, leze s sedeža na tla. Zadet je.

V STRANSKI ULICI

Vladov avtomobil se z največjo hitrostjo oddaljuje . . . skoraj po dveh kolesih zavozi v prečno ulico, se skrije pogledu — — —

Divje streljanje iz mnogih pušk. Drdranje strojnice. Žvižgi.

Zdaj ne korači sem in tja samo Janko, marveč tudi Bojan, čeprav je sicer videti obvladan, kakor vedno. Med hojo se Bojan in Janko srečata s pomenljivim pogledom. Janko skrivoma skomizgne z rameni.

Milenin glas: »Zdaj pa je... že skoraj dve uri — —«

Bojan obstoji. Za hip ne ve, kaj naj reče, molče motri Mileno, ki ne umakne vprašujočega pogleda z njega.

Bojan: »Ne skrbi, vsak čas bosta tu... Saj jaz — —«

Umolkne, ker ga zmoti nekakšen ropot. Sunkovito se ozre proti vhodu. kamor se odrevenelo zastrmi tudi Milena.

Vrata se odpro, vstopi prepadena natakarica K r i s t a , ki hoče nekaj reči, a ji beseda ne gre iz ust.

Bojan (mirno, a zloslutno): »Kaj pa je — ?«

Krista seže z roko k vratu, ko da jo duši. Namesto odgovora pa se samo umakne do vrat, da napravi prostor Vladu, ki na pol podpira, na pol prinese ranjenega Miška.

Bojan se zamaje, kot bi se ne mogel odtrgati z mesta... potem šele pohiti proti Vladu in ranjenemu Mišku.

Milena je vstala, prestopiti se ne more. Ob njej se znajde Karel. Nemo strmita proti zasilnemu ležišču, kamor Vlado, Bojan, Janko in Polde previdno polagajo ranjenega Miška.

Miško ima zaprte oči, diha sunkovito, s težavo, hropeče.

Bojan mu nežno potegne z dlanjo prek oznojenega čela, se vzravna, se s pogledom sreča z očmi zmedene Kriste in ji molče pove, da je bolje, če se vrne nazaj v gostilno.

Krista se zadenski prestopi do vrat, odide, tiho in previdno zapre za seboj.

Nad ranjenega Miška se skloni Milena, Karel séde na rob ležišča, previdno vzame Miškovo nemočno roko v svojo desnico...

Miško: »Vode...«

Karel brž vstane, da bo prinesel vodo, k ležišču spet pristopi Bojan.

Bojan: »Vzdrži, Miško... Janko in Polde sta šla po doktorja Božidarja... Kmalu, kmalu bo dobro, potrpi, fant moj — —«

Miško: »Plačal je, bandit... Plačal je!«

Bojan: »Pomiri se, Miško — —«

Milena: »Pa Dule... kje je... Dule?«

Milena je videti začuda mirna, le prsteno bleda je v obraz.

Miško se zdi, kakor da je zadržal dih. In obraz, kakor da je brez življenja.

Karlova roka, ki je ponudila kozarec vode, je obstala med Miškovim obrazom in med sklonjeno, nepremično v Miška zazrto Mileno.

Molk. Negibnost.

Naposled v Miškovem obrazu nekaj oživi. Vztrepetajo mu veke... in se počasi odpro. Vročični pogled se zazre v Mileno.

Miško: »Bil je prepozen... Nisem mu mogel... več pomagati — —«

Milena se zgrabi z roko za usta, kakor bi s to kretnjo udušila divji, krut — N e !

Miškove oči pritrdijo ... se spet zapro, bolečina mu spet spači obraz.

Milena vstaja, kot bi se gibala v težkem, morečem, gostem snu. Počasi se obrne ... odhaja proti samotnemu kotu, kjer stoji zaboj, ki sicer služi Karlu za pisalno mizo. Spusti se na stol, nedaleč od Karlove »mize« in se mrtvo zastrmi predse.

Milenin obraz, trpek in bolesten.

MILENINA SOBICA

Skromna, a svetla in čista sobica s knjigami na policah in z rožami v vazi.

Od ljubljenja blaženo utrujena mladca — Dule in Milena — ležita tesno drug ob drugem na kavču. Milenino lice počiva na močnih Duletovih prsih, oči ima odprte. Dule gleda v strop. Čez čas Milena dvigne obraz, se zazre v Duleta, se mu nasmehne, a ko opazi gube na njegovem čelu, se našobi in mu gube »zbriše« z dlanjo

Milena: »Spet zamišljen —?«

Dule (se malce nepreprič evalno nasmehne): »Zakaj?«

Milena: »O, ko bi te ne poznala!«

Dule: »Nič ni, res ne!«

Jo skuša pritegniti k sebi, da bi se umaknil njenemu raziskujočemu pogledu.

Toda Milena se ne vda njegovi roki. Še mu gleda v oči.

Milena: »Akcija ... te skrbi?«

Dule: »Menda ne misliš, da si bom te redke trenutke ... ko sva sama ... in srečna ... kvaril z mislijo na gestapovskega krvnika — —«

Milena zdaj položi glavo na Duletove močne prsi.

Milena (grenko): »Srečna ... Kako rada bi bila zares srečna ... Pa sem vedno v skrbeh zate ...«

Dule: »Milena, dekletce moje! Od kdaj znaš biti tako brez poguma?«

Milena: »Oh, pogum, Dule! Vedno in povsod samo pogum, pogum, pogum! ... Kdaj bomo imeli kaj časa ... tudi drug za drugega —? Bo sploh kdaj to?«

Dule: »Nekaj ti moram povedati — —«

Milena: »Ja?«

Dule: »Tale Gruber bo ... moja zadnja akcija.«

Milena sunkovito dvigne glavo, se zastrmi v Duleta.

Milena: »Kako ... to misliš — tvoja zadnja akcija?«

Dule (se nasmehne, ji zdrsne s prsti skozi lase): »Odločeno je, da grem iz mesta ... Na osvobojeno ozemlje ... Tiskarno bom prevzel tam ... In še nekdo pojde z menoj ... Ugani, kdo?«

Milena: »Kdo?«

Dule: »Moje malo, zaskrbljeno, zadnje čase prav čisto nič korajžno dekletce!«

Milena (navdušeno): »S teboj pojdem? Ven iz tega pekla? Na osvobojeno?«

Dule (prikima): »Saj je že čas, ali ne?«

Milena živo prikima, Dule jo pritegne v močan objem.

Milenin obraz. V očeh ji trepetajo mukoma zadrževane solze. Da bi se ubranila joka, se skoraj uporno ozre v prostor.

Vsi, razen Karla, so zbrani pri Miškovem ležišču. Janko sveti z baterijsko lučjo moškemu v beli srajci, ki se sklanja nad Miška — doktor Božidar, zdravnik, ki pravkar vbode injekcijsko iglo v Miškovo nadlahet.

Milena počasi odvrne pogled od skupine pri ležišču ... se zazre proti .. Karlu, ki ob bledi svetilki leščerbe pravkar napiše zadnje besede v svojo beležnico ... in se zdaj, ves vtopljen v svoje pisanje, zastrmi v beležnico po kateri počasi in trudno seže Milenina roka in jo dvigne z zaboja.

Karel sledi s pogledom Milenini roki, ki mu je vzela beležnico, se potrt in skoraj malce plah zazre v Mileno, ki se je zagledala v njegovo pesem ..

Sliko Mileninega, navzdol, v Karlovo beležnico zazrtega obraza, spremlja ...

Karlov glas: »... Zdaj veter raznaša besede njegove ... prisluhni natanko, da čuješ glasove: Lepo je, veš mama ...«

Karlov, navzgor proti Mileni zazrti obraz.

Karlov glas: »... lepo je živeti ...«

Karlu zaigrajo mišice na obrazu, okrog oči mu vzdrhti utajen jok.

Karlov glas: »... Toda za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti —«

Karla vendarle premaga: iz temnih, sanjavih oči se utrne solza, ki kane na odprto beležnico, na njegovo Pesem, ki mu jo vrača Milenina roka ... Solza se potoči čez rokopis, od katerega je mogoče nerazločno prebrati zadnjo vrsto:

‚... toda za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti.‘

FANI OKIČEVA

PRVI POLJUB

Nad Garičem se je porajalo sonce, lovilo bele krpe oblakov in jih barvalo z zlatim nadihom svojega rojstva. Po nočnem dežju je bil zrak prepoln ozona, ki je razkrajal vonj po potu in krvi.

Pet voz ranjencev se je s težavo premikalo po razmočeni gozdni poti proti partizanski bolnici na Gariču v Moslavini. Na zadnjem vozu je ležal najtežji med njimi, komisar Bojuš. Ob vozu je stopala utrujena, prezebla bolničarka Nevena in od časa do časa potipala, če mu še bije srce. Utripalo je v slabih, neenakomernih presledkih in Nevena se je s skrbjo spraševala, če bo prispel živ na cilj. Sicer pa tudi če prispe, je razmišljala, ne bo ostal živ. Poševni strel nad srcem in rana, kjer je dobesedno bil raztrgan del prsnega koša na levi strani... In še strel skozi kolk... Ko se je prejšnji dan v borbi sredi rafala iz brzostrelke prijel za drevo, ob katerem je klečal, in se potem počasi sesedel ob njem, Nevena skoraj verjeti ni mogla. Povsod in vedno je bil med prvimi, povsod tam, kjer je bilo najtežje, in vedno je ostal cel in živ. Vsem se je zdel neranljiv in to je vlivalo borcem okrog njega občutek varnosti. S pomočjo najbližjega borca ga je spravila s položaja in se lotila obvezovanja. Bojuš je hropel in se boril za vsak vdih in izdih skozi ranjena pljuča. Ko mu je za silo zamašila in obvezala rano, je bilo za spoznanje bolje. Šele takrat je opazila, da je ranjen tudi skozi kolk. Nehote je vztrepetala ob misli, da mora razgaliti njegovo telo, kot bi morala nekaj oskruniti. Obšlo jo je nekaj slabosti podobnega, da je le s težavo obvladala škarje, ko je zarezala v blago. Ni bil prvi partizan, ki mu je obvezovala tako rano, vendar je bilo sedaj drugače, sama ni vedela zakaj. Zakaj, odkod ta nenavadni občutek krivde in sramu za nekaj, česar ni znala imenovati? Pogledala ga je v obraz in videla, da ima zaprte oči. Hitela je, da bi čimprej končala, preden bi jih odprl in jo pogledal. Lažje bi

prenesla karkoli kot njegov pogled v tem trenutku. Ko je končala, je začutila, da ima usta suha, suha kot puščavski pesek. Ko so ga položili na nosila, je rahlo odprl oči in jih spet zaprl, kot bi ne prenesel svetlobe. Ujel je Nevenino roko, ko mu je popravljala odejo, in rekel tiho, komaj slišno, kot bi govoril bolj sebi kot njej:

»Nevena... nič več ne bova plesala tanga!«

»O, še boš plesal, tovariš komisar,« se je vedro nasmehnila Nevena. »Z mano in z Nemci, brez skrbi!«

Popravila mu je potne lase in poravnala odejo. Potem je odhitela k drugemu ranjencu. Misli pa so ji ostale ob komisarju.

Tango je bil edini ples, ki ga je plesal Bojuš, najmlajši komisar v bataljonu. Z resnostjo in strogostjo do sebe in drugih je popolnoma zabrisal svojih dvajset let.

Tango je bil edini ples, ki se ga je na partizanskih mitingih naučila plesati Nevena, drobna, majhna stvarca, na pol otrok. Vsak, ki jo je pogledal, se je nehote moral spomniti na knjige, zvezke in šolsko redovalnico. Za čardaš in polko, razigrani fokstrot in poskočni valček — za vse to jo je malokdo vprašal, kot bi se bali, da je ne bi v burnem partizanskem veselju po dobro opravljeni akciji kdo nehote zmečkal in pohodil. Le komisar Bojuš, resen, malokdaj nasmejan, je prihajal ponjo, kadar so godci igrali tango. Plesala sta vedno molče, brez besed. Za Neveno je bil to čas, ki v njem ni bilo vojne. Včasih je želela, da bi lahko tako preplesala vse življenje v nekem daljnem, lepem svetu brez vojne in bobnenja vseh vrst. Ob Bojušu se je čutila varno in srečno.

Ponoči, ko je stopala ob vozilih z ranjenci, ji je zaradi spomina na tiste trenutke postalo hudo. Težko se je bilo sprijazniti z dejstvom, da tovariša, ki ti danes še toliko pomeni, jutri ne bo več. S to kratko razliko med življenjem in smrtjo se Nevena nikoli ni mogla sprijazniti. Čeprav je bilo partizansko življenje tega tako prepolno, je Nevena vedela, da Bojuša ne bo nikoli pozabila. Ljudi, kot je bil Bojuš, se ne pozablja.

Mnogim komisarjem so mladi borci zamerili njihovo borbo proti osebnim čustvom v partizanskem življenju. Bojuš, mlad kot oni sami, ni mnogo govoril o tem. Njegov način življenja med borci v četi, njegov odnos do tovarišic partizank, vedno v mejah dostojnosti in toplega tovarištva, je bil tisto, kar je zaleglo več od besed. Znal je biti tisto bistveno in najtežje: vzor drugim. Ko je prišel v četo, kjer so bili sami mladinci, so ga sicer sprejeli kot sebi enakega, vendar so skušali pokazati, da ga kot komisarja ne mislijo jemati preveč resno.

Kmalu po njegovem prihodu se je med politično uro oglasil najboljši borec in najbolj nedisciplinirani partizan, bombaš Jure, in vprašal naravnost, brez ovinka:

»Tovariš komisar, povej, zakaj je tako velik greh zoper borbo in revolucijo spati z žensko. Mar ti še nikoli nisi?«

Vsej četi je zastal dih. Bojuš pa ni niti vzrojil niti ozmerjal Jureta. Resno, kot je resno govoril o boju, zmagi in svobodi, je odgovoril tudi Juretu na njegovo vprašanje:

»Če sem ali ne — to ni greh, tovariš Jure. Partizani priznamo zakone narave, jih ne zanikamo. Vprašanje je samo, kdaj, v kakšnih okoliščinah

se to zgodi in kakšne so posledice. Spati z žensko — to je eno. Tisto, kar nastane iz tega, je drugo. Za novo življenje je najprej treba ustvariti pogoje, dati jamstvo za njegovo rast in razvoj. Razen tega — človek, partizan in revolucionar še posebej mora znati obvladati samega sebe. Mora vedeti, kaj hoče, in če to ve, ve tudi to, da se je treba odreči svojih hotenj in čustev ne zato, ker so greh, ampak zato, ker je zanje odgovoren sam pred seboj.

Če pa hočeš na svoje preprosto vprašanje čisto preprost odgovor, Jure, pa tako: Pomisli, kako bi bilo, če bi vsak spal z žensko, kadar bi čutil željo in potrebo. Bi to še bila vojska? In kaj bi ta vojska brez zavestne discipline in notranje moči lahko naredila sovražniku, s katerim se po svoji številčni in tehnični moči sploh ne more meriti?«

»Hm... najbrž ne mnogo,« je zamišljeno priznal Jure in šele takrat zardel zaradi svojega vprašanja.

Tak je bil komisar Bojuš s svojimi borci — preprost kot zemlja, za katero se je boril, kot ljudje, ki jih je vodil v boj zanjo.

O vsem je razmišljala Nevena tisto noč, ko je stopala ob vozovih z ranjenci. Zjutraj se je kolona ustavila na majhni gozdni jasi, od koder spremljevalci niso smeli dalje. Tu so ranjencem zavezali oči, prevzeli so jih partizani iz bolnice.

Ko je Nevena skušala Bojušu rahlo dvigniti glavo, da bi mu zavezala oči, se je zganil in zastokal.

»Tovariš komisar,« je rekla Nevena, »na cilju smo. Od tu dalje vas bodo spremljali ljudje iz bolnice.«

»Na cilju...« Zazrl se je v veje drevesa nad seboj, kot bi pričakoval odgovor na neko vprašanje.

»Ne... ne veži mi oči,« je zaprosil. Čez čas pa je tiho, komaj slišno izgovoril njeno ime.

Sklonila se je čezenj, da bi ga bolje razumela. Skušal je premakniti roko in se približati njeni, roka se je samo rahlo zganila in obmirovala. Pogled, poln prošnje, je poiskal njene oči.

»Poljubi me... Nevena...«

Zazrla se je vanj vprašujoče, začudeno. Ni verjela, da je prav slišala. Nič ni znala povedati, izgovoriti, še manj razumeti. Bojuš, komisar čete, in... in taka prošnja...

»Poljubi me, Nevena,« je še tiše, komaj slišno ponovil. Njegov pogled, vedno tako jasen in prodoren, je postajal kalen, zameglen pogled umirajočega.

Za hip je oklevala, potem se je sklonila in pritisnila ustnice na njegove hladne, pobledele. Začutila je, kako so se razprle in vsrkale njene. Ugasnilo je jutro in Garič in partizanska kolona. Na ustnicah je začutila trpek, slan priokus krvi... Vzravnala se je. Bojuševe oči so se zaprle, ustnice so se zganile v komaj slišnem, dihu podobnem šepetu:

»Hvala... deklica!«

Naslonila se je na voz in zajokala kot otrok, bolno, nebogljeno. Za mrtvim tovarišem, ki mu je njen poljub pomenil vse, kar je od življenja vzel s seboj. Zajokala za enkratnim prvim poljubom, ki si ga je mlada in nežna predstavljala kdo ve kako, samo ne tako, s priokusom krvi in solz, ki so ji tekle po obrazu...

HRANKO SMODLAKA

JOZUNOVA PUŠKA

Hranko Smodlaka, avtor novele »Jozunova puška«, je bil rojen v Splitu 1900. leta, maturiral pa je na Dunaju kot konfiniranec med prvo svetovno vojno. Inženirske študije je končal v Zagrebu. Pred vojno je pisal za gledališče, med vojno pa se je priključil partizanski vojski, po vojni je bil profesor, obenem pa se vsestransko udejstvoval kot pisatelj in publicist.

Kot lahko presodimo iz objavljene novele, je njegov slog zelo kultiviran, nekoliko zadržan, vsebinsko zajema v širino in globino, tako človeško kot družbeno. Najraje se zadržuje pri ljudeh in razmerah na prehodu stoletja. V njegovih novelah, zbranih v knjigi »Na vrvici časa« (Matica hrvatska, Split 1955), nam predstavi galerijo ljudi, med seboj zelo različnih, z ozadjem dalmatinske pokrajine, ki ostaja iz veka v vek ista, vendar pa zmeraj drugače uokvirja njih komične in tragične usode.

C. Z.

Po pobočju se je vzpenjala italijanska vojaška kolona. Podobna je bila dolgi kači, ki se je bila tako raztegnila, da je že začela razpadati v vretenca. Njeni deli, posamezni mezgi in skupine mezgov, vsi na nevidni nitki iste volje, so lezli drug za drugim počasi in enakomerno kot avtomati po razsežnem kamnitem masivu, na gosto prepletenem s črnimi in belimi geološkimi sloji, ko da bi jih kdo začrtal z ravnilom.

Z ljudmi in s pratežem otovorjene živali so pokimavale z glavami in lezle navzgor ob izsušenem potoku, ki si je bil utrl strugo v gorski bok, ob orumenelem koritu, polnem belega kamenja, ki se je rad valil. Živali, navajene ravnih poljan daljne Pulje, so previdno iskale pot skozi kras in ob vsakem koraku z elegantnimi gibi otipavale okroglo kamenje, po katerem so stopale. Sredi kolone je jehal rezervni kapetan *principe Piranelli* in opazoval leno premikanje mezgov. Zazdelo se mu je, ko da izvajajo varietejsko točko, da lezejo po velikih jajcih in pazijo, da jih ne potro. Ustnice so se mu razprle v lahen nasmeh, prvi, odkar je odšel na pot, in mu pri tem dvignile konce svetlih, kratko podrezanih brčic, ki so dajali njegovemu od sonca porjavelemu obrazu videz športnika. Okroglo potoško kamenje pa mu je priklicalo v spomin orjaška jajca in okostnjake, razstavljene pod stekli po dvoranah prirodoslovnih muzejev — in domišljija ga je za kratek čas prestavila iz te surove resničnosti, ki se mu je zarinila v možgane kot žebelj in ki bi se je tako rad otresel.

Sedlo ga je žulilo. Odrgnilo mu je kožo na rebrih. Mezeg pod njim se je noro pozibaval. Zdaj pa zdaj je klecnil, ko da ga hoče vreči v trnje in skalovje z višine, skozi katero je jahal po prostranstvu in ki se mu je zdela še dosti večja, kot je bila v resnici. Spomnil se je, kako se je podobno pozibavala pod njim kamela, ko je pred mnogimi leti služil v Kirenajki vojaški rok in potoval proti karavli v notranjost dežele — kakšna so bila že tista čudna, zvočna imena? Gor el Kelb... Audjila... Bir Djibbeni... Akroma... Takrat so se v puščavi upirali Senusi. Njegov tedanji položaj je bil v marsičem podoben

sedanjemu, le da je bil takrat mlajši in je verjel v dosti stvari, ki vanje danes ne verjame več: v kolonizatorsko nalogo Italije, ki naj bi pripeljala zaostale dežele v krog civiliziranih narodov, v zgodovinsko poslanstvo savojske dinastije in še v marsikaj. Tudi takrat je v strahu gledal, kdaj se bo pokazala izza skale puškina cev nevidnega strelca in kdaj bo odjeknil usodni strel... Tudi takrat je čutil, prav telesno čutil prisotnost skrivnostne tuje dežele, ki ga je obkrožala z vseh strani in mu z železnim obročem stiskala srce. Takrat se mu je zdelo, da mu črna Afrika, ki se je širila tisoč in tisoč milj proti jugu, ob vsakem kamelinem koraku prišepetava: Od-i-di! Od-i-di! Od-i-di! Tu nisi doma!... Zdaj pa je prisluškoval le mrtvi tihoti in molku zemlje, po kateri je jezdil. Prisluškoval ji je skozi teptanje kopit po kamenju in skozi utripanje lastne krvi v senceh. To je bilo še dosti huje.

Prilezli so na planoto. Pred njimi se je dvigala nova mračna grmada kamenja. Bolj ko so se ji bližali, bolj je rasla v višino in širino. Zdelo se mu je, da je to konec obljudene zemlje — *terminus mundi.* Za to grmado je bil Balkan. Balkan njegove razdražene domišljije in starih, zakoreninjenih predsodkov. Balkan krvnega maščevanja, zakrivljenih sabelj in zased, groze in strjene krvi na glogovem kolu. Balkan, ki so mu manjkali le še komunistični partizani »ribelli«, da je postal strupenejši in strašnejši od Sahare in puščavskih Arabcev. Hkrati pa se je oglašalo v njegovi podzavesti nekaj drugega, nasprotnega temu, kar je tačas premlevala njegova zavest; to se je dogajalo pri njem pogosto. Spomnil se je domoljubne pesmi in v ušesih mu je zadonelo:

»*Fuori lo straniero!...*«

A tujec, ki bi ga bilo treba pregnati z domačega praga, to je bil zdaj on! Ja, prav on...

Zaželel si je gledati kaj drugega, ne le to zloveščo, ostrozobo grmado kamenja pred seboj, ki jo pokriva na vrhu bel oblaček, ko da bi jo izzival. Obrnil je glavo, se obenem krepko oprijel sedla in se previdno ozrl.

Pred njim se je razprostrla pokrajina in pogled mu je splaval v daljavo. Začudil se je, kako visoko so že zlezli. Hribi in pobočja, ki so jih bili prejahali ta dan, so se sploščili in pogreznili globoko pod obzorje, srebrno sivi in hladni, ko iz platine. Za njimi je bilo videti skozi meglico morje, od koder so zjutraj krenili — daljno in nedosegljivo, ko da je na drugem planetu. Motno ozračje zahodnega neba sta sekala dva široka pramena žarkov zahajajočega sonca, skritega za grmado oblakov: en pramen je bil mrtve rumene barve, ko da to ni prava svetloba, marveč neka polprozorna gmota koničaste oblike, drugi je bil blesteč in nekam nenaravno moder. Čez morje so dvigali iz megle svoje podolgovate hrbte nejasni in nerealni otoki, kot na kakem polzabrisanem zemljevidu.

Kolona se je zdaj vlekla mimo tisočerih škrbin, ki so štrlele iz rdeče prsti — sivih kamnitih glav, ki so se vrstile v daljavo, obrasle s kitami bledega baržunastega listja smilja in kadulje. Tu in tam je predrzno dvigal svoje trnje in kovinasto vijoličasto cvetje turkec. Principe je vzel iz žepa kratko cigaro v velikosti cigarete. Z voščenko je podrgnil po škatli. Mešanica ostrega tobačnega dima in voska se mu je zdaj prvič zazdela prijetna, domača ob vsem tem vonju neznanih trav in kozjih bobkov. Duh po tobaku in vosku je spominjal na nekaj umetnega, tehniškega, kar je bilo v zvezi s civilizacijo, udobjem. A vtem se je tudi oglasilo z vseh strani klicanje in poveljevanje. Kolona se je ustavljala — počasi in v delih kakor dolg, pretrgan vlak.

Vojaki so razjahali in pretegovali otrple roke in noge, zehali in se oddaljevali s poti med skale. Drugi so snemali z mezgov, ki so se vzpenjali in prhali, zaboje z municijo in vreče.

Osiveli podčastnik alpske vojske, »*aiutante di battaglia*«, ki je jahal pred principom, se je obrnil na mezgu in ga nekako posebno vljudno ogovoril:

»Gospod kapetan, prišli ste na svoje mesto. To je Stršac!« (Ime kraja je izgovoril kot »Stersace«.)

Principu se je zazdel glas poln skrivnega namigovanja, skoraj ironičen. Ko da bi mu hotel povedati najmanj to: »Zdaj si pa tu. Imeniten kotiček so našli zate.« Piranellijev neprijazni pogled se je ustavil na zbirki trakov vseh mogočih barv na adjutantovih prsih in na škrlatni kravati, znamenju pohoda nad Grčijo. Potem se je razgledal, da bi videl, kje je.

Na goličavje je lezel mrak in videti je bilo, ko da tke nad pokrajino gosto mrežo tenkih temnih niti. Levo od zapleveljene ceste, kjer se je bila ustavila kolona, se je dvigal zid iz velikih kamnov vijoličaste barve. Tako je obarval kamenje sončni zahod, ki je ves ta grič oblil s škrlatom in spremenil kržljave hrastiče na vrhu v staro zlato. Ta kiklopski zid bi bil kaj primeren starim časom, je pomislil principe, ko je bil svet še mlad, obenem z meči iz medi, kamnitimi čašami in večnim ognjem. Še slutil ni, da tli komaj trideset korakov od njega na ognjišču prav tak ogenj, ki ga nikoli ne ugasnejo, zakaj skozi stoletja ga niso znali znova zanetiti. Pogled se mu je ustavil na dveh kamnitnih hišicah. Stali sta v ogradi druga kraj druge, skromni kot sestri dvojčici, ki se držita za roke. Tam se je črnila še okrogla njivica, nič večja od cementnega kroga za ples v poletnih restavracijah na Pinciju, ob njej je rasel okleščen oreh z veliko posušeno krošnjo, tudi kamniten vodnjak je bil tam — prav tak kot studenec, iz katerega je prihajal Johanaan k Salomi na odru rimske opere! Podobo te majhne oaze, ki je bila položena kot kaka igračka na položno planinsko goličavo, so dopolnjevale za hišo zložene veje, ravne kot motike in okrašene z rumenim in še zelenim listjem. Principe je postal pozoren na nenavadno stavbo za hišama na najvišji točki ograde, od koder je obvladovala vso okolico. Bile so tri betonske kupole, brez reda posajene ena na drugo kot gobe, ki so divje pognale. Ta spaka je s petimi, šestimi majhnimi, globoko vsajenimi očmi gledala na vse strani okoli sebe. Pod njenim varstvom je stalo nekaj pisanih zeleno rjavih vojaških šotorov. Iz kamnitnih plošč, ki so sestavljale streho manjše od obeh hišic, se je vil širok steber redkega modrega dima kot curek prozornega olja. Nad vsem tem je mrtvo visela na drogu italijanska trobojnica z modrim savojskim križem.

Poročnik, zdravnik iz Verone, mož inteligentnega ozkega obraza, s katerim se je principe spotoma pogovarjal, mu je zaželel:

— *Buona fortuna, camerata!*

Principe mu je vrnil ljubezniv smehljaj in prijateljsko pomahal, ko da sta v kakem rimskem salonu, ne pa sredi kamnitne puščave. Pri tem so se mu zalesketali zdravi beli zobje. A vtem ko je spuščal s sedla svoj sivi platneni krušnjak, je zaslišal spet klicanje in topotanje kopit po kamnu. Kolona je nadaljevala pohod.

On je ostal v tej puščavi s skupino »črnosrajčnikov« iz Mussolinijevega bataljona »M«, ki so se zdaj vračali v hišico, v bunker in šotore, oprtani z zaboji in vrečami, ki jim jih je pustila kolona. Ko jih je opazoval, kako se sporazumevajo brez besed, zgolj s kremženjem in z žvižgi, kako ga izpod čela

pogledujejo in se delajo, ko da ga ne vidijo, se mu je zazdelo, da se je znašel med člani neapeljske *camorre* — hudodelske druščine. Kar prepričan je bil, da se o nekaterih med njimi niti ne moti.

Pristopil je *capomanipolo*, poročnik »nacionalne milice«, in osorno dvignil roko v pozdrav. Skupaj sta stopila v ograda. Odšla sta na levo, proti manjši od hišic.

Principu so klecala kolena in pred očmi se mu je meglilo od utrujenosti.

Na pragu je stala stara kmetica, oblečena v zakrpano domače modro sukno, s temno, pod vratom zavezano ruto. Oči je imela blede, a izraz na obrazu je bil mil in miren, kot na kaki posmrtni maski.Ob njenem pogledu je obšel principa občutek tesnobe. Nasproti sta ji stopala častnika okupatorske vojske, ona pa se jima ni umaknila, ko da ju ni opazila. Je mar mogoče, da je tako duševno odsotna — zakopana v svoj posebni svet? Ali je slepa?

Principe je s težavo odvrnil pogled od te čudne prikazni. Zazdelo se mu je, da so ta hip zašumela mimo njega krila usode.

*

Na železni vojaški postelji, v uniformi iz kosmate zelene tkanine (iz kopriv), s srebrnimi kapetanskimi našitki na rokavih leži zavit v siv vojaški koc Alfredo Casimiro Piranelli, *principe* di Valferrata. Leži in bulji v mrak kmečke kuhinje, ki razen vrat nima nobene druge odprtine — ne oken ne dimnika. Oči ga pečejo od dima, ki se kadi iz koče edinole skozi razpoke v zidovih in skozi luknje v strehi. Izza valov tega dima, ki ga vznemirja zračni tok skozi hišo, sili v kuhinjo blaga nočna svetloba in zarisuje na temnih površinah sten kamnitne plasti in razpoke kakor v rentgenskem aparatu. Skozi odprtino med dvema kamnitnima ploščama na strehi pogleduje v kuhinjo svetla trepetajoča zvezda in se preliva v barvah. Gleda principa in mu s svoje višave posmehljivo mežika.

Sredi kuhinje tli na nizkem ognjišču v pepelu žerjavica iz smolovine, dračja in češarkov pa širi po kuhinji blag vonj po borovju. Nad žerjavico se poigravajo modri plamenčki kot majhni ognjeni plesalci in kar naprej ugašajo in se spet pržigajo. Zraven ognja leži v klobčič zvita ženska. Principe razločuje njen obraz, tisti kamnitni izraz obraza, ki ga je ob prvem srečanju tako prizadel. Vidi bele obrvi in bele trepalnice, ki jih je bil osmodil plamen. Ženin obraz se hkrati z ognjem prižiga in ugaša. Izgublja se v temo, da se potem spet prikaže iz sence in zažari v rumenem siju; ta igra se ponavlja brez konca in kraja.

Kaj je vse to res, je to zares on, don Alfonso di Valferrata, ki leži na tej ogabni postelji, skorajda v dosegu roke te dalmatinske vešče, sredi dima v koči na neki kamnitni planini onstran morja? Ali niso vse to blazne sanje?

Vsi dogodki zadnjih dni se mu zde kot blazne sanje.

Kako dolgo traja že vse to? Zdi se mu cela večnost. A v resnici je minilo komaj osem dni.

Spomni se, kako je še prejšnji četrtek v Rimu, v *circolo* »Arte e Scienza« nekdo z dolgimi lasmi bral svoje pesmi, posvečene svobodni Dalmaciji. Poslušalo ga je nekaj starih, zelo namazanih gospa in skupina mladeničev, ki so bili oproščeni vojaščine; nemirno so se pregibali, vstajali in ploskali, kadar je pesnik na koncu vsake kitice vzklikal: Spalato! Cattaro! Sebenico!

Nacionalističen bes mu je bil zoprn, zato je s hitrimi koraki odšel iz dvorane in pri tem kot po svoji navadi gledal navzgor, v lesen strop iz večbarv-

nega lesa še iz časa renesanse. Stopil je v rumeni salon, kjer je imel zmenek s svojo prijateljico Eleno.

Iz sosednje sobe je bilo slišati zadevanje biljardnih kroglic. Pozvonil je in naročil *americano*. Da bi mu hitreje minil čas, je jel listati po umetniških revijah, ki so ležale na marmorni plošči pod velikim ogledalom. V njih je našel same reprodukcije pomorskih bitk in fotografije nelepih vojaških spomenikov, zato jih je brž odložil. Pomislil je, da naj bi tudi vojna propaganda imela ščepec duhá. Spuščal se je mrak in obláčil v sivino stene v salonu, preoblečene z rumenim cvetličnim damaskom iz Florence. Vprašal se je, če bo nocoj svetila elektrika, zakaj zavezniki so bombardirali centrale v Kalabriji, ki so dajale mestu luč. Tedaj so se na hitro odprla vrata. V salon je stopila Elena — njegova prijateljica kontesa Grimaldi.

Njena od sonca ožgana polt in kostanjevi lasje z rdečkastimi prelivi so se čudovito odbijali od zelene polvečerne obleke in belega cveta na prsih. Z njenim prihodom je salon zanj izgubil prejšnjo podobo, namah je nehal biti dolgočasen. Elena je s svojim življenjskim fluidom napolnila prostor okoli sebe, vlila je življenje predmetom in stvarem.

Po nekaj besedah mu je rekla:

— *Senti*, Alfredo, nekaj resnega ti moram povedati. Zato sem te tudi poklicala sèm...

Trak principovih spominov se je znenada ustavil. Pretrgal ga je topot okovanih vojaških čevljev po kamnu pred hišo.

— Alto-lá, je bilo slišati vznemirjen glas. — Alto-lá!

Bum! Prav blizu je počilo iz puške. Najbrž je pred stražarjem kaj hušknilo v temi, pa si je dajal korajžo. Tako se dogaja tu na Stršcu noč za nočjo...

Spet so se odprla vrata rumenega salona. Na pragu se je pokazal, kot v okviru, mlad mož. Dolga modra suknja, dve vrsti gumbov, kravata limonove barve. Gladko počesani črni lasje se modro prelivajo in svetijo od briljantine, a nekam prozorne bledo zelene oči gledajo lopovsko kot pri nekaterih mesarskih psih. Najbrž ne sodi sèm, med spoštovane in uglajene člane aristokratskega kluba »Arte e Scienza«. Skozi odprta vrata je bilo slišati plesno glasbo. Elena je prišleca premerila in položila golo roko pod Alfredov komolec.

— Popelji me na ples.

Mladi mož se jima ni umaknil s praga, samo nekoliko je potegnil trebuh vase, toliko da sta lahko prišla mimo. Elena in Alfredo sta se spogledala. Principe je stisnil ustnice. Konci brčic so se mu bojaželjno pridvignili .

Plesna dvorana je kazala nenavadno podobo. Obsevali so jo prelepi svečniki, obešeni pod strop. Na velikih železnih ploščah so goreli venci stearinskih sveč in skozi obeske iz muranskega stekla odbijali žarke in odseve vseh mavričnih barv na stene in na gnečo plesalcev. V tej trepetajoči svetlobi so bile videti ženske utrujeno zapeljive, prhutajoče in netelesne. Dvorano je obvladovalo neko posebno vzdušje skrivnega sestajanja — občutek nenavadnosti, ki sta ga povzročala vojna in zatemnitev. Principe se je spomnil nekih Caravaggiovih podob, na katerih obdaja osvetljene postave noč. Tiste podobe so mirovale, tu pa se je vse premikalo v živem, nepretrganem vrtincu.

Pritegnil si je k prsim svojo lepo prijateljico in se uvrstil med plesalce. Med tangom mu je razložila, za kaj gre. Zaradi previdnosti je raztegovala pripovedovanje in vsakih nekaj besed trgala stavke. Povedala mu je, da so snoči pri *sottosegretariju* notranjih zadev Venturiniju govorili tudi o Principu.

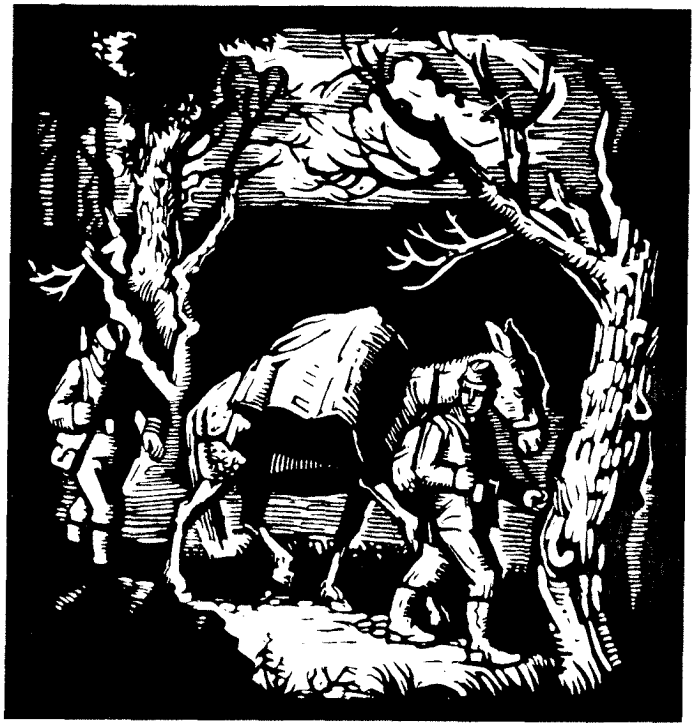

IVE ŠUBIC:
KURIRJA

Baje čveka vse mogoče neumnosti. Pripoveduje pikantne anekdote o dučeju, o lepi Clareti Petacci in o neki vili, ki jo v via Nomentana obdaja visok zid, pa o pesnici Margheriti Sarfatti, ki naj bi zaradi zvez z Musolinijem preganjala druge književnike, pa o Claretinem očetu, zdravniku specialistu za splave. Raznaša podrobnosti o ljubezenskih škandalih dučejeve hčerke Edde, soproge konta Ciana. Posmehuje se prestolonasledniku in ga imenuje Umberta Lepega. Opisuje, kako gradijo v genovskih arzenalih iz starega prekuhanega železa vojne ladje, ki se sesujejo, kakor hitro morajo s polno paro zbežati pred Angleži, zato pa si polnijo general Cavallero in drugi nad njim žepe z milijoni, in tako naprej. Luigi Mosconi, ki je bil tudi na večerji, je omenil, da bi v Ferrari, kjer je on sekretar fašistične federacije, hitro opravil z mrcino, ki tako laja, ne glede na ime in na njegove milijone. Vsi so mu odobravali in omenjali ricinus in *manganelle**.

— To sem ti hotela povedati, je končala Elena, da se boš znal ravnati. Saj ni treba, da bi te postavili pred sodišče. So še druge poti, da se znebijo neljubega človeka — avtomobilska nesreča, nesreča pri lovu, strup — to so razbojniki, zmožni česarkoli.

— Res sem to govoril, ampak samo dobrim znancem. Ne vem, kako se je moglo razvedeti.

— V Italiji danes ne moreš verjeti nikomur več. Tako daleč so nas pripravili fašisti...

---

* Sklopni stol (za mučenje)

Principe se je na ležišču nemirno obrnil. Železna mreža mu je žulila bok, leva stran telesa mu je otrpnila. Še bolj se je zavil v koc, zakaj od zunaj je prodiral skozi luknjaste zidove mrzel zrak. Spet je nekje počilo. Starka ob ognjišču je zavzdihnila. Premaknila se je. Plamen je zajel borovo vejico na ognjišču, da je vzplamenela. Stene in dim je obsijal rumen žar. Nekje daleč je bolestno zaječala ptica. Pomislil je, če ni to kako skrivnostno znamenje. Zazdelo se mu je, da tisoči ljudi kot strahovi pritiskajo proti koči, da bi ga ubili... Pa završe to blazno misel, otipa cigareto, si jo prižge, potem se spet znajde v Rimu.

Ples se je končal. Glasba je utihnila. Takrat se je prikazala na pragu v dvorano skupina nemških častnikov. Ribiška petrolejska svetilka ob vhodu je s pramenom močne svetlobe ožarila njihove uniforme mišje barve in svetleče se črno bele »železne križe« na prsih, njihove svetle lase in trdo držanje. Dve starejši gospe iz vodstva *circola* sta pristopili, da jih pozdravita in jim predstavita dame v dvorani.

— Ne bi ti svetovala, da se vrneš nocoj domov, mu je rekla Elena.

— Sodiš, da je položaj tako kritičen? V tem primeru bi lahko prenočil v Trasteveru, kjer sva se včasih sestajala. Še zmeraj ga imam v najemu in stara Lucija je tudi še tam. Potem se bom do jutra že česa spomnil. Tudi ti lahko prideš, kajpak če si prosta in ti ni nerodno.

— Jaz sem prosta, kadarkoli si zaželim. Z Enzom si ne polagava računov za najine noči. Tako sva se zmenila. Ne vem, zakaj naj bi mi bilo nerodno.

Vseeno pa je tisto noč še pogledal domov. Hotel se je posloviti od domače hiše. Slutil je, da jo za dolgo zapušča. Rad je imel staro mračno palačo, kjer so se rodili njegov oče, ded in še nekaj generacij Piranellijev pred njim. Svoj avto je poslal domov po običajni poti. Sam se je pol ure pozneje odpeljal v Eleninem v ulico Tre Botteghe, ki leži za njegovo palačo. Kot kak nepridiprav se je vtihotapil v svojo hišo po dvorišču in skozi vrata za služinčad. Nenavadno vznemirjen, kar je bilo zanj novo in ne brez draži, je obhodil vso stavbo. Posprehodil se je med stebrišči v najvišjem nadstropju. Gledal je visoki kamnitni boben Angelske trdnjave in velikanski *cupolone* svetega Petra. Tisto uro so bile vse to le nejasne belkaste gmote, ki so se v mesečini dvigale iz temnega morja streh zatemnjenega Rima. Nazadnje se je vzpel na vrh slovesnega stopnišča z Auroro, delom slavnega kiparja Berninija. Tu je ostal nekaj časa. Ko je odhajal, je pobožal njeno gladko marmorno telo...

Principe je začutil močno srbenje. Nekaj mu je lezlo po plečih in bedrih in ga pikalo. Popraskal se je in se odkril. Stotič se je spet zavil v kosmato deko in se vrnil v svoj svet...

Z nekega okna v glavnem pročelju je pogledal na trg. V svetlobi lune, ki je plavala pod tenko plastjo oblakov, je zagledal zraven vodnjaka z nimfami sumljivo postavo. Zazdelo se mu je, da je tisti zoprni mladi bahač iz kluba. Prav gotovo je on. Pozna ga po drži in predolgem plašču. Brž odide v svoje sobe, pobere iz blagajne denar in dragocenosti ter vse skupaj obenem s toaletnimi potrebščinami in nekaj perila stlači v torbo. Medtem ko je premišljal, če naj vzame s seboj še majhno Tiepolovo sliko Amfitrite, ki jo je imel zelo rad, je nekaj tiho zaškripalo. Zdrznil se je. Na drugem koncu sobane je zagledal orlovsko prikazen svojega *camariera* Nikolaja, stisnjenega v telovnik z belimi in modrimi črtami, livrejo služinčadi svetske gospode.

— Nikolaj, mogoče me dolgo ne bo. Zglasil se bom.

— *Ai suoi ordini, signor principe!*

Vtem ko so v zraku še trepetali zvoki sobarjevih besed v toskanskem narečju (bil je Florentinec), se je gospod pobral iz sobe kot kak nepridiprav s kovčkom v roki in zapustil hišo skozi zadnja vrata.

Noč z Eleno bi bila prijetna, če ga ne bi morile misli. V začetku zadeve niti ni jemal posebno resno, a ker je kar naprej mislil nanjo, se mu je vse bolj vrivala v možgane in ga vznemirjala.

Elena si je prizadevala, da bi ga pomirila in razvedrila. Bila je dobre volje in duhovita. Karala ga je, ker si je gnal stvar tako k srcu. Pri njej se je počutil kot v naročju matere in obenem v objemu ljubice. Ko je sonce osvetlilo okna in jima je prinesla Lucija (s starčevskim, sokrivim nasmeškom na zgubanih ustnah) v posteljo zajtrk, se je čutil pomirjenega in opogumljenega. Zdelo se mu je, da ni ničesar več, kar ga je morilo in da se je po nekem čudežu vrnil nazaj v stari srečni čas, ko je bil Mussolini samo še novinar.

Gledal je, kako Elena grizlja rožiček in pije čokolado, kako ga opazuje z zameglenim pogledom na svoj posebni način, ko da je kratkovidna.

— *Senti,* Dodo. Je mar še živ tisti tvoj stric *colonello,* ki si mi ga bil predstavil na dirkah v Parioli?

— Meniš strica Flaminija? Živ je in zdrav. Zdaj je general. Tudi višje bi napredoval, ampak ni oženjen. Mussolini je strgal njegovo imenovanje za divizijskega generala. ‚Generali,' je rekel, ‚bi morali vedeti, da brez rekrutov ni divizij.'

— On bi ti lahko svetoval, kaj naj storiš.

Misel mu je bila všeč. Potem je res odšel v ministrstvo za vojsko, kjer je delal stric v SIM, *Servizio Informazioni Militari.* Z vhodnih vrat mu je poslal listek. V spremstvu ordonanca se je vzpel po praznem stopnišču ogromne stavbe, hodil po somračnih hodnikih, po preprogah, ki so tišale korake, šel mimo sto sivo obarvanih vrat, razvrščenih v vrsto kakor vojaki — nemih, s suknom obloženih vrat, ki so zbujala domnevo, da za njimi kujejo vojne načrte in pripravljajo vsakovrstne zločine in presenečenja.

Ordonanc ga je spustil v prostoren, svetel kabinet, kjer je za mizo, obloženo s papirji, sedel njegov stric. Znamenja na njegovih širokih rokavih so bila podobna časopisnim križankam in so srebrno sijala v svetlobi velikega okna, ob katerem je sedèl. Iz njih sta blestela samozavest in neko vnemarno zadovoljstvo.

Zio Flaminio je zbujal v nečaku, kot tudi drugekrati, nenavaden in zapleten vtis. Bil je kombinator, mož znanosti, nekoliko zakrknjen. V njem je ždel pritajen humorist. V celem pa je bil dober človek in je imel nečaka rad.

Vtem ko mu je Alfred razlagal svojo zadevo, je strmel stari samec vanj s svojimi sivo zelenimi očmi, ki so bile iste barve kot uniforma, in obkrožene z rumenimi podočniki. Gledal je skozenj, ko da je prozoren, v nekaj zelo daljnega in žalostnega. V resnici pa ni gledal v nič.

Ko je nečak končal, se je nabrala koža na stričevem obrazu v nove gube. Prestavil je viržinko v drug ustni kot.

— Ba! je rekel in se namršil, ko da ga je stala beseda hudega napora. — Kot se mi zdi, si bil zmeraj bolj šibkega zdravja, zato smo te tudi oprostili vojaščine. Zdaj ti je potrebna sprememba zraka. Mobilizirali te bomo in te

poslali čez morje. — Govoril je z enakomernim glasom in s presledki, ko da razlaga znanstveni problem.

Alfred ga je pogledal, da bi razbral z njegovega obraza, kar mogoče ni hotel povedati z besedami. Všeč mu je bila generalova zamisel, da ga pred fašisti skrije v vojsko in spravi iz Rima.

— Kam me nameravate poslati, *zio*?

— Mmm... V dve zanimivi deželi. V Dalmacijo in Črno goro. Zaupali ti bomo posebno misijo. Pravi namen misije bo znan samo tebi in SIM, se pravi prav meni. Dobil boš papirje, s katerimi se boš lahko gibal kjerkoli, kakor se spodobi tajnemu oficirju obveščevalne službe. Prav bi bilo, če bi prebral Lawrencea iz Arabije, če ga še nisi. Tole ti svetujem: pokaži se delovnega, ne hodi le po utrtih poteh, po barih in hotelih ob obali. Poglej malo v notranjost. Ampak z obvezno previdnostjo, kadar je treba. Ne pozabljaj svoje vloge.

— Storil bom, kakor svetujete. Pa čeprav bi bilo nevarno.

— Nevarno? Ni posebne nevarnosti za tistega, ki lahko gre, kamor ga je volja, in ne, kamor ga pošljejo. Manj nevarno je kakor za pešca na Korzu, kadar je velik promet. Zate bo tam vsekakor manj nevarno kakor tu. Tvoje vprašanje je vprašanje racionalne navigacije. Umakniti se moraš čim dlje od centra tega našega ciklona. Obenem pa ne smeš iti predaleč, da ne padeš v sosednji orkan. Na meji teh dveh obstaja pas tišine. Zadržuj se v njem, dokler te ne pozabijo Claretini in Margheritini lizuni, ki bi radi naredili kariero na tvoj račun. Name lahko računaš. Storil bom vse, kar morem. Vzemi cigaro!

Da bi bila zadeva urejena, je telefoniral komandantu suhozemne vojske in dobil njegovo privoljenje. To je še povečalo pomen Alfredove misije. Priskrbel mu je papirje in uniformo. Oskrbel ga je z vsem, kar je bilo potrebno, od pasu za okoli trebuha do majhne poniklane »Berette« s šestimi naboji in kompasom. Obljubil je celo, da bo sporočil Eleni. Alfredo sam ni mogel telefonirati, ker so vse pogovore v SIM registrirali. Ko se je zmračilo, ga je dal v avtu ministrstva prepeljati na neko tovorno postajo, od koder je odhajal vlak proti Anconi. Dal mu je navodila, kako naj se obnaša in kaj naj odgovarja, če ga bodo spraševali, kaj počne. Ob slovesu ga je starec celo poljubil, kar je nečaka ganilo, pa tudi zaskrbelo.

Ancona se mu je zdela kot že zmeraj prej tudi zdaj dolgočasno podeželsko mesto: kup rumenkastih hiš brez sloga pod sivim jutranjim nebom. Zdehaje zaradi neprespane noči se je spustil s pločnika glavnega korza v podzemni *albergo diurno* — v dnevni hotel. Okopal se je v topli vodi (to je bila njegova zadnja kopel), dal se je manikirati, potem je odšel v pristanišče, da si poišče ladjo za Zadar. Pokazal mu jo je nameščenec kapetanije. V njej je prepoznal ladjo, s katero je bil pred leti na krožnem potovanju po Sredozemlju. Zdaj je bila zaradi vojne kamuflaže našemljena kot kak harlekin v krpe različnih barv: sive, zelene, oranžne, rjave. Umazana in oškrabana je bila prav malo podobna nekdanji ponosni ladji.

Komandant ladje se ga je spomnil in mu ponudil svojo kabino. Rekel je, da mu je v čast, če je lahko gostitelj enega izmed Pirannellijev. Alfred je poudbo sprejel, saj je vedel, da se v tem času kapitani le redko zadržujejo v svojih kabinah, ko morajo neprestano buljiti z mosta v morje in prežati na sovražne bojne čolne, podmornice in mine ter v nebo za letali.

Alfred se je stegnil na posteljo v kabini na najvišji palubi, za komandnim mostom. Nad njim je visela fotografija svetlolase komandantove žene, gledala

ga je predrzno iz okvira iz indijskega trsa. Skozi priprta vrata je gledal, kako teče siva plošča morja v nasprotno smer — kako se enakomerno in nezadržno odmika kakor čas. Pod njim je dva tisoč mladih ljudi polnilo ladjo »Cittá di Brindisi« od dna do najvišje palube kakor kake kobilice. Užival je, ko je poslušal klopotanje stroja, ki ga je vozil na varno. Z vsakim obratom vijaka se je oddaljeval od kopnega, med njim in nevarnostjo se je širilo vse večje prostranstvo. Naslajal se je ob misli, da ga je njegov družabni položaj tudi tukaj, na odprtem morju, ločil od brezimne množice, dvignil nad to mravljišče v ogromni lupini, razdeljeni pod njim v nešteto prekatov.

Vrata kabine so se počasi odprla. Na pragu se je pokazal komandant Spremljal ga je visok, suh človek dolgega obraza v uniformi oficirja fašistične milice.

— *Principe,* je rekel kapitan, zelo žal mi je, da vas motim, a želel bi izkazati gostoljubnost še nekemu svojemu prijatelju, komandantu ene izmed najpogumnejših legij... konzulu Giustinianiju iz Modene.

Alfredu se je zazdelo, da so ga pogledale konzulove oči — okrutne oči brez trepalnic, podobne kokošjim — sovražno in prezirljivo, pa da mu je konzul proti svoji volji podal roko. A ko je začel fašist na divanu zraven njegove postelje smrčati, se je počasi oblekel in odšel na palubo.

Iz sivega neba in morja so se na obeh straneh ladje pokazali dolgi in nizki dalmatinski otoki kakor kake torpiljarke. Radovedno si jih je ogledoval. Pred kljunom se je prikazal moten obris dolge gorske verige, okronane z oblaki in prepreženе s krpami snega. Počasi se je dvigal iz morja Zadar. Najprej je bil videti kot gozdna poseka, iz katere so štrlela posamezna stebla brez listja. To so bili zadarski zvoniki. Potem je zagledal strehe hiš in nazadnje mesto — kot položeno na dlan med dvema morjema. Medtem ko so pristajali, je zahajalo sonce za valovit vijoličast hrbet nekega otoka, okronanega s staro trdnjavo, podobno orjaku z razširjenimi rokami.

Zadar ga je nekoliko presenetil. Navajen velikih, gosto obljudenih italijanskih mest, je pričakoval, da je Zadar velik kot Bari ali Ancona. Po Rimu se mu je videl sila majhen. Torej se je dvigal ves tisti vik in krik v Italiji zaradi tega ljubkega, slikovitega mesteca, katerega prebivalci bi komaj napolnili nekaj blokov novih enajstnadstropnic Nomentanske četrti!

Povečerjal je in se šel razgledovat. Nočno mesto se mu je zazdelo pusto kot Pompeji. S severa je pihal hladen veter, gotovo z zasneženih planin, ki jih je bil videl z morja. Samotnega sprehoda po temnih ulicah se je kmalu naveličal. Zagledal je lokal. Odgrnil je z vrat baržunasto zaveso in stopil v nizek, zakajen prostor, ki je tonil v zatajeni modri svetlobi, značilni za vojni čas. Svetilke pod stropom so bile videti v ogledalih kot nizi modrih zvezd. Opazil je neskladje med grobo in zanikrno zunanjostjo gostov, od katerih so mnogi nosili črne srajce, vsi pa znake fašija, in med nedolžno starinsko pozlato lokala. Zazdelo se mu je, da imajo ti ljudje obraze pravih kriminalcev. Sédel je k oknu in si naročil *espresso.* Vtem ko mu je pripravljal barman v blestečem kromiranem aparatu kavo, spretno obračal ročke ter spuščal paro, je odgrnil zaveso in pogledal ven. Bila je to ozka uličica z dvema vrstama visokih kamnitnih hiš. Podobna je bila beneškim uličicam. Tudi hiše so bile podobne beneškim, le vzdušje je bilo povsem drugačno: resno, nekako kamnitno praznično, severnjaško. Manjkalo ji je domačnosti, italijanske živahnosti in patine. Čutil je, da je v tuji deželi.

Medtem ko je mešal z žličko kavo, je za njegovim hrbtom nekdo vprašal v popačenem beneškem narečju:

— Jadre, kdo je tisti oficir z brčicami kot pražen sladkor tam pri oknu? Prisegel bi, da sem ga nekje že videl.

Neki drug glas v istem narečju, je rekel skoraj šepetaje:

— Bil sem na *piazza dei Signori*, prav ko je prišel iz *governatorata* s svojim spremstvom *vizerè delle Indie*. — Potem pa še tiše: — Bil je kot kak direktor ameriškega cirkusa.

— Kakšen indijski podkralj?

— Še ne veš, da tako pravijo ljudje *governatoru* Bastianiju?

Principe se je začudil. V Zadru se pogovarjajo v kavarni, pa še črne srajce, podobno kot je on govoril v zaupni družbi lovcev in v jahalnem klubu ter je moral zaradi tega celo bežati iz Rima. To ga je pomirilo. Ampak v prejšnjo zaskrbljenost ga je vrnila misel na to, da živi tukaj Bastianini, s katerim se je bil v Rimu na živo in mrtvo sporekel zaradi neke mlade igralke iz družine Marije Melato. Najprej na ladji tisti *console* in zdaj še Bastianini. Saj tu ni nič bolje kakor v Rimu, je pomislil. V velikem mestu se vsaj lahko skriješ med milijoni ljudi, tu bo pa že jutri najbrž vse mesto govorilo, da je prišel iz Rima principe Piranelli, *una persona distintissima*, ki pa ima samo to napako, da ni v milosti pri vsemogočnem Benitu. Sklenil je, da odide iz Zadra že naslednjega dne, če bo le mogel...

V zadarski komandi, kjer se je prijavil, je povprašal, kakšen je položaj v Dalmaciji. Zvedel je, da obstajajo izven mej, ki jih je bila Italija razširila z vojno, področja, ki pripadajo formalno Pavelićevi »državi«, dejansko pa so pod italijansko okupacijo. Razen »nacionalne milice« v teh krajih ni bilo fašistov, ki so mu bili edini nevarni. Tu so bili ustaši. Kaj pa morejo ustaši njemu, italijanskemu častniku in aristokratu? To je bilo torej tisto področje miru, o katerem mu je pravil *zio Flaminio*. Principe si je zdaj naredil načrt. Šel bo v Dubrovnik, ki je pripadal Hrvaški, v dosti mirno in zelo lepo mesto, kakor je slišal, in tam bo ostal nekaj časa. Prva postaja pa bo Split, ki je bil priključen Italiji.

Namenil se je potovati po kopnem, zakaj v komandi so mu povedali, da je po morju nevarno. Partizani so zajeli pri Trogiru, med Zadrom in Splitom, nemško ladjo. Druga ladja je naletela na tej progi pred kratkim na mino. Razen tega je treba računati s sovražnimi letali in podmornicami.

Vozil se je v avtobusu, polnem uradništva, poslanega iz Italije v srednjo Dalmacijo. Sedèl je stisnjen med nekim veličastnim in bradatim računovodjem in debelo profesorico iz neapeljske okolice, ki je ves čas klepetala. Vozili so se po slabih cestah, ki so bile ponekod tako razrite, da je bilo komaj mogoče naprej. Srečavali so straže, zavite v kratke pelerine ali šotorska krila, in do zob oborožene patrole, se vozili mimo bunkerjev in požganih hiš, gledali zidove in strešna bruna, kako pošastno štrle v belo solzno nebo. Mimo njih so hodili v cunje zaviti ljudje, kot izgubljeni v tej kamniti, opusteli pokrajini. V Šibeniku so se ustavili za pol ure, da so obedovali. Z mrakom so prišli v Split.

Ko je izstopil iz avtobusa, je zagledal polkrožno pristanišče in v njem le nekaj ladij. Mesto s palmami ob obali in s hribom zadaj se mu je zdelo kot miniaturni Neapelj. Nebo rožnato oranžne ananasove barve, s pepelnatimi oblački kot perutnice pri grlici, se je ogledovalo v mirnem morju. Galebi so kričali. Z očmi je iskal človeka, ki bi mu ponesel prtljago. Vtem se je oglasil

oster zvok trobente. Sprva ni vedel, kaj pomeni. Potem se je spomnil, da je to *ammainabandiera* — pozdrav zastavi. Hkrati je zastal ves promet. Vojaki, policisti, fašisti, vsi, ki so nosili italijansko uniformo, so obstali, kjer so bili. Dvigali so roke, obrnjeni proti neki točki v pristanišču, kjer se je z visokega kopja spuščala velikanska italijanska zastava. To ni bilo zanj nič novega, začudil pa se je, ko je videl, da se domačini ne ustavljajo in ne pozdravljajo zastave, marveč beže z obale v stranske ulice. Za njimi so tekli fašisti, črne srajce in policijski agentje, jih lovili, klofutali in tepli s pendreki in kopiti. Hotel se je rešiti gneče, pa ni vedel, kam. Namenil se je proti najbližji hiši, kjer je bila kavarna. Skozi veliko steklo je videl ljudi, ki so sicer stali, niso pa dvigali rok. Podobni so bili lutkam. Obraze so imeli kot voščene.

Nazadnje se je zastava le spustila, trobenta utihnila in parada je bila mimo. Na mesto se je spuščala noč brez razsvetljave. A tisti večer se je moral še nečemu začuditi. V temi je zagledal fanta kakih devetih let, kako je zagnal proti novi italijanski ulični plošči s črno tekočino napolnjeno jajce. Neki karabinjer ga je zagledal in streljal za njim, a ga ni zadel. Principe je zvedel, da se dogajajo taki prizori vsak večer. Večina plošč je bila že pomazana, tako tudi bela kamnitna plošča na glavnem mestnem trgu, kjer je pisalo: PIAZZA VITTORIO EMANUELE III. Kaj bi rekla k temu rimska gospoda, ki vsa ganjena ponavlja, kako navdušeno je sprejelo dalmatinsko ljudstvo rimske orle?

Želel je čimprej priti iz Splita. Zjutraj ob osmih se je zglasil v mestni komandi. Okoli desetih je prišel k njemu v hotel sel z naročilom, naj se zglasi pri obveščevalnem častniku v štabu armijskega korpusa.

Tenente colonello de Castro je bil s svojim temnim obrazom, redkimi brki in šopom dlak pod spodnjo ustnico podoben Arabcu; imel je kriv nos in velike svetle oči, s katerimi je hkrati gledal na več strani, kakor se je zdelo. Alfredo mu ni zaupal. Že na začetku pogovora je segel v žep, kjer je imel stričevo pismo. De Castro je to opazil in rekel smehljaje:

— *Mi* vemo, kdo se *vi*.

Alfreda je prizadel ta posebno naglašeni »mi« in »vi«. »Mi« — to so bili oni, pravi obveščevalci. De Castro ga je nazival z njegovim plemiškim naslovom in mu ni pravil »*capitano*«, ko da se ne pogovarja s podrejenim častnikom. Večkrat je omenil generala Sbadigliolija (to je bil *zio* Flaminio) in ga čez mero hvalil. De Castro je torej vedel, da mu je Alfredo nečak. Mogoče je že tudi zasumil, da je njegova obveščevalna misija prazen bluf, pa se igra z njim kot mačka z mišjo.

Podpolkovnik je vzel iz njegovih rok pismo SIM. Ogledoval si ga je in iskal v njem dogovorjene skrivne znake, ki so jamčili, da pismo ni ponarejeno. Naslovljeno je bilo »vsem vojaškim komandam in oblastem na področju II. Armade v krajih, ki so anektirani Kraljevini, in izven njih«, naj »nudijo sleherno pomoč kapetanu principu Alfredu Piranelliju di Valferrata pri njegovem izpolnjevanju posebne zaupljive dolžnosti«. De Castro si je ogledal pečat SIM in podpis generala Artura Lucca ter pismo vrnil. Zdaleč je začel principa spraševati in se igral s svinčnikom, ko da ga zadeva nit' ne zanima. Alfred je vedel, da bo slej ali prej moralo priti do tega, zato se je bil tudi pripravil. Redkokdaj je bil prisiljen lagati, vendar je imel v krvi dovoljno količino zvitosti, bil je bister in spreten. Kar začudil se je sam sebi, kako trdnega se je čutil, ko se je začel z de Castrom boriti z njegovim lastnim

orožjem. Kot de Castro je tudi sam začel pripovedovati naokoli o posebnem položaju, ki vlada v Dalmaciji, posebno v nekaterih krajih na robu anektiranega področja, kjer hkrati obstajajo italijanska okupacija, Pavelićeva oblast, nemške in četniške komande, v ozadju pa delujejo partizanski odbori, ki prevzemajo ponekod že oblast. Zdaleč, ko da sam ne verjame v kaj takega, je omenil možnost, da bi si Nemci po zmagi zaželeli vzhodno obalo Jadrana. Omenil je neke članke v Goebbelsovem listu »Das Reich«. Konkretneje je omenil neke ustaške ukrepe. Pri de Castru je hotel vzbuditi vtis, da je njegova misija posebno pomembna in skrivna, da pa ne sme o njej govoriti naravnost. Zdelo se mu je, da se mu je to posrečilo, ko mu je de Castro rekel:

— *Ho capito,* razumel sem. Zbiranje elementov. Raziskava različnih možnosti, ki bi se lahko pojavile po zmagi. Odnosi med zavezniki danes in jutri, kajne?

Ni odgovoril. De Castro je nadaljeval:

— Čestitam vam. Kot človek, ki se je doslej ukvarjal samo s starimi slikami in lepimi ženskami, ste se hitro vpeljali v ta posel. Po datumu vašega pisma vidim, da vam je bila misija zaupana komaj pred tremi, štirimi dnevi. Rad imam talentirane ljudi. Dal vam bom možnost, da se prepričate, kakšni so danes odnosi med zavezniki. Mogoče boste iz njih lahko kaj sklepali tudi za *jutri.*

Pri tem se je sarkastično nasmehnil in oči so se mu zasvetile. Alfred se je spomnil Šaljapina v vlogi Mefistofela v milanski Scali.

— Pridite, ga je povabil polkovnik. Nekoliko je odgrnil zaveso v sosednjo sobo. Skozi steklena vrata je bilo videti dvorano, ki so jo krasili napisi: ROMA — DOMA in OBBEDIERE — COMBATTERE — VINCERE.* Na steni sta viseli ogromni podobi Vittorija Emanuela v praznični uniformi in žalostnega obraza pa Mussolinija s kučmo in belo perjanico. Za dolgo mizo sredi dvorane je potekal sredi tobačnega dima neki sestanek.

De Castro je rekel s tihim glasom:

— To je mešana italijansko-nemško-ustaška komisija za koordinacijo akcij proti komunistom in partizanskim bandam. Predseduje ji nemški polkovnik von Sturmfetz.

Principe je sledil de Castrovemu pogledu in ugledal na čelu mize častnika trde drže, podobnega volčjaku, z monoklom. Ob njem je sedelo dvoje, troje nemških častnikov z brazgotinami na obrazih. Na drugi strani mize so bili Italijani: polkovnik z obrazom milanskega lahkoživca in dva fašista v črnih uniformah. Pred ošabnimi Nemci so se tudi le-ti napihovali in posnemali stare Rimljane s kipov. Vendar so svojo »imperialno« pozo v ognju pogovorov radi pozabljali, se razburjali in mahali. Med njimi in hitlerjevci je tekla struja odkrite antipatije.

— Vidite tam, ga je vprašal de Castro, tistile obraz iz kamene dobe v posebni uniformi, ki se drži trdo kot figura na kartah? To je »bojnik«, ustaški oficir, ki zastopa Pavelića.

Sturmfetzov glas je bil trd in avtoritativen. Tolmač je prevajal.

— Iz omenjenih dejstev je nedvomno videti, da ravnajo italijanske vojaške in civilne oblasti s komunisti v rokavicah. Vaše gore so polne partizanov. Po mili volji prekinjajo komunikacije, obnašajo se kot gospodarji...

---

* Ubogati — boriti se — zmagati

MILIGOJ DOMINKO:
SLOVO

Italijani so se spogledali. Globoko užaljeni so se prisiljeno vljudno smehljali. Vendar je to kratko premirje trajalo le malo časa. Eden izmed Italijanov je vstal in odprl vrata. Zaslišali so se kriki, ko da koga pretepajo ali mučijo. Alfred je pomislil: »Tudi tu imajo zaprte ljudi. Vse to mesto je ječa.« Zazdelo se mu je, da živi v drugem dejanju »Tosce«, ki se je spremenila v tragično resničnost.

— Naj izvoli polkovnik poslušati to muziko, je rekel fašist s sladkostrupenim glasom. — Mogoče bo spremenil mnenje o nas. Naj ve, da osebno sodelujem pri tem... in sem ponosen na to, da mi je v slast...

De Castro je spustil zaveso.

— Mislim, da ste videli dovolj. Kako je videti ta reč na terenu, pa boste videli jutri, če vam ni odveč poskakovati na mezgu po kamnitnih grebenih, kjer sedé po vrhovih partizani.

Alfred se je spomnil, kaj mu je svetoval *zio*, in rekel:

— Hvaležen vam bom, če mi omogočite.

De Castro mu je povedal, da odhaja jutri na pot kolona z mezgi in pratežem, namenjenim oporiščem vse tja do Hercegovine. Pred njim je razgrnil specialko.

— Kolona bo šla skozi kraje, kjer smo pomešani med Nemce, četnike in ustaše, kajpak so tam tudi partizani. Tu se torej pojavljajo odnosi, ki vas

zanimajo. Civilna oblast je ustaška, prava skrivna oblast pa so komunisti, ki se v omenjenih krajih oskrbujejo s hrano in drugim blagom.

S prstom mu je pokazal neko točko na zemljevidu.

— V našem oporišču Stršac... kakšno grozno ime... lahko ostanete dva, tri dni, dokler se ne razgledate, potem pa se spustite v Omiš. Cesta je prehodna.

Principe je vedel, da ima Omiš ladijsko zvezo z Metkovićem in da je Metković po železnici zvezan z Dubrovnikom, zato se je odločil, da pojde s kolono. Tako so postale tri pike na razpotju planinskih steza, ki mu jih je bil pokazal de Castro na zemljevidu, tisti čudni svet, ki ga je zdaj obdajal: zakajena kuhinja s starko ob ognjišču, trdo ležišče, na katerem leži, koraki pred vrati, zategnjeni klici straže, glasovi nočnih živali, neznanski prostor, ki sega do zvezd, planina, kjer sede partizani...

*

Prvo noč še ni spal v kuhinji. *Capomanipolo* se mu je na svoj neotesani način opravičil, ker nima zanj posebne sobe. Ponudil mu je posteljo v drugi hiši, kjer sta spala dva njegova *caposquadra,* vodnika. Alfredo je takoj opazil, da sostanovalcema ni po volji in da ju moti. Nista se dobro počutila pred tem gladko obritim tipom iz ministrstva, ki je imel roke kot ženska. Nista se mogla pogovarjati o ženskah v okolici, o ropanju, ubijanju. Nista se mogla naslajati ob pornografskih slikah, niti spuščati vetrov v čast Stalinu in Churchillu. Tudi ona dva sta bila Alfredu na poti, le da tega ni pokazal. Potrpežljivo je poslušal njuno neumno govorjenje o smislu življenja, o mednarodni politiki, o astrologiji. V spanju sta smrčala, smrdela po potu, malovrednem parfemu in vinu. Pri jedi sta vtikala nož v usta, si z istim nožem čedila nohte, ves dan jemala iz žepa glavnik in si ga vlekla skozi svoje dolge črne lase. Ne da bi kaj rekel, je naslednji večer prenesel svojo posteljo v kuhinjo. Tu je ležala gospodinja, ki so ji dovolili, da prenočuje v kuhinji, ker nihče drug ni hotel spati v tem dimu.

Ko je prinesel posteljo, se je starka delala, ko da ga ne vidi. Ni mu bila v napotje. Bila je primitivna, pa mirna, odljudna in po svoje vljudna. Zjutraj mu je prinesla kozico kozjega mleka. Nikomur drugemu ga ni dajala. (Vojaki so sami molzli njeno kozo in ji kradli mleko.) V zameno ji je podaril dve škatli sardin. Tako sta molče sklenila prijateljstvo — stara hribovka in rimski knez.

Že prvi dan se je spustil v spremstvu nekaj črnosrajčnikov v bližnjo vas in obhodil okolico, da je tako nadaljeval vlogo, ki jo je bil prevzel. Tako je storil tudi drugi dan. Opazil ni nič posebnega. Požgane in podrte hiše in med njimi kakega preplašenega siromaka v cunjah, kako brska po podrtiji. Srečal je nemško patrolo, ki je korakala kot po vežbališču, pa skupine zdaj ustašev zdaj četnikov. Ti so ga še najbolj zanimali. Spominjali so ga Goye, futurističnih portretov, nesrečnih obrazov, ki so šla čeznje kolesa tovornih voz. A ta zanimivost je bila zanj zgolj slikarska. De Castro bi mu lahko razložil mehanizem vse te zadeve, mu povedal, kaj se skriva za kulisami. Prišlo mu je na misel — kaj če se ni de Castro pošalil z njim? Kaj če ni dobil iz Rima kakih navodil glede njega? Naj bo. Jutri, najkasneje pojutrišnjem bo v Omišu.

S temi mislimi je zaspal. Zbudil ga je čuden glas. Starka je vzdihovala v spanju. Premikala se je, se prebujala in počasi odpirala veke. Od dima razjedene rdečkaste oči so blestele v siju žerjavice. V njih so se svetile solze. Počasi je veke spet zatisnila in se obrnila k zidu.

Tudi starkina duša je bila vznemirjena. Že dolgo je čutila, ko da jo odnaša čuden tok — ko da je na meji budnosti in sanj. Čutila je trganje v rokah, se zbudila in odprla oči, pa spet utonila v nezavest. Tudi njo so to noč zasledovali spomini. Brez pravega vzroka je jokala. Spominjala se je davnih dni, ko je prihajala sem z ovcami in ni bilo tod še ne hiš ne vodnjaka ne oreha: sam kamen in nekaj borne paše za ovce. Bila je mlada in vse ji je bilo v slast: če se je grela na soncu, če je iskala v luni deklè, ki pleše, če je sledila potovanju zvezd, če je gledala v planino ali v morje spodaj. Njen je bil ves dan. Ure in ure je premišljala o vsem mogočem. O čarovnicah in volkodlakih, o mačkah, ki prinašajo zaklade. Največ je mislila na vile. Prvič jih je videla prav tu, nekega jutra, ko se je megla spustila s planine sèm dol. Potem je prišel Jozun. Bil je precej starejši od nje. Nosil je puško. Enocevno kremenjačo, ki ji nič ni moglo uiti, ne zajec na zemlji ne ptica pod nebom. Poznali so ga od Splita do Omiša, vse vasi so poznale jek njegove puške. Pravili so: zadene kot Jozunova puška, ima glas kot Jozunova puška. On pa je bil majhen mož rdečkastih las in modrih oči kot otrok. Če si ga gledal, si ne bi mislil, kaj se skriva v njem.

Takoj prvi hip mu je zaupala. Sedela je na skali med ovcami, ko je šel mimo. Pokrit je bil z neko brezoblično kučmo iz lisičje kože, ki si jo je bil sam skrojil, in na majhni glavi je bila videti ogromna.

Ne da bi ga pogledala, je rekla:

— Tod okoli se klatijo volkovi, bojim se jih.

Jozun se je ustavil, jo pogledal in zamežikal z modrimi očmi:

— Ni se ti treba bati volkov.

Tačas je krožila nad njim velika ptica, sokol ali jastreb. Fant je nekako čudno, kot v strahu zmigal z rameni. (Pozneje je videla ta gib še tisočkrat.) Brž se je obrnil in skorajda brez merjenja ustrelil. Perje je zafrfotalo — ptica je zaplavala in se spustila na zemljo, za grm. Kata se ni več bala. Nikoli več se ni bala, samo da je bil blizu.

— Ko bi hotel, bi zadel tudi vilo, je rekel. Kata je poskočila in mu zatisnila usta. Bogve kaj bi mu lahko storila vila, če bi ga slišala.

Ob sončnem zahodu jo je pospremil v vas, njo in ovce. Od takrat sta se pogosto sestajala tu gori. Med dvema skalama sta si našla udoben kotiček. kjer ju nihče ni motil. In čez tri mesece sta se vzela.

Jozunova družina Kate ni sprejela posebno prijazno, zakaj bila je sirota brez matere in očeta. Nekega dne ji je rekel Jozun kar iznenada:

— Pridi z menoj!

Ko sta prišla na Stršac, se je začudila. Na kraju, kjer sta se prvič videla, je stala nova stavba, majhna kamnitna hišica. Kata je razumela, da je to njun dom. Postavil ga je, medtem ko je živela ona med svakinjami, ki so jo gledale postrani. Njena ljuba hišica. Če je ne bi bilo sram pred Jozunom, bi jo poljubila. Nabrala je dračja, ga znesla v hišo in si zanetila svoj prvi lastni ogenj.

Sprva sta živela uborno. Pozneje sta si opomogla. Jozun je lovil lisice, kune zlatice, veverice, včasih je ustrelil tudi kakega volka. Prodajal je kože. V Split je pošiljal zajce, jerebice in kljunače. Kupil si je puško na »kapelin«. kakor so ji pravili, pa ostrostrelko iz Belgije. Kupil si je pse — Jarmila, Žutka in Toga. Imela sta dve kozi, za kočo sta si skrčila vrt. Ona je poznala trave. Zdravila je vaščane. Najbližji zdravnik je bil nekaj ur hoda daleč, pa tudi zaupali mu niso posebno. Ona je vedela, kako je treba položiti pajčevino na

rano, na želodec ali na pleča, pa vroč kamen ali cvrtje iz jajc. Poravnavala je zvite ude. Vedela je, čemu koristi skrečnik, čemu kadulja, slez ali meta, katera trava prežene pljučno bolezen, pomaga roditi, varuje pred uroki ali potolaži ljubezenske bolečine. Vsega tega jo je naučila neka starka, potem se je pa še sama izpopolnila. Bolniki so ji prinašali žita, mesa, olja, vina. Popravila sta si hišo, skopala vodnjak in si postavila še eno hišico, da jima ni bilo treba spati v dimu.

Od marčevskih burij do pozne jeseni je živel Jozun več v planini kot doma. Pogosto je prenočeval po votlinah, vedel je za studence in tudi za hrano je večidel skrbel sam. Ko je pritisnila zima, sta se potegnila v kuhinjo. Z ilovico in mahom je zamašil razpoke v zidu, ona je zvlekla domov borovja in hrastovine, ki jo je bil on nasekal.

V viharnih nočeh sta poslušala zavijanje lačnih volkov. Ni se bala, samo tesno se ga je bila oklenila pod medvedjo kožo, ki jo je bil prinesel iz Bosne. A kadar je zaslišala glas čarovnic in je nekaj razbijalo po vratih, se je vseeno bala, čeprav je bil Jozun kraj nje. Takrat je na ves glas pela pesmi, ki se jih je naučila od mame.

Jozun pa se ni bal ne vešč ne volkodlakov. Tudi zanje lahko poišče glogov kol v gori, je pravil. Ničesar se ni bal, niti carskih žandarjev ne. Nekoč so prišli ponj, takrat ko je cesar Franc Jožef napadel Srbijo. Jozun se je skril, a jim dal vedeti, naj se ne igrajo z glavami in naj ne prihajajo več. Žandarji so bili pametni možje in niso več prihajali.

Bilo ji je lepo in dobro, dokler se ni naenkrat vse podrlo.

Nikoli ne bo pozabila pomladnega dne, ko je odšel v planino in se dva dni ni vrnil. Ni je skrbelo. Bila je navajena in dosti dela je imela s kuhanjem trav. Zjutraj tretjega dne je zagledala psa Jarmila, ki je bil odšel z Jozunom. Pes je stal na vzpetini nad hišo s podvitim repom in jo gledal. Zamolklo je zavijal. Ko se mu je približala, se je obrnil in šel nazaj, ona za njim. Komaj tristo korakov od hiše je zagledala Jozuna — stegnjenega, razširjenih rok pod neko skalo. Ob njem sta stala Žutko in Togo in ga varovala. Bil je mrtev in že hladen. Rane ni videla. Najbrž mu je zdrsnilo in je padel z višine. Gledal jo je s svojimi blagimi očmi. Ruvala si je lase... Ko se je spet zbrala, si ga je zadela čez hrbet in ga mukoma zvlekla do hiše. Nikomur ni nič sporočila. Sama sta živela in sama je opravila, kar je treba. Objokovala ga je in mu izrekla vse ljubeznive besede, ki jih je vedela, v pesmi, kakor je navada. Izkopala je iz zemlje dve, tri skale in zadaj za kočo skopala globoko jamo. Tu ga je pokopala, potem pa sama nadaljevala življenje, kopala, molzla koze, varila trave, gledala morje v daljavi in v luno, kako zahaja izza planin. Dva psa je dala v vas, samo Jarmila je obdržala. Prodala je novi puški, a obdržala staro kremenjačo, ki jo je bil nosil Jozun, ko sta se prvič srečala. Z njo je znala ravnati. Ko je bil Jozun še živ, je večkrat streljala z njo. Vendar kremenjače ni obdržala zaradi lova ali zaradi varnosti, zamenjala ji je Jozuna. Tako se je pogovarjala z Jozunom vsak dan, več kot takrat, ko je bil še živ. V zimskih nočeh ga je klicala:

— Jozun, ali slišiš, kako vešče zavijajo? Bojim se.

— Nič ti ne morejo. Jaz pazim okoli hiše. Potegni se pod medvedjo kožo, stisni puško, pa bo strah minil. Hodi po poti, ki ti je sojena, jaz sem pri tebi.

Spomladi so prišli Italijani. Majhni, temnopolti ljudje, razgrajači s čeladami na glavah. Kata jih ni pričakovala, ni vedela, da se sploh dogaja na

svetu kaj posebnega. S seboj so imeli slamo in bencin. Razumela je, kaj nameravajo. Ustrašila se je, vendar jih ni prosila, ni znala njihovega jezika. Vendar so si oni sami premislili. Neljubi gostje niso zažgali hiše, zato pa so ostali v njej. Vzeli so ji vse, kar je imela: hrano, piskre, kože, kokoši, koze in jo pognali iz koče. Jarmil je izginil. Gotovo so ga ubili. Zadnji hip se ji je posrečilo, da je skrila puško v gozdu. V stiski je vprašala Jozuna, kaj naj stori. Ali naj odide v vas, mogoče se je bo le kdo usmilil, starke. Jozun ji je odgovoril:

— Ostani, kjer si. Ne boj se. Poišči si zavetje v jami Bozovači in s seboj vzemi puško. V jami imaš slanega mesa in sira. Za jamo je vrt, tudi tam boš kaj našla.

Ubogala ga je in se preselila v jamo. Vendar je brez prestanka pazila na dom in se vrtela okoli njega.

Čez nekaj časa so vojaki odšli. S seboj so odnesli njene kože in lonce, hrano in kokoši so pojedli. Tudi eno kozo so odpeljali, druga se je zgubila na paši, pa jo je Kata poiskala, skrila v jamo in tako ukradla svojo lastno kozo.

Prejšnje vojake so zamenjali drugi, v črnih srajcah, strašnih obrazov in z noži. Eden od njih je znal hrvaško. Prvi dan že se je z njo prav neusmiljeno pošalil. Pahnil jo je na tla in ji pritisnil konico noža na grlo. Mislila je, da je prišla zadnja ura. Potem pa se je smejal in ji rekel, da je stara in grda in da je niti zaklati nihče ne bo hotel. Vendar ji je nehote pomagal. V vasi je zvedel, da pozna trave, pa ji je rekel, naj mu zvari ljubavni napoj. Dala mu je neko tekočino iz sleza. Od njega so zvedeli še drugi. Naenkrat je postala zanje zanimiva oseba — stara vražarka, ki zna pripravljati ljubavne napitke.

Sezidali so bunker in postavili šotore. Pustili so ji, da je spala v kuhinji, v dimu. Pa saj je bila že tudi zima pred durmi. Povedala je Jozunu, da so razbojniki. Pritrdil ji je in ji svetoval, naj se ne meni zanje. Dajala jim je sámo vodo, obarvano od trave, ki jim ni mogla koristiti. Puško je dobro ovila in jo spravila v luknjo pod hišnim temeljem, da ji bo blizu. Iz votline je pripeljala kozo. Postala je last vsega odreda, Kata je bila samo njen varuh. Zato pa ji je ostalo malo mleka vsak dan.

Po mnogih mesecih je zdaj prvič spet videla med vojaščino človeški obraz. Imel ga je častnik, ki je ležal blizu nje v mraku, na železni postelji. Njegov prihod ji je veliko pomenil. Pravzaprav se ni zgodilo nič, kar bi se dalo povedati z besedami. Ni se pogovarjala z njim — tudi če bi se hotela, se ne bi mogla. Samo gledala ga je, kako se suče okoli hiše. Pokazal je, da sodi med ljudi, ko ni hotel ostati z vojaki. Zato mu je tudi ponudila mleka. Ljubeznivo ga je vzel in ji dal ribe. Nihče drug ne bi storil tega.

Zdaj posluša njegovo dihanje, komaj tri, štiri korake od sebe. V spanju vztrepetava. Njegov sen je nemiren.

Sanja čudne sanje. Vidi ogromno gledališče, ki ga osvetljujejo zublji. Sam je v loži v pritličju, blizu odra. Sedi na neudobnem naslanjaču iz železnih žic. Skozi strop vidi veliko zvezdo. Zraven njega je Elena v zeleni obleki, z belo rožo na prsih. Z bokom se naslanja nanj, čez ramo mu je položila golo roko s smaragdno zapestnico. Na tej strani mu je toplo, na drugi čuti hlad, ki veje od odprtih vrat lože.

Oder prikazuje marmorno dvorano z nekaj vdolbinami v stenah. V njih so kipi. V srednji je Venus Kalipiga. Počasi se obrača, kot na krožniku, in

na vse strani razkazuje svoje prelepo oblikovano telo. Levo od nje je milska Venera s pravim grškim nosom; dolgočasno gleda proč. Desno je Artemida, ki je zastala sredi giba; na vrvici drži dva vitka hrta. Nenadoma se prično kamnite boginje buditi, premikati oči, se zgibati v bokih. Širijo roke, se pretegujejo, naslanjajo se na stene votlin. Njihovi obrazi se spreminjajo v obraze žensk, ki jih pozna. Tista na sredi je dučejeva Claretta, ob njej sta Margherita Sarfatti in Edda Ciano...

Tedaj zagleda na odru sebe. Oblečen je v kostim iz zelenega baržuna in v bele nogavice do kolen, za širokim klobukom ima nojevo pero, za pasom lahek rapir z izrezljanim ročajem. Vtem ko odhaja z gizdalinskim korakom z odra, spusti Artemida za njim svoja psa. Elena v loži krikne, pomoli mu roko, mu pomaga v ložo in na hodnik. Tu ga čaka stric Flaminio v paradni generalski uniformi s svileno lento čez prsi in množico srebrnih in zlatih križev in odlikovanj. Varuško mu položi roko čez ramo, potem stečeta navzgor po stopnicah, pregrnjenih z rdečo preprogo, a stopnice se pnejo v ozkem krogu, kot po kakem vodnjaku v nebo. Na vrh priteče sam. Eleno je izgubil že v loži, stric se je spotoma kar razkadil. Znašel se je v tesnem prostoru pod stropom gledališča, med zelenimi uniformami in črnimi srajcami, obešenimi na kljuke pod stropom. V prahu so ležali kupi čelad, bodal, pušk, rdečih granat, pomešani z maskami, satenastimi čeveljci in vso mogočo gledališko robo. Skozi to ropotarnico, med dvema vrstama uniform, zagleda nenavaden steber. Kariatido, ki z glavo podpira strop in ga gleda skozi bele trepalnice z mirnim, resnim pogledom. Hoče bežati naprej, pa nima kam. Za kariatido je zid. Majhno, polkrožno okno v njem zapira gosta, prašna rešetka. Znašel se je kot v mišnici, a za sabo sliši lajanje psov, vse bližje je že topotanje po kamnitnih stopnicah, vik mnogih glasov...

Ves ledeno pôten se je prebudil.

Vik, ki ga je bil slišal v spanju, ni prenehal. Psi so lajali, po kamnitni plošči pred hišo so odmevali koraki, slišati je bilo živahno pogovarjanje.

Sédel je v postelji. Vrgel je s sebe deko in se obul.

Starka je že vstala. Stala je na pragu in gledala, kaj se zunaj dogaja. Principe ji je stopil za hrbet in ji pogledal čez ramo. Kata je odstopila, da je lahko stopil na plano.

V sivini zgodnjega jutra je zagledal okoli vodnjaka in oreha skupino vojakov. Med njimi so se podvitih repov in potuhnjeno reže potikali neki psi.

Alfred je vprašal najbližjega črnosrajčnika, kaj se je zgodilo.

— Ujeli smo, gospod kapetan, partizansko kurirko.

Sredi vojakov je zagledal šibko dekle, v obraz je bila bela ko krpa. Oblečena je bila mestno, a zdelo se mu je, da ima grčave kmečke dlani. Stala je ob vodnjaku in dva vojaka sta jo krepko držala za nadlahti. Njej nasproti sta se postavila, tako da sta kazala principu hrbet, fašistični oficir in dva podoficirja. Neki vojak je nekaj dekletu govoril po hrvaško. Dolgo ji je govoril. Njegov hripavi glas je bil zdaj edino, kar je bilo slišati.

Dekle je molčala. Tesno je stiskala ustnice in molčala. Videti je bilo, da ne mara odgovarjati. Alfredo ni razumel, kaj ji je vojak govoril, a vedel je, da je zahteval poročil o partizanih.

Vse oči so se upirale v dekle. Bila je tišina, da bi lahko slišal brenčanje muhe.

Naenkrat je oficir poskočil in udaril dekle po enem, pa po drugem licu; ko da sta dva kamna pljusknila v vodo. Dekle pa ni spregovorila. Oficir jo je začel pretepati z vso naglico. Pomagala sta mu podoficirja in vojak, ki ji je prej prigovarjal. Z obupom se je branila, vendar se vojakoma ni mogla iztrgati iz rok. Njene ustnice so se začele v muki premikati. Nekaj je šepetala. Ampak ne, kar so terjali od nje, marveč besede zaničevanja in sovraštva.

Principu je bil prizor ogaben in grozen. Prišlo mu je na misel, da bi posredoval: če je vohunka, naj jo izroče sodišču, in če bo treba, naj gre tudi pred zid, a vojaki ne smejo tako ravnati z dekletom. Že je stopil proti vodnjaku, vendar se mu je korak brž ustavil. V njem se je zbudil nekdo drug: Ne bodi nor! Že tako si na črni listi! Bila bi prava donkihoterija, če bi se ti, rimski knez in kapetan SIM, ugonobil zaradi nekega dekleta, ki je najbrž res vohunka. Saj nisi ti odgovoren za vse te vojne strahote. Vsako uro umirajo tisoči, ki niso nikomur skrivili lasu, otroci, žene in starci, ta dekle pa je najbrž samo našla, kar je iskala.

Vtem ko sta se v njem borila ta dva glasova, se mu je dvigal iz želodca skozi prsi čuden val grenkobe. Vsega ga je prevzemal, mu jemal vso moč in mu z ledenim krčem stiskal srce. Vpitje fašistov mu je trgalo ušesa. Kot uročen je gledal, kako so trgali dekletu s prsi bluzo, kako ji je nastavil sredi grobne tišine, ki je nastala, neki črnosrajčnik bodalo na prsi. Videl je, kako se je zabadala jeklena konica v belo polt in kako je pritekel curek rdeče krvi. Obrnil je glavo, da mu ne bi bilo treba gledati, a ni mogel preprečiti, da se mu ne bi zadrl v možgane krik dekličinega obupa.

Ko se je obrnil, je videl Kato, kako je še zmeraj stala na hišnem pragu. Njene oči so bile polne groze in solz. Z očmi je iskala njega, dobrega oficirja, svojega znanca. Gledala ga je, kako je nepremično stal vpričo strahote. Uprla je vanj hladen in razočaran pogled, ko da bi mu hotela povedati: »Mislila sem, da si boljši, da si vsaj ti edini med njimi človek z dušo.« Principu se je zameglilo, ujel se je za zid.

Kata se je izgubila za hišni ogel. Stopila je pred Jozunov grob. Vprašala ga je:

— Je prišel čas, da umreva, Jozun?

Jozun ji je pritrdil.

— Stoj mi ob strani, mu je rekla.

Razkopala je zemljo, z rokami segla globoko v jamo. Izvlekla je staro, zarjavelo kremenjačo. Izkopala je bučko s smodnikom, zavitim v voščeno platno in zavarovanim s plastjo ilovice, da se ne bi ovlažil. Počasi se je odplazila in skrivala za hrbtom puško, se vzpela na višino za hišo. Sedla je na zemljo. Pritajila se je za kamenje in napolnila puško. V cev je nasula dvojno mero prahu, s šipko zbila naboj, dodala nekaj grud smodnika. Ni ji bilo mar, če raznese cev. Pazljivo je nastavila kremen... Čez kuhinjsko sleme je videla, kako so odnesli vojaki dekle, jo položili na zemljo in ji pokrili obraz z deko. Starka je dvignila puško in pomerila v glavno skupino črnosrajčnikov ob vodnjaku. Potegnila je ježiček. Tisti hip je stopil mimo vodnjaka principe.

Strel se je razlegel kot grom. Ne da bi spustila Kata puško iz rok, se je potegnila med dve skali, da bi ušla. Izza bele dimne zavese je omahnil *principe* Piranelli na zemljo kot pokošen klas.

Prevedel Cvetko Zagorski

MLADEN MARKOV

BEGUNEC

TO JE ODLOMEK IZ ROMANA »METROVKE«, KATEREGA AVTOR JE MLADEN MARKOVIĆ. ROMAN BO IZŠEL V BEOGRADU PRI ZALOŽBI KOSMOS. NJEGOV NASLOV JE SIMBOLIČEN: METROVKA JE MERA, S KATERO SO V ČASU ODKUPA V VOJVODINI MERILI ZELENO ŽITO. S TEM JE NAKAZANA VSEBINA ROMANA: ŽIVLJENJE GENERACIJE, KI SE JE PO PRESTANIH VOJNIH NAPORIH SPOPRIJELA S POVOJNIMI PROBLEMI, Z OBVEZNIM ODKUPOM ITD.

Stari kmet Avramescu je imel sina vojaškega begunca. Njihova hiša je stala na koncu vasi. Bajta, sezidana iz opeke in premazana z blatom. Nihče ne bi rekel, da stanuje v njej za Makrom najbogatejši mož v dolini. Bajta je ostala takšna, kakršno je bil zgradil že ded. Bogati Romun je kupoval samo zemljo, hiše pa ni popravljal. Na ogromnem, širokem zemljišču, ki je bilo povrhu tudi dolgo, da je en konec segal tja do levega brega reke, se je stiskala nizka, pobeljena hiša bogatega kmeta. Vas je bila čisto srbska in bogati Romun se je začel, živeč od otroških let med Srbi, navzemati njihovih šeg in običajev. Le v hiši je bilo preveč čutiti ovčji sir in sirotko. Njegovo veliko dvorišče ni bilo z ničimer ograjeno, marveč so ovce, prašiči in perutnina puščali blato po vseh tleh, tudi pred hišo. Bogati Avramescu je nosil poleti široke, iz platna sešite kmečke hlače. Tople niso bile. Edini med kmeti je hodil v njih na občino. Nosil je velik črn klobuk s širokimi krajevci, za pasom pa usnjen, zlatarsko okrašen pas. To je bila noša, ki ga je spominjala na narodnost.

Sin in hčerka sta govorila doma srbski. Samo sin je na očetovo zahtevo, kadar mu je to godilo, govoril romunski. Mati je bila Srbkinja.

Takrat je vojska preiskovala hiše vojaških beguncev. Da bi bil sin kar najbolj varen, je Avramescu izkopal na gnojišču zanj bunker. Zraven hiše je stala staja. Zgrajena je bila iz žgane, neometane opeke. Bila je višja od hiše, pa tudi prostora je bilo v njej več. Bogati Avramescu je imel šest konj, čez zimo pa je redil tudi deset krav. Zemljo je obdeloval sam s sinom. Kup gnoja je bil visok ko hrib. V njem je bil onkraj reke vhod v skrivališče. Avramescov sin, vojaški begunec, se je skrival v gnoju samo dokler je vojska v hiši preiskovala izbe.

Gnoj vsebuje v svojih hlapih amoniak in dušik, ki sta strupena, če ju človek vdihava dlje in v večji količini. Avramescov sin je potem, ko je prilezel iz dobro zakamufliranega skrivališča bljuval zelenkasto sluz in podoben je bil mrtvecu. Čez dan so bila vsa vrata zaklenjena, ponoči pa je stari Avramescu spuščal z verige dva ogromna psa, ki sta že z lajanjem prisilila ljudi, da so hodili v velikem ovinku mimo njegove hiše. Vodeč sina iz bunkerja ga je privedel v hišo, spravil v posteljo in velel ženi, naj mu zavre mleka. Gledal je, kako sin z muko bljuva in pije mleko, potem pa ga je potrepljal po šibkih ramenih in odvedel v stajo, da je pobiral iz jasli, kar je ostalo živini od krme, ali pa kidal gnoj. Stari Avramescu se je spočetka, ko so mu vzeli vso zemljo in pustili samo maksimum, zaprl v izbo in se sedem dni ni prikazal iz nje. Sedmi dan je prišel iz hiše, obstal na pragu in si začel puliti lase. Padali so sivi lasje s starčeve glave. Celi šopi. Potem se je obrnil k vsem domačim, rekoč:

— Revežem jo dele. Sirotam. Njihov čas je prišel.

Drugi dan je nadaljeval delo, ko da obdeluje nad sto hektarov. Postal je bolj molčeč. Prižgal je pipo, podedovano od deda. Pipo z višnjevo cevko, ki se je bila že vsa izušila, ko je več let stala pod ikono. Vlekel je pipo stari Avramescu, ne da bi jo vzel iz ust, le kdaj pa kdaj je vzdihnil. Na vpraševanje kmetov, kaj misli o socializmu, je dvomljivo kimal z glavo in plašno skomizgoval z rameni.

Žito je zorelo. V hiši bogatega Avramesca je prvi svetlobni žarek skozi veke dramil ljudi. Izbe so bile zatohle, redko prezračene.

Flora je sprejela Varjaškega na pragu. Stala je vznemirjena, oblečena v široko cicasto obleko. Z rokami je nervozno gubala obleko na bedrih in podobna je bila prestrašeni gimnazijki. Stala je na pragu, on pa niže, na tleh, zroč kvišku. Pogreznjena v molk je bila podobna nenadoma ujeti ptici, ki onemoglo maha s perutmi.

— Ali lahko vstopim? je vprašal, zroč predse. Glas mu je bil hripav.

Flora ga je proseče pogledala.

— Zdaj nikar, je rekla tiho, nerodno je. Pozneje ti to pojasnim.

Varjaški se počasi obrne in odhaja. Flora ostane na pragu. Nenadoma se zdrzne. Steče za njim, ga prime za rame in obrne k sebi, rekoč:

— Kar pojdi, vseeno je. Stopi k nam.

Iz oči ji odseva nežnost. Ko vstopata, mu roko rahlo drži na ramenih. Varjaški takoj opazi v zadnji izbi premikanje. Sliši, kako je nekdo prestavil rešeto. Potem pločevinast zvok trkljanja ponve in vrata se odpro. Za njimi vise platnene zavese. Iz izbe stopi stari Avramescu. Razburjen je. Varjaški se počuti, ko da ga bo stari vrgel iz hiše, in zato v zadregi obstane in ga negibno gleda. Gleda mu naravnost v oči. Pričakuje napad. Avramescu stopi k njemu. Ustavi se pred njim tako, da mu zakrije pogled v izbo. Varjaški opazi, da ga stari boječe gleda. Prsti mu drhte, ko sega v hlačni žep po pipo. Flora ju gleda z očitno bojaznijo, da se bo ta trenutek vnel prepir med njima, ker je oče vedel za njene zveze z Varjaškim. Stari pa tega ne omeni niti z besedico. Samo z obraza mu lahko razbereš velik strah in presenečenje, da ga vidi v svoji hiši.

V izbi so utihnili vsi šumi in trenutna vznemirjenost je izginila. Na platneni zavesi se sence niso več poigravale.

— Z menoj... imaš nekaj? ga je namrgoden v presledkih naglo vprašal Avramescu.

— Da, da, je odgovoril Varjaški in pri priči zardel od zadrege. Ne... one... z njo, se je popravil.

Radovedno je sklanjal glavo zdaj na levo, zdaj na desno, da bi videl razlog njunega vznemirjenja. Avramescu se je kar naprej postavljal predenj, tako da mu je zastiral pogled in da so bile njune kretnje smešne.

— Vstopiva, je rekla Flora in vsa rdeča od zadrege pogledovala na druga stranska vrata. Vstopiva, Ernest...

— Da, da... Izvolita...

Avramescu je z obema rokama pokazal na vrata. Dihal je težko. Jasno je bilo videti, da Varjaškega ne mara.

Sedela sta v sobi drug kraj drugega.

— Delaš tu? jo je vprašal pogledujoč v stran.

— Delam. Po malem.

Varjaški je cepetal z nogo in bobnal s prsti po ročaju bergle.

— Čas je postreči gostu, je rekla Flora sramežljivo.

— Ne, ne. Nikar se ne trudi...

Hotela je vzdigniti pisano škatlo z drobnjarijami. Škatla se je prevrnila in po mizi so se razsule igle, sukanec in vse polno drobnih belih bucik.

— Na, zdaj pa imam, je povesila Flora glavo. Zmerom zadrhtim.

— Lažeš!

— Ne lažem, to je nemir, ki me vedno prevzame.

Obleka ji je na rokah izrezana. Izpod pazduhe ji štrle kodraste dlake. Varjaški začuti pritisk krvi v glavi.

— Ti si najbolj ostudna kurba, kar sem jih kdaj poznal, ji reče nenadoma s tišjim glasom.

Flora prebledi. Gleda ga z izbuljenimi očmi.

— Živinče!

Varjaška stiska zobe. Iz zadnjega, gnilega zoba mu priteče kri. Kri ima zoprno sladek okus. Draži ga na ponovno sesanje.

— Ali pojdeš kmalu spet z Acketom in Sulevarjem?

— Da, odgovori kljubovalno, vse sem že preizkusila.

— Toda samo s tem najmočnejšim orožjem — slabostjo.

— Gad!

Govorila je skozi na pol stisnjene zobe. Roke ji je oblivala kurja polt. Bilo mu je ljubo, da jo je vznemiril. Smehljal se je. Gledal jo je mežikajoče.

— Tudi s Sulevarjem, praviš, vtem ko sem bil jaz pri vojakih.

— Mar si zavoljo tega prihajal k nam?

Obmolknil je. Sedel je naslonjen s komolcem na mizo z na pol zaprtimi očmi in kri mu je mirno kapljala iz zob.

— Poberi se!

Vstala je s stola. Bila je zares bleda in kazno je bilo, da so ji tisti trenutek pognali iz ust podočniki. Ostala je takšna, vsa posinela od jeze.

— Vajen sem, da me mečejo skozi vrata, toda...

Flora je kar pihala od jeze. Davila se je v srdu. Ustne so ji bile blede. Vsa je bila siva. Dobro je bilo slišati, kako motor velikega zadružnega traktorja bobni nekje daleč. Kdaj pa kdaj je bučanje zabobnelo po sobi.

— Ali boš še dolgo taka?

Varjaški je vstal. Zmerom se je kontroliral. Opazil je, da se mu roke dotlej niso tako tresle.

Flora se je obrnila in ga pogledala čez ramo ko mravljo. Molče je prijela za kljuko, držeč berglo s komolcem desne roke.

Zdaj bi moral čutiti njeno roko na rami, je pomislil. Da bi me zadržala. Dobro jo poznam. Zmerom me je zadrževala v zadnjem trenutku, pa naj sem ji rekel še tako brutalne besede. Privadila se je že tej igri razkačenosti, konča pa se z napol blaznim božanjem in poljubovanjem.

Zdaj zdaj, je govoril sam pri sebi in stiskal hladno železo ključavnice, zdajle bo pritisnila mojo roko na ključavnico. Da mi je vsaj odprla vrata in rekla nekaj besed, tistih besed, ki sem jih že tako vajen, besed, ki so mi zdaj tako potrebne. Zakaj se njene roke ne spuste na mojo ramo? Zakaj, ko je vedno bilo tako?

Počasi je odprl vrata. Pred njim se je vzravnala visoka Avramescova postava. Varjaški se je ustrašil njegovega nenadnega prihoda in naglo odskočil. Menda je stari vse slišal.

Avramescu je bil ves iz sebe. Pogledal je čez njegovo glavo, planil v drugo izbo, se vrnil iz nje in skočil v Florino. Iz nje je priletel potiskajoč vrata z nogo.

— Kje je Vasilij?

Flora je skomizgnila z rameni. Namrgodeno in brezbrižno.

Avramescu je obstal sredi predsobe.

— Vedel sem, da boš prinesel nesrečo. Brž ko sem te zagledal na pragu. Ti, boljševik.

Varjaški ga je osuplo gledal, ne da bi razumel, kaj se dogaja. Šele ko je iz sosedne stranske izbe planil starec, za njim pa Florin brat, se je Varjaškemu posvetilo v glavi. Takoj se je spomnil, da iščejo njenega brata kot vojaškega begunca in obrnjen k Flori je rekel porogljivo:

— No, Flora. Takšni ste vi.

Flora je skočila k njemu. Hm, zdaj je napočil ta trenutek, je pomislil Varjaški in njegov obraz je dobil surove, odbijajoče poteze.

— Nikar, nikar, prosim te, nikar nikomur ne povej.

— Saj ne bom, ne boj se. Nikomur ne bom povedal. Prav zares ne.

Hvaležno je pomežiknila na obe očesi in pustila roko v njegovi. Čutil je, da je ostal sam. Potreben mu je bil ta stisk vroče, majhne potne roke.

Ko je bil že na dvorišču, se je obrnil. Opazil je, kako stari Avramescu nabada gnoj na vile. Videti je bilo samo roglje vil, kako se leskečejo na soncu. Potem je videl topel, pravkar iz staje prinesen gnoj. Kadili so se topli hlapi, se dvigali in mešali z zrakom, ki je bil prav tako topel. Stari Avramescu je vrgel vile proč in izginil za stajo. Varjaški se je vrnil in stopil na hišni prag.

— Skrivališče je v gnoju?

Flora je prikimala z glavo.

Varjaški se je zdrznil. Zadušil se bo. Tepci.

V naslednjem trenutku je bilo slišati z leve strani, s sredine vasi topot konjskih kopit in že so se razlegali pred vrati človeški glasovi. Vojaki so naglo poskakali s konj. Zapolnili so vsa vrata. Že so skočili mimo Varjaškega na dvorišče. Pridirjali so tako iznenada. Stikali so po hišah za begunci in redko so katerega našli, ker je begunce vedno kdo obvestil o prihodu vojske. Kljub vsej naglici in hitrosti z begunci niso imeli sreče. Beguncev je bilo malo, toda

zato so bili oprezni in skrivali so se v bunkerjih, narejenih v stajah, na podstrešjih, v zemlji in tudi v gnoju.

Za vsemi vojaki je prišel mož visoke, okorne postave in s sklonjeno glavo, da je lahko vstopil skozi nizka dvoriščna vrata. Ob levem boku mu je visela kratka sablja. Bil je orjak. In vse to telo s širokimi rameni se je držalo na dolgih štorkljastih nogah. Noge so mu kdaj pa kdaj klecnile v kolenih, ko da niso njegove. Velikan je obstal pri vratih.

— Tecite urno k reki!

Glas mu je mogočno donel.

Ta pač ni gladoval, je pomislil Varjaški. Naučil se je samo komandirati. Le poglej, kako vzravnano stoji. Orjaški vojak s sabljo ob boku je stopil k Varjaškemu. Pomežiknil je na obe očesi in ga ošinil s poizvedujočim pogledom.

— Ali si videl tega begunca?

Malo je manjkalo, da Varjaški ni zardel.

— Nisem, je odgovoril, potisnil bergle v prah in zrl v tla. Potem je vzdignil pogled in opazil žareča Florina lica.

— Vstopimo, fant, je rekel vojak in stopil k vratom. Moji fantje ga ne bodo zgrešili, čeprav se je vdrl v zemljo.

Flora se je nerada umaknila s praga. Visoki vojak je potrepljal Varjaškega po rami.

— Hej, ti dekle! se je obrnil k Flori v trenutku, ko je hotela vstopiti skozi prva stranska vrata, pokliči očeta in mater. Govoril bi rad z njima.

Flora je obstala. Dolgin s sabljo za pasom si je odpel jermen in sedel na mizo kraj sebe. Čez nekaj trenutkov je prišel Avramescu. Vojak mu je pokazal na stol. Starec je sedel. Prišla je tudi mati s Floro. Vojak je molče prikimal z glavo. Varjaški je uprl pogled v Florino mater. Stara žena je bila bleda. Roke je držala prekrižane na trebuhu in težko je dihala. Avramescu je grizljal cev svoje pipe. Vsi so bili nestrpni. Samo vojak si je molče zvijal cigareto. Ko jo je zvil, jo je polizal po sredini, jo pogladil in vtaknil v usta.

— No, stari, je končno vzdignil pogled na Avramesca, čas je, da me odvedeš in pokažeš, kje skrivaš sina.

Avramescu je molčal. Flora se je plaho nasmehnila Varjaškemu, mati pa se je prekrižala z žilavo roko.

— Vem, je spregovoril dolgin s sabljo, da so vam otroci dragi, vem pa tudi, da se jim v vojski ne bo zgodilo nič hudega. Vi ste bogati?

Avramescu je prikimal z glavo. Potem se je brž popravil, vzel pipo iz ust in zamolklo, malce prestrašeno rekel:

— Bili smo. Zdaj so prišli ti in nam vse vzeli.

— M... daaaaa... je namrgodeno zamrmral vojak s sabljo in potegnil dim iz že na pol pokajene cigarete... Vstal je in vrgel čik skozi odprta vrata. Da. Da. Kaj pa obveznost? Ne. Nisi je izpolnil. Vem. Kje imaš sina, povej! se je nepričakovano naglo zadrl mož s sabljo, da so se vsi zdrznili.

— Ne vem, je odgovoril Avramescu. Začel je težko dihati.

Z dvorišča je stopil na prag vojak.

— Nismo ga še našli, tovariš komandir.

— Obkolite vse posestvo in počasi iščite.

Vojak je pozdravil in odšel, mož s sabljo pa si je odpel ovratnik na srajci in dejal z utrujenim glasom:

— Ni mnogo beguncev, veš, stari, toda spet sem se tako utrudil z iskanjem.

Začetne besede je izgovarjal počasi, utrujeno. Zadnje je izgovarjal hitro in pri tem drgetal, ko da bi mu lahko kdo ušel. Varjaški je pomislil: poklicna deformacija.

Čas je tekel. Vsi so molčali.

Če je zakopan v gnoju, je pomislil Varjaški, se lahko zgodi, da se bo zadušil. Stari Avramescu je miren.

Mož s sabljo se zdrzne:

— V moji vasi so šli ljudje v vojno s pesmijo na ustnah.

— Počakaj, mu je naglo posegla v besedo mati. Bila je bleda. Počakaj, vojak. Rada bi na štiri oči spregovorila nekaj besed z možem.

— Ooooo, da. Vsekakor.

Vojak je vstal s stola in pokazal na izbo. Avramescu je še vedno sedel. Mrko je gledal ženo in šele ko ga je potrepljala po rami, je tiho, počasi in neveselo vstal, skomizgnil z rameni in se spotoma obrnil k možu s sabljo. Z obraza si mu lahko bral: bog mi je priča, da ne vem, kaj hoče zdaj govoriti z menoj.

Stopila sta v stransko izbo. Iz nje je bilo najprej slišati nerazumljiv šepet, potem pa materin krik:

— Zadušil se bo! Ne pustim! Moj sin je!

Dolgin s sabljo je naglo planil pokonci in ko da je pričakoval, da se bo to zgodilo, je skočil v prvo stransko izbo. Skoz odprta vrata je videl Avramesca, kako stoji držeč z eno roko ženo čez pas, z drugo pa ji je tiščal usta. Vojak ga je z eno roko pahnil od nje. Mati je počasi odprla oči; videti je bilo samo njena zrkla.

— Ne! Ne dam sina, zadušil se bo!

Sesedla se je ko omamljena. Vojak je stopil k Avramescu in ga prijel z eno roko za prsi.

— Kje je?

Starec je molčal. Kljubovalno so se mu umaknile oči v očesne dupline.

— Ne vem. Pusti me!

Iztrgal se mu je in odšel na hodnik. Flora je polivala mater po čelu in vratu. Starka je dihala, toda kazno je bilo, da se je pogreznila v trdno spanje.

Samo Varjaški je sedel mirno. Obrnil se je skupaj s stolom h komandirju, stoječemu na pragu, in dejal hladno, brez pomisleka:

— V gnoju je zakopan.

— Ivica!

V izbo je planil vojak.

— V gnoju je. Hitro razkopljite gnoj! Ti, stari, pa pokaži, kje je zakopan.

Avramescu je počasi vstal. Pobral je pipo s tal. Pazljivo jo je obrisal. Potem se je obrnil k Varjaškemu.

— Vedel sem, da boš prinesel nesrečo v hišo.

Vojaki so hitro z vilami odkopali gnoj. Varjaški je stopil k njim. Avramescu in komandir sta stala drug kraj drugega. Nekaj košar gnoja so bili že odkidali, ko so se pokazala vrata skrivališča. Bila je široka smrekova deska, ki je zapirala tako veliko odprtino, da je človek ležeč na trebuhu lahko zlezel skoznjo. Vojaki so zabodli vile v desko in jo vrgli daleč od kraja, kjer so

stali. Skozi luknjo so se plini združili z zrakom. Iz skrivališča je bilo slišati tiho stokanje, potem pa grebenje prsti. Vse to je utihnilo v težkem hropenju človeka, ležečega v skrivališču. Zunaj stoječi ljudje so v napetem pričakovanju zadrževali dih in buljili v majhno odprtino v gnoju. Stisnili so se v gručo. Avramescu je slej ko prej mrko gledal predse.

— Zlezi v odprtino, Ivica! je ukazal oficir.

Vojak je legel na blatna tla. Zunaj so ostale samo njegove noge.

— Tu strašno smrdi, je bilo slišati njegov glas iz skrivališča. Ah, saj tu bi tudi vo... ta je mrtev...

Flora se je prijela za glavo. Varjaški je stopil k njej. Kot tolažnik se je počutil neprijetno. Vojak, ki je bil zlezel v luknjo, je bil podoben jazbečarju. Brcal je samo z nogami in komaj vlekel iz luknje en del telesa za drugim.

— Hitro! je velel komandir. Hitro ga izvleci!

Florinega brata so potegnili iz skrivališča. Po vsem telesu se ga je držal gnoj. Po vratu mu je lazil mrčes.

— Smrdi, strašno smrdi, je rekel eden izmed vojakov in se umaknil nekaj korakov. Flora se je sklonila nad brata, mu odpela bluzo in mu položila roko na srce. Vzdignila je glavo in pogledala očeta. Pogled ji je bil poln prezira.

Stari Avramescu se je sklonil nad sina in ga začel ves razburjen otipavati. Roke so se mu tresle. Vstal je in se ozrl na vse strani. Pogled mu je bil prazen. Top. Motno se je ustavil na Varjaškem. Obraz mu je spreletela senca mržnje z bolestjo in gnusom. Avramescu je počasi zaprl oči, rekoč:

— Saj sem rekel, da boš prinesel nesrečo v hišo.

Flora je ponovno kriknila:

— Mama!

Na pragu je stala starka in roke so ji visele ob telesu. S korakom mesečnice je stopila k skupini. In kazalo je, da so ji koraki izmerjeni na centimetre. Bili so počasni in plahi. Starka je stopala ko volkulja. Ko je prišla do sina, je obstala in zviška pogledala na njegov otrpli mrtvaško bledi obraz.

Zblaznela je, je pomislil Varjaški, pogledujoč jo ves prestrašen. In vsi so jo osuplo gledali.

— Bled je, je rekla starka in se spet prelomila v pasu. Vojaki so priskočili in jo odnesli proti hiši. Pri truplu so ostali Avramescu, Varjaški in komandir. Vojaki so se strnili v grućo. Nikomur ni prišlo na misel, da bi odnesel mrliča v hišo. Sklenili so krog okrog njega in z očmi prestrašene otročadi buljili v truplo. Prvi se je zganil komandir.

— Glejte, kaj delajo.

Zamahnil je z obema rokama. Sablja ob levem boku se mu je med hojo opletala, žvenketajoč ob novo rumeno jermenje. Za njim so krenili tudi vojaki. Slišati je bilo njihovo vzpenjanje na konje, oster, globok komandirjev glas, potem pa topot kopit in oblaki prahu so zastrli nebo.

Sonce je bilo v zenitu.

Avramescu je počasi vzdignil glavo in se ozrl na Varjaškega. Njuna pogleda sta se srečala. Avramescu mu je z utrujenim gibom roke pokazal vrata.

Varjaški se je ugriznil v ustnico.

— Poberi se! je zamolklo rekel stari kmet.

Sonce je strašno pripekalo. Od nikoder ni bilo niti diha zraka. Ko je Varjaški prišel do dvoriščnih vrat, se je ozrl na kraj tragedije. Pri gnoju je še stal Avramescu s sklonjeno glavo

LOJZE UDE

DELEGACIJA SLOVENSKIH PRAVNIKOV NA HRVATSKEM

(OB DVAJSETLETNICI)

Dne 7. julija 1944 sem imel opravke na bazi IOOF oz. predsedstva SNOS, 20. Kot tajnik Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS (ZI) sem se pogovarjal s Kidričem o organizaciji znanstvenega dela, posebej še o odnosih med ZI in študijsko komisijo, ki je bila ustanovljena na bazi 20 za študij problemov uprave in gospodarstva, ki se bodo verjetno pojavili v prvi povojni dobi. Na koncu razgovora mi je Kidrič povedal, da bo 15. in 16. julija na Hrvatskem zborovanje pravnikov, nekaj takega, kakor smo imeli slovenski pravniki 10. in 11. oktobra 1943 v Metliki in na Suhorju. Udeležila se bo tega zborovanja tudi delegacija slovenskih pravnikov. Vodil jo bo major dr. Vito Kraigher, glavni javni tožilec, ostali člani pa bodo še: dr. Lado Vavpetič, član plenuma OFSN in tajnik omenjene študijske komisije na bazi 20, načelnik oddelka za sodstvo pri Glavnem štabu Slovenije dr. Teodor Tominšek, sodnik Višjega vojaškega sodišča Jernej Stante in jaz kot tajnik ZI in član komisije za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (predsednik Verske komisije pri SNOS sem postal šele pozneje).

To so bili zelo razgibani dnevi. S 6. junijem je bila po izkrcanju ameriške in angleške vojske v Normandiji končno odprta »druga« fronta. Vse se je začelo hitreje premikati, svoboda ni mogla biti več tako daleč. To je bilo naše temeljno razpoloženje. Vendar je bilo še dosti nejasnosti, še vedno dosti pogojev za kakšne neprijetne, tudi hude dogodke, sovražna moč je bila še vedno velika. Kako je potem to potovanje potekalo, v kakšnih okoliščinah, pa naj v nadaljnjem pripoveduje moj dnevnik. Nekatera gesla v dnevniku mi po dvajsetih letih v polnem pomenskem obsegu niso več jasna. Kakšna pomota zato ni izključena, mislim pa, da bistvene pomote ni. Zajeta so v dnevniku seveda vsa doživetja, celotno vzdušje tistega časa. V letih osvobodilne vojne ni noben jurist mogel biti samo jurist. Živeli smo z vsestransko pozornostjo naroda, ki je v boju za obstoj, svobodo. A tudi pusteži nismo bili. In marsikaj, kar je danes temeljno, je bilo še v razvoju.

11. julij: Poslovim se od Petra (to je od Kidriča). Ob pol desetih dopoldne se zberemo na Občicah (menda že vsi delegati). Od tu se peljemo z avtom, prehitevamo dolgo kolono voz in pešcev, evakuirancev iz Dolenjskih Toplic. Od Kolpe pri Metliki se sliši grmenje topov. V Črnomlju se ustavimo. Zaradi hudega dežja ne moremo dalje.

12. do 13. julij: Avto nas potegne do Vinice. Sežemo si v roke s partizani, ki nas bodo spremljali na Hrvatsko. Njihov poveljnik je poročnik Adlešič. (Točnega števila se ne spominjam več, največ 12). Med sprehodom po Vinici srečam kolono vojaštva iz Korduna. Slabo so obuti, bedno oblečeni. Kakšni časi, kakšna čudovita vojska! Za svobodo, za boljšo bodočnost! Iz stoletja v stoletje traja ta boj, kdaj bo dobojevan!? Popoldne ob 14. uri se prepeljemo čez Kolpo. Pridruži se nam Srb iz Korduna. (Njegovega imena, vojaškega čina in funkcije se ne spominjam.) Z nami je sedem konj: 5 za delegate, 1 za Srba, 1 za Adlešiča. (Kako je bilo s proviantom, se ne spominjam. Lačni nismo bili na celi poti nikdar.) Še kar dobro gre. Zadnjikrat sem jahal na Koroškem, leta 1919. Od Kolpe do Mrežnice je tako imenovano kontrolirano ozemlje, kontrolirano predvsem od sovražnika, ki ima na tem ozemlju nekaj stalnih postojank (n. pr. v Bosiljevu), pa tudi od nas, ker sovražnikova uprava na tem ozemlju ni učinkovita. V počasnem drncu jahamo po poti skozi Bosance, Liplje, Ponikve proti Dobri. Narahlo dežuje. V bližini Trošmerije dosežemo Dobro. Po dežju narasla, dokaj široka rečica je kar resna ovira. Prvi požene konja v vodo Srb, drugi je Vito, tretji jaz. Dali so mi najmanjšega konja, za mojo postavo kar pravično, na takole Dobro pa ni nihče mislil. Razen tega si izberem menda napačno smer. Dno ni ravno in se včasih pogreznem do prsi. Vavpetič vpije z brega: »Nategni uzdo! Drži konju glavo kvišku!« To vem tudi sam. Če bi konj zaplaval, bi se me otresel in mojega potovanja po zemlji bi bilo najbrž konec. Srečno dosežem breg. Zakolnem. Ujamem Vitov pogled. Prestrašen je in očitajoč. Malo sem v zadregi. Nato se zasmejeva.

Za menoj sta prejezdila Dobro še Vavpetič in Tominšek. Stanteta, ki se mi je preje z brega smejal, je povaljal konj v vodo že par metrov od levega brega. Videti je bilo nevarno. No, srečno se je rešil nazaj na breg. Drugi so se prepeljali nato preko Dobre s čolnom. Adlešič je vedel za njegovo skrivališče.

V večernem mraku pridemo do prvih hiš zahodnega roba G. Dubrav. Ustavimo se. Partizani gredo na poizvedbe, kakor že preje večkrat. Še pred nekaj urami so bili v vasi ustaši. Adlešič odloči, da nadaljujemo potovanje peš. Konje odpošlje nazaj. Nekaj časa hodimo celo s puškami v rokah, pripravljenimi na strel. Adlešič potrka na okno neke hiše. Tu je naš zaupnik, terenec. Vodi nas po strašnih (tako imam napisano) stezah. Mokra obleka po dežju in po kopeli v Dobri ter noč prispevata po svoje k neprijetnemu počutju. Proti jutru dosežemo kanjon Mrežnice, na katerega je ob jutranjem svitu veličasten pogled. Na kraju, kjer pridemo na breg, je reka široka, mirna in globoka kakor jezero. Za Mrežnico je z jedrom Like, Korduna in Banje že od l. 1941 osvobojeno ozemlje Hrvatske. Kličemo čolnarja z desnega brega. Ne sliši ali noče slišati. Adlešič napihne gumijasti čoln, ki ga je nosilo partizansko spremstvo s seboj in v njem, veslajoč z rokami, preplove Mrežnico. Čolnar se da prepričati. Kmalu nato je na desnem bregu Mrežnice vsa delegacija s spremstvom.

Na poti do Perjasice hodimo nekaj časa mimo vozov z volovsko vprego, ki čakajo na slovenske ranjence iz izpraznjenih bolnišnic na Gorjancih, okrog 300 (ranjencev) po številu. Metlika je torej še vedno v nevarnosti.

Na Perjasici počivamo in se na soncu sušimo. Še nahoda nimam. Žejni smo. Dobimo nekaj čaja. Vito Kraigher depešira po telefonu na glavni štab Hrvatske. Dobimo najprej odgovor, da je zborovanje pravnikov Hrvatske preloženo in da smeta dalje kot sodnika Višjega vojaškega sodišča le Stante in Tominšek. Končno se dogovorimo, da nadaljuje pot delegacija v celoti, spremstvo pa ostane na mestu in počaka na našo vrnitev.

Gremo dalje. Poloj je dolgo naselje. Kupimo in naročimo nekaj tobaka, da ga vzamemo nazaj grede in ponesemo v Slovenijo. Tu dobimo voz, ki nas po zelo lepi vožnji, čez Korano na brodu, še isti večer (to je 13. julija) pripelje do Zagorja, kjer nas ustavi straža. Vobče mnogo ustavljajo in legitimirajo. Prenočimo na dvorišču pod drevjem, na senu z rjuhami, pravzaprav gosposko.

14. julij: Spali smo kakor ubiti. Prav te dni sodijo v Zagorju petnajstim bivšim partizanom. Med obtoženci je tudi bivši vodja tiskarne CK KPH. Predseduje polkovnik, mlad človek, okrog 30 let. (Tu imam napisano kot poseben stavek: »Kordunski narodni junak Stanko Opačić-Čanica, bivši zadrugar«, in mi ni jasno ali je prav on predsedoval sodnemu zboru ali je bil samo navzoč.) Med raznimi subverzivnimi dejanji skozi daljši čas je pod obtožbo tudi letak z dne 9. 9. 1943, torej po italijanski kapitulaciji, njegov natis in širjenje. Letak je z računom na skorajšnjo zasedbo dela Hrvatske po ameriško-angleški vojski napadal komunistično vodstvo osvobodilne vojne in ustaše, očital razne zločine. Dobim vtis stvarnega in mirnega razpravljanja. (Razprava pa je še trajala, ko smo odšli dalje. Pozneje smo zvedeli, da je bilo 5 obtožencev obsojenih — na smrt.) Popoldne se odpeljemo z avtom iz Zagorja proti Topuskemu, okrog 35 kilometrov daljave mimo Krnjaka preko Vojnića in Vrgin Mosta. Vse je porušeno, le tu in tam stoji še kakšno ožgano zidovje. Pošastno. Tod so se leta 1941 izdivjali ustaši, poklali nad 30.000 Srbov. (Pozneje sem slišal celo številko 60.000.) Vendar je velik del te žalostne pokrajine začuda dobro obdelan. A kje so ljudje? Od Topuska gremo nato še do Hrvatskega sela. Tam se pozdravimo z nekaterimi odličnimi člani AVNOJ in ZAVNOH, s predsednikom AVNOJ dr. Ivanom Ribarjem, z dr. Antejem Mandićem, Franom Gažijem, Franom Frolom, Mirkom Vujačićem, Jožetom Rusom, dr. Pavlom Gregorićem. Pri večerji pripovedujemo o potovanju. Prenočim pri intendantu, mučeniku iz zagrebških zaporov. Pripoveduje...

15. julij: Zjutraj odidemo v Topusko. Dobimo vsak svojo sobo po privatnih hišah. V topliški zgradbi se okopljemo. V Topuskem je Glavni štab Hrvatske, tudi pravosodni oddelek. Tu bosta imela opraviti predvsem Stante in Tominšek. Naša naloga je namreč jasna: opazovati, študirati, primerjati, informirati. Na kosilo gremo v Hrvatsko selo. Kosimo dobro. Pri intendantu naročimo še nekaj tobaka in cigar. Popoldan mine v raznih razgovorih s posameznimi člani AVNOJ in ZAVNOH. Vsakdo od nas ima svojega sobesednika. Mandiću pripovedujem o organizaciji in delu Komisije za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Pri ZAVNOH ta komisija še ni organizirana. Z Rusom se zapleteva v debato o sovjetski ustavi. Rusu je ta ustava višek demokracije. To meni ravno ni. Po večerji se vrnemo v Topusko. Ustavimo se v gostilni »Banja«. Vino je po 800 kun liter. Zapojemo. Gostilničarka, Slovenka, prosi, naj bi ne peli. (Pozneje, ko smo se prikazali v »boljši« družbi, ni več branila. Po posebnih okoliščinah je postala »Banja« naše zbirališče v Topuskem, ne glede na vino, prosim, za katerega tako nismo imeli bogvekaj denarja.)

16. julij: Nedelja. Prisostvujemo koordinacijskemu posvetovanju 11 raznih odsekov ZAVNOH. Pri predsedstvu SNOS je ta čas 9 odsekov, tako na primer ni še sodnega odseka, ki ga pri ZAVNOH, pravzaprav sodno upravni odsek, že imajo. Debatirajo tudi o virih pozitivnega prava. Via facti so vsi zakoni stare Jugoslavije derogirani. Vlada anarhija. Pripravlja se odlok, ki bo uzakonil princip, da ostanejo v veljavi vsi zakoni stare Jugoslavije, kolikor niso derogirani z odloki narodnoosvobodilnih oblastev in niso v nasprotju s temeljnimi načeli osvobodilne vojne (!?). Govorijo o zakonskem (bračnem) pravu, o nujnosti ureditve imatrikulacije partizanskih zakonov in rojstev. (Slovenci imamo o tem navodila Glavnega štaba NOV in POS z dne 31. maja 1944.) Delokrog vojaškega in civilnega sodstva še ni razmejen. Zaenkrat obstajajo sploh samo vojaška sodišča in nekaka razsodišča pri raznih narodnoosvobodilnih odborih, tudi za civilne zadeve. Pogosta selitev ZAVNOH in njegovih odsekov delo zelo ote-

žuje. V »Banji« se popoldne delegati pogovorimo o dosedanjih doživljajih in na kaj naj se še pripravimo. Ko odhajamo, srečamo Ribarja in Mandića. Vrnemo se z njima v gostilno, večerjamo in zapojemo. Pojemo narodne in partizanske pesmi. Tominšek dobro poje. Jaz pomagam, za domače potrebe baje ne slabo. Drugi bolj brundajo. Razgovarjamo se o vsem mogočem. Ribar pripoveduje iz bogatih spominov svoje politične preteklosti in pravi med drugim: »Najmočnejši politični osebnosti novejše jugoslovanske zgodovine, kar sem jih spoznal, sta Apis in Tito.«

17. julij: Po kopeli gremo takoj v Hrvatsko selo. Zvemo za letalsko nesrečo, ki se je zgodila pri nočnem pristajanju aviona, v katerem je priletel Randolph Churchill. Randolph je lahko poškodovan. V zvezi s to poškodovanostjo govore tudi o viskiju. Pa to bo najbrž partizanska šala na račun ne posebno priljubljenih Angležev. Nato poročamo: Kraigher o javnem tožilstvu v Slovenji (ZAVNOH tega inštituta še nima); Vavpetič o izgradnji oblasti na Slovenskem (Slovenci imamo poseben odsek, Hrvati ne); Stante in Tominšek o sodstvu, jaz o delu Znastvenega inštituta, Hrvatom neznane ustanove, o naših mejnih zahtevah in še o Komisiji za ugotovitev zločinov. Referat o mejah ponovim nato še enkrat pred Ribarjem, Frolom, Gažijem in Mandićem star. in ml. Omenim tudi čudno izjavo Smodlake o Trstu po razgovoru z Badoglijem, zaradi katere se je naš Bevk tako hudo razburil. Glede slovensko-hrvatske meje v Istri pripomni Mandić, da bodo Hrvati širokosrčni in da bodo prepustili nekaj vasi, ki jih morejo sicer imeti za hrvatske, Sloveniji. (Imen si nisem zapisal, na obljubo širokosrčnosti pa sem se pozneje, v času končanega razmejevanja, večkrat spomnil, ne brez grenkobe.) Zaradi dežja ostanemo kar v Hrvatskem selu. Po večerji zopet zapojemo. Pomaga tudi Rus. Ribar rad posluša slovenske pesmi. Razgovor preide na politično polje. Vujačić in Mandić sta za sklicanje AVNOJ, za večjo demokracijo. Ribar je nekaj v skrbeh zaradi sporazuma Tito-Šubašič. Ne pove pa jasno, kaj ga skrbi. Avtentičen tekst izjave, ki jo je podal Smodlaka, mu tudi ni znan. Izročim Ribarju kopijo referata »Aktualna poglavja iz mednarodnega prava«. Začudi se: »Menda si prvi, ki je pomislil tudi na mednarodno-pravno utemeljitev našega boja.« Vujačić načne razgovor o federaciji. Dasi zastopnik Črne gore, govori o njej kot posebni federalni enoti z nasmeškom. Čuti se predvsem Srba. Tudi posebnega položaja, ki naj bi ga imela Makedonija, ne razume. Prenočimo v Hrvatskem selu, na senu.

18. julij: V Hrvatskem selu. Pri zajtrku nam mladi Mandić spričo sestave vlade na podlagi sporazuma Tito-Šubašić govori o nevarnosti zaostritve spora med republikanskimi Hrvati in Slovenci na eni in monarhističnimi Srbi, ki da jih je še veliko, na drugi strani. Izrazi skrb za obstoj Jugoslavije. Z zanimanjem ga poslušam. Nato je bila širša konferenca: o upravi in graditvi oblasti v Sloveniji govori Vavpetič, Kraigher prav tako o izgradnji oblasti in o javnem tožilstvu. Avioni nas preletavajo. Popoldne nadaljujemo. Zemlja se je posušila, posedemo po travniku pod drevjem. Navzoč je tudi Moša Pijade (ki sem ga do tedaj tudi po imenu komaj poznal). Vavpetič govori o gospodarstvu, jaz o ZI, njegovi organizaciji in njegovem delu. Moša Pijade je živahen in izredno bister dedec. Sprašuje in odgovarja, komentira, kakor bi streljal, zadene navadno v sredo tarče. Ko omenim nadomestne merilne naprave pri minometih, ki so jih (namreč merilne naprave) po zamisli ing. Franca Avčina, člana ZI, izdelale naše obrtne delavnice, me ustavi s svojim strelovitim vprašanjem in me skoro zmede. Na merilne naprave pri minometih in topovih se res ne razumem. Razumem pa, da smo še sredi vojne in da take merilne naprave niso manj važne, kakor vse drugo, kar imamo povedati. Za Mošo Pijadeja so morda še bolj važne. Čulinović govori o odnosih med obema spoloma v vojski, govori o pojavu, da pismeni partizani razvezujejo zakone z nepismenimi ženami. Hoče hitre ureditve zakonskega (bračnega) prava, že kar med vojno. Vavpetič mu ugovarja in mu Moša Pijade pritrdi. Ko končamo, nas povabi Gaži kot zastopnik HSS v ZAVNOH »v imenu hrvatskega na-

roda« v »Banjo«. Ribar pripomni, da Gaži to pravico vsekakor ima. Pride mi na misel, da odnosi med posameznimi skupinami v ZAVNOH še niso dosegli stanja v Sloveniji po Pugledu. Večer v »Banji« poteče med govori, petjem in razgovori. Gaži nas pozdravi. Iz njega govori pošteni duh plitviške resolucije (14. junij 1943!). Za Gažijem govori Mandić star. Ne more zatajiti duha jugoslovanskega nacionalista iz prve svetovne vojne, člana Jugoslovanskega odbora. Govori o krfski deklaraciji in izrazi vero, da bodo Slovenci, Hrvati in Srbi čez 50 let en narod. Razumem, kaj misli. Zase res ne morem trditi, da se udeležujem te vojne s perspektivnostjo jugoslovanskega nacionalista. Slovenski jezik, slovenska kultura in slovenska državnost v jugoslovanski federaciji, ki jo ta čas gradimo, so zame nadvse resne zadeve. Ribar nam napije s prisrčnim govorom. Izreče nam priznanje za pogum in za delo, ki ga opravljamo. Govori tudi Frol. Prvi odgovarja Vavpetič. Zahvali se za gostoljubje, ki ga uživamo na Hrvatskem. Govori o skupni borbi in vedno prisrčnih odnosih med Hrvati in Slovenci. Stante govori o hrvatski širini in slovenski suhoparni »preciznosti«. Jaz se zahvalim predvsem za ta večer. Rahlo kritično aludiram na Mandićev govor. Nočem kvariti sicer lepe ubranosti. V prisrčnem razpoloženju nam mine ta večer, najlepši večer našega potovanja.

19. julija: Sreda. Odpeljemo se z vozom v Glino. S tem dosežemo najvzhodnejšo točko našega potovanja. Naš vodič je dr. Trohar (?). Obiščemo najprvo sodišče. To zanima predvsem Kraigherja, Stanteta in Tominška. Srečamo se z dr. Goldštajnom. Obiščemo cerkev, prizorišče enega najgrozovitejših pokolov Srbov po ustaših konec julija 1941. Pri ogledu mesta ugotavljamo sicer dokajšnje blagostanje. Cene so proste, a tudi anarhične. V gostilnah se dobi še marsikaj. Opoldne jemo prašička na ražnju. Po kosilu se moremo odpočiti že v hotelskih sobah, res velika pozornost menda mestne komande. Popoldne se zopet sprehodimo po mestu. Sredi parka je skupina grobov s križi in imeni padlih nemških vojakov. Nato se razidemo. Tovariši gredo na sestanek gospodarstvenikov, jaz na sestanek pravnikov, na katerem obravnavajo iste probleme kakor v nedeljo v Topusku. Zvečer gledamo v kinu stalingrajski film. Ljudje navdušeno ploskajo. Pri večerji nam polkovnik Jakšić (!?) pripoveduje o bojih pri Metliki. Trdi, da je obramba Metlike združena s prevelikimi težavami in žrtvami. Vito Kraigher mu odločno ugovarja. Dopoveduje mu, kaj pomeni za nas Bela krajina. Pomagamo mu. Mislim, da smo polkovnika prepričali. Prenočimo v Glini.

20. julij: Vrnemo se v Topusko. Treba se bo posloviti. Najprvo se poslovimo od Moše Pijada. Nato odidemo v Hrvatsko selo. Tudi avnojci se razhajajo po različnih nalogah. Rus bo šel z nami? Po kosilu imamo opraviti še pri finančnem odseku (menda zaradi tobaka). Z Vavpetičem napraviva še nekaj obiskov. Obiščeva tudi Ribarja. Navezujoč na besede Mandića ml. 18. julija pri zajtrku v zvezi s sporazumom Tito-Šubašič, vprašam Ribarja: »Kaj nam mora biti v primeru, da se spor, ali republika ali monarhija, zaostri tako, da pride pod vprašaj obstoj Jugoslavije, več: ali republika ali Jugoslavija,« odgovori Ribar samo: »Strašno bi bilo, če bi nas razdružili.« Popoldne se zopet zberemo. Postrežejo nam še s sirom in mlekom. Od postrojenega zaščitnega oddelka se s toplimi nagovori poslovijo Ribar, Vujačić in Rus. Nato se fotografiramo. S klici: »Živeli Slovenci, živeli Hrvati!« in po petju obeh himen se poslovimo. V Topusku zavijem v »Banjo«. Po cesti mimo gostilne prihajajo Ribar, Vujačić in Frol. Pomahamo jim. Razjahajo in se nam pridružijo. Preživimo še nekaj veselih ur. Ribar bo baje poletel prek Barija v bližino Tita.

21. julij: Čakamo na avto, ki naj bi nas po isti poti, kakor smo prišli, popeljal nazaj; kako daleč, ne vemo. Zvemo za državljansko vojno v Nemčiji (tako imam napisano; gre seveda le za ponesrečeni Stauffenbergov atentat na Hitlerja) in o hudih nemških porazih. To nas spravi v dobro voljo. Ob 13.30 končno le pride — kamion.

Od tu dalje imam za nekaj dni le malo zapiskov. Očitno ni bilo več časa ter volje, da bi kaj zapisoval.

KULTURNI OBZORNIK

»NE JOČI, PETER!«

Za Petra se nam pravzaprav ni treba preveč bati, da bi jokal: majhen je še, in dasi ga je v resnici življenje že trdo prijemalo, njegovi mali možgančki še niso čisto sposobni presoditi, kako in kaj. Da, prav njegovemu nedotaknjenemu otroštvu se moramo zahvaliti tudi za edini resnični preblisk tega filma, za edini svetli trenutek, ki nam je pa prav zato tem ostreje pokazal, kaj bi film o Petru lahko bil; za trenutek, ko med sovražnim streljanjem odleti veja z bližnje češnje in obsuje Petra z rdečim blagoslovom, fantek pa, čepeč na partizanovem hrbtu, zadovoljno zoblje češnje, jih ponuja svojemu varuhu in se mu sploh zdi vse to pokanje okoli njega od sile zabavna stvar. To je v češnjevo pečko ujet problem vsega filma o jokajočem Petru: otroški svet življenjskih in bistvenih stvari, sonca, češenj, bližine ljubega človeka — in odrasli svet krvavega nesmisla vojne, streljanja na ljudi, ki jih ne poznaš, do katerih — individualno — ne čutiš nobenega sovraštva, pa ti in oni izpostavljate ne samo svoje, temveč tudi življenja otrok, da bi se zatolkli, uničili, pobili. Seveda vemo, da je ta nesmiselni odrasli svet tudi — in še kako! — resničen in da sta resnična krutost in smrt, ki ju prinaša. Zato pa je tak moment kot ta filmski, ko uničevanju namenjeni strel napolni otroku usta s češnjami, poln zares žlahtnega humorja, tistega pravega, ki iz narobe sveta smehljaje se vodi k resničnim človeškim vrednotam.

Toda ta preblisk je, kot rečeno, izjema, edina izjema v filmu. Sicer se odvija ves film na popolnoma drugi ravni — in na tej ravni je povodov za jok precej, četudi bolj kot za Petra na platnu, za vse raznotere Petre in Pavle v dvorani.

Scenarist Ivan Ribič se je lotil snovi, ki je nedvomno hvaležna. Dva minerja, preizkušena borca, dobita nalogo, prepeljati na osvobojeno ozemlje troje otrok. Takšna sramota — bojevnika, pa naj bi postala pestunji?! Toda ukaz je ukaz in tako vendarle vzameta pot pod noge in po mnogih zgodah in nezgodah tudi srečno pripeljeta otroka v Črnomelj. Scenarij je zastavljen veselo in akcijsko — se pravi, vse zgode se morajo dobro izteči in po poti se mora prigoditi celo marsikaj smešnega. In res se zgodi marsikaj smešnega po poti: predvsem se našim junakom pridruži mulovodec, čigar posebnost je, da ne loči vola od krave in puške od strojnice; drugo bi mu še za silo odpustili. Potem se morajo otroci — neverjetno! — včasih pomočiti in Petrček brizga v smelem curku proti kameri, v nesporno navdušenje filmskih ustvarjalcev in

tudi občinstva v dvorani. Razen tega kajpada minerja minirata — mimogrede tudi Škocijansko ali Postojnsko jamo, vsekakor orjaško jamo, polno municije, v kateri so sicer varno spravljeni tudi vsi trije otroci, ena terenka in en vojni ujetnik. Stvar hudo ropoče in gre menda tudi v zrak, posebni angel varuh minerjev pa poskrbi za to, da se ne otrokom ne terenki in ne minerjema nič ne zgodi. Samo ujetnika nekako zmanjka, pa še tega bržčas bolj zato, ker ni več predviden v scenariju, kot zato, ker bi mu škodilo razstreljevanje. Sploh ima angel varuh v filmu precej dela. Denimo tedaj, ko uide Petrček na minsko polje in mu eden izmed »stricev« minerjev sledi. Ujame ga sredi — ograjenega in z varnostnimi tablami opremljenega — minskega polja; za prvim grmom čepe Nemci in samo čakajo na to, da bi začeli streljati, ampak strica to vse nič ne moti: otrok ga je polomil, torej mora dobiti svoj košček vzgoje. In šek-šek-šek, je Petrček tepen po ritki sredi minskega polja! Nekaj podobnega smo imeli priložnost videti samo še enkrat in — čast komur čast — tudi ta film je bil slovenski! To je bilo v TREH ČETRTINAH SONCA, kjer sta se Bert Sotlar in Metka Ocvirkova sredi min vroče poljubljala. Ko so film predvajali v Pulju, je arena kar vzvalovila: »Alal vam vera, Slovenci!« Res: alal nam vera! No, Petrček je tepen in lahko srečno nadaljuje pot, naprej po minskem polju. In le malo zatem pride drugi miner s še dvema otrokoma in, kajpak, tudi on jo veselo ureže naravnost čez mine! Kaj bi se menil za malenkosti!

Bolj nerodno je takrat, ko pridejo v gostilnico, v kateri se je pravkar razkošatil naš mulovodec, štirje Nemci in petega pol — peti stoji namreč zunaj na straži. Mulovodec se znajde (tokrat res prav posrečeno), izgine za točilno mizo, si pripaše predpasnik in postreže gostom z vinom. Samo kaj, ko je pa v uniformi in mu visi celo bomba za pasom! Tako se suka in obrača kakor luna, da kaže gostom zmerom prednjo plat, pa bi jo najbrž vendarle komaj odnesel, ko ne bi bili ti očeladeni Nemci čisto posebne sorte: govore sicer med sabo nič — s hvalevredno molčečnostjo vseh slovenskih filmskih okupatorjev — pač pa, brž ko povzdignejo kozarce, zagostole v štirih kot škrjančki ali vsaj kot dobro uvoženi kvartet in imajo menda toliko dela s tem, da jemljejo »iber«, da nimajo časa kaj dosti porajtati, kako jim mulovodec ta čas zonegavi stražo in pobegne s strojnico. In le nekaj trenutkov pozneje vadi — medtem ko se pripravlja sovražna ofenziva in je povsod vse črno Nemcev, otroci pa še zdavnaj niso na varnem — sredi slovenskih livad zapletene korake španskih plesov. Nepreplačljivo!

To je samo nekaj ocvirkov iz filma NE JOČI, PETER, vendar za silo dovolj, da je tudi tistemu, ki filma ni videl, jasno, v katero smer je ubrana njegova veselost in v kakšnem smislu je film akcijski. Če dodamo k vsemu skupaj še operetno preobleko »kapetana Brine« in dejstvo, da sta minerja za uspešno opravljeno akcijo nazadnje poplačana s tem, da bosta lahko spustila v zrak dva ali tri viadukte, smo menda zbrali vse poglavitne momente scenarija. Še pripomba, da niha dialog neprestano med pogovornim jezikom in zborno izreko, celo med dialektom in šumeče papirnatimi stavčnimi konstrukcijami. Res pa je v tekstu nekaj duhovitosti, in poslušati narečno govorico je zmerom zabavno.

Sploh je treba priznati: občinstvo se pri filmu NE JOČI, PETER zabava. Všeč so mu otroci, ki so, kot je splošno znano, ljubka bitja in tudi privatno večini ljudi pri srcu; in režiser Štiglic je možnosti malega Petrčka zares izkoristil do kraja. Všeč sta jim nekoliko robavsasta slovenska partizana Lojze Rozman in Bert Sotlar; in igralsko sta nedvomno dobra, posebno Sotlar, ki je dal s svojim Lovrom čudovito topel in človeški lik, enega najboljših, kar jih je doslej ustvaril na platnu. Všeč jim je mulovodec Slavka Šugmana, ki ima nekaj prav dobrih momentov, čeprav se lik — že po scenariju — lomi in nerodno niha med prebrisanostjo in prismojenostjo, med klovnijado in običajno neumnostjo. In končno jim je všeč, ker se zgodi na platnu marsikaj veselega in smešnega, ker so junaki oblečeni po partizansko in jih robijo po slovensko. Skratka, film za občinstvo.

Toda pod to čisto površno všečnostjo, žal, ni ničesar. Štiglic, ki je v svojih filmih ponovno in ponovno dokazal, da je občutljiv lirik s smislom za atmosfero in zadnjič v filmu TISTEGA LEPEGA DNE celo, da mu prija svojevrsten kov »domačijskega« humorja, je tokrat samo realiziral, »uresničil«, scenarij s težko, dokaj statično kamero posnel pač vse prizore, ki so potrebni za to, da ima film glavo, trup in rep. Dodal ni nič ustvarjalnega, nič iz svojega, niti tako očite pomanjkljivosti scenarija ni zapolnil, da bi vsaj prikazal slovo minerjev od otrok. Edino, okoli česar se je razživel — in kjer smo dobili tudi nekaj res pristnih in tudi novih filmskih tonov — je lik malega Petra, ki je nedvomno eden najmlajših igralcev, kar smo jih kdaj videli v pomembnejši vlogi na platnu. Za delo s tem otroškim igralcem zasluži režiser vso pohvalo. Toda to je za film premalo.

Da se vrnemo k začetku. NE JOČI, PETER je zasnovan na motivu, iz katerega bi lahko zraslo pomembno, žlahtno delo o slovenskem partizanstvu, delo z mnogimi dimenzijami. Spregovorilo bi lahko o tej »vojski civilistov«, ljudi, ki so v kritičnem trenutku popustili plug in oblič in knjige in — zakaj ne? — železniško pisarnico v nekem zakotju in se šli bojevat za obstoj, svoj, svojega naroda, človeštva in človeških idealov. Nemara ne čisto zavestno, lahko da samo iz globokega instinkta, toda prav akcija, kot je tale, filmska, bi vsaj trem med njimi — in vsemu občinstvu — nudila nezamenljivo priložnost za osveščanje. Dva minerja, sita razstreljevanja vedno iste proge, si želita velikih junaštev; dobita nalogo, ki je na prvi pogled vojaka nevredna; med akcijo, ki prinaša nevarnosti, zahteva spretnost, pogum in hkrati nežno človečnost, spoznata, za kaj se pravzaprav bojujeta, kaj je mišljeno s tisto Prihodnostjo in Človekom, za katerega padajo streli in žrtve. Prizor s češnjami pove, da je vse to bilo nekje prisotno v zavesti scenarista, režiserja in nemara vseh, ki so se s filmom globlje ukvarjali. Zakaj je zavil film na stranski tir in se izgubil, ni čisto jasno. Nemara zato, ker je napraviti akcijski film po starih receptih veliko laže in tudi vselej manj sporno, kot pa izpovedovati in osveščati. No, tak, kot je, se je film tej zanki spretno ognil. Pove nič drugega razen tega, da smo imeli na Slovenskem partizane, da so otroci ljubki, da so naša dekleta rože in da se minerji bolje počutijo pri razstreljevanju kot pa pri negi majhnih otrok. Seveda vse to že nekaj časa vemo.

S filmsko umetnostjo ali tudi našo nedavno zgodovino pa tako prikazana partizanščina kratko malo nima veliko skupnega.

Rapa Šuklje

MAHMUD KONJHODŽIĆ: OD KUPE DO MORA

Pred nami je zajetna in za svojo zvrst okusno opremljena knjiga zagrebške »Epohe«. Tudi pisec je jugoslovanski javnosti že znan po nekaj uspelih delih.

Pisati nameravam o razmišljanjih ob tej knjigi, ki bi morala zanimati tudi slovenskega bralca, zlasti tistega, ki se zanima za zgodovino NOB. Pa tudi o načinu, ki se ga je poslužil pisec, po poklicu novinar, za podajanje snovi bralcem.

Če bi se najprej lotil načina podajanja snovi, bi lahko zapisal, da je ta način sodoben, novinarski in dokaj privlačen. Pisec se izogiba suhoparnemu in zato za bralca neprivlačnemu strogo znanstvenemu slogu, katerega namen je služiti znanstveniku na višji ravni. Znanstveniku pa ne gre za privlačnost, upošteva samo dejstva in vire. Pisec, poklicni novinar, se je pogumno lotil snovi, ne da bi pri tem računal na priznanje kot znanstvenik-zgodovinar. Očitno je bil njegov namen napisati delo, ki bo množici bralcev približalo veliki čas naše osvobodilne vojne na območju

»Od Kolpe do morja«. Pri tem se zaveda, da zaradi tega, ker je njegov način podajanja reportažno-novinarsko-znanstveni (zaradi dokumentarnih vložkov), njegovo delo ne bo prav nič izgubilo, ampak celo pridobilo, ker ga bodo ljudje radi brali. Kljub temu se ne oddaljuje od zgodovinske resnice. Obilno se poslužuje pričevanj udeležencev, ki s tem postajajo zgodovinski viri. Lahko zapišem, da ta pričevanja pomenijo marsikje tudi edine podatke, zlasti tam, kjer drugih virov ni. Konjhodžić uporablja dokumente le v podkrepitev pričevanj. S tem dokumente kot vire — v nasprotju z mnogimi drugimi pisci, zlasti znanstveniki — nekoliko degradira in jih šteje glede na pričevanja udeležencev kot enakopravne vire. Prav to je najbolj pozitivno v načinu podajanja gradiva, kot ga zasledimo v Konjhodžićevi knjigi.

Raziskovanje NOB samo po ohranjenih dokumentih, h kateremu se nagibljejo nekateri zgodovinarji, je preveč statično, suhoparno in zato za sedanjost nesprejemljivo. Tako bodo raziskovali zgodovino lahko zanamci, ko ne bo več živih udeležencev NOB in drugih prič dogajanja. Takrat bomo morali kapitulirati pred protislovji v dokumentih, pred prazninami in drugimi nejasnimi momenti, če ne bomo našli pisanih virov. Za zdaj pa lahko še vprašamo žive ljudi in primerjamo njihova med seboj neodvisno podana mnenja ter celo ovržemo verodostojnost dokumentov. Tudi dokumente so namreč pisali živi ljudje in pri tem zapadali v subjektivizem ali celo v opravičevanje pred nadrejenimi.

Zakaj bi knjiga »Od Kupe do mora« morala zanimati tudi slovenskega bralca? Predvsem zato, ker je območje, katerega zgodovino opisuje Konjhodžić, ob mejah naše republike. Kot tako je imelo na dogajanje pri nas nedvomen in zelo velik vpliv, saj strateški pomen Rijeke in okolice ne seže samo do sedanjih republiških meja.

Skozi opise posameznih dogodkov zasledimo elemente sodelovanja med našimi partizani in hrvaškimi tovariši zgodaj spomladi 1942. Takrat so naše in hrvaške enote sodelovale pri bojih v zgornji kolpski dolini. Nadalje so Slovenci v taborišču na Rabu odigrali odločilno vlogo na tem otoku ob kapitulaciji Italije. Razen tega so se NOB v tem delu Hrvaške udeležili tudi mnogi Slovenci, ki so se tamkaj naselili že pred vojno.

Podobno kot mnogi naši pisci tudi Konjhodžić ponavlja napako glede celovitosti podajanja razvoja dogodkov. Tako na primer zasledimo v njegovi knjigi zelo natančne in podrobne opise dogodkov leta 1941 in 1942. Potem pa intenzivnost upada do zadnjih tednov vojne, ko so enote IV. armade osvobodile Rijeko in okolico ter uničile nemške grupacije v okolici Ilirske Bistrice. Podobno kot Konjhodžić zelo skopo opisuje dejavnost enot NOV s tega območja v razdobju po kapitulaciji Italije, tako tudi ne omenja bojev slovenskih enot v Gorskem Kotaru. To velja zlasti za 18. divizijo, ki je tam bila hude boje pozimi 1944-45 ter imela pri tem mnogo žrtev. Tudi napad na Bosiljevo poleti 1944, ki sta se ga udeležili 5. in 12. brigada, ni omenjen. Ti dve pomanjkljivosti sta resni napaki, ki ju je težko oprostiti, zlasti če še upoštevamo, da je pisec hotel poudariti s knjigo vprašanje sodelovanja med jugoslovanskimi narodi.

Drugače pa bodo slovenski bralci, ki jim bo knjiga prišla v roke, iz nje zvedeli marsikaj, česar doslej niso vedeli. To predvsem velja za ilegalno življenje na Rijeki, ki po pestrosti in značilnih oblikah ne zaostaja za »klasično« dobo ljubljanske ilegale leta 1942. Mimogrede naj omenim, da so leta 1944 opravljali nekatere naloge po mestu borci in oficirji NOV, uniformirani in oboroženi z brzostrelkami. Uniforme in orožje so prikrivali s civilnimi površniki, ko pa so stopili v hišo, so jih slekli in si nadeli titovke.

Okolica Rijeke in njeno zaledje pa je tudi območje, kjer se je NOB na Hrvaškem najprej in najmočneje razvila. Vpliv Partije ni poznal niti narodnostnih niti državnih in verskih pregrad. V okolici Rijeke žive na tesnem prostoru Hrvati, Srbi Slovenci, v mestu pa tudi Italijani. Kljub temu ni bilo tam nobenih večjih pogromov, kakršne poznamo na Kordunu, v Baniji in tudi v Liki, kjer so ustaši množično pobijali Srbe.

Mile Pavlin

MILAN ŽEVART: MIHA PINTAR — TOLEDO

V Št. Rupertu pri Celovcu se je 2. aprila 1913 rodil Mihaelu Pintarju, ki je bil sicer doma iz Selške doline, zaposlen pa pri železnici, sin, kateremu so dali očetovo ime. Vsa družina se je po vojni preselila v Dravograd in kasneje v Ruše. V Slovenj Gradcu in kasneje v Mariboru se je mladi Miha Pintar šolal, obiskoval najprvo meščansko šolo, nato pa učiteljišče, ki ga je dovršil leta 1934. Po maturi ga je čakala še vojaška suknja. Prav pri vojakih se je mladi absolvent učiteljišča, sicer tih, miren in skromen fant, priključil krogu levičarjev. Pri vojakih se je Miha seznanil z bojem Komunistične partije in začel študirati marksistično literaturo. Ko je odslužil vojaški rok, je še naprej vzdrževal stike z levičarji. Čeprav še ni bil član Partije, je začel izpolnjevati njene naloge. Bil je ves v revolucionarnem zanosu, hotel je pomagati ljudem in čimbolj pospešiti revolucionarne akcije. V Rušah se je začel povezovati z delavci, med katerimi je propagiral napredno literaturo. Sicer pa je vzdrževal tudi stike z Ljubljano. Medtem je dobil prvo službo, najbrž ne brez težav. Najprej je služboval v Selnici ob Dravi, kasneje pa v Preloki v Beli krajini. Toda tu je učil samo eno leto, do konca šolskega leta 1936-37, nato je nastopil novo pot, pot aktivnega borca proti fašizmu. Na tej poti je vztrajal do svoje junaške smrti.

Miha Pintar se je namreč odločil, da odide v Španijo; tja se je odpravil avgusta 1937. Nekaj časa je bil v Parizu, nato pa z drugimi borci iz vse Evrope odšel prek Pirenejev v trdnjavo Figueras in dalje v Albacete, kjer je bila glavna baza internacionalnih brigad. Miha Pintar se je boril skupaj z drugimi Jugoslovani kot borec posebne Cankarjeve čete, ki je bila v sklopu bataljona Djure Djakovića. Udeleževal se je borb v raznih predelih Španije, vse do septembra 1938, ko so bile internacionalne brigade razformirane. Jugoslovanski prostovoljci v Španiji so se po porazu republikanske armade umikali pred fašistično premočjo proti Pirenejem, kjer so jih na meji sprejele francoske oblasti in internirale. Miha Pintar je do spomladi leta 1941 ostal v francoskem taborišču, nato pa se je s skupino drugih antifašistov prebil v domovino. Prijavili so se za delo v Nemčiji, odkoder se jim je posrečil povratek v domovino. Avgusta l. 1941 se je Miha Pintar pojavil v Šaleški dolini, kjer je skupaj z dvema tovarišema navezal stike s šaleško partizansko skupino. Tako je začel svojo partizansko pot. Dobil je ilegalno ime Toledo. Boril se je kot borec Šaleške čete, bil nato komandir Pohorske čete, se udeležil zmagovite borbe na Klopnem vrhu, se kasneje zadrževal na šaleškem območju in na Graški gori, sodeloval pri napadu na Šoštanj, v bitki na Čreti, pri raznih drugih bitkah in spopadih, najrazličnejših pohodih in akcijah, dokler ni 3. junija 1942 padel v borbi z Nemci, potem ko je hotel prepeljati na varno ranjenega partizana. Toledova smrt je med Nemci močno odjeknila, ker so ga šteli za voditelja štajerskih partizanov. Bilo pa je to v času največjega nasilja Nemcev nad Slovenci. Zato je nasilje Nemcev zadelo tudi Toledovo družino. Okupatorji so aretirali njegovo mater, sestro in staro mater. Prvi dve sta umrli v taborišču, stara mati pa kmalu po povratku domov, še v času vojne. Toledo je bil po osvoboditvi, leta 1953, proglašen za narodnega heroja.

Mihi Pintarju-Toledu je posvečena četrta knjiga zbirke »Narodni heroji«, ki jo izdaja založba Obzorja v Mariboru. Po obsegu in obliki so te publikacije skromne, mnogo preskromne glede na svoj pomen. Tudi avtor zadnje knjige, monografije o Mihi Pintarju-Toledu, Milan Ževart, se zaveda skromnosti svojega dela. V uvodni besedi takole pravi: »Namen pričujoče monografije o Mihu Pintarju-Toledu je bil že v zasnovi skromen: podati v glavnih črtah Toledovo življenjsko pot, predvsem pa orisati tisto, zaradi česar je bil Toledo 21. junija 1953 odlikovan z Redom narodnega heroja. Zavedal sem se, da bom težko prikazal razvoj junakove osebnosti z vsemi problemi njegove notranje rasti. Pri tem so me ovirale praznine v virih, ki že

sami po sebi niso nudili opore za dovolj poglobljen kompleksen prikaz osebnosti.« Avtor monografije se torej sam zaveda skromnosti publikacije in verjetno so se tega zavedali tudi pisci drugih monografij. Verjeti smemo avtorju, da je imel težave z zbiranjem gradiva, preverjanjem spominskih zapisov in preverjanjem točnosti posameznih podatkov. Toda kakor moramo njemu samemu izreči priznanje za opravljeno delo in kakor mu moramo priznati zasluge za zbiranje gradiva in preverjanje podatkov, tako moramo ugotoviti, da je publikacija ostala vseeno preskromna oddolžitev spominu enega najpomembnejših štajerskih partizanskih borcev. Pri tem pa ne gre samo za monografijo o Mihu Pintarju, temveč za vse te knjižice, ki so sicer vredne vsega priznanja, ki pa so vendarle preskromne. V dvajsetih letih svobode bi vsekakor morali storiti več in se drugače oddolžiti vsem največjim partizanskim borcem, ki so prejeli najvišje odlikovanje Red narodnega heroja. To pa je glavni pomislek ob tej knjigi in tej zbirki.

Ževartova knjiga je sicer napisana preprosto, jasno in v prijetni pripovedni obliki, kakor vsa podobna dela. To seveda ni znanstveno delo, temveč poljudno napisana biografija, ki naj naše ljudi, predvsem mladino, seznani z življenjem in delom narodnega heroja. Morda pogrešamo, da je prav tisti del knjige, kjer je govor o partizanskem delovanju Mihe Pintarja, najšibkejši in najbolj skromen. Morda vendarle ne bi bilo nemogoče prav to dejavnost narodnega heroja bolje osvetliti in izčrpneje prikazati. O notranji rasti Toleda — od nekdanjega skromnega fanta do bodočega heroja — pa pravzaprav ne izvemo dosti, ker je prav prikaz Toledove osebnosti najšibkejši. Zato Miha Pintar - Toledo vendarle ne zaživi v celoti pred bralcem kot človek s svojimi osebnimi lastnostmi, nagnjenji in problemi temveč bolj kot legendarni junak. Zato bi si vsekakor želeli popolnejše, izčrpnejše in temeljitejše monografije o njem. Seveda ne samo o Mihi Pintarju-Toledu, temveč o vseh največjih junakih naše revolucije.

S. R.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

POGOVOR S SMREKAMI

1943

Kaj bo z vami, kaj bo z vami
moje temne, mlade smreke,
ko mi z belimi rokami
smrt zatisne veke?

— Globlje v zemljo se vsesale
bomo s slednjo korenino,
a z vrhovi se pognale
kakor jambori v višino.

— S soncem bomo se ljubile,
s pticami v jasnino pele,
moč iz rodne zemlje pile
za viharje in za strele. —

Vedra rast bo vedno z vami,
moje temne, mlade smreke,
rasle boste, ko bom v jami
jaz zaspal na veke.

IZ MEDNARODNE ARENE

Le v miru bomo premagali dolgo pot

Živimo v velikem zgodovinskem razdobju — pred našimi lastnimi očmi se spreminja slika sveta, ki smo jo podedovali po zadnji svetovni vojni. Zemljepisne karte, ki so jih izdali in opremili s komentarji pred nekaj leti, ne veljajo več. Tiste kategorične delitve na Vzhod in Zahod, na socialistični tabor in kapitalistični blok ni več, čas jo je porušil, nastaja nekaj novega, nekaj, kar je še težko definirati.

Kadar govorimo danes o revoluciji, ne mislimo več na Evropo in barikade po mestih, ne mislimo več na goreče govornike, ki kažejo z roko — naprej! Ne, kadar govorimo o revoluciji, mislimo predvsem na Azijo, Afriko, včasih pomislimo tudi na Južno Ameriko in njena nasprotja, njen kaos in bedo. Kajti Južna (in Srednja) Amerika je kotel, v katerem vre.

Revolucija — to je Kitajska, to so obubožane množice Indije, to so kriki Indonezije, to je državljanska vojna v Južnem Vietnamu, to so lačne oči Jugovzhodne Azije, tiste, kjer razsajajo monsuni in tajfuni, kjer se hranijo z rižem in jedo s paličkami.

To je boj za osvoboditev Afrike in njenih 250 milijonov, boj za bel kruh v črni Afriki. Je boj za hektar zemlje pod vročim soncem Brazilije, je boj za pravice bolivijskih rudarjev, ribičev Kolumbije, za nafto v Venezueli, za kos kruha na Haitiju, za Panamo, za na pol indijansko Guatemalo. Ta boj se bije že 150 let — in se ni še nikjer zaključil. Niti na Kubi ne, kajti na Kubi se je boj za človeka komaj komaj začel.

Bilanca leta 1964 ima več svetlih kroglic kot temnih. Dolga leta po vojni je bil svet razdeljen na dva tabora: Vzhod in Zahod. To je bila borba na življenje in smrt, borba, v kateri je bilo vse dovoljeno. To je bilo razdobje korejske vojne, hladne vojne, Stalina, atlantskih generalov, berlinske krize, velikih stavk v zahodni Evropi.

Zdaj imamo že tako imenovani tretji svet — kakor imenujejo Francozi nevezane države. Niti Washington niti Moskva — to je geslo teh

držav. Bloki so »nonsense«, bloki so se preživeli. Čim prej bodo izginili, tem prej se bo rešil svet nevarnih klešč.

*

Predstavniki nevezanih držav so se oktobra 1964 sestali v Kairu — neuradni prestolnici Afrike. To je bil največji dogodek tega leta. Oči vsega sveta so bile pet dni obrnjene v lepo mesto ob Nilu, tisoč novinarjev, fotoreporterjev in filmskih snemalcev.

Ugotovili so, da so kolonije največja sramota za svet, rezultat imperializma prejšnjih stoletij. Priporočili so, naj postane Afrika brezatomsko področje, apelirali so na to, da se ustavi tekma v atomski oborožitvi. Ustvariti je treba svet brez vojne. Predstavniki nevezanih držav so sklenili, da je treba podpreti vse akcije za prepoved širjenja atomske oborožitve.

Impozantna konferenca — v Kairu so se zbrali predstavniki 58 držav — je pokazala, da vidi velika večina sveta rešitev v mirnem reševanju sporov, v postopnem premagovanju razlik, v sodelovanju vseh sistemov. Kajti v svetu, v katerem je nad tri milijarde ljudi, so stare in nove civilizacije, so razvite in nerazvite dežele, so države, ki imajo nad sto milijonov, so dežele, ki nimajo niti milijon — v takem svetu bodo vedno obstajali najrazličnejši sistemi. In prav je tako.

Velike konference v Kairu se je v imenu naše države udeležil tudi predsednik Tito. Med svojim bivanjem v Združeni arabski republiki se je sestal z vsemi pomembnimi predstavniki azijskih in afriških držav, razpravljal je tudi s predsednikom Indonezije Sukarnom. Ker je Indonezija v Kairu nastopila proti miroljubni koeksistenci in je tako pravzaprav podprla kitajsko tezo o nujnosti spopadov, je bilo dogovorjeno, da bo Sukarno ob priliki obiskal Jugoslavijo. Čas obiska ni bil določen.

*

Predsednik Tito je iz Kaira odpotoval na obisk na Ciper. V glavnem mestu Nikoziji ga je sprejela večdesetglava množica. S svojim obiskom je predsednik Tito podprl prizadevanja Cipra, da vodi svojo, od nikogar odvisno politiko.

So, ki menijo, da bi se moral Ciper čimprej priključiti Grčiji — enosis. Drugi menijo, da bi bila delitev (taksim) najboljša rešitev. Za prvo solucijo so v Atenah, za drugo v Ankari. Predsednik Cipra Makarios je mnenja, da je rešitev Cipra v popolni neodvisnosti.

Le-ta bi mu zagotovila mednarodni status, dosedanjo življenjsko raven — tržišča v Commonwealthu. Taka rešitev bi jamčila za mir na otoku, kajti poleg 500.000 Grkov je tudi 120.000 Turkov. In še nekaj, Turčija je blizu, le 60 km daleč, Grčija (Atene) pa je 600 km daleč!

V tem letu se je predsednik Tito sestal z vsemi voditelji vzhodnoevropskih držav, obiskal je poleg Sovjetske zveze (Leningrada) še Poljsko, Madžarsko, bil je dvakrat v Romuniji — položil je temeljni kamen za veliki hidrogigant na Donavi, v Džerdapu, tam, kjer se Donava prebija skozi karpatski venec in se potem razlije v veliko Vlaško nižino. Ta gigant bo končan leta 1971, dal pa bo 11 milijard kw energije — toliko kot znaša proizvodnja vseh sedanjih hidrocentral naše države.

In ko že naštevamo vse države, moramo pač omeniti, da je bil Tito junija na Finskem in da ga je na pragu poletja v Laponiji nekega jutra pozdravil — sneg. Njegov obisk na visokem severu se je končal uspešno. Finska je sodelovala kot opazovalec na konferenci nevezanih držav v Kairu.

Tuji listi poročajo, da bo predsednik Tito leta 1965 obiskal Norveško in še kakšno državo Nordena — evropskega severa. Norveška ima socialistično vlado, stiki s to deželo so tradicionalno dobri.

*

Še ko se je mudil Tito v Kairu, se je razširila vest, da je prišlo v Sovjetski zvezi do sprememb v vodstvu partije in države. Nikita Hruščov je moral odstopiti kot prvi sekretar partije in predsednik sveta ministrov ZSSR. Hruščov je od leta 1958 združeval v svojih rokah obe funkciji — prej (1955-58) je bil predsednik vlade Bulganin, Hruščov pa je bil samo prvi sekretar partije.

Sedaj sta ti dve funkciji spet ločeni: Leonid Brežnjev je postal prvi sekretar partije, Aleksej Kosigin pa

predsednik vlade. V sovjetski hierarhiji je Anastas Mikojan, predsednik prezidija Vrhovnega sovjeta ZSSR, na tretjem mestu, na četrtem pa je znani teoretik Suslov.

Glavni momenti, zaradi katerih je moral odstopiti Hruščov, pravijo, so bili: Hruščov je izigral načelo kolektivnega vodstva, ki so ga sovjetski voditelji sprejeli leta 1953, po Stalinovi smrti. Spreminjal je principe poljedelske politike — zdaj je bil bolj za ekstenzivno, zdaj bolj za intenzivno poljedelstvo. Zavrnil je novi gospodarski plan, in sicer zato, ker je dajal preveč poudarka težki industriji. Zaostril je spor s Kitajsko do te stopnje, da ni bilo več nobenega izhoda. Forsiral je kult osebnosti — tisto, kar je obsojal pri Stalinu in proti čemur se je sovjetska partija tako borila.

Novo vodstvo zatrjuje, da se sovjetska politika ne bo spremenila. »Pravda« je neštetokrat jasno poudarila, da bo politika miroljubnega sožitja ostala temeljni kamen sovjetske zunanje politike. Prav v tem vprašanju se pozicije sovjetske in kitajske partije še danes tako razhajajo. To je razumljivo.

Oktobrska revolucija je bila leta 1917, kitajska se je končala leta 1949 — dvaintrideset let, se pravi celo generacijo pozneje. Sovjetska zveza je za Kitajsko že saturirana država, dežela izobilja, Kitajska bije boj za svojo eksistenco, za riž, za streho za 700 milijonov ljudi.

Leta 1957, ob osmi obletnici kitajske revolucije, je dejal Mao dobesedno: Nahraniti in obleči — to je največja in najtežja naloga sledeče faze kitajske revolucije. Če rešimo to nalogo v petdesetih letih, potem bo izpolnjena še ena velika obveznost. To bo nova, velika bitka, ki jo mora revolucija šele izbojevati.

*

Od leta 1961 je bilo prvič, da je neka visoka kitajska delegacija sodelovala na proslavi oktobrske revolucije v Moskvi — Peking je zastopal predsednik vlade Ču En Laj. Ostal je v Moskvi še nekaj dni po proslavi — medtem so se nadaljevali razgovori o zgladitvi glavnih nasprotij, ki zijajo med sovjetsko in kitajsko partijo.

Našo državo in partijo je na proslavi v Moskvi zastopal Veljko Vlahović.

Države Vzhodne Evrope so poslale v Moskvo svojo prvo garnituro — razen Romunije in Češkoslovaške. Na Češkem so imeli namreč nekaj dni zatem predsedniške volitve.

Kakor je bilo že pričakovati, je bil izvoljen ponovno Antonin Novotny. Le-ta združuje v svoji osebi še vedno obe funkciji — Novotny je predsednik države in generalni sekretar partije. Druge države Vzhodne Evrope nimajo predsednika republike — imajo le predsednika prezidija. Izvolitev Novotnega ni presenetila, vendar so tedaj na Zahodu poudarili, da je bil osebni prijatelj Hruščova in da ima njegova izvolitev svoj pomen.

*

Dan zatem, ko je bil v Sovjetski zvezi odstavljen Hruščov — uradno zaradi starosti — je svet zvedel, da so Kitajci preskusili svojo prvo atomsko bombo. Testirali so jo v puščavi Takla Makan, v Centralni Aziji, v bližini slanega jezera Lop Nor.

»Eksplozija kitajske bombe je bila zame, in mislim za ves svet, pravi šok« — je izjavil koj nato predsednik indijske vlade Šastri.

»Eksplozija bo utrdila mir v Aziji in na vsem svetu, povečala bo prestiž Kitajske in vseh ostalih azijskih držav« — je dejal Aidit, predsednik CK KP Indonezije. Tiste Indonezije, kjer živi tri milijone Kitajcev.

Za Šastrija je bila to največja tragedija, Aidit pa meni, da je bil to triumf vse Azije, zmaga »novih sil« — New emerging forces. Kajti nuklearna bomba je zdaj prvič v rokah neke azijske države.

Tako kot Šastri misli velik del Azije — predvsem Japonska. Ta ima tudi največ razloga za to. Toda Pekingu so poslali čestitke Kambodža, Severni Vietnam, Severna Koreja, KP Indonezije, gibanje Pathet Lao v Laosu, Pakistan (brez vseh komplimentov), v Evropi Albanija, v Afriki Gvineja in vrsta drugih držav.

Posledice kitajskega testa bodo daljnosežne. Prav na kratko: 1. izginil je monopol »belih velesil« — tudi Azija ima strašno orožje; 2.

azijske države bodo razumele: zdaj ima besedo Kitajska; 3. možnosti za sporazum med Kitajsko in Indijo bodo še manjše; 4. vprašanje sprejema LR Kitajske v Združene narode bo postalo še bolj aktualno. To pa predpostavlja revizijo ameriške zunanje politike. 5. o razorožitvi ne bo mogoče več uspešno razpravljati brez udeležbe Pekinga.

Kitajska bomba je definitivno razbila sistem dveh blokov. Stare sheme Vzhod—Zahod ni več. Na Zahodu jo je uničil de Gaulle s svojim približevanjem »tretjemu svetu« — Afriki in Aziji. Na Vzhodu ji je zadal smrtni udarec spor med Kitajsko in Sovjetsko zvezo.

Z vojaškega stališča pa nova bomba ne pomeni veliko — še Francija, ki je že izvedla sedem poskusov, ni v atomskem klubu. Kot politično orožje pa je kitajska bomba nekaj popolnoma novega na veliki šahovski tabli sveta. In to kljub temu, da so izvedli v ZDA 320 do 375 atomskih poskusov, v SZ 170 do 200, v Angliji pa 23.

*

Rekli smo: Indija je bila šokirana. To je bil drugi težki udarec, ki ga je doživela v tem letu. Prvi je bila nenadna smrt Nehruja, velikega državnika in filozofa moderne Indije. Nehrujev plašč je prevzel Lal Bahadur Šastri, skromen človek, ki skuša zadovoljiti obe krili Indijskega kongresa: zmerne in desne. Kajti Šastri je v bistvu nekoliko desno od sredine.

Glavni njegov problem je bil in je ostal: kako nahraniti 470 milijonov Indijcev. Prebivalstvo tega subkontinenta narašča hitreje kot proizvodnja hrane. Prav zaradi tega je indijska vlada zavrnila predlog, naj bi tudi Indija koncentrirala del svojih naporov na atomsko bombo. To ne bi bilo v skladu s staro indijsko filozofijo, z načeli, ki jih brani in zagovarja. Indija je angažirana na domači fronti — kruh! — in še na dveh frontah. Na severu s Kitajsko, na zahodu s Pakistanom. Njene energije, njene rezerve, niso neizčrpne!

*

Ameriški demokrati so poželi tako zmago kot še nikoli v zgodovini ameriške unije. Predstavnik demokratov Johnson je dobil dobrih 15 milijonov glasov več kot njegov protikandidat Goldwater. Johnson ima velikansko večino v predstavniškem domu in v senatu — Kongresu. V ameriški senat je bil v državi New York izvoljen tudi R. Kennedy. Med 50 guvernerji je 33 demokratov.

Ameriški volivci so zavrnili konservativni program Goldwaterja, njegove ideje so bile iz arzenala Amerike tridesetih let. Toda medtem se je svet silno spremenil, prebudila se je Azija, vstala je črna Afrika, ameriški črnci so bili izenačeni z belci (vsaj v principu), država je postala tudi v Ameriki investitor — vsaj posredno. Njene mednarodne obveznosti so vse večje, to pa zahteva tudi večjo koncentracijo oblasti.

M. O.

LYNDON JOHNSON JE BIL 3. NOVEMBRA IZVOLJEN Z VELIKO VEČINO GLASOV ZA NOVEGA PREDSEDNIKA ZDRUŽENIH DRŽAV. JOHNSON BO SLOVESNO INAUGURIRAN 20. JANUARJA 1965.

Goldwater je zagovarjal ostro politiko na zunaj, doma pa naj država dvigne roke od vsega. S takim programom ni mogel zmagati. Amerika je glasovala za progres, za mir na zunaj, za enakopravnost doma. Ta program je razvil Johnson.

*

Na britanskih volitvah so zmagali laburisti — vendar z zelo skromno večino. Labour Party je dobila le 5 glasov več kot konservativci in liberalci skupaj. S to večino seveda laburisti ne bodo mogli uresničiti programa, ki so ga branili in propagirali med in pred volitvami. Vendar so začeli zelo energično: laburisti so že predložili zakon o nacionalizaciji britanske jeklarske industrije. Ta je bila podržavljena koj po vojni, vendar so jo konservativci pozneje denacionalizirali. Seveda laburisti ne mislijo na kakšno konfiskacijo, ne — lastniki bodo ostali, vlada namerava ustanoviti samo neki organ, ki bi koordiniral delo raznih jeklarskih podjetij.

*

Potovanja — to je novi stil diplomacije. To je pokazala de Gaullova turneja po državah Latinske Amerike. Očitno je, da se skuša de Gaulle približati »zelenemu kontinentu«. Jasno je, da Francija ne more nuditi temu svetu tega, kar mu lahko da bogata Amerika. Francija nima dolarjev, ima pa kapacitete, s katerimi lahko pomaga španski (in portugalski) Ameriki. Francija lahko pokaže tudi na svoj zgled — nekateri govore danes o francoskem čudežu. Včeraj smo govorili le o nemškem.

*

In zdaj se spet vračamo v Afriko. Že Plinij starejši je rekel, da je v Afriki vedno kaj novega. Imel je prav. Toda danes! Karta Afrike se spreminja iz leta v leto in še se bo. Leta 1964 sta se na političnem zemljevidu Afrike pojavili dve novi državi — Malavi (prejšnja Njasa) pa Zambija (prejšnja Severna Rodezija). Februarja 1965 bo postala neodvisna tudi Gambija — dežela na zahodni obali Afrike.

Tako izginjajo zadnji ostanki nekdanjih kolonialnih imperijev, tako se zaključuje epoha, ki se je začela pred približno 450 leti, in je bila polna krvavih bojev in dramatičnih epizod. Afrika postaja iz objekta subjekt zgodovine, kruh si reže sama. Ta je grenak, vendar je zrasel na afriških tleh. Ni bel, je še črn, vendar lepo diši.

Afrika se je prebudila iz stoletnega spanja — zgodovinarji pravijo, da se je prebudil velikan. V njegovih žilah se pretaka močna kri — toda Afrika ima pred seboj dolgo dolgo pot.

Vsi smo šele na začetku te poti. Če bomo hodili vsi skupaj, jo bomo laže premagali. Kajti le v miru je jamstvo našega napredka.

M. O.

ZAMBIJA — PREJŠNJA SEVERNA RODEZIJA — JE POSTALA OB PROGLASITVI NEODVISNOSTI TAKOJ REPUBLIKA. VELIKI DAN JE BIL 24. OKTOBER 1964. ZA PRVEGA PREDSEDNIKA JE BIL IZVOLJEN KENNETH KAUNDA. NOVI AFRIŠKI PREDSEDNIK IMA ŠTIRIDESET LET.

Knjižnica za izobraževanje v Ljubljani